

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ - БИТОЛА
ФАКУЛТЕТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ - СКОПЈЕ**

Срна Ј. Судар

**МЕКА МОЌ ЗА ПРИСТАПУВАЊЕ НА ЦРНА ГОРА
КОН ЕВРОПСКАТА УНИЈА ВО СЕКТОРОТ ЗА
ЖИВОТНА СРЕДИНА**

-

**SOFT POWERS FOR ACCESSION OF MONTENEGRO
TO THE EUROPEAN UNION IN THE SECTOR OF
ENVIRONMENT**

Докторска теза

С К О П Ј Е, 2021

*На моите деца Аника и Јаков, мајка ми и брат ми за безграничната љубов и
поддршка,
и на мојот покоен татко...чиј аманет го следам и почитувам!*

Благодарница

Докторската дисертација „МЕКА МОЌ ЗА ПРИСТАПУВАЊЕ НА ЦРНА ГОРА КОН ЕВРОПСКАТА УНИЈА ВО СЕКТОРОТ ЗА ЖИВОТНА СРЕДИНА“ е резултат на личната упорност и желба да го надоградам акумулираното дваесетгодишно професионално искуство и истото да го потврдам во академскиот научен простор, а со тоа да се обидам да придонесам кон тоа мојата држава Црна Гора да го води процесот на интеграции и тоа како внатре во земјата, така и на меѓународната сцена засновано на научна мисла и човечки потенцијали, кои со природниот, економскиот и општествениот капитал ќе управуваат на одржлив и ефикасен начин.

Особена и најголема професионална благодарност му должам на својот ментор, Александар Иванов, чие знаење, посветеност, вера и несебична поддршка беа двигател и потстрек во тоа мојот истражувачки труд да биде на високо ниво, и мојата желба за учење и развој постојано да тлее. Неговото менторство и водење, и личното и професионалното залагање во изработката на тезата е огромна основа за моите докторски студии да бидат успешни и овој труд да биде напишан.

Им се заблагодарувам на професорите од Факултетот за безбедност при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ Битола, Северна Македонија, за укажаната доверба да бидам нивна студентка, за корисните совети за време на студирањето и за разбирањето за моите приватни и работни обврски. Вашата професионалност, стручност и колегијаност ми беа инспирација.

Голема благодарност им должам на колегите и пријателите чија поддршка и совети во врска со собирањето и обработката на податоците ми овозможија полесно совладување на предизвикот за време на работата на тезата – на Срѓан Шашиќ, инженер по шумарство, на професорот д-р Зоран Миљаниќ од Електротехничкиот факултет при Универзитетот на Црна Гора и на м-р Јована Жариќ, генерална директорка на Директоратот за европски интеграции, меѓународна соработка и климатски промени при Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам на Црна Гора.

Му се заблагодарувам на Универзитетот на Црна Гора, мојата сегашна матична куќа, на можноста дел од анализите да ги спроведам на Факултетот за биологија и да користам податоци од нивниот Центар за информатички системи. На моите драги колеги од универзитетот – Лука, Лидија и Беба им се заблагодарувам

на сестраната поддршка, разговорите и убавите заеднички моменти за време на интензивното пишување на овој труд.

Им се заблагодарувам на пријателите чија љубов, мудрост, разбирање и времето кое го поминуваме заедно го збогатуваат мојот живот, а на Милош и Оливера им должам вонвременска благодарност за ширината на поимањето на животот и инспирацијата во вистинските моменти.

На крајот, им се заблагодарувам на моите деца Аника и Јаков – Ве сака мајка Ви и се надева дека ќе создадете ваша лична и професионална магија, дека ќе имате свој поттик и свои искри водилки да учите и да го работите тоа што го сакате и што ве инспирира додека го живеете животот!

Моја мајко, твојот животен жар и посветеност на исконските вредности е вткаен во цвстината на темелите на нашето семејство, а љубовта и ширината на твојата душа ги осветлува нашите животи, додека тато не гледа од другата страна... и понатаму живее... во нас!

Мој брате, моја поткрепо и бастиону за сите успеси! Гордата тетка ги сака и гушка Феѓа, Катја, Никша и твојата и нашата Ивана.

Во Подгорица на 5 ноември 2021 г.

Срна Судар

КОМИСИЈА ЗА ОЦЕНА И ОДБРАНА НА ДОКТОРСКАТА ДИСЕРТАЦИЈА

Членови на комисијата:

Професор д-р Цане Мојаноски, редовен професор Претседател
Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност - Скопје

Професор д-р Марина Малиш-Саздовска, редовен професор
Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност - Скопје

Професор д-р Жидас Даскаловски, редовен професор
Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност - Скопје

Професор д-р Тони Милески, редовен професор
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет - Институт за безбедност,
одбрана и мир

Професор д-р Александар Иванов, вонреден професор, Ментор
Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност - Скопје

Датум на одбрана: _____

Датум на промоцијата: _____

Наука на која што се стекнува докторатот: **Безбедносни науки**

РЕЗИМЕ

Способноста за надворешната политика на една држава ја отсликува нејзината можност, по пат на „мека моќ“, да ја обликува наклонетоста кон барањата или интересите на другите актери на меѓународната сцена. Главна стратешка цел на надворешната политика на Црна Гора, како мала држава, како и истанатите држави во регионот претставува процесот на пристапување кон Европската унија и евроатланските интеграции. Процесот на пристапување кон Европската унија е насочен кон усогласување и транспонирање на законодавството на Европската унија во националното законодавство, и е поделен во 35 преговарачки поглавја. Црна Гора досега ги отворила сите поглавја, но три од нив привремено се затворени: Поглавјето 25 – Наука и истражување, Поглавјето 26 – Образование и култура и Поглавјето 30 – Надворешни односи. Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени беше отворено на 10. декември 2018 година и државата ги доби завршните стојалишта за затворање на поглавјето и исполнување на стандардите на ЕУ во дадената област. Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам (претходно Министерство за одржлив развој и туризам) при Владата на Црна Гора го координира процесот на усогласување на Поглавјето 27 во блиска соработка со Агенцијата за заштита на природата и животната средина на Црна Гора. Покрај стручност, за преговарачкиот процес и за затворање на Поглавјето 27 потребни се и збир на професионални вештини и капацитети кои ја одразуваат „меката моќ“ на институциите. Дадената „мека моќ“ која се рефлектира во знаење, свест и важни професионални (меки) вештини (комуникациски, информатички и други вештини) беше анализирана преку прашалници, интервјуа и фокус групи во периодот од 2015 до 2020 година кај две целни групации, кај студенти на Универзитетот на Црна Гора и кај вработени во Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Двете целни групи се основа за согледување на појдовните точки – знаењето и свеста кај студентите на релевантните студиски програми од областа на заштитата на животната средина како иден кадар за работа во државните органи, и вештините кај вработените во клучните институции за Поглавјето 27 како носители на процесот на хармонизација и транспозиција – тематско спроведување на преговарачкиот процес во областа на заштитата на животната средина.

Црна Гора, која во својот Устав, член 1. став 2. има одредба која ја дефинира како еколошка држава, има обврска да ги усвои и применува највисоките стандарди и норми во областа на заштитата на животната средина и заштитата на природата и економскиот развој, почитувајќи ги принципите на одржливост. Процесите на евроатлански интеграции ги наметнаа условите за пристапување, за што е потребна политичка, економска и професионална инфраструктура за спроведување на реформите кои се потребни за тој сложен процес. Во периодот од прогласувањето на независност во 2006 година, а посебно од усвојувањето на почетното стојалиште за Поглавјето 27 во 2016 година до 2020 година, Црна Гора вложи значајни напори во процесот на усогласување на националното законодавство со законодавството на ЕУ, усвојувајќи разни правни решенија. Поради обемот (повеќе од 200 акти) на регулативи поврзани со Поглавјето 27, и природата на истите кои континуирано се менуваат според новите сознанија и општествено-економскиот развој, потребната стручност и знаење силно се потпираат врз останатите меки вештини неопходни за спроведување на процесот на пристапување.

Спроведените истражувања и анализираните податоци квантитативно и квалитативно ја изразуваат потребата за понатамошно планско јакнење на професионалните вештини и капацитети на постоечкиот кадар во двете клучни државни институции за процесот на пристапување кон ЕУ за Поглавјето 27. Спроведувањето на кадровската политика од аспект на Поглавјето 27 исто така бара прилагодување на високошколските наставни програми за да им се приближи на студентите спроведувањето на заштитата на животната средина од аспект на исполнување на барањата на Поглавјето 27 и идното континуирано прилагодување на правната регулатива, како и грижливо планирање и спроведување на јакнењето на „меките“ вештини на новите и на постоечките кадри, за да може преговарачкиот процес да се спроведе на ефикасен начин и во согласност со обврските но и потребите и можностите на државата.

Клучни зборови: преговарачки процес, пристапување кон Европската унија, мека моќ, знаење, вештини, свест, заштита на животната средина

Научна област: Безбедност, Меѓународни односи, Организациски науки

Потесна научна област: Мека моќ за пристапување кон Европската унија

SUMMARY

Shaping the preference of demands or interests of another through "soft power" is reflected in the ability of a country's foreign policy. The main strategic goal of Montenegro's foreign policy is the EU accession and Euro-Atlantic integration processes. The process of accession to the European Union is shaped by the harmonization and transposition of the *acquis communautaire* into national legislation, which is divided into 33 negotiating chapters for Montenegro. Montenegro has opened all chapters, while three have been temporarily closed: Chapter 25 - Science and Research, Chapter 26 - Education and Culture and Chapter 30 - External Relations. The Chapter 27 - Environment and Climate Change was opened on December 10, 2018, together with obtaining the final criteria for closing the Chapter and meeting EU standards in the field. The Ministry of Ecology, Spatial Planning and Urbanism (former Ministry of Sustainable Development and Tourism) of the Government of Montenegro coordinates the process of harmonization of Chapter 27, in close cooperation with the Agency for Nature Protection and Environmental of Montenegro. In addition to required expertise, a set of professional skills and capacities that reflect the "soft power" of institutions are needed for the negotiation process and the closure of Chapter 27. Particular "soft power" that is embodied in knowledge, awareness and important professional (soft) skills (communication, information, and other skills) was analyzed through questionnaires, interviews and focus groups in the period 2015-2020, with two main target groups, students of the University of Montenegro and employees of main governmental institutions in the respective field, namely of the Ministry of Sustainable Development and Tourism and the Agency for Nature Protection and Environmental. Two target groups present the base for understanding the starting points - knowledge and awareness among students of relevant study programs in the field of environmental protection as future staff to work in government agencies, and skills among employees in key institutions for Chapter 27 as carriers of the harmonization and transposition - thematic implementation of the negotiation process in the field of environmental protection.

Montenegro, which according to its Constitution, Article 1, paragraph 2, states that it is an ecological state, has the obligation to adopt and apply the highest standards and norms in the field of environmental and nature protection, and economic development, respecting the principles of sustainability. Euro-Atlantic integration processes have imposed the conditions for accession, which requires political, economic and professional infrastructure to implement the reforms needed for this complex process. Since independence in 2006 and especially since the adoption of the initial benchmark for Chapter 27 in 2016 until 2020, the state of Montenegro has made significant efforts in the process of harmonizing legislation

with the EU *acquis communautaire*, through adoption of various legal resolutions. Due to the scope of Chapter 27 legally binding regulations (over 200 acts), and the nature of constant change and adaptation of EU *acquis communautaire* in line with new knowledge and/or socio-economic development, the required expertise and knowledge counts heavily on other soft skills necessary to implement the accession process.

The conducted research and analyzed data are presenting in both quantitatively and qualitatively aspects the need for further strategic planning of strengthening professional skills and capacities of the existing staff at the two key state institutions for the accession process of Chapter 27. Implementation of the human resource and personnel policy in regard to Chapter 27, requires the harmonization of the higher education curriculum that will convey to students the requirements of Chapter 27 and future continuous harmonization of legal regulations for implementation of environmental protection, as well as enable thorough planning and attaining "soft skills" strengthening of the of new and existing staff, in order to effectively carry out the negotiation process in accordance with its obligations, but taking into account Country's needs and potentials.

Keywords: negotiation process, accession to the European Union, soft power, knowledge, skills, awareness, environmental protection

Scientific field: Security, International Relations, Organizational Science

Narrow scientific field: Soft power for accession to the European Union

СПИСОК НА СЛИКИ

Слика бр. 1: Образовен систем во Црна Гора	98
Слика бр. 2. Преговарачка структура за пристапување на Црна Гора кон ЕУ	150
Слика бр. 3. Графичкиот приказ одговара на прашањето од делот II од прашалникот за студентите на УЦГ – Свест за заштитата на животната средина (вкупно)	281
Слика бр. 4. Графичкиот приказ одговара на прашањето од делот III од прашалникот за студенти на УЦГ – Знаење за заштитата на животната средина (вкупно)	282

СПИСОК НА ТАБЕЛИ

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ	15
Табела бр. 1: Структура на студентите испитаници на УЦГ за време на иницијалното истражување во мај 2015 година	170
Табела бр. 2: Структура на фокус групата според година на студии, полна структура и статус на студентот за време на иницијалното истражување во мај 2015 година..	171
Табела бр. 3: Структура на фокус групата (редовен/вонреден) на испитаниците од УЦГ	172
Табела бр. 4: Застапеност на средните училишта во Црна Гора по региони	173
Табела бр. 5: Структура на образование на родителите на испитаникот (студентот) во Црна Гора.....	174
Табела бр. 6: Распореденост на испитаниците/студентите на УЦГ според местото на живеење за време на студирањето.....	175
Табела бр. 7а: Табела на застапеност и вид на завршено средно училиште на испитаникот по региони во Црна Гора	178
Табела бр. 7б: Застапеност на испитаниците-студентите на УЦГ според година и статус на студентот	180
Табела бр. 8а: Листа на одговори на приоритетни еколошки проблеми по региони на испитаниците-студентите на УЦГ	181
Табела бр. 8б: Приоритетни еколошки проблеми спрема година на студии на испитаникот-студентот на УЦГ	183
Табела бр. 9: Одговори на испитаниците-студентите на УЦГ во заштитените подрачја во Црна Гора.....	187
Табела бр. 10: Став на испитаникот-студентот на УЦГ по години на студии за степенот на загрозеност на Црна Гора од климатските промени.....	192
Табела бр. 11: Број на запишани студенти на сите факултети на УЦГ во истражуваниот период 2012-2019.	199
Табела. бр. 12: Намалување на запишаните студенти по факултети на УЦГ во истражуваниот период 2012-2019.	200
Табела бр. 13: Северен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за хемиска технологија во истражуваниот период 2012-2019	203
Табела бр. 14: Северен регион на ЦГ - број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за заштита на животната средина во истражуваниот период 2012-2019.....	204

Табела бр.15: Северен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за физика во истражуваниот период 2012-2019	205
Табела бр. 16: Северен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за биологија во истражуваниот период 2012-2019	206
Табела бр. 17: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за хемиска технологија во истражуваниот период 2012-2019	209
Табела бр. 18: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за заштита на животната средина во истражуваниот период 2012-2019.....	210
Табела бр. 19: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за физика во истражуваниот период 2012-2019	211
Табела бр. 20: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за биологија во истражуваниот период 2012-2019	212
Табела бр. 21: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за хемиска технологија во истражуваниот период 2012-2019	214
Табела бр. 22: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за заштита на животната средина во истражуваниот период 2012-2019.....	215
Табела бр. 23: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за физика во истражуваниот период 2012-2019	216
Табела бр. 24: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за биологија во истражуваниот период 2012-2019	217
Табела бр. 25: Вкупно запишани студенти на МТФ и ПМФ на УЦГ по региони на испитуваната студиска програма во истражуваниот период 2012-2019	218
Табела бр. 26: Вкупно запишани студенти на МТФ и ПМФ на УЦГ според видот на средно училиште на испитуваната студиска програма во истражуваниот период 2012-2019.....	219
Табела бр. 27: Дипломирани студенти на МТФ и ПМФ на УЦГ според видот на средно училиште на испитуваната студиска програма во истражуваниот период 2012-2019.....	220
Табела бр. 28: Универзитетски единици на УЦГ со повисоки нивоа на изучување на заштитата на животната средина.....	222

Табела бр. 30: Online прашалник – прашање и градирање на важности од областа на Поглавјето 27 за јакнење на капацитетите во државната администрација на Црна Гора.....	235
Табела бр.31: Организациско-кадровска структура на МОРИТ (2020) од аспект на надлежности за Поглавјето 27	236
Табела бр. 32: Организациско-кадровска структура на Агенцијата за заштита на природата и животната средина (2018).....	239
Табела бр. 33: Полна, регионална и старосна структура на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС.....	241
Табела бр 34: Структура на испитаниците на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС според ниво на стекнато образование.....	242
Табела бр. 35: Структура на усовршување според полот на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС.....	243
Табела бр. 36: Структура на останати усовршувања според полот на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС	244
Табела бр. 37: Структура на систематизираните кадри на примерокот од МОРИТ..	246
Табела бр. 38: Работно искуство на кадрите на примерокот од МОРИТ.....	248
Табела бр. 39: Организациска и полна структура, распоред на работните места по сектори и одделенија на примерокот од АЗПЖС	249
Табела бр. 40: Работно искуство на кадрите на примерокот од АЗПЖС.....	251
Табела бр. 41: Информатичка писменост според полот на кадрите на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС	252
Табела бр. 42: Ниво на комуникациски вештини според полот на кадрите на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС	255
Табела бр. 43: Ниво на аналитичност според полот на примероците од МОРИТ и АЗПЖС.....	256
Табела бр. 44: Поседување на професионални вештини на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС.....	257
Табела бр. 45: Приказ на кадрите по области со вкупно работно искуство по области на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС	259
Табела бр. 46: Приказ на компетенции на кадри по области за МОРИТ и АЗПЖС..	260
Табела бр. 47: Компетенции кои најмногу придонесуваат за транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27 – став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот	261
Табела бр. 48: Најзначајна област на Поглавјето 27 од аспект на почетните стојалишта - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот.....	264

Табела бр. 49: Области од Поглевјето 27 кои имаат најсложени завршни стојалишта - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот	266
Табела бр. 50: Финансиска сложеност по области за Поглавјето 27, според институција и пол – став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС.....	267
Табела бр. 51: Област од Поглевјето 27 за која недостасуваат компетенции - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот	268
Табела бр. 52: Област од Поглавјето 27 со најголема потреба за јакнење на капацитетите - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот	269
Табела бр. 53: Области од Поглавјето 27 според важноста за јакнењето на капацитетите од примерокот на МОРИТ и АЗПЖС	271
Табела бр. 54: Разлика во знаењето на студентите од градското подрачје во однос на студентите од приградското подрачје (Т-тест) – прашалник за студентите на УЦГ	275
Табела бр. 55: ANOVA/мултиваријабилна анализа на прашањето бр. 10 - 0,003 II дел од прашалникот за студенти на УЦГ	279
Табела бр. 56: Хи квадратен тест III дел од прашалникот за студенти на УЦГ – знаење за заштитата на животната средина – прашање бр. 16с.	280
Табела бр. 57: Хи квадратен тест II дел од прашалникот за студенти на УЦГ – свест за заштитата на животната средина – прашање бр. 10.....	280
Табела бр. 58: Разлика во знаењето на студентите од градското подрачје во однос на студентите од приградското подрачје (Т-тест) – прашалник за студентите во РСМ 301	
Табела бр. 59: Разлика во знаењето на студентите од градското подрачје во однос на студентите од руралното подрачје (Т-тест) – прашалник за студентите во РСМ	304

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

АП	Акционен план
АЗПЖС	Агенција за заштита на природата и животната средина на Црна Гора
бр.	Број
СВД	Конвенција за биолошка разноврсност (биодиверзитет)
ЦГ	Црна Гора
СFC	Хлорофлуоројаглероди
СIS	Центар за информатички систем
ЕС	European commission/Европска комисија
ЕЕЗ	Европска економска заедница
ЕК	Европска комисија
ETS	Систем за трговија со емисии/Emissions trading system
ЕУ	Европска унија
ЕЗ	Европска заедница
г.	година
GCF	Зелен климатски фонд
GEF	Светски фонд за заштита на средината
GHG	Гасови со ефект на стаклена градина
ICT	Информатичко-комуникациски технологии
IED	Директива за индустриски емисии/Industrial Emissions Directive
IPA	Инструмент на претпристапна помош на Европската унија за земји кандидати
IPPC	Интегрирано спречување и контрола на загадувањето
IUCN	Меѓународна унија за заштита на природата/International Union for Conservation of Nature
MDGs	Милениумски развојни цели
MMR	Истражување на мешовити методи/Mixed Methods Research
МОРиТ	Министерство за одржлив развој и туризам на Црна Гора
МЗРР	Министерство за земјоделство и рурален развој
МТФ	Металуршко-технолошки факултет
МВР	Министерство за внатрешни работи на Црна Гора
NATO	Организација на северно-атлантски договор
n.d.	Не е дефинирано
NEC	NEC директива (National Emission reduction Commitments Directive / Директива за намалување на националните емисии)
НВО	Невладина организација
ПМФ	Природно-математички факултет
САД	Соединетите Американски Држави
SDGs	Цели на одржливиот развој
Сл.	Службен лист
PCM	Република Северна Македонија
ССП	Спогодба за стабилизација и придружување
ТАIEX	Инструмент за техничка помош и размена на информации на Европската унија
УЦГ	Универзитет на Црна Гора
ОН	Обединети Нации
UNCED	Конференција на Обединетите нации за заштита на животната средина и развој

UNECE Економска комисија на Обединетите нации за Европа
UNFCCC Рамковна конвенција на Обединетите нации за климатски промени
WMP План за управување со отпад/Waste Management Plan

СОДРЖИНА

РЕЗИМЕ	6
СПИСОК НА СЛИКИ	10
СПИСОК НА ТАБЕЛИ	11
I ВОВЕДЕН ДЕЛ	21
1. ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ	21
2. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	25
2.1. ТЕОРЕТСКО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	40
2.2. ПОЈМОВНО-КАТЕГОРИЈАЛЕН АПАРАТ, СО КРАТКИ ДЕФИНИЦИИ ЗА ПОИМИТЕ.....	43
2.3. ОПЕРАТИВНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	47
2.4. ДИСЦИПЛИНАРНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ	49
2.5. ВРЕМЕНСКО И ПРОСТОРНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ.....	49
3. ЦЕЛ НА ТЕЗАТА	50
4. ХИПОТЕТИЧКА РАМКА – ХИПОТЕЗА	53
5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ (МЕТОДИ И ТЕХНИКИ)	54
6. НАУЧНА И ОПШТЕСТВЕНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	56
II ДЕЛ	58
1. ЕВРОАТЛАНСКИ ИНТЕГРАЦИИ И МЕКА МОЌ	58
1.1. Евроатлански интеграции.....	58
1.2. Европската унија како заедница и движечка сила на интеграциите на Западен Балкан.....	66
1.3. Мека моќ како семантички поим	68
1.3.1 Меката моќ како дел од науката за меѓународни односи и преговарачки процеси.....	70
1.4. Нормативни предуслови за процесот на пристапување кон Европската унија...79	
1.4.1. Процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија.....	82

1.4.2.	Преговарачки поглавја за пристапување на Црна Гора кон Европската унија	83
1.4.3.	Преговарачко поглавје 27 – Климатски промени и животна средина	85
1.4.3.1.	Почетно стојалиште	87
1.4.3.2.	Завршни стојалишта.....	90
1.4.3.3.	Напредок во исполнувањето на обврските	93
2.	СИСТЕМ НА ВИСОКОШКОЛСКО ОБРАЗОВАНИЕ ВО ЦРНА ГОРА	98
2.1.	Стратешка и законска рамка на високото образование во Црна Гора	98
2.2.	Јавни високообразовни установи.....	103
2.2.1.	Универзитет на Црна Гора	103
III	ДЕЛ.....	106
1.	ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА	106
1.1.	Поим	106
1.1.1.	Историски контекст.....	109
1.1.2.	Политички контекст	115
1.1.3.	Економски контекст	122
2.	Меѓународен контекст	128
2.1.	Обединети нации	128
2.2.	Европска унија (ЕУ).....	133
3.	Национален контекст и процес на пристапување кон ЕУ	136
3.1.	Нормативни претпоставки за заштита на животната средина	137
3.2.	Институционална рамка за заштита на животната средина во Црна Гора	139
	Заеднички мерки на повеќе институции	144
3.3.	Структура на системот за преговарање во Црна Гора	149
3.3.1.	Канцеларија за европски интеграции	152
3.3.2.	Министерство за одржлив развој и туризам	153
3.3.3.	Агенција за заштита на природата и животната средина	157
4.	Одржливиот развој и Црна Гора	158
1.1.	Поим	158

1.2. Стратешка рамка	163
IV ДЕЛ.....	167
1. СВЕСТ, ЗНАЕЊЕ И ВЕШТИНИ ВО ОБЛАСТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЦРНА ГОРА.....	167
1.1. Истражување на свеста, знаењето и вештините поврзани со спроведување на обврските од Поглавјето 27.	167
1.1.1. Истражување на знаењето и свеста за заштитата на животната средина помеѓу студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора (2015/2016)	168
1.1.2. Анализа на високо образовната структура на Црна Гора од аспект на Поглавјето 27 - Животна средина и климатски промени; анализа на студентската попилација преку уписните податоци од Централниот информатички систем на Универзитетот на Црна Гора (2019/2020)	195
1.2. Истражување на вештините кај вработените во Министерството за одржлив развој и туризам при Владата на Црна Гора и Агенцијата за заштита на природата и животната средина, клучните институции за хармонизација и спроведување на Поглавјето 27	224
1.3. Статистичка анализа на резултатите за истражувањето на знаењето и свеста за заштитата на животната средина кај студентите на Универзитетот Црна Гора.....	271
2. ИСТРАЖУВАЊЕ НА ЗНАЕЊЕТО И СВЕСТА ЗА ЗАШТИТАТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ВИСОКОШКОЛСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА СОЗНАНИЈАТА ОД ЦРНА ГОРА И РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	282
2.1. Статистичка обработка на истражувањето за знаењето и свеста за заштитата на животната средина кај студентите од Северна Македонија	299
V ДЕЛ	309
Заклучоци и препораки	309
БИБЛИОГРАФИЈА.....	325
ПРИЛОЗИ.....	335
Прилог 1 – Преодни периоди за целосна примена на директиви на Црна Гора....	335
Прилог 2 – Надзор над законитоста и целисходноста на работата во Црна Гора	336
Прилог 3 – Нормативни акти на Црна Гора во областа на животната средина од 2016-2020 година	337

Прилог 4 – Формално одобрение за истражување на Универзитетот на Црна Гора од 2015 година	344
Прилог 5 – Прашалник/анкета за истражувањето на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на Универзитетот на Црна Гора	345
Прилог 6 – Прашалник/анкета за истражување на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на две високошколски установи во Република Северна Македонија.....	349
Прилог 7 – Статистичка обработка на податоците од прашалникот за истражување на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора од 2015 година	354
Прилог 8 – Статистичка обработка на податоци од прашалникот за истражување на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на две високошколски установи во Северна Македонија.....	390

I ВОВЕДЕН ДЕЛ

1. ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ

Да се биде дел од демократските вредности на Европската унија за Црна Гора претставува замаец кој на црногорското општество ќе му овозможи квалитетни прописи, високи стандарди на владеење на правото, економски и општествен развој и подобра, поуспешна и поодржлива заштита и користење на природните ресурси, а кое за крајна цел има на граѓаните ќе им обезбеди здрава животна средина и квалитетен живот.

Црна Гора во декември 2011 година, со поднесувањето на барањето за членство во Европската унија покажа подготвеност да се посвети на интензивни реформски процеси кои ќе резултираат со членство во заедница во која со заедничка работа и посветеност на општото добро се донесуваат демократски одлуки и се решаваат предизвици за достигнување на квалитетен и безбеден живот на граѓаните и генерациите кои доаѓаат. Законодавството на ЕУ е поделено во 35 преговарачки поглавја (од кои за Црна Гора, во процесот на пристапување последните две не се дефинирани). Црна Гора ги отворила сите 33 поглавја, но три поглавја се привремено затворени: Поглавјето 25 – Наука и истражување, Поглавјето 26 – Образование и култура и Поглавјето 30 – Надворешни односи.

Претпоследното отворено поглавје е токму Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени (Vlada Crne Gore, n.d.) (во понатамошниот текст: Поглавје 27) кое после направениот скрининг и прифатеното преговарачко стојалиште, на 10. декември 2018 година е отворено на Меѓувладината конференција во Брисел. Поглавјето 27 се смета за најсложено и најкомплексно од аспект на човечки, технички, технолошки и финансиски потреби. Тоа што за спроведувањето на барањата од Поглавјето 27 претставува најголем предизвик е секторски пристап во заштитата на животната средина и постигнување на одржлив развој, односно интегрирање на заштитата на животната средина во сите секторски политики, со цел за превентивно дејствување, сузбивање на штетата, заедничка одговорност и одржување на биолошката рамнотежа, како и потребните финансиски средства и административни капацитети кои ќе го водат и следат дадениот процес.

Министерството за одржлив развој и туризам, како највисока установа за Поглавјето 27, континуирано ја следи реализацијата на обврските од почетното

стојалиште и за истата ги известува Владата на Црна Гора и Европската комисија. Министерството за одржлив развој и туризам ја препозна важноста на меѓусекторската соработка и нужната потреба од соработка на државната администрација со стручните и научните институции, граѓанското општество, приватниот сектор и меѓународните организации како карики кон одредени достапни фондови, со цел да се остварат целите и обврските од Поглавјето 27 на наједноставен начин.

Затворањето на Поглавјето 27 (Sudar, Koraci za podršku realizacije iz evropske agende za Poglavlje 27 - Prioritetni projektni predlozi za period 2019-2020, 2019) во голема мера ќе зависи од можноста за мобилизирање на достапните фондови на ЕУ и други фондови од областа на животната средина и климатските промени, но и капацитетите на државата да воспостави одржливи механизми за финансирање и спроведување на активностите за заштита на животната средина кои, со јасни поставки на функционирањето, приливот на средства и изборот на проекти, ќе овозможат решавање на одредени еколошки проблеми од една страна и ефикасна заштита и унапредување на состојбите во областа на животната средина и климатските промени од друга страна.

Имајќи во предвид дека со почетното стојалиште е проценето потребното вложување на финансиски средства во износ од 1,429 милијарди евра за достигнување на високите стандарди за заштита на животната средина до 2035 година, Владата на Црна Гора донесе Одлука (Vlada Crne Gore, 2018) за основање на Фонд за заштита на животната средина (EKO FOND-fond za zastitu zivotne sredine, n.d.) (Еко фонд), како еден од механизмите за финансирање на програмите и проектите од областа на животната средина и климатските промени.

Покрај наведеното, како на земја кандидат за членство во Европската унија на располагање ѝ е и Инструмент за пристапна поддршка (IPA), кој опфаќа девет програми: четири билатерални (Босна и Херцеговина – Црна Гора; Црна Гора – Албанија; Црна Гора – Република Косово и Србија – Црна Гора), две трилатерални (Хрватска – Босна и Херцеговина – Црна Гора и Италија – Албанија – Црна Гора) и три транснационални програми (Дунавски, Медитерански и Јадранско-Јонски). Исто така, значаен извор на финансирање се и меѓународните финансиски организации како што се Глобалниот фонд за животна средина (Global Environmental Facility – GEF) и Зелениот климатски фонд (Global Climate Fund – GCF), како и поддршката на земјите членки на ЕУ во рамки на билатералната соработка.

Реализацијата на обврските од почетното стојалиште – Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени со Акционен план за периодот 2016–2020 (Стратегија со АП) (Vlada Crne Gore, 2016) е условена од обезбедувањето на финансиска поддршка, имајќи ја во предвид комплексноста и сложеноста на прашањата поврзани со животната средина. Во прилог на наведеното зборува и фактот дека реализацијата на обврските кои произлегуваат од почетното стојалиште и врз основа на забелешките и препораките на годишните извештаи на Европската комисија за напредокот на спроведувањето на завршните стојалишта за процесот на спроведување и затворање на Поглавјето 27 за 2018 (European Commission, 2018) и 2019 (European Commission, 2019) и понатаму е на незавидно ниво, додека како образложение за нереализирањето на обврските претежно се наведуваат недостатокот на финансиски средства и административни капацитети.

Сегашните напори на Министерството за одржлив развој и туризам се насочени како кон скенирање на достапните инструменти и фондови за приоритетните проектни активности од почетното стојалиште, како и кон јакнење на административните капацитети неопходни за реализација на обврските кои произлегуваат од завршните стојалишта (стојалиштата за затворање) на Поглавјето 27 за Црна Гора (European Union, 2018)

Докторската теза „Мека моќ за пристапување на Црна Гора кон Европската унија во секторот за животна средина / Soft powers for Montenegro’s accession to the European Union in the sector of environment“ ги истражува свеста и знаењето на младите луѓе (студентите) околу прашањата и предизвиците на животната средина и климатските промени од аспект на важноста и придонесот на образовниот систем во земјата за создавање на идните учесници во преговарачкиот процес и процесот на хармонизација опфатен со Поглавјето 27, и вештините за анализирање кои ги имаат вработените во клучните институции кои се задолжени за транспонирање на законодавството на Европската унија во националното законодавство и примена на истото, за да се добие основа за поставување на системот и националната рамка која ќе ги создава и јакне човечките капацитети и вештини за оваа важна активност (хармонизација и примена на Поглавјето 27 во национални рамки) и со тоа да се дојде до фактичко остварување на идејата на Црна Гора за (прва во светот) еколошка држава, која е прифатена на конференцијата во Рио во 1992 година и од страна на Обединетите

нации, и според глобалните и европските стремежи за отелотворување на одржливиот развој како принцип на сегашниот и иден развој.

Во фокусот на ова истражување е студентската популација на Универзитетот на Црна Гора на програмите кои се блиски до темата на Поглавјето 27, како и вработените во двете клучни државни институции задолжени за хармонизација и спроведување на законодавството во областа на заштитата на животната средина и климатските промени во Црна Гора. Методите на кои се заснова истражувањето и собирањето на податоци се: администрирање на прашалникот на урнек на испитаниците од студентската популација на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора, потоа анализирање на податоците за упис и студирање на Универзитетот на Црна Гора во областите кои се блиски до темите од Поглавјето 27, како и администрирање на прашалникот до вработените во Министерството за одржлив развој и туризам во чија надлежност е областа на заштитата на животната средина и до Агенцијата за заштита на природата и животната средина, задолжена за мониторинг и спроведување на легислативата, а чии човечки капацитети односно експертите учествуваат заедно со претставници на Министерството за одржлив развој и туризам во процесот на хармонизација и транспонирање на законодавството на ЕУ во национални рамки. Наведените прашалници, покрај демографско-социјални категории вклучуваат и области кои се во согласност со темата и целната група, од основно познавање на екологијата и животната средина, познавање односно свест за ресурсите на животната средина во Црна Гора и предлог решенија, општи ставови за животната средина според глобалните прашања за животна средина (кои на крајот влијаат и на Црна Гора и на нејзиниот народ), како и потребните вештини за процесот на усогласување и транспонирање на правото на ЕУ (развој на стратешки развојни документи, политики и студии, познавање на планската документација, познавање на глобалните и развојни политики и трендови, конвенции и стратегии на ЕУ, податоци, анализи и сл.).

2. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени, опфаќа десет подобласти, и тоа: хоризонтално законодавство, квалитет на воздухот, управување со отпад, квалитет на водата, заштита на природата, индустриско загадување, хемикалии, врева, цивилна заштита и климатски промени. Сите наведени области се опфатени во почетното стојалиште на Црна Гора за Поглавјето 27 – со усвоената Национална стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени со Акционен план за периодот 2016-2020 (Стратегија со АП), на седница на Владата од 28. јули 2016 година. Дадениот документ претставува основа за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени, вклучувајќи и планови за развој на релевантните административни капацитети и проценка на потребните финансиски средства.

Економската и финансиската анализа на Стратегијата со Акционен план, со кои воедно се дефинираат и изворите и моделите на финансирање, покажаа дека вкупните трошоци на усогласување со стандардите на ЕУ до 2035 година за областа животна средина и климатски промени ќе изнесуваат 1,42 милијарди евра.

После отворањето на Поглавјето 27 на меѓувладината конференција во Брисел на 10. декември 2018 година, Европската комисија набрзо ѝ го упати на Владата на Црна Гора официјалниот став на Европската унија со осум завршни стојалишта за затворање на Поглавјето 27.

За да се разберат сложените политички и административни потреби и предизвици кога е во прашање процесот на пристапување кон Европската унија од аспект на Поглавјето 27, како и потребните преговарачки „моќи“ за исполнување на условите, треба да се образложи самиот процес од почетното стојалиште па се до привременото затворање. Тоа дава слика и основа за согледување на состојбата и потребата за креирање и јакнење на *soft power* (*меката моќ*) за процесот на усогласување на законодавството и стратешките рамки со Европското законодавство во областа на заштитата на животната средина и климатските промени (Поглавје 27).

Почетно стојалиште

Со усвојувањето на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на Европската унија во областа на животната средина и климатските промени со Акционен план за периодот 2016–2020, со што се исполни почетното стојалиште, Црна Гора, на 28. јули 2016 година на седница на Владата на Црна Гора го прикажа својот стратешки пристап во преземањето и примената на законодавството на Европската унија од оваа област.

Стратегијата со Акционен план претставува основа за транспонирање, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени, а опфаќа и планови за развој на релевантните административни капацитети и проценка на потребните финансиски ресурси. Исто така, овозможува и следење на реализацијата на планираните обврски и спроведувањето на мерките во дефинираните временски рамки, како и благовремено планирање и обезбедување на неопходна финансиска и техничка помош на надлежните органи на Црна Гора од домашни и меѓународни извори, како и извори на Европската унија.

Економската и финансиска анализа на Стратегијата со Акционен план покажа дека вкупните трошоци за усогласување со стандардите на ЕУ до 2035 година ќе изнесуваат 1,42 милијарди евра. Со оваа анализа воедно се дефинираат и изворите и моделите на финансирање.

Со стратегијата со Акционен план е планирано реализирање на вкупно 347 обврски во поглед на транспозицијата и имплементирањето на законодавството на ЕУ за периодот 2016–2020 година. Со истата е предвидено известување на квартално ниво, така што заклучно со декември 2017 година се направени четири извештаи за имплементирањето, и тоа за периодите:

- јули – декември 2016 година;
- јануари – март 2017 година;
- април – јуни 2017 година;
- јули 2016 – декември 2017 година.

Од усвојувањето на Стратегијата со Акционен план до крајот на декември 2017 година беше предвидена реализација на 156 обврски од кои беа реализирани 94, со што степенот на реализација изнесуваше 60.26%.

Со стратегијата со Акционен план е предвидена ревизија на документите на годишно ниво, со цел за прилагодување на стратешките обврски на новата ситуација, односно со постигнатиот степен на усогласување на националните прописи со законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени.

Согласно со динамиката на преговарачкиот процес, усогласен е и ставот на релевантните институции ревизијата на Акциониот план на Стратегијата да се спроведе после усвојувањето на Преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 и програмата за пристапување на Црна Гора кон Европската унија 2018–2020, со што роковите за реализација во целост би се усогласиле со истите и би се прилагодиле на моменталната состојба и постигнатиот напредок во областа на животната средина и климатските промени.

Преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 е усвоено на 8. февруари 2018 година на седница на Одборот за европски интеграции при Владата, додека програмата за пристапување на Црна Гора кон Европската унија 2018–2020 е усвоена на 16. февруари 2018 година, со што се стекнаа услови за планираната ревизија на Акциониот план со цел за усогласување на роковите за реализација.

Процесот на ревизија на Акциониот план во рамки на кој е и нацртот на ревидираниот документ е усогласен со претставниците на релевантните институции за Поглавјето 27 и со координаторите на подобласта, разгледуван е на седниците на Управниот одбор за следење на ревизијата и спроведување на Стратегијата со Акционен план и работната група за преговарачкото Поглавје 27 – Животна средина и климатски промени, и е спроведен во првата половина на 2018 година.

Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени за периодот 2018–2020 (Акционен план 2018–2020) е усвоен на седница на Владата на 21. јуни 2018 година, и истиот дава осврт на клучните резултати постигнати во претходниот период како и роковите во поглед на преостанатите обврски поврзани со процесот на транспозиција и имплементација на законодавството на ЕУ за сите десет подобласти усогласени со важечките стратешки плански и програмски документи како и на приоритетите и насоките дефинирани со Стратегијата за проширување за Западен

Балкан и извештајот на Европската комисија за напредокот на Црна Гора за 2018 година, вклучувајќи ги и плановите во поглед на јакнење на административните капацитети.

Со Акциониот план 2018-2020 е предвидена реализација на 253 обврски (од кои 131 во поглед на транспозицијата и 122 во поглед на имплементацијата) и истиот не ги вклучува обврските чиј рок за реализација ја надминува 2020, а за кои во преговарачкото стојалиште се бараат транзициски периоди. Во согласност со обврските за полугодишно известување спрема Владата и Европската комисија, од донесувањето на Акциониот план 2018-2020 усвоени се три извештаи за имплементација:

- Првиот полугодишен извештај за реализација на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени за периодот 2018-2020 за периодот на известување јули – декември 2018 година и согласно со истиот, степенот на реализација на планираните обврски за периодот на известување изнесувал 48%;
- Вториот полугодишен извештај за реализацијата на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени 2018-2020 за периодот на известување јануари / јуни 2019 година е усвоен на седница на Владата на 11. јули 2019 година, и согласно со истиот, степенот на реализација на обврските од 2018 година во областа на животната средина и климатските промени изнесувал 35.38%, додека степенот на реализација на обврските за периодот јануари – јуни 2019 година изнесувал 35.3%.
- Третиот полугодишен извештај за реализацијата на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени 2018-2020 за периодот на известување јули - декември 2019 година е усвоен на седница на Владата на 26. декември 2019 и согласно со истиот, степенот на реализација на преостанатите обврски од 2018 година изнесувал 54.8%, додека степенот на реализација во 2019 година изнесувал 34.4%.

Преговарачко стојалиште

Црна Гора во март 2017 е известена од страна на Советот на министри на ЕУ дека после разгледувањето на извештајот за исполнување на почетното стојалиште за Поглавје 27, Европската унија заклучи дека Црна Гора се смета за доволно подготвена во оваа фаза да ги отпочне преговорите за Поглавјето 27. Со тоа Црна Гора и формално е повикана да достави преговарачко стојалиште со цел за одржување на меѓувладина конференција за отворање на Поглавјето. Првиот Нацрт на преговарачкото стојалиште ѝ е доставен на Европската комисија на 4. април 2017 година.

Во преговарачкото стојалиште е изразена подготвеност за прифаќање на законодавството на ЕУ опфатено со Поглавјето 27 како и за целосно спроведување на истото до пристапувањето кон ЕУ, вклучувајќи ги и барањата во поглед на транзициските периоди.

Европската комисија на 16. декември 2017 година и достави на Црна Гора коментари на Нацртот на преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27. Напредната верзија на преговарачкото стојалиште и е доставена на Европската комисија на 19. јануари 2017 година.

После усогласувањето со доставените предлози од страна на Европската комисија, на 8. февруари 2018 година преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 (Vlada Crne Gore, 2016) е усвоено на седница на парламентарниот Одбор за европски интеграции и на седница на Владата, по што ѝ е доставено на Европската комисија.

Во преговарачкото стојалиште е наведено дека Црна Гора го прифаќа законодавството на ЕУ опфатено во Поглавјето 27, кое е на сила од 28. јули 2016 година, и подготвена е да го оствари целосното спроведување до денот на пристапување кон ЕУ, со следниве исклучоци и поставени барања за преодните периоди за целосна примена на Директивите од Прилог 1.

Завршни стојалишта

Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени е отворено на Меѓувладината конференција во Брисел на 10. декември 2018 година, проследено со доставување на заедничкиот став на Европската унија кој ги опфаќа и завршните стојалишта за затворање на Поглавјето 27.

Во заедничкиот став ЕУ констатира дека Поглавјето 27 може да биде привремено затворено само кога Европската унија ќе се согласи дека се исполнети следниве услови:

- Црна Гора продолжува да врши усогласување со хоризонталните директиви и да покажува дека е подготвена во целост да обезбеди нивно ефикасно спроведување и примена на денот на пристапување (European Union, 2018).
- Во поглед на квалитетот на воздухот, Црна Гора во целост го завршила усогласувањето со ревидираната Директива за намалување на националните испуштања на одредени атмосферски загадувачки материи (NEC Директива 2016/2284/EU). Црна Гора поднесува анализа на трошковно-ефикасните стратегии за контрола на емисиите за 2020 и 2030 година, што ќе послужи како основа за конечен договор помеѓу ЕУ и Црна Гора за нејзините обврски за намалување на испуштањата во согласност со NEC Директивата. Црна Гора известува на годишно ниво за своите испуштања во согласност со директивата и конвенцијата за прекугранично далекусежно загадување на воздухот и развива Национална програма за контрола на загадувањето на воздухот. Покрај тоа Црна Гора ги унапредува подготовките за имплементација на *acquis*-то во оваа област со редовно преземање на мерки за намалување на националното загадување на воздухот, посебно во подрачја каде што се надминати граничните вредности на ЕУ за квалитет на воздухот, и со изработка или ажурирање на плановите за квалитет на воздухот, како што е предвидено со Директивата за квалитет на амбиентален воздух и почист воздух за Европа (Директива 2008/50/ЕС) (European Union, 2018).
- Црна Гора одлучува во врска со својот систем на управување со отпадот и ги определува соодветните финансиски средства за инфраструктурни инвестиции според релевантното законодавство на ЕУ, вклучувајќи ја и хиерархијата на отпадот. Понатаму, Црна Гора воспоставува програми за превенција на создавањето на отпад, подготвува планови за управување со отпадот и усвојува мерки за одвоено собирање на отпад од хартија, метал, пластика и стакло (European Union, 2018).
- Црна Гора остварува значаен напредок во поглед на ускладување со *acquis*-то во секторот на вода, вклучувајќи го законодавството во областа на водата за пиење и Директивата 2008/56/ЕС за воспоставување на рамки за дејствување на заедницата

во областа на политиката за заштита на морската животна средина. Црна Гора ги назначува надлежните органи во областа на вода за пиење и изработува планови за управување со речните сливови за секое подрачје на речен слив кое во целост се наоѓа во внатрешноста на нејзината територија, вклучувајќи и делови од подрачја на меѓународен речен слив кои се наоѓаат во внатрешноста на нејзината територија (European Union, 2018).

- Во областа на заштитата на природата, Црна Гора ѝ поднесува на Комисијата список со предложени локации Natura 2000 кои во доволна мера ги опфаќаат типовите на природни живеалишта и видови на птици според барањата на Директивата за птици и природни живеалишта. Црна Гора демонстрира капацитет за управување со мрежата Natura 2000, помеѓу другото и преку тоа што на Улцинска солана и се даде соодветен статус на заштита и делотворно спроведување на неопходните мерки за зачувување кои доведуваат до подобрување на статусот на сочуваност (European Union, 2018).
- Црна Гора го продолжува усогласувањето со *acquis*-то во секторите на хемикалии, бучава и цивилна заштита, и покажува дека ќе биде спремна во целост да обезбеди спроведување и примена на барањата на ЕУ на денот на пристапување (European Union, 2018).
- Во поглед на климатските промени, Црна Гора продолжува со усогласувањето со *acquis*-то, посебно со усвојувањето на законодавството за функционирањето на европскиот систем за трговија со емисиите (EU ETS), во согласност со Директивата за трговија со емисиите EU 2003/87/EC и нејзините подоцнежни измени и дополнувања. Црна Гора врши понатамошно усогласување со релевантните подзаконски акти за следење и известување, акредитација и верификација, Регистарот на Унијата, бесплатно доделување и аукција. Црна Гора во целост обезбедува постоење на соодветна рамка за имплементација на Системот на трговија со емисии на ЕУ во врска со следењето, известувањето и верификацијата на емисии на гасови со ефект на стаклена градина (European Union, 2018).
- Црна Гора, според Акциониот план за транспозиција, имплементација и примена на *acquis*-то на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени значајно ги унапредува капацитетите на административните органи на сите нивоа, вклучувајќи ги инспекциските служби, дополнително ја подобрува

координацијата на работа и покажува дека сите соодветни административни структури и адекватна обука ќе стапат на сила правовремено пред пристапувањето, со цел да се овозможи спроведување и примена на *acquis*-то во сите сектори на ова поглавје.

Покрај наведените стојалишта, со Преговарачкото стојалиште Црна Гора бара преодни периоди за целосна примена на директивите (Прилог 1), како поради финансиски така и поради административни капацитети (Vlada Crne Gore, 2017) за спроведување на обврските.

Имајќи го во предвид фактот дека процесот на пристапување кон Европската унија претставува комплексен интегративен процес кој започнува со процесот на транспозиција, после усвојувањето на горенаведените документи со акцент на Стратегијата со Акционен план, фокусот на активности на институциите надлежни за прашањата поврзани со Поглавјето 27 (Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина (Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, n.d.), која тогаш беше во состав на Министерството) беше на транспозицијата на европското *acqui* во националното законодавство во сите 10 подобласти, со цел за создавање на правна основа за негова квалитетна имплементација и примена.

Активностите околу усогласувањето на националното со европското законодавство и понатаму се во тек, а имајќи го во предвид карактерот на законодавството на ЕУ кое постојано се менува и унапредува, овој процес може да се окарактеризира како континуиран, а ќе продолжи и после стекнувањето на полноправното членство во ЕУ.

Од усвојувањето на Стратегијата со Акционен план во јули 2016 година, заклучно со декември 2019 година, во голема мера е унапредена стратешката и програмска рамка на Поглавјето 27 преку донесување на шест стратегии: Национална стратегија за управување со квалитетот на воздухот со Акционен план 2017-2020, Стратегија за управување со водите, Национална стратегија за биодиверзитет со Акционен план 2016-2020, Стратегија за управување со хемикалии 2015-2018, потоа Национална стратегија за управување со хемикалии 2019-2022, и Стратегија за намалување на ризикот од катастрофи со Динамички план на активности 2018-2023. Покрај наведените стратегии усвоени се и: Акционен план за намалување на негативното влијание врз животната средина, План за управување со комуналните

отпадни води во Црна Гора 2020-2035, Општ план за заштита од штетното дејство на водите, за води од важност за Црна Гора 2017-2022, Планови за управување со националните паркови 2016-2020, како и Национален план за имплементација на Стокхолмската конвенција за долготрајни органски супстанции.

Со донесувањето на 123 прописи (24 закони и 99 подзаконски акти) во периодот од јули 2016 до декември 2019 година со кои се транспонира европското законодавство во националниот правен систем, во значајна мера се унапредени домашните процеси во областа на животната средина и климатските промени.

Имајќи во предвид дека европската правна рамка постојано се менува, како и фактот дека се донесуваат нови прописи, со програмата за пристапување на Црна Гора кон Европската унија за 2020-2022 (PPCG) која Владата ја донесе во февруари 2020 се дефинираат стратегиите и програмите како закони и подзаконски акти со кои ќе се пренесат преостанатите целекси од Акциониот план на Стратегијата, како и новите целекси на *acquis*-то на Европската унија, заедно со временската рамка за нивно донесување. До крајот на 2022 година со Преговарачкото стојалиште на Црна Гора е планирано донесување на 10 стратешки документи за 6 подобласти, и тоа: во рамки на хоризонталното законодавство (Акционен план за исполнување на завршните стојалишта), управување со отпадот (Државен план за управување со отпадот за периодот 2022-2025), квалитетот на водата (Планови за управување со водите на водното подрачје на Дунавскиот и Јадранскиот слив), заштитата на природата (Национална стратегија за биодиверзитет со Акционен план за 2022-2026 и Национален акционен план за борба против дезертификација), цивилната заштита (Акционен план за спроведување на стратегијата за намалување на ризикот од катастрофи за периодот 2020-2021 и Национална процена на ризикот од елементарни непогоди, техничко-технолошки несреќи и други несреќи), и климатските промени (Стратегија за нискокарбонски развој, Национален план за адаптација на климатските промени и Национален придонес за намалување на емисиите на GHG (NDC) до 2030 година).

Исто така, планирано е и донесување на четири закони: Закон за управување со отпадот, Закон за измени и дополнувања на Законот за шуми, Закон за измени и дополнувања на Законот за заштита на природата, како и Закон за заштита од пожари, вклучувајќи 36 подзаконски акти поврзани со областа на животната средина и климатските промени.

Од институционален аспект (Žarić, Sudar, Barjaktarović, Šarančić, & Ćetković, 2020) за реализација на обврските поврзани со Поглавје 27, од различни аспекти и обем на обврските надлежни се вкупно 30 институции меѓу кои и осум министерства: Министерството за одржлив развој и туризам како примарна надлежна институција, а потоа и Министерството за земјоделство и рурален развој, Министерството за здравство, Министерството за сообраќај и поморство, Министерството за економија, Министерството за внатрешни работи, Министерството за финансии и Министерството за правда вклучувајќи ја и Канцеларијата за европски интеграции, како и следниве институции: Управата за инспекциски работи, Агенцијата за заштита на природата и животната средина, Заводот за хидрометеорологија и сеизмологија, Управата за јавни работи, Управата за безбедност на храна, ветерина и фитосанитарни работи, Управата за води, Управата за шуми, Институтот за јавно здравје, Управата за поморска безбедност, Управата за јаглеводороди, Универзитетот на Црна Гора, Институтот за биологија на морето, Управата за царина, Управата за недвижности, Заводот за статистика на Црна Гора, Јавното обвинителство, Центарот за обука на судии и Музејот за природна историја.

Три институции, кои не се во системот на јавна управа иако се во мнозинска сопственост на државата, се надлежни за одредени сегменти од наведеното поглавје: Јавното претпријатие за Национални паркови, Јавното претпријатие за управување со морското добро и Центарот за еко-токсиколошки испитувања.

Покрај наведените институции, улога во спроведувањето на обврските поврзани со животната средина и климатските промени имаат и Заедницата на општини, единиците на локална самоуправа, управувачите со заштитени подрачја, Здружението за унапредување на водоснабдувањето, третманот и отстранувањето на отпадните води во Црна Гора, локалните претпријатија за водовод и канализација, оператори, вклучувајќи и организации на цивилното општество.

Во поглед на институционалната организација, а кога станува збор за примарните институции задолжени за транспозиција и имплементација на прописите во областа на животната средина, најголем број од обврските се однесуваат на Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина (со претходен назив Агенција за заштита на природата). Имено, во периодот на стапување на сила на Стратегијата со Акционен план во јули 2016 година, Агенцијата за животна средина беше самостоен орган примарно надлежен за

имплементација на прописите во следниве подобласти: хоризонтално законодавство, квалитет на воздухот, управување со отпад, заштита на природата, индустриско загадување, хемикалии, бучава и климатски промени. Агенцијата беше укината како самостоен орган во март 2017 година, а во декември 2018 повторно ѝ е вратен првобитниот статус на самостоен орган на државната управа кој го задржала до крајот на 2019 година.

Со извештајот на Европската комисија за напредокот на Црна Гора за 2018 година кој е објавен на 17. април 2018 година се констатира дека Агенцијата за заштита на животната средина е интегрирана во Министерството за одржлив развој и туризам, и дека Црна Гора треба да обезбеди оваа Агенција да функционира самостојно.

Во согласност со Уредбата за организација на работата на државната управа која што Владата ја донесе на седница на 6. декември 2018 година, надзор над законитоста и целисходноста на работата на органите на управата и законитоста на административните акти и другите управни активности на органите на управата линеарно вршеа министерствата (Прилог 2).

Со Стратегијата со Акционен план е даден преглед на надлежностите, како и недостатоците во поглед на организацијата и капацитетите на релевантните институции, вклучувајќи мерки за институционално прилагодување за сите 10 подобласти.

Една од клучните слабости идентификувани во процесот на мапирање на системот преку изработка на План за реорганизација и јакнење на административните капацитети во Црна Гора за секторите на животна средина и климатски промени за периодот 2017-2020 (Vlada Crne Gore, 2017) е недостатокот на човечки ресурси и капацитети и неефикасната координација помеѓу поединечните институции и организации. Истиот недостаток го идентификува и Акциониот документ за 2016 година во рамки на Инструментот за претпристапна поддршка (IPA II) во кој е нагласено дека постои недоволна организација, лоша координација и комуникација помеѓу институциите кои се надлежни за одредени аспекти во донесувањето и имплементацијата на политики во областа на животната средина, како и координација помеѓу институциите на централно и локално ниво.

Со оглед на тоа дека не е препорачано создавање на нови структури во државниот апарат на Црна Гора, проблемот на слаба координација се решава преку два механизма: јасно дефинирање на клучните надлежности и функции во

управувањето со процесот, одредување на надлежните институции кои треба да ги завршат тие работи, како и јасно разграничување на надлежностите на поединечните организациски единици на системот за транспозиција, имплементација и примена на секој поединечен пропис од областа на европското законодавство за секторот на животна средина и климатски промени.

Клучни надлежности во управувањето со процесот на хармонизација и спроведување на стојалиштата на ЕУ во секторот на животна средина и климатски промени се следниве:

1. Координација на работата и следење на процесот на транспозиција, имплементација и примена на европското законодавство,
2. Утврдување на надлежностите во секоја од фазите и решавање на евентуалните конфликти на надлежностите меѓу институциите,
3. Решавање на специфичните прашања за исполнување на обврските од Стратегијата со Акционен план во случај на потреба, преку обезбедување на стручна поддршка и експертиза,
4. Донесување на Годишен план за обуки во областа на животната средина и климатските промени кои примарно се однесуваат на инструментот TAIEХ, како и на IPA.

Од **административен аспект** (Žarić, Sudar, Barjaktarović, Šarančić, & Četković, 2020) потребите на процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија во областа на животната средина и климатските промени се препознаени преку Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на европското законодавство во областа на животната средина и климатските промени со Акционен план за периодот 2016-2020, каде една од приоритетните мерки за изработка на Планот за реорганизација и јакнење на административните капацитети во Црна Гора за секторите на животна средина и климатски промени за периодот 2017-2020 (Vlada Crne Gore, 2017) (План АК), е со цел за создавање на функционална административна рамка за сите активности и процеси кои подразбираат преговарање со ЕУ во делот на Поглавјето 27. Владата на Црна Гора, Планот АК го донесе на 12. јули 2017 година.

Со планот АК идентификуван е поголемиот број на службеници на државно ниво кои имаат задолженија во поглед на Поглавјето 27 (225), во однос на појдовната состојба на Стратегијата со Акционен план (126). Исто така, планот идентификува

дека во 23 единици на локалната самоуправа работат 107 службеници на работни места поврзани со областа на животната средина и климатските промени (во однос на 27 службеници идентификувани со Стратегијата со Акционен план). Со детална анализа на вистинската состојба на кадарот и ставање во однос со целокупното *acquis* на Поглавјето 27, препознаен е недостаток на административни капацитети во квантитативна и квалитативна смисла (специфично знаење и вештини).

Потпирајќи се на основните принципи на Стратегијата за реформа на јавната управа во Црна Гора 2016-2020, со Планот АК беше предвидено вработување на 41 службеник до 2020 година (40 на државно и еден на локално ниво) во институциите во чија надлежност се прашањата од Поглавјето 27, а кои би биле задолжени за транспозиција, имплементација и примена на европското законодавство во областа на животната средина и климатските промени.

Јакнењето на административните капацитети се вршеше на три начини: со бројчано јакнење на капацитетите преку отворање на нови работни места, со пренасочување на кадрите и преку системот за континуирано усовршување и доедукација на постоечките кадри во системот на администрација, примарно потпирајќи се на TAIEХ инструментот.

Согледувајќи го изнесеното и земајќи во предвид дека со Стратегијата за Западен Балкан (European Commission, 2018) Црна Гора е препознаена како лидер во регионот на патот кон европските интеграции и имајќи во вид дека Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени е едно од најтешките, најсложените, најскапите и најкомплексните преговарачки поглавја, а кое го покрива прашањето за состојбата и квалитетот на животната средина, зачувувањето на биодиверзитетот и здравјето на луѓето, а потоа и одговорен и посветен пристап во реализацијата на преостанатите обврски од Поглавјето 27 од страна на Министерството за одржлив развој и туризам во наредниот период, потребна е интензивна работа на усогласувањето на домашното законодавство со прописите на ЕУ и создавање на услови за негова целосна имплементација, помеѓу другото и на човечките капацитети, за да го изнесат преговарачкиот процес на најефикасен начин до неговото целосно исполнување.

Предметната докторска теза „Мека моќ за пристапување на Црна Гора кон Европската унија во секторот за животна средина / *Soft powers for Montenegro's accession to the European Union in the sector of environment*“ и инструментите на

истражување (прашалници, интервјуа, статистичка обработка на податоците) ќе придонесат во проучувањето на факторите кои влијаат врз ефикасноста на спроведувањето на преговарачкиот процес и обврските од Поглавјето 27 од аспект на меката моќ на човечките ресурси на земјата и потребата за креирање и јакнење на таквите капацитети. Во време кога интеграциите се столбот на секој сегмент на општествено-политичкото дејствување и развој, а посебно во поглед на заштитата на животната средина и спроведувањето на принципите за одржлив развој (United Nations World Commission, 1987) каде сите актери имаат свое место и улога во демократските реформи и постигнувањето на одржливо живеење, истражувањата како резултат на оваа докторска теза ќе ги поддржат стремежите на Црна Гора како земја во развој, ефикасно да ги користи сите свои ресурси, природни, човечки и технолошки, за идниот развој на земјата и затворањето на Поглавјето 27 да бидат одржливи и корисни за општеството и природата на земјата.

Земајќи во предвид дека меката моќ преку културата, политиката и надворешно-политичките односи (Joseph Nye, 1990, 2020) со самото тоа ја обликува и политиката на преговарачкиот процес за пристапување кон ЕУ на секоја земја кандидат, а образованието, свеста и вештините се клучот за примена на обврските за хармонизација и реформа на сите поглавја на дадениот процес, а со самото тоа и сегментот на економијата и општеството, таа претставува еден вид на национална моќ на земјата кандидат за членство во ЕУ (Црна Гора) својот развој и политички стремежи да ги изнесе на начин кој ги поддржува нејзините развојни потреби, географската положба, ресурсите со кои располага, како и културолошките особености за постигнување на кредибилитетот и стратешките императиви (Lee, 2011). Ако се земе во предвид дека во неодамнешната ера по Студената војна, со новата развојна и политичка агенда на глобализацијата и трката за ресурси, важноста на меката моќ се гледа во светлината на човечката, економската и еколошката безбедност (Martin, 2015). Како што истакнуваат Cross, Kenetra, Nation & Vukadinovic во 2013 година во книгата Обликувањето на безбедносната заедница на Југоисточна Европа за дваесет и првиот век: доверба, партнерство, интеграција, „Денес постои виртуелен консензус и во научните заедници и во заедниците за политика, дека концептот на безбедност повеќе не може да се ограничува само на воени прашања. Безбедносните проблеми сè уште се поврзани не само со закани за преживување или за квалитетот на животот кои произлегуваат директно од војна или употреба на сила, туку се и последица на неколку

други невоени фактори (енергија, животна средина, итн.)“ (Cross, Kenetra, Nation, & Vukadinovic, 2013, p. 26)

2.1. ТЕОРЕТСКО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Одржливиот развој како концепт на поинакво согледување на начинот на живот, планирањето и спроведување на економските активности и употребата на ресурсите значајно ја промени како свеста на државниците и донесувачите на одлуки, така и останатите сектори, бидејќи негативното влијание на брзиот технолошки и индустриски развој и себичниот однос на човекот за задоволување на своите растечки потреби и желби се одрази врз ресурсите и климата и го загрози самиот опстанок на човештвото.

На меѓународната конференција на Обединетите нации за животна средина и развој во Рио де Женеиро во 1992 година (UNCED), таканаречениот Самит на планетата Земја (UN Department of Economic and Social Affairs, n.d.), одржливиот развој го поставува човекот во средиштето на вниманието, чии потреби треба да бидат во „хармонија со природата“ (United Nations, 1992, p. 1). Со самото тоа Декларацијата од Рио ги поставува темелите на новиот пристап кон поимот „благосостојба“ на човекот, кој општествениот развој треба да го базира врз достапноста на ресурсите и нивното одржливо користење. Здравата и зачувана околина како фактор за квалитетот на животот ја препознаа и преточија во принципот 4 - „Со цел да се постигне одржлив развој, заштитата на животната средина претставува составен дел од процесот на развој и не може да се смета за изолирана од истиот.“ (United Nations, 1992, p. 2).

Претставници од сите економии, научната заедница и граѓанскиот сектор се согласија дека е потребно отстапување на дотогашните односи спрема природата и ресурсите, за да не само се намалат негативните последици по животната средина, но и да се намали ризикот по животот и благосостојбата на луѓето. Новата парадигма на одржливиот развој доби своја стратешка, обврзувачка и акциона рамка во Декларацијата за животна средина и развој, Агендата 21 (United Nations, 1992) и основањето на Комисијата за одржлив развој (CSD) (United Nations, n.d.) во 1993 година. Агендата 21 исто така го препозна образованието за одржливиот развој, неговото разбирање и достигнување на знаење и вештини како важен сегмент во заштитата на животната средина и принципите на одржлив развој - Поглавје 36 - Промовирање на образованието, јавната свест и обука. Во Агендата 21 се вели дека „Education is critical for promoting sustainable development and improving the capacity of the people to address environment and development issues (United Nations, 1992, p. 320)“.

Поимањето на “светото тројство” т.е. столбовите на одржливиот развој – еколошкиот, економскиот и социјалниот столб, продолжи да се развива и употребува во согласност со научните сознанија, функционирањето на новите технологии, јакнењето на свеста и политичката поддршка, без кои не би било можно одржливиот развој да се постави како приоритет за понатамошниот развој на зачувување на планетата, т.е. човекот. Конференциите и самитите, како што се Светскиот самит за одржлив развој (WSSD) одржан во Јоханезбург во 2002 година (United Nations, 2002), Конференцијата на Обединетите нации за одржлив развој - „Самит на планетата Земја 2012”, „Rio+20”, одржана во 2012 година во Рио де Жанеиро (Nations, 2012), Самитот за одржлив развој (United Nations, 2015) одржан во 2015 година, се значајни пресвртници за воспоставување на глобално политичко и научно партнерство за посветеност во постигнувањето на одржлив развој и искоренување на сиромаштвото, т.е. достигнување на нова благосостојба – еднаквост за сите. Обединетите нации во 2000 година ја усвоија Милениумската декларација базирана на „Милениумски цели на развојот“ (United Nations, 2016) - Millennium Development Goals – MDGs) чие спроведување се следи до 2015 година. Предизвикот за постигнување на значајни резултати доведе до одржување на Самитот за одржлив развој во 2015 година и нова петнаесетгодишна рамка за одржлив развој - „Програма за одржлив развој до 2030 година (United Nations, n.d.) “(Агенда за одржлив развој 2030 или Агенда 2030) и 17 Цели на одржливиот развој (United Nations, n.d.) (Sustainable Development Goals – SDGs), со кои покрај искоренување на сиромаштвото, нерамноправноста и неправдата, се поставува и цел за намалување на негативното влијание на климатските промени до 2030 година.

Денеска целите на одржливиот развој и намалувањето, односно адаптирањето и митигацијата на негативните последици на климатските промени, како и нивното запирање, се најважна рамка на политичкото дејствување на сите држави. Европа, како составен дел од наследството и демократските текови и заштитата на животната средина, а со цел на задоволување на основните човечки потреби и потребата за здрава животна средина, презеде колективна одговорност за придонес кон постигнувањето на подобра иднина и придонес кон глобалните напори, усвојувајќи нова развојна стратегија „Европскиот зелен план“ – European Green Deal на 12. декември 2019 година (European Commission, 2019). Европската развојна стратегија ја препознава потребата за трансформација на европскиот економски систем на начин на кој постигнувањето на одржливиот развој ќе биде базирано врз причинско-последична поврзаност на

економијата, финансиите и заштитата на животната средина. Таквата одржлива трансформација е економски и финансиски сложена, што резултираше во воспоставување на механизми за праведна транзиција и планирани 100 милијарди евра на инвестиции за периодот 2021–2027 година.

Повеќе детали се претставени во делот III од дисертацијата: ОДРЖЛИВИОТ РАЗВОЈ И ЦРНА ГОРА - Поим.

2.2. ПОЈМОВНО-КАТЕГОРИЈАЛЕН АПАРАТ, СО КРАТКИ ДЕФИНИЦИИ ЗА ПОИМИТЕ

▪ ЕВРОПСКИ ИНТЕГРАЦИИ

Процесот на хармонизација т.е. усогласување на прописите на државите членки или земјите кандидати со законодавството на Европската унија е утврден во таканаречената Бела Книга II (White Paper II), која препорачува усогласување во точно дваесет и три (покасно триесет и една) област или поглавје на комунитарното право (Bjeković, 2008). Црна Гора, во процесот на пристапување кон Европската унија и процесот на хармонизација со законодавството на Унијата, своето законодавство го ускладува во 33 преговарачки поглавја, од кои Поглавјето 27 се однесува на животната средина и климатските промени (Vlada crne Gore, n.d.).

Важноста на европските интеграции за Црна Гора е призната и од аспектот на заштитата на животната средина и остварување на еколошкото уставотворно определување на државата преку програмата “Правци на развојот на Црна Гора како еколошка држава” (Влада на Црна Гора, 2001) (Vlada Crne Gore, 1992) каде се наведува следново: “Интеграцијата на Црна Гора во меѓународната заедница [...] е едно од основните стратешки барања со цел да се реализира концептот на одржлив развој, односно да се создадат услови за реализација на концептот на еколошка состојба.”

▪ ПОГЛАВЈЕ 27

Поглавјето 27 (Vlada Crne Gore, n.d.) во процесот на пристапување на Црна Гора кон ЕУ го води процесот на хармонизација на националната законска и стратешка рамка со законодавството на ЕУ во областа на заштитата на животната средина и климатските промени. Поглавјето 27 вклучува 10 подобласти и повеќе од 200 правни акти опфатени со ова поглавје и тоа:

- хоризонтално законодавство;
- квалитет на водата;
- квалитет на воздухот;
- управување со отпад;
- заштита на природата;
- контрола на индустриското загадување и управување со ризици;

- хемикалии;
- бучава;
- цивилна заштита; и
- климатски промени.

Црна Гора го отвори Поглавјето 27 на 10 декември 2018 година на Меѓународната конференција во Брисел. Преговарач и шеф на работната група за Поглавје 27 е претставник на Министерството за одржлив развој и туризам при Владата на Црна Гора, кое го координира процесот на хармонизација во рамки на ова поглавје.

▪ **ЖИВОТНА СРЕДИНА**

Законот за животна средина на Црна Гора (Vlada Crne Gore, 2016) ја дефинира животната средина на следниов начин: „Околината е просторот, односно природната средина, воздух, земја, вода и море, флора и фауна, појави и дејства: клима, јонизирачко и нејонизирачко зрачење, бучава и вибрации, како и вештачко опкружување: градови и други населби, културно и историско наследство, инфраструктура, индустриски и други објекти.“ Со дадениот Закон е пропишан и интегрален пристап кон заштитата на животната средина со кој се „обезбедува целосно зачувување на квалитетот на животната средина, зачувување на биолошката и регионалната разновидност, рационално користење на природните ресурси и енергија на најповолен начин за животната средина, како основен услов за одржлив развој“.

▪ **ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ**

Во извештајот „Наша заедничка иднина/Our Common Future“, на Светската комисија за животна средина и развој таканаречена Брунтлантска комисија (Автори на *Our Common Future* или познати и како Brundtland¹ Report) од 1987 година, по прв пат се наведува дефиницијата за одржлив развој на следниот начин: „Одржливиот развој е развој кој ги задоволува потребите на сегашните генерации без притоа да се загрози можноста на идните генерации да ги задоволуваат сопствените потреби“ (United Nations General Assembly-

---

¹ Именувана според нејзиниот претседавач, поранешната премиерка на Норвешка, г-а Gro Harlem Brundtland.

Bruntland Commission, 1987). Извештајот го препознава еколошкиот расчекор помеѓу огромната сиромаштија на глобалниот југ од една, како и неодржливите обрасци на потрошувачка и производство на северниот дел од планетата од друга страна, што дава основа за повикување за обединување на развојот и заштитата на животната средина засновани на принципите за одржлив развој.

▪ ЕКОЛОГИЈА

Предметот и методите на екологијата како наука се утврдени од германскиот зоолог Ernst Haeckel (Haeckel E. , 1866) кон средината на 19 век како проучување на односот на организмите со нивната околина. Haeckel екологијата ја подразбира како „однос на живиот свет со неговата органска, но и со неговата неорганска средина“, што резултирало во поимањето дека екологијата се бави со организмите и нивната животна средина. Екологијата се смета за наука која на интердисциплинарен начин го согледува и проучува човекот, населението, заедницата, екосистемите и биосферата, како и начините на кои организмите меѓусебно комуницираат во животната средина.

Предиспозициите за заштита на животната средина врз основа на основните еколошки принципи на Црна Гора се утврдени со Декларацијата на Црна Гора дефинирајќи ја како еколошка држава (Skupština Crne Gore, 1991), а усвоена во Жабљак во 1991 година и претставена 1992 година на конференцијата на Обединетите нации за заштита на животната средина во Рио. Декларацијата наведува дека „Човекот и природата во и околу него се целосни само во нивните длабочини и во нивното значење и цел“. Еколошките принципи се отелотворени и во Уставното определување на Црна Гора (Skupština Crne Gore, 1992) како „демократска, социјална и еколошка држава“.

“*Pravci razvoja Crne Gore ekološke države*” (Vlada Crne Gore, 1992) (Правци на развојот на Црна Гора како еколошка држава) (Влада на Црна Гора, 2001) исто така поставува три клучни елементи за реализација на концептот на еколошка држава и одржлив развој и тоа:

а) на природното богатство кое се огледа во амбиенталниот и биолошки диверзитет;

б) на складното почитување на природата и традиционалната грижа за природните ресурси и заштитата на природната средина; како и

в) на определбата на сегашните генерации да го решат прашањето на развојот со обединување на економскиот, еколошкиот и социјалниот развој.

Законот за животна средина на Црна Гора (Vlada Crne Gore, 2016) наведува дека цели на заштитата на животната средина се: „заштита на флората и фауната, биолошката и регионалната разновидност и зачувување на еколошката одржливост“.

▪ **SOFT POWER (МЕКА МОЌ)**

Soft Power (*мека моќ*) претставува способност за привлекување на некого или нешто без принуда (за разлика од *hard power*/тврда моќ) и вклучува обликување на наклонетоста на релевантните чинители преку привлекување и интерес/желба.

„Soft power“ (*мека моќ*) се однесува, помеѓу другото, на културата, политичките вредности и надворешната политика, а самиот концепт продолжил да го обликува периодот после студената војна (*post-Cold War era*).

Терминот „soft power“ (*мека моќ*) го популаризирал Nye Joseph од Универзитетот Харвард, САД, во својата книга „Bound to Lead: The Changing Nature of the American Power“ (Nye J. S., 1990) каде наведува: „кога една држава ќе ги натера другите останатите да ги посаккуваат нејзините интереси може да се нарече кооперативна или мека моќ за разлика од тврдата или командна моќ, која е карактеристична по тоа што им диктира на другите држави да го прават тоа што е во нејзин интерес“.

2.3. ОПЕРАТИВНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Бројот на жители на Црна Гора изнесува 620.029 (MONSTAT, Попис 2011) (MONSTAT, 2011), од кои 185.937 се жители на главниот град – Подгорица, кој е најголем град, како и административен и економски центар на земјата. Населението во Црна Гора може да се набљудува на три нивоа:

- државните службеници на национално и локално ниво;
- општата јавност која главно работи во јавните и приватните компании; и
- население кои се наоѓа во образовен процес (ученици во основните училишта, средношколци и студенти).

Бидејќи главниот фокус на оваа теза претставува студентската популација, како и дел од државните службеници чиј интерес и образование (студент), и вештини (државни службеници) спроведено е предметно истражување и тоа:

- Инструмент – анкетен прашалник (прашалници кои испитаниците го пополнуваат лично, без присуство на истражувачот, а се користи како инструмент за собирање на податоци;
- интервју и обработка на официјално добиените податоци) – кои се спроведуваат на студиските програми на универзитетот на Црна Гора кои во своите студиски програми централен интерес имаат теми од Поглавјето 27, и
- двата клучни државни ресурси, т.е. институции, односно:
  - Министерството за одржлив развој и туризам; и
  - Агенцијата за заштита на природата и животната средина, кои се вклучени во преговарачкиот процес за Поглавјето 27.

Истражувањето на студентската популација се спроведува на одредени студиски програми на Универзитетот на Црна Гора (Univerzitet Crne Gore, n.d.), како единствена јавна високообразовна установа во Црна Гора, која брои повеќе од 20,000 студенти на 21 организациска единица. Согласно етичките методолошки правила и постапки при спроведување на истражување во овој процес побарано е одобрение од управата за истражувањето, а со цел научно легитимирање на добиените податоци да има своја изворност, а научното истражување да има свој легитимитет.

Анализата на податоците од Универзитетот на Црна Гора исто така подразбира стекнување на истите формално – правно и методолошки коректно. Истото е остварено со обраќање до Универзитетот на Црна Гора.

Претходно наведените активности се предмет на истражување за цели на изработка на докторска дисертација на м-р Срна Судар, број на индекс: 00221419

студенти на трет циклус студии на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ - Битола, Факултетот за безбедност - Скопје за периодот 2015-2019.

Одговорот на анкетниот прашалник доставен до државните службеници вработени во Министерството за одржлив развој и туризам, како и Агенцијата за заштита на природата и животната средина кои се вклучени во преговарачкиот процес за Поглавје 27 се спроведуваше во комуникација со одговорниот хиерархиски нареден државен службаник на органот;

Во однос на спроведувањето на истражувањето кај студентите комуникацијата се одвиваше непосредно со наставниот кадар по пат на доставување на прашалник до студентите, а кој се пополнуваше на интернет (online), имајќи ја предвид состојбата на пандемија. Временскиот период на реализација на овој дел се однесува на периодот јули-септември 2020, согласно моменталната пандемија на вирусот COVID-19. Прашалникот претставува анекс на докторската дисертација.

Примерокот од студентската популација на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора вклучува студенти од сите години на студии, според важечкиот модел на студирање кога предметното истражување е извршено (2015). За жал во текот на 2020 година непосредно анкетање не можеше да биде спроведено, што во научна смисла може да се третира како методолошка слабост. Инаку, согласно научно-етичките правила дистрибуираните анкетни прашалници на студентите од I-IV година на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора беа од анонимен карактер, со што на испитаниците претпоставуваме дека овозможи отворен и искрен одговор во однос на нивното изразување на ставови и одговори. Добиените одговори од истражувањето се разбира, во овој труд се статистички и квалитативно обработени, а направена е и нивна теоретска елаборација.

Исто така во рамки на трудот се спроведе компаративна анализа на податоците и истражувањата спроведени врз студентската популација на Факултетот за безбедност-Скопје при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ во Битола, а со цел да се обезбеди компаративна вредност испитувајќи дел од студентската популација во Северна Македонија и Црна Гореподготви тезата и да го анализира влијанието на образовниот систем врз свеста и знаењето на студентите за заштита на животната средина. Таква анализа беше спроведена и на прашалникот дистрибуиран до студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот во Црна Гора во февруари 2002 година, на студенти чие образование има врска со животната средина. На овој начин, податоците од истражувањата ќе бидат статистички обработени и

компатибилни за споредба на резултатите од студентската популација во Црна Гора и Северна Македонија, што ќе го збогати опсегот на резултати од кои ќе се донесат заклучоци.

Обработката на податоците од Универзитетот на Црна Гора е прилагодена на формата на достапните податоци, како и на самото добивање на податоците кои потпаѓаат под Законот за заштита на лични податоци на Црна Гора (Vlada Crne Gore, 2008, 2009, 2012, 2017), со што институцијата и самиот истражувач-докторанд ја испочитувал законската рамка и дадените податоци ги обработил квалитетно и табеларно и според предметот на интерес.

Истражувањето на државните службеници се спроведува преку прашалник од анонимен карактер во online форма, со предвиден поврат на пополнетите прашалници од 70-80% од испитаниците (прашалникот се однесува на вработените во секторот за животна средина при Министерството за одржлив развој и туризам (38 вработени – Список на службеници, јули, 2020 (Vlada Crne Gore, 2020)) и Агенцијата за заштита на природата и животната средина (вкупно 72 вработени (Vlada Crne Gore, 2018), од кои 20 работни места не се тесно стручно поврзани со темите на Поглавјето 27, на пример, информатички систем, јонизирачко и нејонизирачко зрачење), и нивниот придонес во истражувањето може да биде ограничен.

2.4. ДИСЦИПЛИНАРНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ

- Интеграции, европски интеграции;
- Екологија;
- Безбедност; Организациски науки;
- Меѓународни односи;
- Методологија на истражување;

2.5. ВРЕМЕНСКО И ПРОСТОРНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

За потребите на обработка на докторската теза и предметот на интерес на истражувачот-докторанд, спроведени се три истражувања кои ги обработуваат податоците за “soft power” (*меката моќ*) потребни за спроведување на хармонизација и примена на обврските од Поглавјето 27 во текот и после процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија.

Докторантката - истражувач е студент на докторските студии на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ од Битола, на Факултетот за безбедност-Скопје во Република Северна Македонија, во чии рамки, за потребите на изработката на докторската теза, во периодот 2015-2019 година се спроведени истражувања на студентската популација на студиските програми на Универзитетот на Црна Гора кои со своите студиски програми според содржината им припаѓаат на подобластите на Поглавјето 27. Истражување на свеста и знаењето на студентите за теми од заштитата на животната средина преку прашалник кој испитаникот лично го пополнува, без присуство на истражувачот, е спроведено во периодот 2015-2016 на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора, чија програма кореспондира и претставува основа за многу прашања и теми од Поглавјето 27.

Докторантката исто така спроведе истражување за еколошката свест и знаење меѓу студентите на Факултет за безбедност - Скопје, Северна Македонија како и компаративна анализа со податоци и истражувања спроведени врз студентската популација во Црна Гора.

Анализа на географско-просторната распространетост и трендовите за упис на студенти на програмите на основни, специјалистички и докторски студии на Универзитетот на Црна Гора од аспект на трите географски региони на Црна Гора (северен, централен и јужен) е направена во периодот 2019-2020 година како дел од докторските студии во рамки на оваа докторска дисертација (м-р Срна Судар, број на индекс 00221419).

Истражување на вештините на државните службеници вработени во двете институции – Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина, кои се клучни во процесот на транспонирање и примена на обврските од Поглавјето 27 во национален контекст во Црна Гора, се спроведе низ online прашалник од анонимен карактер во периодот јули-септември 2020, со цел да се испочитуваат мерките предизвикани од пандемијата COVID-19.

3. ЦЕЛ НА ТЕЗАТА

Земајќи во предвид дека прилагодувањето на образованието во областа на заштитата на животната средина и климатските промени е еден од предизвиците на новиот век со кој се соочуваат како развиените земји така и земјите во развој, даденото образование мора да остане релевантно за интересите и потребите на државата и

заедницата, и постојано да се прилагодува на општествените и технолошки реформски процеси и иновации.

Образованието и свеста, како и вештините, го претставуваат влијанието на “soft power” (*меката моќ*), а кои ги обликуваат културата и ставовите на поединците и општеството во целина и влијаат на формирањето на идните експерти за креирање на политики, решавање на проблеми, како и преговарачите/заговорниците на реформските процеси.

Во последните две децении, студиите кои се однесуваат на ставовите за еколошките прашања/прашањата околу заштитата на животната средина и односно еколошкото однесување, покажуваат дека „видовите еколошки грижи што ги развиваат луѓето се поврзани со степенот до кој се гледаат себеси како меѓусебно поврзани со природата“ (Schultz, 2000) и дека „про-еколошкото однесување е правопрпорционално поврзано, односно постои линеарна прогресија на знаењето за животната средина што доведува до еколошка свест и загриженост (ставови на животната средина), и за возврат може да доведе до про-еколошко однесување. Овој поим односно пристап, пак, е вграден во пошироките лични вредности и е обликуван од цртите на личноста, како и други внатрешни, но и надворешни фактори.“ (Kollmuss & Agyeman, 2002). Понатамошните студии покажуваат дека „про-еколошкото однесување може да се дефинира како севкупност на активности насочени кон избегнување на штета и/или заштита на животната средина“ (Steg & Vlek, 2009), било да се однесуваат на јавни активности, на пр., учество во еколошки движења, или во приватните домени, на пр., рециклажа (Hadler & Haller, 2011). Во книгата *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World* („Културна еволуција, мотивациите на луѓето се менуваат и му даваат нов облик на светот“) (Inglehart, 2018) (Ronald F. Inglehart од Универзитетот Мичиген во САД, 2018), се наведува дека културната еволуција тврди дека вредностите и однесувањето на луѓето се обликувани во степенот до кој опстанокот е сигурен, и дека високите нивоа на егзистенцијална сигурност поттикнуваат отвореност за промени, различности, и нови идеи.

Во црногорски контекст, каде што пред повеќе од 20 години е формирано (првото) Министерство за заштита на животната средина (1996) и започна работата врз законодавната рамка, не е спроведено истражување и проценка на свеста на студентската популација на Универзитетот на Црна Гора за ресурсите кои Црна Гора ги поседува, за глобалните еколошки проблеми кои ја погодуваат Црна Гора како и

целиот свет, вклучително и за животната средина. Уверувањата и вредностите не се предмет на истражување, мотивацијата за про-еколошко однесување во овој регион не е доволно научно проучувана, а одредени причини за тоа можат да се препишат на турбулентниот политичко-општествен контекст во земјата и регионот во последните неколку децении.

Евроатлантските интеграции ја водат Црна Гора на пат спрема излезот од нестабилната политичка и економска ситуација и го јакнат развојот на демократското општество, кое станува отворено за истражувања и придонесува за разбирање на прашањата како што се ставовите на младите луѓе, вештините на државните службеници, како и за зачувување на природата и заштитата на животната средина на национално, регионално и глобално ниво.

Оваа докторска теза и истражување може да се користи како основа за понатамошни истражувања во Црна Гора кои вклучуваат мерење на вредностите и верувањата, испитување, истражување, можно проширување и валидација на некои теории кои широко се користат во процената на про-еколошкото однесување, како и планирање на политиките поврзани со човечките ресурси кои преговарачкиот процес и процесот на пристапување кон Европската унија за да можат да го спроведат истото на ефикасен начин, како и да доведат до затворање на Поглавјето 27, така и до практична и одржлива примена на принципите на одржливиот развој во сите сегменти на општеството и економијата во земјата.

4. ХИПОТЕТИЧКА РАМКА – ХИПОТЕЗА

Главна хипотеза:

- “Soft power” (*мека моќ*) во процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија во областа на заштитата на животната средина претставува структурен дел од преговарачкиот процес и процесот на хармонизација на националната законска рамка со законодавството на ЕУ во рамки на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени.

Помошни хипотези:

- Во Црна Гора системот на високо образование ја зголемува свеста и знаењето на заштитата на животната средина кои се потребни за преговарачкиот процес и процесот на хармонизација со европското законодавство;
- Во Црна Гора географското подрачје на живеење на студентската популација не влијае на афинитетот за студирање на теми поврзани со заштитата на животната средина;
- Процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија не влијае на изборот за упис на одредена студиска програма на Универзитетот на Црна Гора од области кои му припаѓаат на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени;
- Вработените во државните институции кои го водат процесот на хармонизација на националната законска рамка со законодавството на ЕУ во однос на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени не поседуваат вештини кои преговарачкиот процес за даденото поглавје ќе го направат ефикасен и ќе обезбедат негово затворање во согласност со завршните мерила;

5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ (МЕТОДИ И ТЕХНИКИ)

- **Догматско-правен метод** – се изврши анализа на прописите, институционалната организација и надлежностите од областа на заштитата на животната средина и преговарачкиот процес за Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени. Со користењето на оваа метода тематиката и тезата добиваат политички контекст, стратешка рамка, логичка структура и објаснување на содржината.
- **Аналитичко – синтетички метод** – со помош на индуктивно дедуктивен пристап се прави длабинска анализа на податоците притоа изведувајќи логични заклучоци врз основа на теоретска апстрактна интелектуална работа; **Статистички метод** – се врши статистичка анализа на податоците од спроведените прашалници меѓу студентската популација во Црна Гора и Северна Македонија.
- **Анализа на содржина на документите** кои влијаат или се креираат за потребите на исполнување на условите за спроведување и затворање на Поглавјето 27;
- **Квалитативна и табеларна обработка на добиените податоци** за упис на студентската популација на Универзитетот на Црна Гора за периодот 2012-2019.
- **Инструменти на истражување / техники на анализа на електронскиот прашалник:**
  - За вработените во државните институции – Министерството за одржлив развој и туризам при Владата на Црна Гора и Агенцијата за заштита на природата и животната средина (АЗПЖС) при Владата на Црна Гора;
  - Примена на анкетен прашалник;

Стожерот на анализа на податоците во оваа докторска теза претставува дескриптивната анализа, бидејќи централно поле на интерес се нивото на знаење и опсегот на постоење на ставови и свест.

Со преглед на литературата и спознавање на влијанието на животниот стил – знаење, услови во опкружувањето, култура и претставените информации за однесувањето во животната средина можат да се постават некои хипотези, поради

огромната разлика во развојот помеѓу различните делови на Црна Гора (северот наспроти југот).

6. НАУЧНА И ОПШТЕСТВЕНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предметната докторска теза и истражување имаат за цел по прв пат научно да го испитаат нивото на знаење и свест на студентите во Црна Гора околу прашањата на животната средина, потоа вештините и ставот на вработените во врска со Поглавјето 27 како едно од најкомплексните и финансиски најсложените поглавја помеѓу триесет и петте поглавја кои го чинат преговарачкиот процес за пристапување на Црна Гора кон Европската унија и хармонизирање на националните законодавни прописи со законодавството на ЕУ. Оваа докторска теза ги систематизира податоците за знаењето, свеста и вештините кои се контури на процесот на хармонизација и примена на Поглавјето 27 и со тоа дава изворен научен придонес кон тематиката како и можна надградба како на образовниот така и на оперативниот (државниот) систем во областа на заштитата на животната средина.

Согледувањето на придонесот на образовниот систем во функционалноста на системот на заштита на животната средина во земјата, а со самото тоа и во ефикасноста на процесот на исполнување на завршните стојалишта за Поглавјето 27, претставува креирање на нова научна мисла која како резултат може да ги поддржи понатамошните реформски процеси кои државата ги спроведува како во областа на образованието и во областа на државниот апарат и администрација, така и во новата сфера на потребни иновации за одржлив развој.

Фактот дека науката се заснова на емпиризам или теорија е значаен колку од аспект на знаењето како резултат, толку и од аспект на самиот процес на откривање на нови знаења или сознанија кои изолираните факти ги поврзуваат во кохерентно и сеопфатно разбирање на свеста односно природата (University of California Museum of Paleontology, 2021).

Новите научни сознанија имаат голема вредност но и предизвици од кои зависи нивното прифаќање. Оваа докторска теза ќе даде осврт на влијанието на системот на образование врз свеста и знаењето на студентите во врска со прашањата за заштитата на животната средина, кое исто така претставува основа на капацитетот на сегашните и идните учесници во преговорите и спроведувањето на обврските од Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени. Покрај наведеното, по прв пат е спроведено и истражување на вработените во клучните државни институции од областа на заштитата на животната средина за потребните вештини за Поглавје 27, со што ќе

можат да се согледаат постоечките предизвици и соодветно да се планира реформата на овој сектор и јакнењето на капацитетите на потребните човечки ресурси за решавање на предизвиците во спроведувањето на завршните стојалишта и примена на Поглавјето 27.

Предметното истражување на докторската теза ги понуди првите научно обработени информации што можат да се применат и во образовниот систем на Црна Гора и во планирањето на развојот и зајакнувањето на административните капацитети на Владата на Црна Гора, неопходни за процесот на пристапување во ЕУ од областа на заштитата на животната средина.

Научниот придонес на тезата е научната научна обработка на податоците за создавање и постоење на мека моќ во државната администрација задолжена за спроведување на процесот на усогласување и транспонирање на правото на ЕУ во црногорското законодавство преку демографско влијание врз изборот на образованието, влијанието на високообразовниот систем за свест и практично знаење за животната средина, како и анализа на вештините на постојниот кадар во клучните државни институции за процесот на пристапување во областа на заштитата на животната средина. За прв пат, поимот мека моќ е научно и теоретски обработен преку поимите за свесност, знаење и вештини, од областа на заштитата на животната средина во Црна Гора.

Истражувањата и добиените податоци обезбедуваат можност за примена во политиката на создавање високо ефикасен административен државен апарат што го оцртува процесот на пристапување во ЕУ во областа на животната средина и ги продолжува дадените активности во согласност со редовните промени и ажурирање на правото на ЕУ.

II ДЕЛ

1. ЕВРОАТЛАНСКИ ИНТЕГРАЦИИ И МЕКА МОЌ

1.1. Евроатлански интеграции

Денешната **Европска унија** (ЕУ) претставува заедница на европски земји кои делат заеднички вредности и веруваат во општествена организација во која преовладува инклузивност, толеранција, правда, солидарност и недискриминација. Од историска гледна точка развојниот пат и улогата на ЕУ и Европската заедница, како политички субјекти во промовирањето на мирот и обезбедувањето на слобода, безбедност и правда без внатрешни граници, а со цел за подобрување на економската, социјалната и територијалната кохезија и солидарност меѓу земјите на ЕУ, претставува рамка и соработка која довела до завршување на многу конфликти и создала предуслови за интеграција и развој на демократското општество по мерка на сите граѓани и врз основа на заеднички вредности кон кои се стремат сите земји на ЕУ, како и земјите кандидати. Тие вредности се (European Union, 2016):

- *Човечко достоинство*: човечкото достоинство е неприкосновено. Мора да се почитува, штити и претставува стварна основа за основните човекови права;
- *Слобода*: Слободата на движење на граѓаните им дава право слободно да се движат и престојуваат внатре во Унијата. Поединечни слободи како што се почитувањето на приватноста, слободата на мисла, религија, собирања, изразување и информации се заштитени со Повелбата на ЕУ за основни права;
- *Демократија*: Функционирањето на ЕУ се заснова врз претставничка или посредна демократија. Да се биде европски граѓанин исто така подразбира уживање на политички права. Секој полнолетен граѓанин на ЕУ има право да се кандидира и да гласа на изборите за Европскиот парламент. Граѓаните на ЕУ имаат право да се кандидираат и да гласаат во земјата каде престојуваат или во земјата од која потекнуваат;
- *Еднаквост*: Еднаквоста се однесува на еднакви права на сите граѓани пред законот. Принципот на еднаквост помеѓу жените и мажите лежи во основата на сите европски политики и е основа за европските интеграции, а се применува во сите области. Принципот на еднакви плати за еднаков труд стана дел од Римскиот договор од 1957 година;

- *Владеење на правото:* ЕУ се заснова врз владеењето на правото. Сè што се случува во Европската Унија се заснова врз договори, склучени доброволно и демократски од страна на земјите членки на ЕУ. Независното судство ги поддржува законот и правдата, а конечната надлежност земјите на ЕУ му ја доделија на Европскиот суд за правда чии пресуди сите мораат да ги почитуваат; и
- *Човекови права:* Човековите права се заштитени со повелбата на ЕУ за основни права (European Union, 2007). Го опфаќаат правото на заштита од дискриминација врз основа на пол, раса, етничко потекло, религија или убедување, инвалидитет, старост или сексуална ориентација, правото на заштита на личните податоци и правото на пристап до правдата.

Од времето на настанокот па до денешен ден ЕУ во голема мера отсликува, во географска смисла, голем дел од европскиот континент, со постојана тенденција за проширување, со што се тежи кон кохезија, урамнотежен развој и настојување секое општество да обезбеди почитување и достигнување на универзалните европски вредности. Ваквиот вид на интеграција, покрај безбедносниот и демократскиот просперитет, своја примена наоѓа и во достигнувањето на одржливиот развој и заштитата на природните ресурси, преку урамнотежен економски раст каде што конкурентната пазарна економија го почитува социјалниот напредок и заштитата на животната средина и го промовира научно-технолошкиот напредок, што на крај резултира во подобрена економска, социјална и територијална кохезија и солидарност помеѓу земјите на ЕУ, како и воспоставување на економска и монетарна унија чија валута е еврото.

Развојот на ЕУ е обликуван во карактеристични временски периоди условени од надворешно-трговските односи, промени и конфликти. Настани како што се завршувањето на Студената војна, паѓањето на комунизмот и паѓањето на Берлинскиот ѕид во 1989 година дадоа можност за ширење на „западниот блок“ на Европа, со што исчезна Европа која беше создадена на Јалта.

Периодот после завршувањето на Втората светска војна (1945) до 1959 претставува период кога се создаваат почетоците на соработката и се креира мирот во заедницата. Јагленот и челикот ќе бидат првите суровини кои го ќе го создадат неопходниот мир меѓу земјите кои економски и човечки се истрошени во меѓусебните и светските конфликти и во 1950 година економски и политички се обединуваат во Европска заедница за јаглен и челик. Со потпишувањето на Шумановата Декларација

(Schuman Declaration, 1950) за основање на Европска заедница за јаглен и челик на 09. мај 1950 година (European Council, 1950), која ја претстави тогашниот француски министер за надворешни работи Роберт Шуман по кој Декларацијата и го добила името, се раѓа првата Европска унија со основачите – Белгија, Франција, Германија, Италија, Луксембург и Холандија (European Council, n.d.). Договорот за основање на Европска заедница за јаглен и челик е потпишан на 18. април 1951 година во Париз, а стапил на сила на 23. јули 1952 година, после неговата ратификација од страна на шесте земји основачи. Во продолжение на развојот на соработката и економскиот просперитет, во 1957 година е потпишан Римскиот договор (European Council, n.d.) со кој е заснована Европската економска заедница (ЕЕЗ) или „заедничкиот пазар“. Со дадениот договор е создадена и Европската заедница за атомска енергија (ЕАЕС или Euratom). Во тој период тогашната „Европска унија односно заедница“ се наоѓала во средиштето на односите помеѓу истокот и западот и доминирањето на Студената војна.

Соработката и потребата за изградба и јакнење на економијата на земјите на Европската заедница резултира во економски просперитет во 60-те години на XX век, кога земјите на ЕУ престанаа да наплатуваат царина, почнаа меѓусебно да тргуваат и воспоставија договор за заедничка контрола за производството на храна и земјоделски производи. Нов замав Европската унија добива со пристапувањето на Данска, Ирска и Велика Британија на 1. јануари 1973 година, со што бројот на членки се зголемува на девет и претставува прво официјално проширување и прв модел на денешниот процес на пристапување кон ЕУ. Енергетската и економска криза предизвикана од арапско-израелската војна во октомври 1973 година, како и сменувањето на десничарските структури ширум Европа, придонесуваат кон стремежот на Европската заедница да ги смири несогласувањата помеѓу развиените и неразвиените делови со создавање на работни места и инфраструктура во сиромашните краеве. Нов демократски исчекор се случува во 1979 година кога сите граѓани можат, по прв пат, директно да ги бираат своите членови. Тој период е одбележан и со зголемување на свеста за потребата за заштита на животната средина, поради загадувањето кое беше предизвикано од економскиот развој. Заедницата го воведува поимот „загадувачот плаќа“ и донесува закони за заштита на животната средина.

Проширувањето на Европската заедница продолжува, и во 1981 година Грција станува членка на ЕУ, додека Шпанија и Португалија стануваат членки во 1985 година. Единствениот европски акт, (the Single European Act) (European Council, n.d.) кој е

насочен кон слободен трговски проток преку границите на ЕУ и создавање на „единствен пазар“, е потпишан во 1986 година. Нов политички момент и поголема можност за соработка и безбедност доаѓа со падот на Берлинскиот ѕид на 9. ноември 1989 година и со отворањето на границите помеѓу Источна и Западна Германија и нивното повторно обединување во октомври 1990 година. Дадениот момент се означува како „пад на комунизмот“ во централна и источна Европа и нова ера во надворешно-политичките и трговските односи на земјите на европската унија. Единствениот пазар е комплетиран во 1993 година, кога се воспоставуваат таканаречените „четири слободи“: движење на стоки, услуги, луѓе и капитал.

Деведесетите години се одбележани со два значајни договори за денешното функционирање на Европската унија: Договорот на Европската Унија од Мастрихт (European Communities - Council, 1992) од 1993 година (формално потпишан на 7. февруари 1992) со кој се создава Европската унија, се поставува основата на денешното функционирање на ЕУ и воспоставува потесна соработка во областите на државјанство, заедничка надворешна и безбедносна политика, правосудство и внатрешни работи, како и Договорот од Амстердам од 1997 година (European Parliament, 1997) со кој се прошируваат основите на функционирањето и одлучувањето во ЕУ – се јакне улогата на Европскиот парламент (поголемиот број од одлуките се донесуваат во постапка на заедничко одлучување), се воведува флексибилност, можност за суспензија на државите членки од постапката на донесувањето на одлуки, Шенгенски договор со кој им се овозможува на луѓето да патуваат без проверка на пасошите на границите, и др. Патот на проширување продолжува, и во 1995 година ЕУ добива уште три нови членки: Австрија, Финска и Шведска. Мобилноста се зголемува, како научната така и работната, како и комуникацијата по пат на ширење на интернет мрежата и употребата на мобилните телефони. Мобилноста, соработката и меѓусебната трговија на земјите на ЕУ доведуваат до создавање на нова монетарна валута на ЕУ во деведесетите, која ја усвојуваат многу земји на ЕУ.

Нова форма на соработка, како меѓу земјите на ЕУ така и меѓу ЕУ и Соединетите Американски Држави и други меѓународни актери, ќе резултира по настаните од 11. септември 2001 година, откако киднапирани авиони се срушија во зградите во Њујорк и Вашингтон, со што почнува ерата на „борба против тероризмот“. Ново поголемо проширување на ЕУ следува во 2004 година, кога 10 земји стануваат членки на Унијата, по што следи и придружувањето на Бугарија и Романија во 2007

година. Рамка за функционирањето на вака проширената ЕУ се постигна со потпишувањето на Договорот од Лисабон (European Union, 2007) од 2007 година кој стапи на сила во 2009 година.

Влегувањето на земјите од централна и источна Европа во Европската заедница и обединувањето на најголемиот дел на европскиот континент преку демократски процеси и по мирен пат се смета за едно од најголемите остварувања на европскиот проект (Lopandić, 2017).

Со првата глобална економска криза во 2008 година ЕУ се соочува со пад на економијата и воспоставува „Балканска унија“ со што обезбедува посигурен банкарски систем. Пред пристапувањето на Хрватска во Европската унија во 2013 година (28-ма членка на ЕУ), за сега последна земја од Западен Балкан која станала членка на ЕУ, Европската унија добива Нобелова награда за мир. Во последната декада беше забележан поголем фокус на лидерите и политичарите на проблемот на последиците од климатските промени и потребата за заштита на природните ресурси и на биодиверзитетот. Меѓународните конфликти и настани (анексијата на Крим од Русија, немирите на Блискиот Исток, итн.) доведуваат до миграциона криза, а со тоа ЕУ се соочува со прилив на голем број на мигранти на кои треба да им се овозможи почитување на нивните човекови права, истовремено негувајќи ги оние европски вредности на кои се засновува Европската унија.

Северно-атланската организација (The North Atlantic Treaty Organization) – NATO

Северно-атланската организација (The North Atlantic Treaty Organization) – NATO е организација која во меѓународните односи има политички и воен мандат и мисија (Lopandić, 2017). „Политичката мисија на НАТО е да ги промовира демократските вредности и да им овозможи на земјите членки да се консултираат и соработуваат во врска со прашањата од одбраната и безбедноста со цел за решавање на проблемите, градење на довербата и на долгорочен план со цел за спречување на конфликтите“. Воената мисија на НАТО е „посветена на мирно решавање на конфликтите и можност за употреба на воената моќ во превземање на операции за управување со кризи доколку дипломатските напори не успеат, што е во согласност со клаузулата за колективна одбрана од основачкиот договор на НАТО – член 5 од Вашингтонскиот договор (НАТО, 1949) или во рамки на мандатот на Обединетите нации, сами или во соработка со други земји и меѓународни организации“. НАТО

денеска брои 30 земји членки. Земји од Западен Балкан кои се членки на НАТО се Албанија (2009), Хрватска (2009), Црна Гора (2017) и Република Северна Македонија (2020). Словенија пристапи кон НАТО сојузот во 2004 година. Проширувањето на НАТО сојузот е континуиран процес кој се заснова врз Акциониот План на НАТО за членство (NATO, 1999), и кој им служи на идните членки да ги исполнат барањата и со тоа да се подготват за членство обврски. „Членството во НАТО е отворено за било која друга европска држава која е во состојба да ги унапредува принципите на овој договор и да придонесе кон безбедноста на северноатлантското подрачје“ (NATO, n.d.). Одлуките на НАТО сојузот се донесуваат со консензус (NATO, 2020) и претставуваат заеднички договор на членките.

Безбедноста, стабилноста, интеграциите, трговијата, глобализацијата, економската криза, пазарот на трудот, пазарот на инвестиции, емиграцијата, дигитализацијата, како и сè поголемата глобална и регионална меѓузависност им даваат значајност, а можеби и примат на евроатлантските интеграции и соработка.

Евроатлантското односно трансатлантското партнерство (European Commission, 2006) е персонифицирано не само во соработката помеѓу ЕУ и НАТО сојузот во чие членство се наоѓаат земјите на ЕУ и земјите кандидати за ЕУ, туку и во посебните односи помеѓу САД и ЕУ чии дипломатски односи се негуваат од 1953. Првата дипломатска мисија на САД во Брисел е воспоставена во 1961 година, додека Европската комисија во САД ја претставува делегација во Вашингтон основана во 1954 година (European Commission, 2006, str. 3). Европската унија и САД во 1990 година ја потпишаа Трансатлантската Декларација, (European Parliament, 1990) со која се формализираат нивните односи и на чија основа се одржуваат претседателските самити. Документот ги поставува заедничките цели кои се во основата на партнерството помеѓу Соединетите Американски Држави и Европската заедница (European Commission, 2006, str. 1-2), а тие се:

- да се поддржи демократијата, владеењето на правото, почитувањето на човековите права и лични слободи и промовирањето на просперитет и социјален напредок ширум светот;
- да се сочувува мирот и промовира меѓународната безбедност, соработката со другите држави против агресији и принуди, да се придонесе кон решавањето на конфликтите во светот и јакнењето на улогата на Обединетите нации и другите меѓународни организации;

- да се спроведат политики насочени кон постигнување на здрава светска економија одбележана со одржлив економски раст со ниска инфлација, високо ниво на вработеност и рамноправни социјални услови во рамки на меѓународната стабилност;
- да се промовираат пазарните принципи и да се отфрли протекционизмот и шири, јакне и понатаму да се отвора мултилатералниот трговски систем;
- да им се помогне на сите земји во развој со сите соодветни средства во нивните напори за политички и економски реформи;
- во соработка со други држави и организации, да им се даде адекватна поддршка на државите на Источна и Централна Европа кои преземаат економски и политички реформи и да се поттикне нивното учество во мултилатералните институции за меѓународна трговија и финансии.

На самитот на ЕУ – САД во Мадрид во 1995 година е договорена и потпишана Нова трансатлантска агенда (НТА), која ги постави рамките за заеднички активност на четири главни полиња: промовирање на мирот и стабилноста, демократијата и развојот ширум светот, одговор на глобалните предизвици, придонес во ширењето на светската трговија и блиските економски односи и изградба на мостови преку Атлантикот (European Commission, 2006, str. 3). Дадената Агенда беше основа за создавање на Трансатлантското економско партнерство (ТЕР) на самитот на ЕУ – САД во 1998 во Лондон, додека на ЕУ – САД самитот во 2005 година е покрената „ЕУ – Американска иницијатива за унапредување на трансатлантските економски интеграции и раст“, која промовира понатамошни економски интеграции и користење на потенцијалите за економски раст (European Commission, 2006, str. 4).

Стабилноста и просперитетот на Западен Балкан се во фокусот на ЕУ и НАТО сојузот, т.е. евроатлантските интеграции. Во рамки на првото црногорско претседавање со Американско-јадранската повелба (А5) беше организиран министерски состанок во Будва (Црна Гора), на кој учествуваше и генералниот секретар на НАТО сојузот Андерс Фог Расмусен (Ministarstvo vanjskih poslova Crne Gore, n.d.). Во таа прилика Андерс Фог Расмусен изјави „Сакаме да видиме како целиот овој регион ја дели стабилноста и благосостојбата на евроатлантската заедница на нациите. Сакаме да видиме како од тоа имате корист. Сакаме да видиме како вие придонесувате кон тоа. И сакаме да ви помогнеме да стигнете дотаму.“ (NATO, 2011)

Од самиот почеток на меѓународните средби на дипломатиите на САД и Европа, политичките кризи, соработката, институционализацијата но и конфликтите

претставуваат составен дел од трансатлантските односи. Стабилизацијата и трансформацијата на односите ги следеа евроатлантските интеграции сè до денешно време, исто така следејќи ги глобалните предизвици и кризи, како политички така и економски, воени но и здравствени (Mouritzen & Wivel, 2005). Односот помеѓу овие две сили на моќта и нивните дипломатски релации проникнуваат на мултилатерално и билатерално ниво во процесот на влијание врз глобалните политички текови, стабилизацијата на односите и економскиот развој.

1.2. Европската унија како заедница и движечка сила на интеграциите на Западен Балкан

Европската унија и Западниот Балкан, што претставува термин кој се однесува на земјите од просторот на поранешна Југославија и Албанија минус Словенија (Lopandić, 2017, str. 4), градат значајни колаборативни и добрососедски односи уште од осумдесетите и деведесетите години на XX-ти век, кога регионот на Балканот поминуваше низ период на конфликти и создавање на нови, самостојни држави со распаѓањето на поранешна Југославија. Политичката и воено-безбедносната нестабилност и настанатиот национализам го ставија Западен Балкан во фокусот на дипломатските и политичките стремежи на Европската унија, како поради поддршка во надминувањето на настанатата поделеност на народите и нееднаквоста во развојот на новите земји, така и поради нестабилноста на јужната граница на ЕУ која ги поткопува универзалните заеднички демократски вредности и принципи на функционирањето на земјите на ЕУ. Дека тој фокус е актуелен и во денешно време, покрај членството на Словенија и Хрватска, може да се види и во најновите стремежи на дипломатијата на ЕУ на претстојниот состанок на министрите за надворешни работи на ЕУ предвиден за април 2021 година да води стратешка расправа за земјите од Западен Балкан и нивните перспективи, што е иницирано од страна на министрите за надворешни работи на Австрија, Хрватска, Чешка, Германија, Грција, Ирска, Романија, Словачка и Словенија (Eugastive, 2021). Интересот за интеграција на Западен Балкан во европското друштво и наследството кое ЕУ го негува, во денешниот глобален политички спектар и меѓународните односи го надминува европскиот континент и зазема значајно место во трансатланските односи и најновата агенда на САД како резултат на последните политички промени во таа земја како глобален играч на светската политичка и економска сцена. На последниот самит на ЕУ и министерската седница на НАТО во март 2021 Претседателот на САД и шефовите на дипломатијата ја искажаа потребата од тесна соработка и запирање на ширењето на влијанието на Кина и Русија во тој регион.

Заедницата на европски земји денеска функционира како Европска унија, за чие членство земјите кандидати треба да ги исполнат обврските, т.е. да спроведат реформски процеси кои треба да ги содржат основните начела за функционирањето на ЕУ. Тој процес е наречен „придружување кон ЕУ“ и се заснова врз член 310 (претходно 238) од Договорот за основање на ЕЕЗ (European Economic Community, 1957) (Римски

договор) кој гласи: „Заедницата може да заклучи со една или со повеќе држави или меѓународни организации договори за придружување, што опфаќа взаемни права и обврски, заеднички дејствувања и посебни процедури.“ Генерално гледано, договорите за придружување начелно се базираат врз три основни карактеристики кои произлегуваат од членот 310: взаемни права и обврски, заеднички активности и посебни процедури, со што се обезбедува доволно флексибилна рамка за регулирање на односите со трети лица „на начин кој најмногу им одговара на нејзините политички, економски и други цели“ (Lopandić, 2017, str. 48)

Широката политичка рамка и основа за придружување базирана врз Договорот за основање на ЕЕЗ (Римскиот договор) исто така ѝ овозможува на ЕУ да потпишува различни договори за придружување со трети страни кои на различни начини ги задоволуваат политичките и економските потреби на функционирањето на Унијата. Придружувањето подразбира вкупен однос на блиски договорни врски помеѓу ЕУ и придружените земји на политички, економски, трговски, културен и друг план“ (Lopandić, 2017, str. 48) Договорите за придружување со земјите од Западен Балкан имаат посебен карактер, бидејќи со нив се бара поголемо почитување на одредени принципи како што се владеењето на правото и човековите и малцинските права од една страна и приближувањето односно усогласувањето на законодавството со прописите на ЕУ, од друга страна. За да се земат во обзир специфичностите и разликите во развојот и политичката подготвеност за процесот на придружување, ЕУ развива и регионални политики на придружување во рамки на регионалната политика. Регионалната политика за земјите од југоисточна Европа во 1999 година ќе прерасне во „Процес на стабилизација и асоцијација на земјите од Југоисточна Европа“ (пет земји од Западен Балкан: Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија и Сојузна Република Југославија), а се креира и „Пактот за стабилност во Југоисточна Европа“ како рамка за поддршка на соработката во регионот на поранешна Југославија и ширење на иницијативата со која се опфатени сите клучни меѓународни актери (во 2008 година Советот за регионална соработка го замени Пактот за стабилност). Во заклучоците на Европскиот совет од Фиере во јуни 2000 година се изразува ставот дека земјите од Западен Балкан се „потенцијални кандидати за членство во ЕУ“ чие придружување ќе се спроведува преку процесот на стабилизација и асоцијација (European Parliament, 2000).

Поддршката и поттикот на земјите од Западен Балкан беше истакната за време на меѓународните настани – самитот во Загреб (2000), Солун (2003), Софија (2018),

Загреб (2020) и Софија (2020) (European Commission, 2020). Во Солун 2018 е потврдено дека сите држави се вклучени во процесот на стабилизација и придружување на потенцијалните кандидати за членство во ЕУ, додека „европската перспектива“ е потврдена и во Стратегијата на Комисијата за Западен Балкан од 2018 година и во Изјавата од Софија (European Council, 2018). Најновата потврда за подготвеноста на ЕУ да ги поддржува земјите на Западен Балкан во спроведувањето на неопходните реформски процеси и исполнувањето на условите на процесот за асоцијација и стабилизација и на тоа да станат членки на Унијата се огледа во „Декларацијата од Загреб“ (European Commission, 2020) потпишана на 6. мај 2020 година на самитот на шефовите на дипломатите на ЕУ и на земјите од Западен Балкан во Загреб. Во Декларацијата од Загреб, во точка 1. стои дека „...ЕУ повторно ја потврдува својата недвосмислена поддршка за европската перспектива на регионот“, и во точка 7. „ЕУ ја поздравува силната посветеност на партнерите од Западен Балкан во давањето на предност на демократијата и владеењето на правото, посебно на борбата против корупцијата и организираниот криминал, доброто управување како и почитувањето на човековите права, родовата рамноправност и правата на припадниците на малцинствата... (European Commission, 2020)“ со што се потврдува желбата и потребата на ЕУ идните членки да имаат стабилна политичко-економска рамка и востолечени демократски вредности и со тоа да бидат подготвени за полноправно партнерство и членство во ЕУ. На последниот самит во Софија одржан на 10. ноември 2020 година претседателката на Европската комисија Урсула вон дер Лајен изјави непосредно пред самитот дека „Западен Балкан е апсолутен приоритет за мојата Комисија од првиот ден. Иднината на регионот е во Европската унија.“ (European Commission, 2020)

1.3. Мека моќ како семантички поим

Терминот и концептот на „меката моќ“ се врзува за Јозеф Ниа кој во 1990 година ја дефинираше како „способност да го добиете она што го сакате со привлекување, а не по пат на присила или плаќање“. Тоа произлегува од атрактивноста на културата, политичките идеали и политиката на земјата. Кога во очите на другите нашата политика се смета за легитимна, нашата мека моќ се подобрува.“ (Nye J. , *Soft Power: the Means to success In World Politics* , 2004) Ваквото влијание посебно беше изразено во времето на Студената војна кога доминираше американското влијание во музиката и филмската индустрија ширум светот, промовирајќи ја глобалната

потрошувачка, интелектуалната слобода и современата либерална демократија, како и слободата на самоизразување и креативност. Од друга страна Крег Хајден меката моќ ја претставува како „сеопфатен амандман на традиционалното поле на меѓународната политика на моќта ...убедувањето и културата се вбројуваат во инструменталните моќи на националната држава“ и ја предвидува меката моќ како „...средство за креирање и средство за употреба“ (Haiden, 2011).

За меката моќ да го најде своето место во научната и практичната теорија, потребно е да се спомне поимот и концептот на „неолиберализмот“, земајќи во обзир дека меката моќ произлегува од влијанието на вредностите, образованието, медиумите и другите инструменти на немилитарно влијание, и дека слободите кои се составен дел не само на европската политика и интеграции, туку и глобално (слободата на движење, трудот, трговијата, итн.) се наоѓаат во основниот поим и концепт на **неолиберализмот**.

Независно од тоа дали неолиберализмот ќе го гледаме како модел на политика кој ја опфаќа и економијата, или како економска филозофија, суштината на неговото поимање е раѓањето на слободен пазар кое ја изместува контролата на економските фактори во приватниот сектор, со што се раѓа глобализацијата и се ограничува државната сопственост. Раѓањето на овој поим може да се поврзе со францускиот економист Шарл Гиде кој во 1898 со терминот неолиберализам ги објаснил економските уверувања на италијанскиот економист Мафео Пантелеони. Во средината на XX век Милтон Фридман го издава делото „Неолиберализмот и неговите изгледи“ во кое наведува дека „Неолиберализмот би го прифатил либералниот акцент во XIX век на фундаменталната важност на поединецот, но би ја заменил целта *laissez-faire* од XIX век како средство во таа цел, постигнување на конкурентски поредок ... „Државата секако би имала функција на одржување на редот и мирот и справување со „јавните работи“ од класична природа. Но, покрај ова, државата би имала функција на давање на рамка во која слободната конкуренција би можела да цвета и системот на цени ефикасно да функционира. Тоа вклучува две главни задачи: прво, зачувување на слободата на основање на претпријатија во било која област и занимавање со било која професија или занимање; второ, обезбедување на монетарна стабилност“ ... „И пред сè, препуштање на сопственоста и управување со економските ресурси претежно во приватни раце, тие го чуваат максимумот на лични слободи и ослободувања.“

Како термин кој се употребува во различни области, од описот на економските реформи за време на военото владеење на Август Пиноче (1973–1990) во Чиле, до

описот и разбирањето на глобализацијата, се смета дека неолиберализмот никогаш не бил вистински дефиниран, туку се користи како идеологија и економска теорија, или политика на економски реформи (Nisbett, 2016). Неолиберализмот се поврзува со laissez-faire школата на мислење во чија срж е минимално мешање на државата односно Владата во економските прашања на поединците и општеството, со што преку континуиран економски раст се доаѓа до технолошки иновации, ширење на слободата на пазарот и ограничено мешање на државата. Денеска неолиберализмот се поврзува со политиката на штедење, со намалувањето на јавната потрошувачка и со ограничувањето на јавната потрошувачка на социјални програми.

Економско-политичкото влијание на Кина денеска (Harvey, 2005) може да се поврзе со либерализацијата на економијата под владеењето на комунистите и воведувањето и практикувањето на пазарниот социјализам – модификацијата на неолибералното дејствување и очувување на државните гаранции, кое претставува спој на јавната сопственост и пазарното водење на економијата од крајот на 70-те години на XX век. Во книгата „Кратка историја на неолиберализмот“ (2005) Дејвид Харвеј ја дефинира како теорија која „претпоставува дека човечката благосостојба може најдобро да се унапреди со ослободување на индивидуалните претприемнички слободи и вештини во институционална рамка кои ги карактеризираат силни права на приватна сопственост, слободен пазар и слободна трговија“.

Земајќи во обзир дека меѓународните односи и системот покрај државните вклучуваат и недржавни актери како што се меѓувладините организации, граѓанското општество, мултинационалните корпорации, институциите од доменот на културата, медиумите, научните институции и др. Може суштински да се согледа нарацијата на Џозеф Нај од 2010 година дека „светската политика денеска е како тродимензионална шаховска игра“ која вклучува воена моќ и економски и транснационални односи (Nye J. , *Soft Power and US Foreign Policy, Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*, 2010).

1.3.1 Меката моќ како дел од науката за меѓународни односи и преговарачки процеси

Во доменот на интеграциите, пристапувањето кон одредена форма/субјект или договор, потребно е меѓународните односи и поимот на мека моќ да се набљудуваат преку поимот „дипломатија“, кои се предмет на истражување на меѓународните односи. Од гледна точка на енциклопедијата на Larousse, дадени се најмалку три

значења на поимот односно зборот дипломатија, а се однесуваат на „адекватност/соодветност и начин на претставување на својата држава на друга нација и во меѓународните преговори“, „надворешна политика на државата, Владата“ и „огранок на политичката наука кој се однесува на меѓународните односи.“ (Larousse, n.d.) Со самото тоа, зборот дипломатија „во рамки на јавната служба...може да служи за означување на кариера посветена на претставување на земјата или на група поединци кои тоа го исполнуваат“, што дава основа поимот да може да се согледа како „начини и вештини за кои се смета дека ја дефинираат дипломатската активност“ и со самото тоа се однесува на „секое однесување или ставови кои се соодветни со овој начин на однесување“. (Balzacq, Charillon, & Ramel, 2020)

Согледувајќи ги меѓународните односи како односи на државите со други држави и организации/структури (меѓународни организации, невладини организации, партии, интересни групи и сл.), може да се увиди мултидисциплинарност и вклучување на дисциплини како што се политичките науки, историјата, психологијата, географијата, социологијата, итн. Исто така е потребно да се спомнат и теориските пристапи – школите на мислења и теории на меѓународните односи, од кои секоја засебно се осврнува кон функционирањето на меѓународниот систем на односи. Две главни теории се издвојуваат, а тоа се *реализмот* и *либерализмот*.

Теоријата за Реализмот во меѓународните односи се заснова на зголемување на моќта на државата во однос на други, и ја нагласува конкурентската и конфликтната страна на меѓународните односи. Основа на оваа теорија и школа на мислење е моќта, која дава неприкосновена сигурност, а воената моќ се смета за најсигурна форма на моќта со која една држава може да го држи приматот над друга. Со ваквата заштита и преку практикување на моќта, државата ја негува самозаштитата. Зачетоците на оваа теорија, пред нејзината експанзија и изучување во XX век, се поврзуваат со Тукидид и неговата историја на Војната во Пелопонез помеѓу 431 и 404 година пред новата ера. Уште еден осврт кон реализмот треба да се направи и од аспект на човекот односно човечкото битие како индивидуа и неговото однесување кое е предвидливо од причина на желба за моќ, себичност и неверување кон другите. Егоизмот е дел од човечката природа и со него луѓето стануваат „зложници“ на повторувањето на образецот на однесување, па така да би се заштитиле себе си луѓето ја посакуваат и се стремат кон моќта. Заради таквата природа, човечките битија се наклонети спрема конфликти. Реализмот како школа која ги проучува меѓународните односи се појавил кон средината на XX век, инспириран од британскиот политиколог и историчар Е. Х. Кар,

кој се залага за мислата дека моќта и личниот интерес го определуваат однесувањето на државата. (McGlinchey, 2017). Со класичниот реализам се поврзуваат мислителите и теоретичарите како што се: Тукидид, Николо Макијавели, Томас Хобс, Жан-Жак Русо и Макс Вебер, како и Ханс Моргантау.

Во пост-воениот период (после II светска војна) се зголемува влијанието на општествените науки и класичната теорија на реализмот и настанува **неореализмот** или „структурниот реализам“, кој значајно се поврзува со американскиот политиколог Кенет Валтс (Kenneth Waltz). Во овој дел на „Теоријата на Меѓународната политика“ (1979), Валтс се осврнува на влијанието на човечката природа и воведува „структура“ во неговото објаснување и тврди дека значајните карактеристики на меѓународните односи треба да согледаат низ призмата на анархичен меѓународен систем (структура) и односи, а дека најстабилниот систем е биполарност или рамнотежа помеѓу двете големи сили. Валтс нуди проучување на меѓународниот систем наместо човечката природа за објаснување на меѓународните односи“ (McGlinchey, 2017).

Либерализмот (идеализмот) како школа ја препознава меѓузависноста и врските помеѓу државите на различни нивоа, со што се намалува употребата на воената моќ, па оттука меѓународната соработка е во интересот на секоја држава. Покрај овој аспект, либерализмот се занимава и ја става во фокусот заштитата и унапредувањето на слободите на поединецот, каде Владата/државата треба и може да го заштити поединецот но ја препознава и како можна препрека на тие исти слободи. Во своето дело „Здрав разум“ (1776) Томас Пејн Владата ја оценува како „нужно зло“ (потреба од закони, полиција и судство кои ги штитат, но можат и да ги ограничуваат слободите). Оваа теорија добива замав за време на Втората светска војна, т.е. 70-те години на XX век, покрај другото и како последица на зголемувањето на меѓународната трговија, глобализацијата и технологијата за комуникации. Со ова се укажува и дека економската моќ е поефикасна во однос на воената моќ. Либерализмот во САД е поврзан со политиката „New Deal“ – политика на благосостојба на државата и со Френклин Рузвелт, додека во Европа почесто се поврзува со либералната „laissez-faire“ (Britannica, n.d.) економска политика и **ограничено мешање на државата/владата** (**неолиберализам** – идеологија и модел на политика кои ја истакнуваат вредноста на конкуренцијата на слободниот пазар). Со изучувањето на класичниот и современиот филозофски либерализам се поврзуваат филозофите: Томас Хобс, Џон Лок, Џон Стјуарт Мил и Џон Раулс (Thomas Hobbes, John Locke, John Stuart Mill, John Rawls). Бидејќи либералната политика верува дека човечките суштества се рационални

суштества, тие сметаат дека интересот ќе го остваруваат по пат на дијалог и компромис, што и е во средиштето на односите на XX век, за да се намали можноста за нови конфликти. Еден од инструментите поврзани со овој начин на размислување и дејствување се организациите како што се Лигата на народите, Обединетите нации и Меѓународниот суд за правда (Светскиот суд).

За развојот од класичен до современ либерализам и изнаоѓање на решение за ограниченото влијание на државата врз економијата и слободата се поврзуваат три инструменти на развојот: инструментот на поделба на власта на законодавна, извршна и судска, потоа исполнувањето на демократската волја на мнозинството, т.е. постепените периодични избори и одлуки на било кое мнозинство да бидат подложни на согласност од останатите мнозинства, и третиот кој произлегува од посветеноста на либерализмот, на слободата и интегритетот на поединецот, и на правата кои обезбедуваат негова лична сигурност, а со тоа и заштита од самоволно апсење и казнување – пресуда со мнозинство на гласови може да се донесе само ако поединците се слободни да ги разменат своите мислења барем до одредена мера (McGlinchey, 2017).

Дали денеска школата на либерализмот и реализмот се на сила, или дали постои страв, т.е. неизвесност од комплексноста на меѓународните односи, политики и економски моќи и создавање на нов архаичен систем, може да се согледа и во ставот (дел од говорот) на високиот претставник за Политиката на надворешни работи и безбедност, потпретседателката на Европската комисија Федерика Могерини на прославувањето на стогодишнината од раѓањето на Хелмут Шмит (Helmut Schmidt), на 23. февруари 2019 година во Хамбург – „основните правила на меѓународните односи систематски се ревидираат, и тоа е лоша вест. Премногу лидери го зборуваат само јазикот на политиката на моќ и конфронтации. Меѓународното право и мултилатералниот договор сè повеќе се доживуваат како препрека за моќните од гаранција за сите“ (Johansson-Nogués, Vlaskamp, & Barbé, 2020).

Меѓутоа, меѓународните односи и дипломатијата денеска вклучуваат не само формални состаноци и договори, туку се базираат како на лична поврзаност така и на комуникација на далечина и резмена на знаења и култури помеѓу земјите, со што знаењето и културата стануваат моќно оружје во денешната политичка и економска меѓузависност на сите земји. Во своите дела Хофман (2006) (Hoffmann, 2006), Фишер (2008) (Fisher, 2008) и Хајден (Haiden, 2011) во кои ги разгледуваат меѓународните односи и нивното влијание од различни аспекти, ги анализираат односите во сферата

на културата и комуникациите кои домираат во политичката реторика и во XXI век и како такви се сметаат за најважен и најрелевантен модел на дипломатија во ерата на дигитализација.

Меката моќ е од суштинско значење за теоријата и праксата на меѓународните односи како во ЕУ интеграциите така и на глобално ниво, каде политиката ги користи медиумите како инструмент за јакнење на меѓусебната зависност и влијание, акцентирајќи ги предизвиците кои ги соединуваат народите и ја забрзуваат културолошката размена (миграциите, човековите права, тероризмот и сл.). Кога една држава има моќ за привлекување на луѓе, стоки и услуги, таа има и практикува мека моќ. Јавната дипломатија (public diplomacy) која има за цел да влијае врз странските целни групи е „важна алатка во арсеналот на паметната моќ“, и постои причинско-последична врска помеѓу влијанието и привлечноста и јавната односно државната дипломатија, како што Није наведува во својата публикација „Јавната дипломатија и меката моќ“ (2008). Исто така Није нагласува дека „јавната дипломатија се обидува да привлече, обрнувајќи внимание на овие потенцијани ресурси (мека моќ т.е. вредности, култура и политика) за комуникација и привлекување на јавноста на другите земји, а не само за својата Влада, со емитување на програми, субвенционирање на извозот на културата, организирање на размена, итн.“ (Nye J. , Public Diplomacy and Soft Power, 2008) Покрај Није, во неодамна објавената книга на д-р Хенрик Онезорч (Hendrik Ohnesorge) (Ohnesorge, 2020) тој ја смета јавната дипломатија за клучен инструмент на меката моќ, и покрај културата, вредностите и политиките како пресудни ресурси на меката моќ, ја идентификува личноста како многу влијателен ресурс.

Со глобализацијата, претходните и актуелните економски и здравствени кризи, денеска се среќаваме со транзиција на моќта на глобално ниво и со феноменот на променлива позиција на моќта на националните држави или региони, што се отсликува и во економското искачување на Кина на светско ниво како нов политички актер во глобалните и регионалните меѓународни односи чија мека моќ се чувствува во сите земји во светот. Покрај транзицијата на моќта, истовремено се случува и дифузија на моќта во ерата на дигитализација и порастот на меката моќ како инструмент на влијание на меѓународната сцена (Ohnesorge, 2020). Денешницата ја обликува забрзано темпо на промени, што исто така се рефлектира и врз меѓународните односи, кои во ерата на технологии и дигитализација дејствуваат побрзо и поефтино, но со самото тоа се и покомплексни, земајќи ја во обзир брзината на создавање и делење на податоците и нивната сигурност, т.е. несигурност и проверливост. Денеска светот е во

„маратон“ на информатичката револуција и достапност на податоците кои го менуваат општеството и силно влијаат и го менуваат водењето на политиките. Денешното темпо на живот и брзината на развојот на новите технологии и иновативни дејности влијаат и на начинот и времето кое му е потребно на општеството да одговори на општествените промени. Влијанието на јавната дипломатија на овој начин станува посилено, а нејзиното водење станува покомплексно (The University of Edinburgh, 2017).

Јавната дипломатија станува инструмент за вкупни и редовни дипломатски активности. Како што наведува Jan Melissen Wielding во книгата Мека моќ: нова јавна дипломатија (2005) (Wielding, 2005) јавната дипломатија е „леб и масло на многу дела на дипломатите, како на пример во канадско-американските односи, во односите помеѓу западноевропските земји или помеѓу некои соседи на Југоисточна Азија“. Како што забележа канадскиот амбасадор во Вашингтон: „новата дипломатија, како што јас ја нарекувам, во голема мера е јавна дипломатија и изискува различни вештини, техники и ставови од оние кои се наоѓаат во традиционалната дипломатија“.... „во Европа јавната дипломатија се смета за приоритет број еден во целиот спектар на прашања“.

Креирањето на потребните и значајни ресурси на меката моќ е важно за потребите на „убедување/преговарање и привлекување.“ (Geun, 2009) Покрај културата и медиумите, образованието претставува едно од најважните инструменти на меката моќ, кое треба внимателно и долгорочно да се планира за постигнување на политичките цели. (Varpaňovskis, 2017) Високото образование и неговото влијание врз другите култури и политики е немерливо. Студентската и научната мобилност, универзитетската интернационализација, меѓународните стипендии и долгорочните стратегии за отворање на високото образование и истражувачките потенцијали, исто така претставуваат инструменти за ширење на културите, ставовите, толеранцијата но и мекото влијание преку мултикултуралност, што Није го согледа преку влијанието на политиката за високо образование на САД. (Ayhan, 2017) Студентите, со учење на странски јазици, имаат поголема моќ да делат но и да прифатат други култури и научно-технолошки достигнувања, со што стануваат вреден социјален капитал (Nye J. , Soft Power and Higher Education, 2005) во пренесувањето на знаењата и личните контакти во својата земја. Преливањето на ваквиот капитал и мека моќ стануваат многу позначајни отколку воената моќ на земјата. (Amirbeka & Ydyrysb, 2014)

Знаењето значи моќ, а образованите работници реагираат на поразлични поттикнувања и политички барања отколку што тоа го прави индустриската работна

сила. (Nye J. , The Benefits of Soft Power, 2004) Bell и Hoffman (Välilmaa & Hoffman, 2008) во своите трудови ја анализираат состојбата на пазарот и знаењето и заклучуваат дека постиндустрискиот период и денешницата бараат вештини кои донесуваат поголема корист од капиталот и трудот (Bell, 1973). Образованието, а тука се зборува и за високошколското образование, треба да се набљудува од аспектот дека студентите, како идни чиновници, менаџери, лидери, претставници на граѓанскиот сектор, лекари, и др. – стануваат карики и фактори кои влијаат на општествениот и политички дискурс на едно општество. Пост-воена Германија е пример за влијание на меката моќ (знаењето и вештините) на земјата врз настаните во земјите во развој и во регионот на Западен Блкан, чие знаење и вештини се пренесуваат како по пат на студентската популација, така и на стручно ниво, преку проекти кои ги финансира државата и нејзините мултинационални компании. Својата мека моќ пост-воена Германија ја користи на меѓународно ниво, земајќи го во обзир истакнатиот Гете институт, Германската служба за академска размена (DAAD) и Хумболдовата фондација. Германското Министерство за надворешни работи, т.е. Barthold Vitte кој беше заменик на државниот секретар помеѓу 1983 и 1992, во 1999 година наведува дека Германија има голем број на организации во делот на културната дипломатија (меката моќ), и дека „во Германија е развиен договор дека надворешната културна политика од самиот почеток беше многу корисна за враќањето на Германија во семејството на народите и изградбата на довербата во нова Германија.“ (Witte, 1999) „Промовирајќи го разбирањето помеѓу земјите и народите, културната дипломатија помага во премостување на поделбите и создавање на почит меѓу културите“ (The University of Edinburgh, 2017, str. 3), наведува во 2017 година Francesco Pisano, Директор на библиотеката на Обединетите нации во Женева.

Со тоа се доаѓа до заклучок дека економската, трговската, политичката, научно-образовната и технолошката поврзаност, и пред сè политичката меѓузависност, стануваат инструмент на меката моќ и дипломатските односи.

Важен сегмент на меѓународните односи и дипломатија денес, во чија основа се наоѓа поединецот како основен актер на преговарањата и договарањата, се **меките вештини** кои претставуваат значаен инструмент во постигнувањето на политичките цели. Новите основи на современиот живот, бизнис и дипломатија претставуваат познавање и употреба на новите технологии, компјутерска писменост, познавање на странски јазици како и желба и способност за усовршување (Guthrie & Springer, 2004). Во XXI век пазарот на трудот изискува способност за успех во решавањето на

проблемите, вештини на меѓучовечки односи, а вештините за соработка, тимска работа и критичко размислување се многу важни за успех на работното место (Levy & Murnane, 2013).

Модерното време на брзи промени во индустријата, работењето, технолошката модернизација, глобализацијата и др. се одликува со конкурентно работење и однесување. Претпријатијата, но и државната администрација работат во такво окружување што бара и адаптација на таквите услови. Покрај образованието односно стручноста, совладувањето на меките или нетехничките вештини (на пр. комуникациски, вештини на негување на меѓучовечки односи и сл.) е клуч за успешно работење (Lubwana, 2020).

Меките вештини добиваат и меѓународна препознатливост во XXI век. Вештините во XXI век се нарекуваат „некогнитивни“, „меки“, „трансверзални“, „преносливи“ или „социјално-емоционални“ вештини или компетенции (Global partnership for education, 2020). Во книгата „Дефинирање на вештините во XXI век“, Binkley ги дефинира вештините на овој век: „Вештините на XXI век се способности и особини кои можат да се пренесат или научат за да се подобрат начините на размислување, учење, работа и живот во светот. Вештините вклучуваат креативност и иновации, критичко размислување и решавање на проблемите, донесување на одлуки, учење поради учење односно метакогниција, комуникација, соработка односно тимска работа, информатичка писменост, граѓанство (локално и глобално), животни и кариерни вештини и лична и општествена одговорност (вклучувајќи и културна свест и компетентност)“ (Binkley, 2012). Потоа, светскиот економски форум во својот извештај за 2015 година ја согледува стручноста на образованието во XXI век преку три сегменти: *основна писменост* – писменост и сметање, научна писменост, информатичка писменост, финансиска писменост, културна писменост, граѓанска писменост; *компетенции* – критичко размислување и решавање на проблемите, комуникација, соработка и низ *квалитетот на карактерот на поединецот* – писменост и сметање, научна писменост, информатичка писменост, финансиска писменост, културна писменост, граѓанска писменост, критичко размислување и решавање на проблемите, комуникација, соработка, креативност, иницијатива, упорност, прилагодливост, љубопитност, лидерство и социјална и културна свесност (Scheerens, van der Werf, & de Boer, 2020). Партнерството за вештини на XXI век во извештајот „Дали навистина се подготвени да работат“ (Barrington, Wright, & Casner-Lotto, 2006) наведува познавање на англискиот јазик (говор и пишување), потоа

познавање на странски јазици, математика, историја, географија, како и други основни вештини, додека под применети вештини се подразбираат критичкото размислување, тимската работа, соработката, креативноста, лидерството и др. (Fadel, 2008)

Бидејќи човекот – поединецот е тој со кој се креира системот на дејствување, работење и преговарање, покрај меките вештини како објективни вештини, потребно е да се спомнат и *вредностите* како субјективни особини кои се битни за поединецот а влијаат на неговото однесување и на однесувањето на другите. Некои од особините кои човекот ги смета за вредности се: почитувањето, квалитетот, ефикасноста, достоинството, сочувствувањето, љубезноста и оптимизмот. Вредностите се резултат на воспитувањето – семејството, растењето – општеството, но и на образованието – ширењето на видиците и знаењата, културата, како и верското и социјалното определување (Fleming, 2015).

Стручноста, меките вештини и вредностите се поврзуваат за човекот-поединецот во системот, и му даваат улога во севкупниот работен амбиент во претпријатието, државната институција, невладината организација и факторите во креирањето, јакнењето но и менувањето на меѓународните односи и начини на преговарање.

Сега кога го поставивме човекот во центарот на системот и одговорностите за утврдување на рамка и спроведување на мерките за заштита на животната средина, треба да ја согледаме и додадеме димензијата на еколошка безбедност која може да биде во антропоген контекст и интерес – чувајќи ја природата обезбедуваме човечка безбедност, или политички карактер каде еколошката безбедност вклучува обезбедување на природните ресурси кои се во основата на битисувањето но и опстанокот на човештвото. Постои голем дел на дефиниции и различни пристапи кон овој поим. Тргувајќи од тоа дека под еколошка безбедност подразбираме „заштита од пропаѓање на животната средина за да ги сочуваме или заштитиме човечките, материјалните и природните ресурси од глобални па се до локални размери“ (Belluck, Hull, Benjamin, Alcorn, & Linkov, 2006), или дека „еколошката безбедност е состојба на заштита на виталните интереси на поединецот, општеството и природната средина од закани кои произлегуваат од антропогените и природните влијанија врз животната средина“ (The SAGE, 2018) дефиницијата која е составен дел од советодавниот законодавен акт „За еколошка безбедност“ усвоена од Заедницата на независни држави (The Commonwealth of Independent States) во 1996 година, може да се увиди дека заштитата на животната средина се согледува и од агол на безбедноста, бидејќи

нејзиното деградирање претставува закана по човекот-човештвото, достоинствениот живот, како и по стабилноста помеѓу некои земји во одредени делови на светот (земји кои делат природни ресурси чие неадекватно користење или управување официјално влијае врз населението или животната средина на друга земја) и на светскиот поредок воопшто. Затоа се интензивирани политички процеси во последните децении кои високо на агендата го имаат прашањето за животната средина, за да се изнајдат решенија и да се постигне договор за зачувување на природата и ресурсите, за што повеќе ќе стане збор во Поглавјето III.

1.4. Нормативни предуслови за процесот на пристапување кон Европската унија

Европската унија е специфична форма на интеграција и функционирање „чиј правен поредок е автономен, каде граѓаните на Унијата се носители на правата и обврските кои произлегуваат од национални и комунитарни извори и со самото тоа таквото уредување е неспоредливо со националното и меѓународното право, т.е. функционира по договори потпишани од страна на државите членки и има свои правни извори и правни институти“. Специфичноста на таквото уредување му ја дава и комплексноста на правното уредување – наднационалното и почитувањето на одредбите на Договорот за функционирање на Европската Унија (2016) (European Union, 2016) и Повелбата на Европската унија за основни права (2007) (European Parliament, 2007), и меѓународното/меѓудржавното право во областа на заедничка надворешна и безбедносна политика. (Košutić, 2014)

Покрај даденото, ЕУ има и посебни договори со земјите кандидати за членство во ЕУ, со што ова уредување дополнително се проширува и му дава легитимитет на функционирањето, ширењето и продлабочувањето на структурите на ЕУ.

За земјата кандидат да стане членка на ЕУ мора да ги исполни критериумите за пристапување и да спроведе реформски процеси и да биде подготвена да ги почитува сите стандарди и правила на ЕУ за да добие согласност од институциите на ЕУ и државите членки на ЕУ. Тие критериуми, кои вклучуваат стабилни институции кои гарантираат демократија, владеење на правото, човекови права и почитување и заштита на малцинствата, функционална пазарна економија и способност за соочување со конкуренцијата и пазарните сили на ЕУ, како и способност за преземање и ефикасно спроведување на обврските за членство, вклучувајќи и придржување кон

целите на политичката, економската и монетарната унија, уште се нарекуваат и „*Копенхашки критериуми*“ бидејќи на општо ниво се дефинирани на Европскиот совет во Копенхаген во 1993 година. (European Commission, n.d.)

Проширувањето на Европската унија се темели врз Договорот за Европската унија кој наведува дека секоја европска држава може да се пријави за членство ако ги почитува демократските вредности на ЕУ и се посветува на нивно промовирање. Тој процес е двонасочен, бидејќи и ЕУ мора да биде подготвена да ги интегрира новите членки.

Процесот на придружување кон ЕУ подрзбира чекори и нивоа и секој од нив содржи определени обврски но и права на земјата кандидат. Процесот се состои од три фази (European Commission, n.d.):

- *Кандидатура*: кога земјата е подготвена да стане официјален кандидат за членство – но тоа не мора нужно да значи дека се отворени формални преговори.
- *Формални преговори*: кандидатот преминува на формални преговори за членство, а тоа е процес кој вклучува усвојување на утврдениот закон на ЕУ, подготовки за да биде во состојба правилно да го применува и спроведува, како и спроведување на судски, административни, економски и други реформи неопходни за земјата да ги исполни условите за придружување, познати како критериуми за пристапување. Овој процес вклучува хармонизација на законодавството и исполнување на преземените обврски, што се базира на “скрининг” (аналитички преглед и оценка на усогласеноста на националното законодавство со законодавството на ЕУ) со кој Европската комисија врши детална анализа на секое поле од политиката (поглавје) во соработка со земјата кандидат, за да се утврди подготвеноста на земјата кандидат за пристапниот процес и преземање на обврските (*Извештај за скрининг* кој го дава ЕК). Извештајот дава појдовна основа за директно отворање на поглавјата односно политиките или исполнување на *почетните стојалишта*. Потоа земјата кандидат доставува *Преговарачко стојалиште* за секое поглавје, а ЕК усвојува заедничко (common) стојалиште или став. ЕК има можност за секое поглавје да постави завршни стојалишта кои земјата кандидат треба да ги исполни за даденото поглавје да се смета за подготвено за понатамошните обврски за членство во ЕУ, односно да се „затвори“. Посебен однос имаат Поглавјата 23 и 24 за кои е потребно обврските да се спроведат врз основа на акциони планови

со **привремени мерки**, кои ќе служат за поставување на стојалиштата за затворање. За време на преговорите Европската комисија постојано го надгледува напредокот на земјата кандидат во спроведувањето на реформите и примената на законодавството на ЕУ и исполнувањето на преземените обврски и дадените барања. Со ова ЕК има двојна улога: да ја надгледува суштината и динамиката на спроведувањето на обврските на земјата кандидат, и од друга страна континуирано да го известува Советот на ЕУ и Европскиот парламент по пат на редовни извештаи. Европската комисија го проценува остварениот напредок во годишни извештаи за напредокот.

- *Членство*: Кога преговорите и соодветните реформи ќе завршат на задоволство на двете страни, земјата може да се придружи кон ЕУ. Овој процес се базира врз три нивоа за *затворање на поглавјето*. Преговарачкиот процес се заклучува откако ќе се затвори секое поглавје. *Договорот за пристапување*, со кој се воспоставува членството на земјата во ЕУ и кој ги вклучува деталните услови за членство во ЕУ, преодните аранжмани и рокови, како и детали за финансиските аранжмани и сите заштитни клаузули, станува обврзувачки кога ќе добие поддршка од Советот на ЕУ, Комисијата и Европскиот парламент. а го потпишуваат државата кандидат и претставници на сите постоечки земји на ЕУ, по што следува ратификација од страна на државата кандидат и секоја поединечна држава на ЕУ во согласност со нивното уставно уредување и правила (парламентарно гласање, референдум, итн.). Со потпишувањето на Договорот земјата кандидат станува *држава која пристапува*, а ќе стане полноправна членка на ЕУ на датум утврден со договорот, под услов договорот да се ратификува. Во дадениот временски период, пред официјалниот датум за членство, земјата која пристапува има право да коментира, да дава мислења или препораки за документите или иницијативите на ЕУ, но нема право да гласа.

Земјите од Западен Балкан своето членство во ЕУ го засноваат врз таканаречениот „Процес на стабилизација и асоцијација“, кој вклучува потпишување на Договорот кој ги дефинира условите и времето за усвојување и спроведување на сите моментални правила на ЕУ, т.е. обврски на земјата кандидат да ја прифати и спроведе интеграцијата на законодавството (acq̄ie-to) на ЕУ во своето законодавство, и да ги зајкне капацитетите на своите институции за спроведување на обврските за влез во ЕУ. Дефинираните права и обврски до неодамна беа поделени во 35 различни политики односно теми (European Commission, n.d.) т.е. поглавја како што се: владеење

на правото, енергетика, правосудство, наука и истражување, конкурентност, транспорт, животна средина и климатски промени, итн.

Од февруари 2020 година ЕУ воведува ревидирана методологија на пристапување, после бавните реформи во земјите од Западен Балкан, каде новиот процес има за цел забрзани и унапредени реформи, со посебен осврт на областа на владеење на правото и економијата. Динамиката на процесот планира да ги забрза преговорите преку кластери (European Commission, 2020) – 6 тематски полиња/кластери: темелни поглавја – владеење на правото; внатрешен пазар; конкурентност и инклузивен раст; зелена агенда и одржлива поврзаност; ресурси, земјоделство и кохезија; и надворешни односи. Исто така е оставена можност, доколку новиот пристап се покаже како помалку функционален и ефикасен, процесот да се врати на преговарачките поглавја (European Parliament, 2020). Земјите кандидати (Црна Гора и Србија) имаат можност да изберат продолжување на интеграциите според „старата“ или „новата“ методологија. Владата на Црна Гора на 14. мај 2020 година усвои информација за новата методологија на пристапување кон Европската унија и одлучи дека Црна Гора го прифаќа новиот модел на преговарање (Vlada Crne Gore, 2020). Дадениот тематски пристап и процес на придружување на земјите од Западен Балкан кон ЕУ посебен акцент става на владеењето на правото, почитувањето на човековите и малцинските права, регионалната соработка и добрососедските односи.

Односот на ЕУ и земјите од Западен Балкан и нивната можност за членство во ЕУ, преку процесот на стабилизација и асоцијација, има тројна улога: политички да ја стабилизира земјата кандидат и да поттикне преоѓање кон пазарна економија, да ја промовира регионалната соработка како фактор за стабилност и развој, и да овозможи членство доколку се исполнат сите барања и стојалишта.

1.4.1. Процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија

После Самитот во Солун во јуни 2003 година кога Европскиот совет изјави дека „иднината на Балканот е во Европската унија“ (European Union, 2003) и даде зелено светло за постапката на пристапување кон Европската унија, Црна Гора во ноември 2005 година ги започна преговорите за потпишување на Договорот за стабилизација и асоцијација. Директните преговори со Црна Гора отпочнаа на 26. септември 2006 година. Преговорите се заклучени на 01. декември 2006 година а Договорот е потпишан на 15. октомври 2007 (Vlada Crne Gore, n.d.). Во декември 2008 година Црна

Гора поднесе официјално барање за членство во ЕУ. Статус на држава кандидат Црна Гора доби во декември 2010 година додека потпишаниот Договорот за стабилизација и асоцијација стапи на сила во мај 2010 година. Формално, преговорите за пристапување беа отворени во јуни 2012 година.

Преговорите со ЕУ за потпишувањето на Договорот за стабилизација и асоцијација почнаа во ноември 2005 година. После стекнувањето на независност на Црна Гора, усвоен е мандат за директни преговори со Црна Гора во јули 2006 година кои отпочнаа на 26. септември 2006 година. Договорот е парафиран на 15. март 2007 а потпишан на 15. октомври 2007.

Клучните поглавја во процесот на пристапување и интеграција според тогашниот „нов принцип“ на ЕУ, Поглавјата 23 и 24 во областа на владеење на правото беа отворени во декември 2013 година, во раната фаза на преговорите. На 30 јуни 2020 година, после осум години од отпочнувањето на преговарачкиот процес за пристапување, Црна Гора го отвори последното поглавје – Поглавјето 8 – Политика на конкуренција, и со самото тоа го заокружи тој чекор на преговарачкиот процес. Со тоа беа отворени сите 33 поглавја на процесот на пристапување на Црна Гора кои го поминаа скринингот. (European Commission, 2020) (ЕУ дефинираше 35 поглавја, меѓутоа Поглавјето 34 – Институции и Поглавјето 35 – Останати прашања во случајот на Црна Гора не беа дефинирани во процесот на пристапување (Vlada Crne Gore, n.d.)) додека три поглавја се привремено затворени во досегашниот процес: Поглавјето 25: наука и истражување, Поглавјето 26: Образование и култура и Поглавјето 30: Надворешни односи. (Vlada Crne Gore, n.d.) Формална одлука за затворање донесува Меѓувладината конференција на ЕУ на министерско ниво. Црна Гора е во фазата на исполнување на привремените стојалишта во преговарачките поглавја 23 и 24, како и исполнување на завршните стојалишта во рамки на останатите отворени преговарачки поглавја (Vlada Crne Gore, n.d.).

1.4.2. Преговарачки поглавја за пристапување на Црна Гора кон Европската унија

Процесот на пристапување за земјата кандидат покрај политичка стабилизација претставува и економска стабилизација и просперитет, со јакнењето на капацитетите за усвојување и примена на законодавството на ЕУ но и на европските вредности и принципи, како и европските и меѓународните стандарди. За таквите сеопфатни реформски процеси ЕУ нуди техничка и финансиска поддршка преку трговска

концесија (бесцарински пристап до пазарот на ЕУ), економска и финансиска помош преку фондови, и стручна помош за реконструкција, развој и стабилизација. Во процесот на пристапување кон ЕУ и со Спогодбата за пристапување и стабилизација на Црна Гора дефинирани се 33 преговарачки поглавја (Vlada Crne Gore, n.d.):

- Поглавје 1. Слобода на движење на стоки
- Поглавје 2. Слобода на движење на работници
- Поглавје 3. Право на основање на претпријатија и слобода на давање на услуги
- Поглавје 4. Слобода на движење на капитал
- Поглавје 5. Јавни набавки
- Поглавје 6. Трговско право
- Поглавје 7. Право на интелектуална сопственост
- Поглавје 8. Конкуренција
- Поглавје 9. Финансиски услуги
- Поглавје 10. Информатичко општество и медиуми
- Поглавје 11. Земјоделство и рурален развој
- Поглавје 12. Безбедност на храна, ветеринарство и фитосанитарен надзор
- Поглавје 13. Рибарство
- Поглавје 14. Сообраќајна политика
- Поглавје 15. Енергетика
- Поглавје 16. Даноци
- Поглавје 17. Економска и монетарна унија
- Поглавје 18. Статистика
- Поглавје 19. Социјална политика и вработување
- Поглавје 20. Претприемништво и индустриска политика
- Поглавје 21. Транс-европска мрежа
- Поглавје 22. Регионална политика и координација на структурните инструменти
- Поглавје 23. Правосудство и фундаментални права
- Поглавје 24. Правда, слобода и безбедност
- **Поглавје 25. Наука и истражување (привремено затворено)**
- **Поглавје 26. Образование и култура (привремено затворено)**
- Поглавје 27. Животна средина и климатски промени

- Поглавје 28. Заштита на потрошувачите и здравје
- Поглавје 29. Царинска унија
- **Поглавје 30. Надворешни односи** (*привремено затворено*)
- Поглавје 31. Надворешна, безбедносна и одбрамбена политика
- Поглавје 32. Финансиски надзор
- Поглавје 33. Финансиски и буџетски одредби

Секое отворено поглавје има дефинирани завршни стојалишта кои треба да се исполнат, за да може привремено да се затвори. Владата на Црна Гора воспостави платформа „[me4eu/eu4me](https://www.eu.me/)“ (<https://www.eu.me/>) за процесот на пристапување кон ЕУ која ги содржи сите информации за преговарачкиот процес, поглавјата и динамиката на реализација на обврските и стојалиштата.

Преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 Црна Гора и го достави на Европската комисија на 11. јули 2008 година. Советот го одобри „заедничкото стојалиште“ на 18 февруари 2010 година (Vlada Crne Gore, 2018).

1.4.3. Преговарачко поглавје 27 – Климатски промени и животна средина

Преговарачкото Поглавје 27: Климатски промени и животна средина (Vlada Crne Gore, n.d.) Црна Гора го отвори на 10. декември 2018 година на Меѓувладината конференција во Брисел. Повеќе од 200 акти на законодавството на ЕУ се содржани во 10 подобласти на Поглавјето 27, кое има за цел да го афирмира и воспостави одржливиот развој како принцип и кое треба да резултира во заштита на животната средина. Самата политика се заснова врз превентивно дејствување и секторски пристап во заштитата на животната средина, преку нејзината интеграција и секторската политика. Самата превенција ја препознава заедничката одговорност и потребата за сузбивање на штетите во животната средина. Десетте подобласти на Поглавјето 27 во чии рамки се спроведува политиката на климатските промени и животната средина се:

- хоризонталното законодавство,
- квалитетот на водата,
- квалитетот на воздухот,
- управувањето со отпадот,
- заштитата на природата,

- контрола на индустриското загадување и управување со ризик,
- хемикалии,
- врева,
- цивилна заштита и
- климатски промени.

Преговарачот за Поглавјето 27, како и шефот на Работната група, од Министерството за екологија, просторно планирање и (најновите политички настани во Црна Гора – парламентарните избори од 30.08.2020 година доведоа до промена на власта и реструктурирање на Владата. Претходното Министерство за одржлив развој и туризам во рамки на чија надлежност беше заштитата на животната средина, во новата Влада е реструктурирано во Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам (Vlada Crne Gore, 2020). Контакт лице за работната група 27 се бира од Канцеларијата за европски интеграции, која се наоѓа при Владата на Црна Гора.

Црна Гора го стекна преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 во февруари 2018 година.

(Vlada Crne Gore, 2018). Со овој документ Црна Гора се обврзува дека го прифаќа законодавството на Европската унија за Поглавјето 27 кое е на сила од 08. февруари 2018 година. Исто така, Црна гора бара преоден период за одредени директиви на ЕУ, и тоа:

- за целосна примена на членот 13, став 1. од Директивата за почист воздух за Европа до 31.12.2027,
- за целосна примена на Рамковната Директива 2008/98/EZ за отпад до 31.12.2030,
- за целосна примена на Директивата 1999/31/EZ за депонии до 31.12.2033,
- за целосна примена на Директивата 94/62/EZ за амбалажи и амбалажен отпад, до 31.12.2030,
- за целосна примена на Директивата 2012/19/EU за отпад од електрична и електронска опрема, до 31.12.2027,
- за целосна примена на Директивата 2006/66/EZ за батерии и акумулатори и отпадни батерии и акумулатори, до 31.12.2027,
- за целосна примена на Директивата 96/59/EZ за отстранување на полихлорирани бифенили и полихлорирани терфенили (PCB/PCF), до 31.12.2025,

- за целосна примена на Директивата 2007/60/EZ за поплави, во делот кој се однесува на изработка на Плановите за управување со ризици од поплави, до 31.12.2024,
- за целосна примена на членовите 3, 4, 5, 6 и 7. Директивата на Советот 91/271/EEZ за комунални отпадни води, а која се однесува на крајните рокови за изградба на колекторски системи и постројки за пречистување на отпадни води (ППОВ-и) до 31.12.2035,
- за целосна примена на Директивата 2010/75/EU (IED), Поглавје 2 и Поглавје 5, до 1.1.2030.

Заедничкото стојалиште на Европската комисија за Поглавјето 27 на Црна Гора ѝ е објавено на 06 декември 2018 година. Со тој документ Црна Гора се поттикнува да ги интегрира потребите за заштита на животната средина во другите сектори на политиката, како и да промовира ефикасен развој, намалување на емисиите и климатски отпорен развој. Исто така се истакнува неопходноста од тоа сите нови инвестиции да го изразуваат националното законодавство за животна средина, кое е во согласност со законодавството на ЕУ.

Заедничкото стојалиште исто така ја препознава подготвеноста на Црна Гора законодавството на ЕУ, кое е на сила од 08. февруари 2018 година, да го интегрира во националното законодавство и да го примени. Како осврт на бараните преодни рокови, заедничката позиција наведува дека се потребни додатни детални информации пред ЕУ да може да заземе став, земајќи во обзир дека во согласност со општите преговарачки услови, преодните мерки се исклучителни, ограничени временски и во обем, и проследени со план со јасно дефинирани фази за примена на законодавството на ЕУ (European Union, 2018).

Редовното известување за спроведувањето на националната стратегија и нејзиниот Акционен план за транспозиција, примена и спроведување на законодавството на ЕУ за животната средина и климатските промени се наведува во документот како активност која мора да ги исполни обврските спрема Европската комисија.

1.4.3.1. Почетно стојалиште

Почетното стојалиште во рамки на Поглавјето 27 Црна Гора го исполни со усвојувањето на *Националната стратегија за транспозиција, имплементација и*

примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени со Акционен план за периодот 2016-2020 (NEAS) од 28 јули 2016 година (Стратегија со АП) (Ćetković, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020). Стратегијата со АП е усвоена во согласност со преговарачките потреби заради постигнување на постепена и целосна транспозиција на целокупното законодавство на ЕУ за Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени, во правниот систем на Црна Гора. Врз основа на Извештајот за аналитички преглед (скрининг извештајот) на Европската комисија од ноември 2013 година, Европскиот совет одлучи дека Црна Гора мора да го исполни почетното стојалиште за отворање на преговорите со ЕУ за Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени (Vlada Crne Gore, 2016), на начин на кој на Европската комисија ќе ѝ ја претстави сеопфатната национална стратегија, вклучувајќи го и акциониот план, кој ќе послужи како основа за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени, како и плановите за развој на релевантните административни капацитети и процена на потребните финансиски ресурси.

Стратегијата со Акциониот План ги дефинираат целите со кои се земаат предвид јасните препораки од скрининг извештајот за Поглавјето 27 и оние кои се дефинирани на состанокот за почетните заклучоци, на состанокот кој е одржан во мај 2014 година. Посебно внимание му е посветено на секторот за води и секторот за отпад, на интегрирањето на мерките за намалување на отпадот и управување со отпадот кој не може да се третира на ниеден друг начин освен со исфрлање на депонија, како и на планирањето на политиката и прашањата за административните капацитети за климатско дејствување.

Покрај наведеното, Стратегијата со АП претставува основа за транспонирање, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени, а опфаќа и планови за развој на релевантните административни капацитети и процена на потребните финансиски ресурси. Исто така, овозможува следење на реализацијата на планираните обврски и спроведувањето на мерките во дефинираните временски рамки, како и благовремено планирање и обезбедување на неопходната финансиска и техничка помош на надлежните органи на Црна Гора од домашни и меѓународни извори, како и извори на ЕУ.

Економската и финансиска анализа на Стратегијата со АП покажа дека вкупните трошоци на усогласувањето со стандардите на ЕУ до 2035 година ќе

изнесуваат 1,42 милијарди евра, а со истата истовремено се дефинираат и изворите и моделите на финансирањето.

Со стратегијата со АП е планирана реализација на вкупно **347 обврски** во поглед на транспозицијата и имплементацијата на законодавството на ЕУ за периодот **2016–2020 година**. Со истата е предвидено и известување на квартално ниво, па така заклучно со декември 2017 година се направени четири извештаи за имплементација, и тоа за периодите:

- јули – декември 2016 година;
- јануари – март 2017 година;
- април – јуни 2017 година;
- јули 2016 – декември 2017 година.

Од усвојувањето на Стратегијата со АП до крајот на декември 2017 година беше предвидена реализација на 156 обврски, од кои реализирани се 94, кое што степенот на реализација го чинат **60,26%**.

Со стратегијата со АП е предвидена ревизија на документите на годишно ниво со цел прилагодување на стратешките обврски на новата ситуација, т.е. постигнатиот степен на усогласување на националните прописи со законодавството на ЕУ во областите на животната средина и климатските промени.

Според динамиката на преговарачкиот процес е усогласен ставот на релевантните институции дека ревизијата на Акциониот План на стратегијата треба да се спроведе после усвојувањето на преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 и програмата на пристапување на Црна Гора кон ЕУ 2018–2020, со што роковите за реализација на обврските би биле целосно усогласени со истите и прилагодени на моменталната состојба и постигнатиот напредок во областа на животната средина и климатските промени.

Преговарачкото стојалиште за Поглавјето 27 на 08 февруари 2018 година е усвоено на седница на Собранискиот одбор за европски интеграции и седница на Владата, додека програмата за пристапување на Црна Гора кон ЕУ 2018–2020 е усвоена на 16. февруари 2018. година, со што се создадоа услови за планираната ревизија на Акциониот план, а со цел усогласување на роковите за реализација.

Процесот на ревизија на Акциониот план, во чија рамка е нацртот на ревидираниот документ, е усогласен со претставниците на релевантните институции за Поглавјето 27 и координаторите од подобластите, разгледуван е на седниците на Управниот одбор за следење на ревизијата и спроведување на Стратегијата со АП и

работната група за преговарачкото поглавје 27 – Животна средина и климатски промени, и е спроведен во првата половина на 2018 година.

Акционен план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени за периодот 2018–2020. Акциониот план 2018–2020 е усвоен на седница на Владата на 21. јуни 2018 година, и истиот се осврнува на клучните резултати постигнати во претходниот период, како и роковите во поглед на преостанатите обврски поврзани со процесот на транспозиција и имплементација на законодавството на ЕУ за сите десет подобласти. Усогласен е со важечките стратешки, плански и програмски документи, како и приоритетите и насоките дефинирани со Стратегијата за проширување за Западен Балкан и Извештајот на Европската комисија за напредокот на Црна Гора за 2018 година, вклучувајќи ги и плановите во поглед на јакнење на административните капацитети.

Со Акциониот план 2018–2020 е предвидена реализација на **253 обврски** (од кои 131 се во поглед на транспозицијата и 122 во поглед на имплементацијата) и со истиот не се препознаени обврските чиј рок за реализација ја надминува 2020 година, а за кои со Преговарачкото стојалиште се бараат транзициони периоди.

Акциониот план 2018–2020 предвидува известување на полугодишно ниво, па *Првиот полугодишен извештај за реализација на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени за периодот 2018–2020 за периодот на известување јули – декември 2018 година* е усвоен на седница на Владата на 27. декември 2018 година. Според истиот, од вкупно 125 планирани обврски, за периодот јули – декември 2018 година се реализирани 60, и така степенот на реализација на обврските на Акциониот план 2018–2020 предвидени за периодот јули – декември 2018 година изнесува 48%.

1.4.3.2. Завршни стојалишта

Заедничкото преговарачко стојалиште на ЕУ за Поглавјето 27 е објавено на 15. Јануари 2019 година. Со тој документ се дефинирани **8 завршни стојалишта** кои треба да се исполнат во наредниот период за да се постигне интерна спремност за привремено затворање на преговорите во рамки на Поглавјето 27 (European Union, 2018):

1. *Црна Гора продолжува да се усогласува со хоризонталните директиви и покажува дека целосно ќе биде подготвена да обезбеди нивно делотворно спроведување и примена на денот на пристапување.*
2. *Што се однесува до квалитетот на воздухот, Црна Гора целосно се усогласува со ревидираната Директива за намалување на националните емисии на одредени атмосферски загадувачки материји (Direktiva NEC 2016/2284 / EU). Црна Гора ја претставува анализата на трошоците и ефектите на Стратегијата за контрола на емисиите за 2020 и 2030, која ќе послужи како основа за конечен договор помеѓу ЕУ и Црна Гора за нејзините обврски за намалување спрема NEC директивата. Црна Гора годишно известува за своите емисии во согласност со Директивата и Конвенцијата за прекугранично загадување на воздухот на големи далечини и развива национална програма за контрола на загаденоста на воздухот. Освен тоа, Црна Гора ја унапредува подготовката за имплементација на законодавството на ЕУ во оваа област, со редовно преземање на мерки за намалување на загадувањето на воздухот во Црна Гора, посебно во подрачјата каде граничните вредности на ЕУ за квалитетот на воздухот се пречекорени, со развивање или ажурирање на плановите за квалитет на воздухот, како што е предвидено со Директивата за квалитет на воздухот и почист воздух во Европа (Direktiva 2008/50/EC).*
3. *Црна Гора одлучува за својот систем за **управување со отпад** и посветува адекватни средства за инвестиции во инфраструктурата, во склад со релевантните прописи на ЕУ, вклучувајќи ја и хиерархијата на отпадот. Црна Гора воспоставува програми за превенција на отпадот, подготвува планови за управување со отпад (WMP) и усвојува мерки за одвоено собирање на отпадот од хартија, метал, пластика и стакло.*
4. *Црна Гора остварува значаен напредок во поглед на усогласувањето со законодавството на ЕУ во **областа вода**, вклучувајќи го законодавството за вода за пиење и Директивата 2008/56/EC со која се воспоставува рамка за дејствување на Заедницата во областа на политиката на заштита на морската средина. Црна Гора именува надлежни органи за вода за пиење и развива планови за управување со речните сливови за секој речен слив кој целосно потпаѓа во нејзина територија, вклучувајќи и делови од*

меѓународните подрачја на речни сливови кои потпаѓаат во нејзина територија.

5. Во областа на **заштитата на природата**, Црна Гора и доставува на Комисијата листи на предложени локации Natura 2000, кои во доволна мера ги покриваат видовите на природни живеалишта и врсти во склад со барањата на Директивата за птици и природни живеалишта. Црна Гора покажува способност да управува со мрежата Natura 2000, вклучувајќи и давање на соодветен статус на заштита на Улцињска солана и ефикасно спроведување на неопходните мерки на заштита, што води до подобрување на нејзиниот статус на зачувување.
6. Црна Гора продолжува со усогласувањето на законодавството на ЕУ во секторот на **хемикалии, бучава и цивилна заштита**, и покажува дека целосно ќе биде подготвена да обезбеди примена и спроведување на барањата на ЕУ на денот на пристапување.
7. За **климатските промени** Црна Гора продолжува со ускладување на законодавството на ЕУ, посебно со усвојувањето на законодавството за функционирање на Европскиот систем за тргување со емисиите од гасови со ефект на стаклена градина (EU ETS), во согласност со директивата на ЕУ, EU ETS директива 2003/87/EC и нејзините последователни амандмани. Црна Гора понатаму се усогласува со релевантните секундарни прописи за следење и известување, акредитација и верификација, Регистарот на Унијата, бесплатните издвојувања и аукциите. Црна Гора гарантира дека постои соодветна рамка за имплементација на EU ETS директивата во целост, во врска со следењето, известувањето и верификацијата на емисиите на гасови со ефект на стаклена градина.
8. Црна Гора, во согласност со Акциониот план за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени значајно ги **зголемува капацитетите на административните тела на сите нивоа**, вклучувајќи инспекциски служби, додатно ја подобрува координацијата на работата и демонстрира дека сите адекватни административни структури и адекватна обука ќе бидат на сила во вистинско време пред пристапувањето, за да се овозможи спроведување и примена на законодавството на ЕУ во сите сектори од ова поглавје.

1.4.3.3. Напредок во исполнувањето на обврските

После усвојувањето на Стратегијата со АП фокусот на активностите на институциите надлежни за прашањата од Поглавјето 27 беше на транспозицијата на европското *acquis* во националното законодавство во сите 10 подобласти, за да се создаде правна основа за негова квалитетна имплементација и примена.

Постоечката национална законодавна рамка во областа на животната средина и климатските промени е на задоволително ниво, додека со пренесувањето на европското *acquis* дополнително е унапредено и прилагодено европското законодавство и стандарди. Активностите на усогласување на националното законодавство со европското сè уште се во тек, а имајќи го во предвид карактерот на законодавството на ЕУ кое константно се менува и унапредува, овој процес може да се окарактеризира како континуиран, а ќе продолжи и после стекнувањето на полноправно членство во ЕУ.

Со донесувањето на системските закони е создадена база за изработка на голем број на подзаконски акти со кои детално се уредени прашањата за животната средина и климатските промени, а во наредниот период се очекува и интензивирање на активностите насочени кон постигнување на целосна усогласеност до денот на влегување во ЕУ.

Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам (во новата Влада на Црна Гора од 05 декември 2020, а дотогаш Министерство за одржлив развој и туризам), како одговорна институција за Поглавјето 27 надлежна за процесот на координација на ова поглавје воспостави механизам за постојано следење на реализацијата. Пред Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам, целокупниот процес за следење на реализацијата на Стратегијата со АП и известувањата спрема Владата и Европската комисија ги координираше и раководеше Директоратот за европски интеграции и меѓународна соработка.

На оперативно ниво, Работната група формирана за изработка на овој документ на чело со координаторите за секоја од десетте подобласти беше надлежна за следење и известување за исполнувањето на целите и мерките од Стратегијата со АП.

Понатаму, Управниот одбор кој беше надлежен за следење на Стратегијата со АП, по усвојувањето на истата, со решение на министерот од 18. јануари 2018 година е преименуван во *Управен одбор за следење на ревизијата и спроведувањето на*

Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на европското законодавство во областа на животната средина и климатските промени со Акционен план за периодот 2016-2020, кој исто така е користен и како механизам за следење на реализацијата на овој документ. Имено, извештаите пред усвојување на Владата и упатување кон Европската комисија ги следеше и одобруваше Управниот одбот, кој го чинат високи претставници на релевантните институции за Поглавјето 27.

Покрај тоа, *Работната група за подготовка и водење на преговорите за пристапување на Црна Гора кон Европската унија во областа на законодавството на ЕУ кои се однесуваат на преговарачкото Поглавје 27 – Животна средина и климатски промени, која со одлука на Владата е формирана во 2018 година и која покрај шефицата на работната група брои 31 член, се состануваше редовно за да изврши преглед на напредокот, решавање отворени прашања и дефинирање чекори за новонастанатите, непредвидени околности.*

Во текот на имплементацијата на Стратегијата континуирано се следи реализацијата на сите мерки и нивоа на постигнување на проектираните цели на Акциониот план. Методологијата на известување е дефинирана со Стратегијата со АП и во согласност со неа се врши следење на реализацијата на обврските за сите десет подобласти.

Следењето на реализацијата со АП се одвиваше преку координација, за секоја од десетте подобласти на животната средина и климатските промени. Како што се работеше и за време на изработката на документот, координаторите директно соработуваа и со фокусните точки во надлежните институции и органи кои се задолжени за реализација на предвидените активности и добивањето од нив информации за сите прашања кои се релевантни за имплементацијата.

Како и за Стратегијата со АП, извештаите за реализација ги подготвува Директоратот на ЕУ за интеграции и меѓународна соработка на Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам) во согласност со соодветната процедура и ги доставува на разгледување и усвојување на Владата. Од донесувањето на Стратегијата со АП Владата усвои три квартални Извештаи за имплементацијата на Стратегијата со АП, и тоа за периодите: јули-декември 2016 година (I Извештај), јануари-март 2017 година (II Извештај) и април-јуни 2017 година (III Извештај), како и годишен Извештај за периодот јули 2016 – декември 2017 година. Со обзир на тоа дека во текот на 2017 година имаше интензивни бројни активности на усогласување

на прописите, првиот годишен извештај за реализацијата, со предлог измени и дополнувања на Стратегијата и со предлогот за прилагодување на Акциониот план, МОРИТ и го достави на разгледување на Владата во рок од две години од нејзиното донесување, во јули 2018 година.

Согласно со динамиката на преговарачкиот процес, после усвојувањето на преговарачкото стојалиште од Поглавјето 27 и Програмата за пристапување на Црна Гора кон ЕУ 2018-2020, ревидиран е Акциониот план на Стратегијата, со што роковите за реализација на обврските целосно се усогласени со наведениот документ и прилагодени на моменталната состојба и постигнатиот напредок во областа на животната средина и климатските промени. Наведениот пристап овозможи благовремено прилагодување на стратешките обврски на новата ситуација, т.е. постигнатиот степен на усогласување, за Стратегијата да послужи како основа за активностите на планирање на Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам и Владата во претстојниот период, како и за адекватно определување на буџетските средства за претстојната година. Исто така, овој пристап обезбеди сите подготвителни активности во понатамошното помагање од страна на ЕУ, пред сè планирање и програмирање на инструментите за претпристапна помош (ИРА) да бидат преземени за да се исполнат планираните обврски.

Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени за периодот 2018-2020 (Акционен план 2018 – 2020) е донесен на седница на Владата на 21. јуни 2018 година. Со него е променета динамиката на известување, поради фактот дека еден квартал е краток интервал за постигнување на резултати, како и фрагментираноста на информациите со која не може да се добие широка слика за остварувањето на напредокот. Поради тоа, со овој Акционен план е предвидено полугодишно известување за реализацијата.

Согласно со обврските на полугодишниот извештај спрема Владата и Европската комисија, од донесувањето на Акциониот план за 2018-2020, се усвоени три извештаи за имплементацијата:

- ***Првиот полугодишен извештај за реализацијата на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени за периодот 2018-2020 за извештајниот период јули - декември 2018 година*** е усвоен на седница на Владата од 27. декември 2018 година, и согласно со

истиот, степенот на реализација на планираните обврски за извештајниот период изнесуваше **48%**;

- ***Вториот полугодишен извештај за реализацијата на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени за периодот 2018-2020 за извештајниот период јануари – јуни 2019 година*** усвоен е на седница на Владата од 11. јули 2019 година и согласно со истиот, степенот на реализација на обврските од 2018 година бил **35,38%**, додека степенот на реализација на обврските од периодот јануари – јуни 2019 година бил **35,3%**.
- ***Третиот полугодишен извештај за реализацијата на Акциониот план на Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени за периодот 2018-2020 за извештајниот период јули-декември 2019 година*** е усвоен на седница на Владата од 26. декември 2019 година, и согласно со истиот, степенот на реализација на преостанатите обврски од 2018 година е **54,8%**, додека степенот на реализација на обврските од **2019 година изнесуваше 34.4%**.

Последните извештаи на Европската комисија за напредокот на Црна Гора за 2020 година (Извештај за напредокот за 2020) (European Commission, 2020) е завршен на 6. октомври 2020 година. Извештајот во принцип ги наведува следните препораки, со детали за напредокот по подобласти од Поглавјето 27:

- Црна Гора има определено ниво на подотвеност во ова Поглавје односно област (климатски промени и животна средина).
- Се препознава определен напредок во меѓународната заштита (меѓународна заштита на Улцињска солана);
- Се препознава определен напредок во изработката на новиот акционен план за Поглавјето 27 (2018-2020) и понатамошното усогласување на националното законодавство со законодавството на ЕУ, во согласност со националната стратегија.
- Потребни се значајни напори за примена и спроведување на законодавството, посебно во областа на управување со отпад, квалитетот на водата и заштитата на природата и климатските промени.
- Препораките од Извештајот за напредокот од 2019 година (European Commission, 2019) остануваат на сила:

- Потребно е Црна Гора да направи исчекор кон зелената транзиција.
- Црна Гора да продолжи да се фокусира на ефикасно спроведување на националната стратегија за транспозиција, примена и спроведување на законодавството на ЕУ за животната средина и климатските промени, посебно во секторот за отпад, вода и заштита на природата.
- Потребни се итни мерки за зачувување и подобрување на еколошката вредност на заштитените подрачја и потенцијалните Natura 2000 локации како што се Улцињска солана, Скадарско езеро, реката Тара и другите речни сливови;
- Потребно е да се развие Национална стратегија, план за енергија и клима во согласност со препораките на Европската заедница.

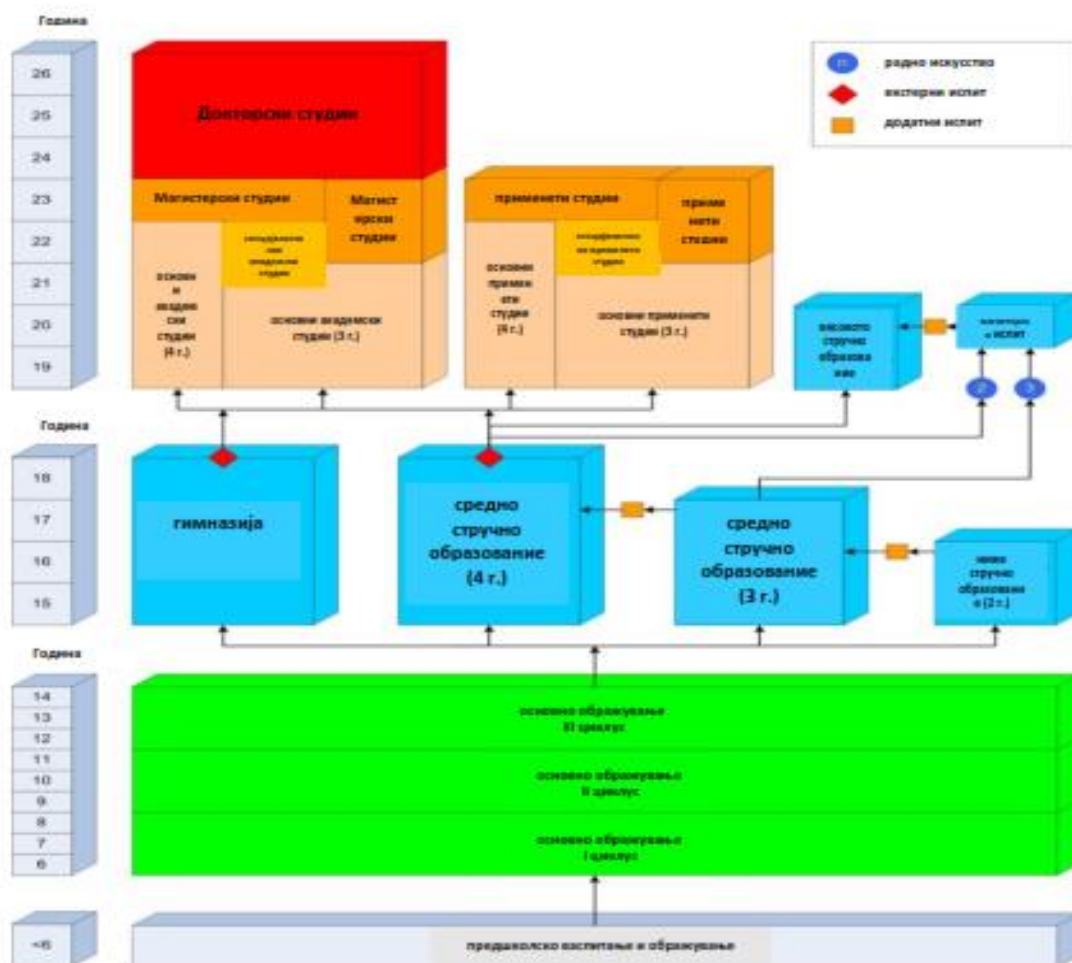
Во извештаите за напредокот на Црна Гора во процесот на хармонизација и примена на законодавството на ЕУ во Поглавјето 27 – Климатски промени и животна средина за претходниот период (неколките последни извештаи за напредокот), континуирано се повторува опсервацијата на Европската комисија дека постои добра транспозиција на законодавството на ЕУ во националното законодавство, додека изостанува неговата адекватна примена. Со тоа се поврзува и континуираниот акцент во извештаите на јакнењето на капацитетите на администрацијата за спроведување и примена на обврските од ова Поглавје.

2. СИСТЕМ НА ВИСОКОШКОЛСКО ОБРАЗОВАНИЕ ВО ЦРНА ГОРА

2.1. Стратешка и законска рамка на високото образование во Црна Гора

Образованието и образовниот систем во Црна Гора се организирани преку претшколско, основно, општо средно образование (гимназија), стручно образование и високо образование (Vlada Crne Gore, 2019, str. 9).

Образовниот систем сликовито е прикажан на слика бр. 1 (Vlada Crne Gore, 2019, str. 11) во продолжение:

Слика бр. 1: Образовен систем во Црна Гора

Извор: Стратегија за развој на стрчното образование во Црна Гора (2020-2024) со Акционен план за 2020-2021 година, предлог, декември 2019, стр. 11)

Системот на високо образование во Црна Гора е усогласен со Болоњската декларација и принципи на образование. **Болоњскиот систем на образование** се темели врз Болоњската декларација, која министрите за образование од 29 земји ја потпишаа на 19 јуни 1999 година. Декларацијата ги постави основите за создавање на

Европски простор за високо образование. Црна Гора ја потпиша Болоњската декларација на Министерската конференција во Берлин во 2003 година. Истата година Црна Гора го усвои новиот реформиран закон за високо образование, со што беше изменета структурата на образовниот процес со воведување на три циклуси на студии и европскиот систем на пренесување на кредити (ECTS). На Министерската конференција одржана во Лондон во 2007 година е потврдено членството и статусот на Црна Гора како самостојна и меѓународно призната држава, а од 2010 година и членка на Европскиот простор за високо образование (European Space for Higher Education – EHEA).

Стратешката рамка на високото образование во Црна Гора се темели врз стратегии кои ги предлага ресорното министерство задолжено за образование а ги усвојува Владата на Црна Гора. Клучната стратешка рамка за високо образование во земјата е обезбедена со „Стратегијата за развој на високото образование во Црна Гора (2016–2020) со Предлог акционен план за спроведување на Стратегијата“, која Владата на Црна Гора ја усвои на седница на 7. јули 2016 година, со стратешка цел за дефинирање на стратешката рамка која ќе го унапреди квалитетот на високото образование, ќе одговори на потребите на општеството и на стандардите на Европскиот простор за високо образование, ќе го усогласи образованието со потребите на пазарот, ќе го унапреди на научно-истражувачки план, ќе ја забрза интернационализацијата на високото образование, и ќе постави рамка за доживотно учење. Со Стратегијата се придонесува кон одржлив модел на финансирање на високото образование. На тој начин стратешката рамка на документот се базира врз развивањето на „ефективен и квалитетен систем на високо образование и истражување кој ќе го забрза општествениот и економски развој на црногорското општество како општество со рамноправни можности за сите, во согласност со принципите за слобода и демократија“ (Vlada Crne Gore, 2016). Спроведувањето на стратегијата е во надлежност на релевантните субјекти за образованието во земјата: институциите за високо образование, ресорните министерства, Агенцијата за контрола и обезбедување на квалитетот на високото образование, Заводот за вработување на Црна Гора, Стопанската комора, организацијата на студентите, итн. Со стратешкиот документ се предвидени две клучни реформи, промена на моделот на студирање и реформата на моделот на финансирање со кој се унапредува наставниот и научноистражувачкиот сегмент на високото образование (Vlada Crne Gore, 2019).

Во меѓувреме, Владата на Црна Гора подготви Нацрт стратегија за високото образование во Црна Гора за периодот 2020-2024 која сè уште не е усвоена земајќи ги предвид условите предизвикани од пандемијата на вирусот COVID-19, како и неодамнешните политички промени во земјата и конституирањето на новата Влада на 5 декември 2020 година. Стратешка цел на овој документ кој ги уважи важечките документи од Европскиот простор за високо образование и Европскиот истражувачки простор, е „Црна Гора да развива систем на високо образование, истражување и уметничко творештво, кој ќе го забрза и унапреди општествениот економски развој на црногорското општество како општество кое се заснова врз знаење, со рамноправни можности за сите и во согласност со принципите за слобода и демократија“. (Vlada Crne Gore, 2020)

Нацртот на новата Стратегија наложува дека високото образование, како дел од вкупниот систем на образование, треба да биде препознатливо и референтно во Црна Гора и во Европскиот простор на високо образование врз основа на:

- *Усогласени образовни политики* со потребите на пазарот на труд и ниска стапка на невработеност после завршувањето на студиите;
- *Конкурентен кадар* кој ги поседува сите потребни знаења, вештини и компетенции;
- *Воспоставен систем и интеграција на институциите* кои се засновуваат врз принципите на култура на квалитетот и ефикасно управување, со почитување на автономијата на институциите и ефикасен систем за обезбедување на квалитет;
- *Студиски програми* чии наставни програми даваат исход на учењето прилагоден на современите компетенции за сите циклуси, за пазарот на трудот и продолжување на образованието;
- *Отвореност спрема сите врз основа на стабилно финансирање* и воспоставување на сервиси кои даваат еднакви можности за сите кои сакаат со образование квалитетно да се подготват за работа и напредување;
- *Имплементирани стандарди на квалитетот* на образованието, истражувањата и уметничкото творештво, *а посебно на принципите на академска етика*, кои обезбедуваат референтен и иновативен кадар;
- *Воспоставени модели на стабилна меѓународна соработка и мобилност* кои придонесуваат кон угледот на институцијата, подобар квалитет на високото

образование, истражувањата и уметничкото творештво и подобрување на компетенциите на наставниците и студентите;

- *Организации на студиските програми* кои се отворени и достапни за студентите од странство како важен елемент за угледот на институциите и комплетниот систем;
- *Интегрирани политики на целоживотно учење и учество во општествените активности* поради личен развој и соработка, а посебно помош на општеството при вработување и социјална грижа преку модел на образование кој нуди можност за перманентно усовршување, но и постепено завршување на студиските програми.

Покрај клучните стратешки документи за образование во земјата, Владата на Црна Гора донесе и низа други стратешки документи од инклузивен карактер и им обезбедува образование на сите граѓани на Црна Гора, од кои некои се дадени во продолжение:

- Стратегија за целоживотно претприемничко учење 2020-2024 (2020),
- Стратегија на инклузивно образование во Црна Гора 2019 – 2025 (2019),
- Стратегија за развој на стручното образование во Црна Гора (2020-2024), со акционен план за 2020-2021 година (предлог), (2019),
- Стратегија за паметна специјализација 2019-2024 (2019),
- Стратегија за целоживотна кариерна ориентација во Црна Гора (2016-2020) (2016) и Акционен план за спроведување на Стратегијата за целоживотна кариерна ориентација во Црна Гора (2016-2020) и новиот 2019-2020 (2018),
- План за образование на возрасни 2019-2022 (2018),
- Стратегија за научно-истражувачката дејност 2017-2021 (2017),
- Стратегија за образование на возрасни во Црна Гора 2015-2025 (2014),
- и др.

Клучна **законска рамка** за областа на високото образование е Законот за високо образование на Црна Гора (Службен весник на Црна Гора, бр. 44/2014, 52/2014 - испр., 47/2015, 40/2016, 42/2017, 71/2017, 55/2018, 3/2019, 17/2019 - др. закон, 47/2019, 72/2019 и 74/2020), кој ги уредува основите на високото образование, условите за вршење на дејноста, видовите на студиски програми, принципите на организација на институциите кои ја вршат оваа дејност, правата и обврските на академскиот кадар и на студентите, обезбедувањето на квалитетот, финансирањето на високото

образование, како и други прашања од значај за вршење на дејноста на високото образование. Со итерација на Законот од 2017 година е воведен нов модел на студирање 3+2+3 (наместо досегашниот 3+1+1+3) и практична настава како задолжителен дел на студиската програма во обем од минимум 25%. Моделот на студирање 3+2+3 не се однесува на студиските програми од областа на регулираните професии. Единствената јавна односно државна високошколска установа во Црна Гора – Универзитетот на Црна Гора ги акредитираше сите програми по новиот модел на студирање од 2017 година. Агенцијата за контрола и обезбедување на квалитет акредитираше во 2019 година уште 52 нови програми на приватните установи за високо образование во земјата. Покрај наведеното од студиските 2017/2018 година, воведени се бесплатни студии за студентите на основните студии на јавните установи, и бесплатни мастер студии по реформираниот модел од студиската 2020/2021 година (Vlada Crne Gore, 2019).

Според организацијата во наставата во високото образование и важечките закони, дипломи кои се стекнуваат на установите за високо образование во Црна Гора се:

- диплома за основни студии: академски (180 ECTS) и применети (180 ECTS);
- диплома за мастер студии: академски (120 ECTS) и применети (120 ECTS);
- диплома за завршени интегрирани основни и мастер студии во обем од 300, односно 360 ECTS;
- диплома на универзитетот од областа на регулираните професии (медицина, стоматологија, архитектура, фармација, висока медицинска школа) во согласност со Директивата 2005/36ЕС и Директивата 55/13ЕС;

Покрај клучниот Закон за високо образование, други релевантни закони во областа на високото образование се:

- Закон за иновативна дејност (2020),
- Закон за поттикнувачки мерки за развој на истражувањето и иновациите (2020),
- Закон за академски интегритет (март, 2019),
- Закон за образование на возрасни ("Службен весник на Црна Гора", бр. 020/11 од 15.04.2011 и 047/17 од 19.07.2017),
- Закон за стручно оспособување на лица со стекнато високо образование, („Службен весник на Црна Гора“, бр. 38 од 19. јули 2012),
- и др.

Владата на Црна Гора во септември 2019 година основа **Етички комитет** (по прв пат) во согласност со Законот за академски интегритет. Етичкиот комитет брои седум членови. Во согласност со истиот Закон, Универзитетот на Црна Гора именуваше **Етички одбор**, кој го заменува Судот на честа (European Commission, 2021).

Собранието на Црна Гора во март 2018 година именуваше **Совет за високо образование** на предлог на Владата на Црна Гора и во согласност со Законот за високо образование (со член 12 став 1). Советот има седум членови кои се именуваат на период од четири години.

2.2. Јавни високообразовни установи

Во согласност со Законот за високо образование во Црна Гора, високото образование во Црна Гора се стекнува на универзитетите и другите установи за високо образование кои се лиценцирани и акредитирани од страна на релевантните државни институции. Универзитет може да се основа како државна или приватна установа. Својство на правно лице како високошколска установа се стекнува со упис во соодветниот регистар. Единствениот државен универзитет – јавна високошколска установа во Црна Гора е Универзитетот на Црна Гора, кој воедно е и најголема високошколска установа во земјата која опслужува повеќе од 75% од студентската популација во земјата (Monstat, 2019). (Univerzitet Crne Gore, 2017).

2.2.1. Универзитет на Црна Гора

Универзитетот на Црна Гора (УЦГ) претставува единствена јавна високошколска установа на Црна Гора која опслужува повеќе од 20,000 студенти во земјата и вклучува 19 факултети и три института (Univerzitet Crne Gore, n.d.). Системот на образование на Универзитетот на Црна Гора од 2004 година е усогласен со Болоња и со Европскиот систем за трансфер на кредити (ECTS). Основна единица за класификација на високото образование со дефинирана структура и број на ECTS кредити на Универзитетот на Црна Гора е студиската програма.

Универзитетот е основан во 1974 година како Универзитет на Титоград (денешна Подгорица), во чиј состав беа Економскиот, Техничкиот и Правниот

факултет, Педагошката академија, Вишата поморска школа, Институтите за Историја и Земјоделство и Институтот за биолошки и медицински истражувања. Собранието кое ќе управува со Универзитетот во Титоград е формирано на 29. април 1974 и тој датум е определен за одбележување на Денот на Универзитетот. Универзитетот во Титоград го менува името во Универзитет „Велько Влаховиќ“ во 1975 година, а од 1992 година го носи името Универзитет на Црна Гора. Во текот на својот развој Универзитетот поминувал низ различни периоди на реорганизација, во чии рамки се формирани нови универзитетски единици, кои денеска ги има вкупно 22 (19 факултети и три института). Првиот меѓународен договор за соработка Универзитетот на Црна Гора го потпиша со Универзитетот во Флорида во 1975 година, а до денеска има повеќе од 135 потпишани договори со универзитетите од 35 земји ширум светот.

Како единствена и најголема високошколска установа во Црна Гора, Универзитетот на Црна Гора е „посветен на образование, истражувања и активности кои придонесуваат во националните стремежи кон економија базирана на иновации, преку негување и размена на научното знаење и истражувачките капацитети, вештини и инфраструктура заснована врз новите технологии“ (Univerzitet Crne Gore, 2020). Исто така, Универзитетот претставува „средиште на високообразовното, научно-истражувачкото, културно-уметничкото и иновативното творештво со цел за обезбедување на просперитет на црногорското општество и држава“ (Univerzitet Crne Gore, 2019). Мисијата на Универзитетот на Црна Гора гласи: „Универзитетот на Црна Гора има клучна улога и одговорност да создава и шири знаење преку квалитет во образованието, науката и творештвото; да ја унапредува меѓународната соработка; да создава успешни и општествено одговорни академски граѓани; и да го промовира демократскиот и одржлив развој на црногорското општество и држава.“ (Univerzitet Crne Gore, 2019, str. 4)

Организациски единици на Универзитетот на Црна Гора се:

- Архитектонскиот факултет
- Биотехничкиот факултет
- Економскиот факултет
- Електротехничкиот факултет
- Факултетот за драмски уметности
- Факултетот за ликовни уметности
- Факултетот за политички науки
- Факултетот за спорт и физичко воспитување

- Факултетот за туризам и хотелиерство
- Филолошкиот факултет
- Филозофскиот факултет
- Градежниот факултет
- Институтот – Центар на извонредност за истражување и иновации
- Институтот за биологија на морето
- Институтот за историја
- Машинскиот факултет
- Медицинскиот факултет
- Металуршко-технолошкиот факултет
- Музичката академија
- Поморскиот факултет во Котор
- Правниот факултет
- Природно-математичкиот факултет

За да одговори на европските и меѓународните стандарди и на потребите на црногорското општество, Универзитетот на Црна Гора ги разви и усвои следниве стратешки документи во претходниот период:

- Стратегија за интернационализација на Универзитетот на Црна Гора (2020),
- Политика на отворен пристап кон истражувачката инфраструктура на Универзитетот на Црна Гора (2020),
- Стратегија за развој на Универзитетот на Црна Гора 2019-2024 (2019),
- Етички кодекс на Универзитетот на Црна Гора (2019),
- План на интегритетот на Универзитетот на Црна Гора (2018),
- и др.

Во јануари 2020 година Европската комисија му додели на Универзитетот на Црна Гора **лого на Извонредност на човечките ресурси во истражувањето (HR EXCELLENCE IN RESEARCH, HRS4R)**, со што Универзитетот е меѓународно препознаен како установа која промовира стимулативна и привлечна работна средина за истражувачите (European Commission, n.d.).

III ДЕЛ

1. ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

1.1. Поим

Во Црна Гора поимот „животна средина“ е формално дефиниран во важечкиот системски Закон за животна средина од 2016 (во подготовка е нов Закон), во член 2. и гласи: „Животната средина е просторот, односно природното окружување, воздухот, земјиштето, водата и морето, растителниот и животинскиот свет, појавите и дејствувањата: клима, јонизирачко и нејонизирачко зрачење, бучава и вибрации, како и окружувањето кое го создал човекот: градови и други населби, културно-историското наследство, инфраструктурни, индустриски и други објекти“ (Vlada Crne Gore, 2016). Членот 7 од истиот Закон наведува дефиниции на поимите кои се релевантни за областа на животната средина, меѓу кои е поимот „заштита на животната средина“ во точка 42 дефинирано на начин дека: „заштитата на животната средина е збир од активности, мерки, услови и инструменти со кои се следи, спречува, ублажува и ограничува загадувањето на животната средина, се чува и одржува природната рамнотежа, одржливо се користат и унапредуваат природните и со работа створените вредности“.

Дефинициите на двата поими треба да се согледаат од аспект на развој на општеството, земјата, меѓународните односи, прифаќањето и примената на европските и меѓународните стандарди, што се постигнува со разбирање на целите на заштитата на животната средина. Во Црна Гора целите на заштитата на животната средина се дефинирани со системскиот Закон за животна средина (член 4), чии наведени активности на заштита имаат за цел во принцип подобрување на квалитетот на живот и здравјето на луѓето и природните ресурси кои не окружуваат, и задоволување на правото на човекот на живот и развој во здрава животна средина, што е и уставна одредница на Црна Гора - „Црна Гора е граѓанска, демократска, еколошка и држава на социјална правда, заснована врз владеење на правото.“ (Vlada Crne Gore, 2013)

Конкретните цели на црногорската нормативна рамка на заштитата на животната средина вклучуваат:

- заштита на животот и здравјето на луѓето,
- заштита на растителниот и животинскиот свет, биолошка и преодна разноврсност и очување на еколошката одржливост,

- заштита и подобрување на квалитетот на определени сегменти од животната средина,
- заштита на озонската обвивка и ублажување на климатските промени,
- заштита и обновување на културните и естетските вредности на пејзажот,
- спречување и намалување на загадувањето на животната средина,
- одржливо користење на природните ресурси,
- рационално користење на енергијата и поттикнување на употреба на обновливи извори на енергија,
- отклонување на последиците на загадувањето на животната средина,
- подобрување на нарушената природна рамнотежа и повторно воспоставување на нејзините регенеративни способности,
- Остварување на одржливо производство и потрошувачка,
- намалување на користењето и супстанциите на хемикалии кои со своите опасни и штетни карактеристики можат да ја загрозат животната средина и здравјето на луѓето,
- одржливо користење на природните добра, без поголемо оштетување и загрозување на животната средина,
- унапредување на состојбата во животната средина и обезбедување на здрава животна средина.

Покрај националниот контекст, во продолжение се дадени дефинициите на меѓународните субјекти релевантни за заштитата на животната средина.

Обединети нации (UN) и Организација за еколошка соработка и развој (OECD):

Заштитата на животната средина се однесува на било која активност за одржување или враќање на квалитетот во сегментите на животната средина преки спречување на емисиите на загадувачките материи или намалување на присуството на загадувачки супстанции во сегментите на животната средина. Може да се состои од: (а) промена на карактеристиките на стоки и услуги, (б) промена во обрасците на потрошување, (в) промена во производните техники, (г) третман или отстранување во одвоени објекти кои ја штитат животната средина, (д) рециклирање и (ѓ) спречување на деградацијата на пејзажите и екосистемите. (United Nations, 1997)

- **Програма за заштита на околината на Обединетите нации (UNEP):**
„Животната средина е збир од сите надворешни услови кои влијаат на животот, развојот и опстанокот на организмите. Животната средина се однесува на физичките услови кои влијаат врз природните ресурси (клима, геологија, ризици) и услугите на екосистемот кој ги одржува (на пр. јаглерод, хранливи и хидролошки циклуси)“. (United Nations Environmental Programme, n.d.)
- **Европската унија,** со своето комплексно уредување развила **посебен сегмент во законодавството кој се однесува на животната средина и нејзината заштита – политика на заштита на животната средина** (ЕУ регулатива за животна средина – EU Environmental Policy). ЕУ регулативата за животна средина се засновува врз Единствениот европски акт (член 130) (European Communities, 1987) и Договорот за воспоставување и функционирање на Европската унија (European Union, 2012), член 4, член 11, и член 191. Политиката на Унијата спрема животната средина се базира врз принципи чија цел е: „зачувување, заштита и подобрување на квалитетот на животната средина, заштита на здравјето на луѓето, рационално користење на природните ресурси, промовирање на мерки на меѓународно ниво за решавање на проблемите на регионалната или светската животна средина, а посебно борбата против климатските промени“. (European Union, 2012, str. Article 191)
- **Американска агенција за животна средина (USA EPA):**
CERCLA (USA Federal Government, 1980, 1986) член 101 (8) ја дефинира животната средина како „(а) пловна вода, води од соседни зони и океански води чии природни ресурси се под исклучителна управа на Соединетите Американски Држави под Очувување на рибарството и Законот за управување од 1976 година и (б) било која друга површинска вода, подземна вода, снабдување со вода за пиење, површинските или подземни слоеви на земјата или амбиенталниот воздух во Соединетите држави или под јурисдикција на Соединетите Држави.“
- **Велика Британија:**
Законот за заштита на животната средина на Велика Британија (Great Britain Government, 1990) наведува дека животната средина ја чинат сите или некои од следниве сегменти, имено: вода, воздух и земја; а сегментот на воздухот го вклучува и воздухот во другите природни или вештачки објекти над или под земјата.

- **Меѓународен комитет на Црвениот Крст (ICRC):**

ICRC 1977 година го дефинираше (дополнување на протоколот на Женевската конвенција) природното окружување (Pilloud , Sandoz , Swinarski, & Zimmermann, 1977, 1987) како: „Концептот на природно окружување треба да се сфати во најширока смисла за да ја опфати биолошката средина во која живее населението. Не се состои само од предмети неопходни за преживување (...), туку вклучува и шуми и друга вегетација (...), како фауна, флора, и други биолошки или климатски елементи“.

- **Северноатлантски сојуз (NATO):**

NATO ја дефинираше животната средина како „средина во која организацијата дејствува, вклучувајќи го воздухот, водата, земјата, природните ресурси, флората, фауната, луѓето и нивните меѓусебни односи“ (NATO, 2013).

Заштита на животната средина (NATO, 2020): Заштитата на физичкото и природното окружување од штетното и негативно влијание на воените активности.

Безбедност на животната средина: Решавањето на безбедносните предизвици кои проистекнуваат од физичкото и природното окружување.

1.1.1. Историски контекст

Историјата на заштитата на животната средина до денеска се согледува од различните аспекти на **промени** – промени во начинот и квалитетот на живот, промени во индустрискиот и технолошкиот развој, промени во водењето на државата и меѓународните односи, промени во длабочината и ширината на меѓузависноста на државите и економиите, промени во свеста на луѓето за потребата од заштита на животната средина, промени на достапноста односно губењето на природните ресурси и биодиверзитетот, промени во населеноста на планетата, како и промени во безбедноста која ја предизвикуваат конфликтите, миграциите, тероризмот, природните непогоди или појава на здравствени хазарди како што е актуелната COVID -19 пандемија. Историјата на планетата земја и човечкиот род водат до промени кои имаат позитивни, но истовремено и негативни последици, а неизбежноста на појавите и креирањето на таквите промени може да се види во борбата на сите држави и меѓународни субјекти за постигнување на одржливиот развој, како урамнотежениот

развој кој ги почитува принципите на заштитата на животната средина и социјалните прашања и потреби.

Бидејќи човекот е суштество кое има развиена самостојна форма која се нарекува „етика“ (етика – морална филозофија, дисциплина која се занимава со тоа што е морално добро или лошо, исправно или погрешно. Терминот исто така се применува и на било кој систем или теорија на моралните вредности или принципи (Britannica, 1998)), мора да се земе во обзир дека ширината и ограничувањата кои ги поставува етиката влијаат на постапките на луѓето во животот, но и спрема природата (Hughes, 2009). Свеста и разумот, како и етиката, им обезбедуваат на луѓето „моќ за разбирање на тоа што се случува (иако несовршено) и користење на таа моќ за регулирање. Во исто време имаме моќ да знаеме што ни недостасува. Поголемиот дел од ова е поврзан со размислувањето насочено кон цели, кои во споредба со другите животни, луѓето ги користат во изобилство“ (Hughes, 2009, str. 21).

Промените во развојот на општеството, технологиите, моралните принципи и свеста во минатото произлегувале од освојувањето на нови територии и со нив поврзани миграции или трговија. Европските доселеници, кои ги следеле истражувачите и трговците, се населиле ширум светот, донесувајќи со себе своја култура, начин на живот но и нови растителни и животински врсти, со што го менувале тамошниот биодиверзитет. Со населувањето, кое подразбирало развој, се менувал и екосистемот на тоа географско подрачје – се чистеле ледини, шуми, се користеле водените ресурси и локалниот растителен и животински свет, со што се реметела рамнотежата на автохтониот свет но се создавал и нов екосистем, со нови популации и нивните меѓусебни односи. „Ерата на откритија“ кога европските истражувачи како Васко де Гама, Кристофер Колумбо, Фердинанд Магелан како и останатите светски освојувачи, истражувачи и трговци откривале нови светови, и со своето враќање во својата истовремено ги менувале и едните и другите. (Hughes, 2009, str. 115). Сето ова влијаело врз развојот на земјоделството, трговијата и индустријата што неизбежно доведува до негативни последици – излов на животните, исчезнување на локалните видови, прекумерна сеча на шумите за потребите на изградби и со самото тоа појава на поголеми пожари, загадување од индустрија, и секако конфликти. Забрзаниот развој, откритијата, драматичното зголемување на човековите потреби и последиците од истото, како и двете светски војни (I и II светска војна) и значајниот економски развој после нив, од крајот на XIX век до 60-те години на XX век ќе доведат до значајно

деградирање на животната средина и прекумерна употреба на природните ресурси, но и до зголемување на свеста за загрозеноста на околината и природата.

Прашањата и предизвиците поврзани со животната средина со кои се соочуваме денес се глобални по својата природа, а се разбира и на сите начини влијаат на условите во кои живееме денес и во иднина. Иако тие по својата природа се различни во светот, несомнено дека истите имаат потреба од глобален одговор, како и мултисекторски пристап. Подигнувањето на свеста и менувањето на однесувањето на луѓето кон создавање на поздрава животна средина, понатаму придонесува за намалување на негативните последици од неодржливиот развој, како и негативните последици за човековото здравје и целиот жив и нежив свет на планетата. (Dr Malish Sazdovska & MSc Sviderski, 2021). Комплексноста на прашањата поврзани со животната средина подразбира потреба од соработка и разбирање на различни научни дисциплини. Таквиот интердисциплинарен пристап кон прашањата поврзани со животната средина мора до го земе предвид и прашањето за „еколошката етика“, од причина што проблемите со животната средина се вкоренети во меѓузависноста на социјално-еколошкиот систем кој се однесува на широк опсег на дисциплини кои имаат за задача за тоа како работат системите и како истите треба да бидат управувани. Екологијата, хемијата, физиката, биологијата, политичките науки, филозофијата и други дисциплини обезбедуваат податоци и сознанија за животната средина. Сепак, истите се засновани на различни претпоставки за тоа што, кога, како може да се смета за факт. За да живеат согласно природата изборите на луѓето мора да ја прифатат етиката, особено еколошката етика како основен принцип! Историски, а особено денес, во ерата на глобални климатски промени кои се резултат на човечките активности и последиците по животната средина како резултат на тоа влијаат на луѓето денес, но истите мора да се гледаат низ призмата на идните генерации, како географски, така и временски, со чувство на морална одговорност. (Smith, 2018). Еколошката етика произлегува од етиката како гранка на моралната филозофија и истата е заснована на одредени претпоставки и вредносни прашања (како и зошто) на други дисциплини, имајќи ги предвид сознанијата на науката и на чии претпоставки истата се заснова. Вистинското прашање кое го поставува Кимберли (Kimberly Smith) при дискусијата за еколошката етика (2018) – дали филозофски и етички е оправдано да ги цениме придобивките на следните генерации различно од она со кое ги вреднуваме денешните генерации?, ја отсликува континуираната борба на два

пристапи на еколошката етика: антропоцентрично и егоцентрично како посуштинско кое го вреднува животот во целина.

Денес имаме интегрирани политики, нови и иновативни технологии, глобални иницијативи и директиви, ИКТ алатки, но сепак сеуште ни недостасува покомпактни резултати и постигнувања. Може да се аргументира дека се се сведува на човековата природа и нејзините вредности насочени кон природата и животната средина кои овозможуваат услови за живот. Етички, како Леополд, Силван (Leopold, Sylvan) на кои се придружуваат етичките размислувања за екологијата, кои претпоставуваат дека еколошката етика ќе ги промени верувањата и ова однесување ќе придонесе кон создавање на подобра природна средина. Можеби најважноста прашање кое се наметнува е „дали еколошката етика стана критичко барање за мудрост за индивидуите и за општеството во решавање на најголемата криза во историјата на човештвото“ (Traer, 2019), како и алатка „да се подобрат решенијата поврзани со интеракцијата со природната средина“. (Sandler, 2018).

Некои од клучните актери за заштитата на животната средина и јакнењето на еколошката свест каква денеска ја знаеме, за да се намали влијанието на човекот и развојот на околината и планетата, и да се заштитат ресурсите се:

- **Кралското друштво од Лондон за унапредување на знаењето за природата** (Royal Society of London for Improving Natural Knowledge, 1662, 2012), основано во 1660 година. Тоа е најстара национална научна институција на светот и претставува национална академија на науките на Обединетото Кралство. Кралот Карло (Charles) II ѝ ја доделил Кралската повелба и титулата „Кралско друштво“ на организацијата.
- **Џорџ Перкинс Марш**, американски научник и дипломат ја напишал книгата **Човекот и природата: или, физичка географија изменета со човечкото дејствување** (Marsh, 1864), објавена во 1864 година, со цел да се покаже дека „додека другите мислат дека земјата го создала човекот, човекот всушност ја создал земјата“ и дека човекот може да се уништи себе си и планетата ако не ги обновува и штити ресурсите.
- **Ernst Haeckel**, германски зоолог и природник ја напишал во 1866 година книгата **Generelle Morphologie der Organismen** (Haeckel E. H., 1866) во која расправа за односите помеѓу видовите и прв го употребил зборот „okologie“ (од грчки *oikos*, што значи дом), наука која денеска ја знаеме како екологија.

- **Alfred Newton**, англиски зоолог и професор на Универзитетот во Кебриџ во Велика Британија се залагал за заштита на животните од лов во текот на сезоната на парење, што довело до формирање на **Кралското друштво за заштита на птици** (Royal Society for the Protection of Birds, n.d.), кое во 1889 го основала Емили Вилијамсон.
- **John Muir**, водечки заговорник на недопрена природа на своето време, кој со истомислениците го основал **клубот Sierra** (Sierra Club, n.d.) во 1892 година (една од највлијателните организации за заштита на животната средина во Соединетите Американски Држави која денеска брои 3,8 милиони членови), повикувал на заштита на дивината, поголем број на национални паркови, уживање во природата која според него била извор на инспирација и креативност.
- **Bernhard Fernov** (Hughes, 2009), третиот шеф на американскиот сектор за шумарство ги поставил основите за воспоставување на Шумарски служби во Соединетите Држави, и во 1898 заснова **Школа за шумарство** на Универзитетот **Cornell** во Америка.
- **Theodore Roosevelt** и **Franklin Delano Roosevelt**, за време на своите мандати како претседатели на САД на почетокот на XX век дале значаен допринос во заштитата на природата преку воспоставување на паркови и резервати за диви животни, заштита на шумите и спомениците, рационално управување со земјиштето, се употребува цивилниот корпус за заштита, итн.
- **Алберт Ајнштајн** и британскиот филозоф **Bertrando Russell** во 1955 година го напишале **Антинуклеарниот манифест** (Atomic Heritage Foundation, n.d.), кој го потпишале десет добитници на Нобеловата награда. Манифестот инспирирал кампања за нуклеарно разоружување (Campaign for Nuclear Disarmament, n.d.).
- **Светскиот фонд за заштита на природата (WWF)** (World Wild Fund, n.d.) е основан во 1961 година како меѓународна невладина организација со цел за заштита на дивите растенија и животински врсти и намалување на влијанието на човекот врз животната средина.
- **Rachel Carlson** ја напишала и во 1962 година ја објавила книгата **Тивка Пролет (Silent Spring)** (Carlson, 1962), во која опишува како ДДТ влегол во прехранбен ланец и се акумулирал во масното ткиво на животните, вклучувајќи ги и луѓето и предизвикал рак и генетска штета. Поважен резултат од

конкретните примери на штетното дејствување на хемикалиите во книгата е ставот дека технолошкиот напредок мора да биде ограничен поради негативното влијание на природниот процес и потребата за реорганизација на демократските општества во кои прашањата за животната средина повеќе ќе се земаат во обзир. Книгата пробудува големо интересирање и јакнење на еколошката свест и потребата за зачувување на природата и дивината што се смета за **зачеток на еколошкото движење – движењето за заштита на животната средина.**

- **Pol Šepar**, 1969 ја објавува книгата **Субверзивна наука; есеи кон екологијата на човекот** (Shepard & McKinley, 1969) во која образложува дека екологијата е „исконски аксиом“ која треба да биде во основата на сите човечки односи.
- За **Ден на планетата Земја** (Earth Day, n.d.) е утврден 22. април 1970 година. Го востановил Gailord Nelson, поранешен сенатор од Вашингтон, после соочувањето со изливањето на нафта во Санта Барбара во 1969 година.
- **Greenpeace** (Greenpeace, n.d.), меѓународна невладина организација основана во 1971 година во Ванкувер, Канада. Оваа организација денеска има централа во Холандија и канцеларии во 55 земји и се залага за здрава планета и активности кои немаат негативен ефект на околината и ресурсите.

Од 80те години на XX век до денеска, еколошкото движење за свест и потребата за зачувување на животната средина и рационално користење на ресурсите за сите генерации да можат да уживаат во нив почива на принципите за **одржлив развој** - "Одржливиот развој е развој кој ги задоволува потребите на сегашноста без загрозување на можноста на идните генерации да ги задоволуваат сопствените потреби." (United Nations, 1987)

1.1.2. Политички контекст

Природата на еколошките проблеми и предизвици за заштитата на животната средина е од прекуграничен и меѓународен односно глобален карактер и изискува заеднички активности и политичка подготвеност за нивно решавање. Врз основа на ова, како и научните достигнувања и јакнењето на сознанијата за потребата од меѓународни договори, како и вклученост на сите сектори, во XX век се развило меѓународното управување со еколошките предизвици и заштитата на животната средина, но и климатските промени.

Меѓународната политичка рамка за заштита на животната средина во современата ера може да се набљудува од моментот на установувањето на **Универзалната декларација за човекови права** (United Nations, 1948), која ја усвоило Генералното собрание на Обединетите Нации во 1948 година.

Периодот на интензивен развој и јакнење на општествената одговорност на меѓународно ниво, кој е проследен со интензивирање на политиката во меѓународните односи, како поради забрзаните промени, развојот на трговските односи, така и поради огромните негативни последици од Втората светска војна по човештвото, но и ресурсите, во пост-воениот период на политики на стабилност, хармонизација на односите, изградба и заштита на животната средина, стануваат составен дел од меѓународните дипломатски односи и воспоставувањето на системот на транснационално и национално ниво кои во развојните политики ќе ги согледаат и прашањата за ресурсите и нивното одржливо користење. Во тој пост-воен период јакнат еколошките движења и свеста за потребата за очувување на природата, па со самото тоа се укажува и на потребата за креирање на политичка рамка која ќе ги третира прашањата за заштитата на животната средина на интегрален начин. Водечкото тело на Обединетите нации за човекови права – Канцеларијата на Високиот комесар за човекови права (UN Ljudska prava - ОНСНР), кое е посветено на промоција на човековите права и слободи утврдени со Универзалната декларација за човекови права од 2012 година (продолжено во 2018 година) имаат мандат (The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights), n.d.) и за прашањата од животната средина (Советот за човекови права го утврди мандатот на независниот експерт за човекови права и животна средина - резолуција 19/10). ОНСНР препознава поврзаност на средината во која живееме и човечките суштества, и потребата за безбедна и здрава околина како составен дел од уживањето на широкиот спектар на

човекови права – правото на живот, здравје, храна вода и санитарни услови. Планот за управување со канцеларијата на ОНСНР за периодот 2018-2021 има за цел, помеѓу другото: „Меѓународните и националните политики и планови за животната средина и климата да се спроведуваат во согласност со меѓународните стандарди за човекови права“ (The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights), n.d.). Правото на здрава животна средина многу земји денеска го вградуваат во своите највисоки акти – во Уставите. ОНСНР и Програмата на обединетите нации за животна средина (UNEP) во 2019 година го потпишаа Договорот за соработка и го воспоставија првиот билтен на ОН за правата на здрава животна средина (ОНСНР and UNEP, 2020), со првото издание во септември 2020 година. Соработката меѓу двете организации ги има за цел човековите права во животната средина, интегрирањето на човековите права и правото на здрава животна средина во процесите на ОН и на национално ниво јакнење на државата да го промовира и заштити човековото право на здрава животна средина (UNEP and ОНСНР, 2019).

Во истата година кога е донесена Универзалната декларација за човекови права, се основа и **Меѓународна унија за заштита на природата (IUCN)** (IUCN, n.d.), која е една од најзначајните организации на глобално ниво за меѓународна соработка во областа на заштитата на животната средина, која ги вклучува сите влади и организации на цивилното општество со иста заедничка цел – заштита на природата и природните ресурси. Организацијата, која е основана во 1948 година, во состав на својот мандат обезбедува стручна помош и ги развива инструментите за спроведување на активности за заштита и зачувување на природата, живеалиштето и видот. Со јакнење на влијанието на организацијата и влијанието на прашањата за животната средина врз меѓународните односи и политики, на IUCN Генералното собрание на Обединетите нации му доделува статус на „набљудувач“ на ОН во 1999 година. IUCN денеска брои 1.300 членови – вклучувајќи држави, владини агенции, невладини организации и организации на домородните народи и во неа се ангажирани повеќе од 15.000 меѓународни експерти.

Меѓународните политички процеси и системот на управување со животната средина на глобално односно меѓународно ниво се огледа преку **мултилатерални и меѓународни договори за животната средина**, а клучен сегмент во тие договори претставуваат **меѓународните конвенции и договори**. Мултилатералните договори за животна средина (МЕА) или еколошките конвенции се договори помеѓу повеќе

влади „замислени како правно обврзувачки со примарно наведена цел за спречување или управување со човековите влијанија врз природните ресурси“ (Mitchell, 2019).

Некои од најзначајните и сеопфатни меѓународни конвенции и договори од областа на заштитата на животната средина се наведени во продолжение, додека дополнителни информации за важните глобални политички случувања на полето на заштитата на животната средина се дадени во делот 4. Одржливиот развој и Црна Гора, 1.1. Поим.:

- **Стокхолмска декларација (1972)** (United Nations, 1972), како резултат на првата голема меѓународна конференција за прашањата на животната средина во организацијата на ОН (United Nations, n.d.). Оваа конференција е позната како Конференција на ОН за животна средина (United Nations, n.d.) или Стокхолмска конференција. Стокхолмската декларација претставува почеток на дијалогот на меѓународно ниво помеѓу развиените земји и земјите во развој за прашањата на заштитата на животната средина. Декларациите вклучуваат и акционен план, а се базираат на 26 принципи. Покрај тоа што е прва меѓународна политичка рамка за заштита на животната средина, оваа конференција резултираше и во **креирање на Програмата на Обединетите нации за животна средина (UNEP)**.
- **Рамсарска конвенција (1971)** (United Nations, 1971), **Конвенција за мочуришта од меѓународно значење, посебно како живеалиште на водени птици**. Конвенцијата ја признава меѓузависноста на човекот и околината и ги зема во обзир основните еколошки функции на мочуриштата како регулатори на водените режими како живеалишта кои подржуваат карактеристична флора и фауна, посебно водените птици.
- **CITES конвенција (1973)** (**Конвенција за меѓународна трговија со загрозените видови на дива флора и фауна**) (CITES, 1973), која има за цел да се погрижи меѓународната трговија со примероците на диви животни и растенија да не го загрози опстанокот на видот.
- **Женевска конвенција - UNECE Конвенција на прекуграничен пренос на воздушни загадувања на голема оддалеченост (1979)** (UNECE, 1979), претставува суштинска рамка за контрола и намалување на штетите по човечкото здравје и животната средина предизвикани од прекуграничните загадувања на воздухот.

- **Бонска конвенција – UNEP Конвенција за зачувување на миграторните видови на диви животни, позната и како Конвенција за миграторни видови (CMS) (1979)** (UNEP, 1979), чија цел е зачувување на миграторните врсти во целиот нивен опсег.
- **Конвенција на ОН за поморско право - UNCLOS (1982)** (United Nations, 1982). Конвенцијата на Обединетите нации за поморско право го утврдува целокупниот режим на редот и мирот во светските океани и мориња, воспоставувајќи правила кои ги регулираат сите намени на океаните и нивните ресурси.
- **Виенска конвенција – Конвенција за заштита на озонската обвивка (1985)** (United Nations, 1985), е рамковна конвенција за намалувањето и гаснењето на производство и употреба на гасови кои го уништуваат озонот во Земјината атмосфера, со цел за заштита на човековите права и животната средина од штетните ефекти на оштетувањето на озонската обвивка. **Оваа конвенција го поддржува и зајакнува Монреалскиот протокол (1987)**, чија цел е да се намали и на крајот елиминира производството и потрошувачката на супстанции кои предизвикуваат оштетување на озонската обвивка. Протоколот обезбедува посебни одредби за земјите во развој.
- **Базелска конвенција (1989)** (United Nations, 1989), која го контролира прекуграничното движење на опасен отпад и неговото отстранување.
- **UN ESPOO Конвенција за процена на влијанието на животната средина (EIA) во прекуграничен контекст (UNECE, 1991) (1991)**, која ја донесе Економската комисија за Европа на УН (UNECE) во 1991 година и со која се поставуваат обврските за процена на меѓународното влијание на активностите во животната средина во раната фаза на планирањето, како и обврската на страните меѓусебно да се известуваат и консултираат за проектите кои веројатно ќе имаат значајно негативно прекугранично влијание на животната средина. Дополнителна поддршка на оваа конвенција е **Протоколот за стратешка процена на влијанието на животната средина (SEA)**, донесен во Киев во 2003 година.
- **Декларација од Рио (1992) за заштита на екосистемот и одржливиот развој**, како резултат на конференцијата на ОН за животна средина и развој (Самит на планетата Земја) (United Nations, n.d.), одржана во 1992 година во Рио де Женеиро. Декларацијата е позната и како **Агенда 21** (United Nations, 1992). Цел

на Декларацијата е поддршка во креирањето на националната и меѓународната политика на заштита на животната средина. Принципите и обврските на Агендата 21 се повторно потврдени на **Самитот во Јоханесбург 2002 - Rio + 10** (United Nations, 2002), и во **Рио 2012 - Rio + 20** (United Nations, 2012).

- **Конвенција за биодиверзитетот на ОН – CBD (1992)**, која има за цел зачувување и одржливо користење на сегментите на биодиверзитетот, како и праведна и непристрасна поделба на користа која произлегува од користењето на генетичките ресурси. Со конвенцијата исто така е утврдена цел од 10% заштита на океаните во 2020 година (United Nations, 1992).
- **Рамковна конвенција на Обединетите нации за климатски промени - UNFCCC (1992)** (United Nations, 1992), која 197 земји ја потпишале и ратификувале со цел за спречување на „опасното“ влијание на човекот врз климата и стабилизација на концентрацијата на гасови со ефект на стаклена градина. „Такво ниво треба да се постигне во временска рамка која е доволна да им се овозможи на екосистемите природно да се прилагодат на климатските промени, да се обезбеди производството на храна да не биде загрозено, и да му се овозможи на економскиот развој да се одржи на одржлив начин“, се наведува во конвенцијата.
- **Протоколот од Кјото (1997)** (United Nations, 1997), кој претставува оперативен план за спроведување на UNFCCC конвенцијата е усвоен на 11. декември 1997 а стапил на сила на 16. февруари 2005 година. До денеска 192 договорни страни го потпишале протоколот од Кјото, давајќи му универзален карактер. Со протоколот се обврзуваат развиените (индустриски) земји и економии во транзиција да ги ограничат и намалат емисиите на гасови со ефект на стаклена градина (GHG) според договорените поединечни цели, а врз основа на националните политики и мери за ублажување на климатските промени за кои ќе известува секретаријатот на конвенцијата. За орв пат се поставуваат конкретни цели за намалување на емисиите на GHG гасови – индустриските земји се договориле за вкупното намалување на емисиите на гасови со ефект на стаклена градина за 5% во однос на нивото од 1990 година во првиот обврзувачки период кој траеше од 2008 до 212 година. Интегрален дел од Протоколот од Кјото се флексибилните пазарни механизми за тргување со дозволи за емисиите. Државата ги исполнува своите цели преку националните мерки, додека наведените механизми можат да им помогнат во постигнувањето

на нивните цели. Тие механизми се: Меѓународна трговија со емисиите, Механизам на чист развој (CDM) и Заедничката примена (JI).

- **Амандманот од Доха (2012)** – амандман на протоколот од Кјото, се зададени нови обврски на договорните страни на Анексот I од протоколот од Кјото кои се согласиле да преземат обврски во вториот обврзувачки период од 1. јануари 2013 до 31. декември 2020, ревидирана листа на гасови со ефект на стаклена градина (GHG) за која страните ќе известуваат во вториот обврзувачки период, и измени и дополнувања на неколку членови од Протоколот од Кјото кои посебно се однесуваат на прашања од првиот период од обврските и кои требаше да се ажурираат за вториот период од обврските.
- **Парискиот договор (2015)** (United Nations, 2015) претставува правно обврзувачки меѓународен договор за климатските промени, кој го потпишале и усвоиле 196 страни. Целта на Парискиот договор е глобалното затоплување да се ограничи на значително пониско од 2 степени, а по можност на 1,5 Целзиусов степен, во споредба со прединдустриското ниво.
- **Конвенција за заштита и употреба на прекуграничните водотоци и меѓународни езера (Конвенција за води) (1992)**. Конвенцијата промовира одржливо управување со заедничките водени ресурси, спроведување на целите за одржлив развој, спречување на конфликти и промоција на мирот и регионалната интеграција. (UNECE, 1992).
- **Архуска конвенција (1998)** (UNECE, 1998), која ја донесе Економската комисија за Европа на УН (UNECE) во 1998 година. Полниот назив на Архуската конвенција гласи – Конвенција UNECE за пристап до информациите, учество на јавноста во донесувањето на одлуки и пристапот до правда по прашањето за животната средина. Архуската конвенција и дава право на јавноста на пристап до информациите, како и учество на јавноста во процесите на одлучување за прашањата на животната средина на локално, национално и прекугранично ниво. Конвенцијата востановува право на правда во животната средина, а крајна цел е информираноста на јавноста за да се зајакне и зголеми соработката во донесувањето на одлуките. **Протокол на регистрите за испуштање и пренос на загадувачите - PRTR (Кралски протокол)** усвоен во 2003 година ја зајакнува Архуската конвенција и нејзините цели.

Наведената листа не е исцрпена. Извори за деталниот преглед на мултилатералните и меѓународните договори во областа на животната средина може да се најдат на страницата на Европската комисија (European Commission, n.d.), страницата на UNECE (UNECE, n.d.), исцрпната база на податоци на Универзитетот во Орегон (University of Oregon, 2020) или библиотеката на Џорџтаун Универзитетот во САД (Georgetown University, n.d.).

Европската унија исто така донела директиви со цел за заштита на природните ресурси, кои во многу случаи пропишале постојни мерки од оние во универзалните односно глобалните конвенции и договори. Некои од значајните **директиви на Европската унија**, значајни од аспект на заштитата на животната средина се:

- Рамковната директива за води,
- Рамковната директива за морска стратегија,
- Директивата за птици,
- Директивата за природни живеалишта,
- Директивата за поплави,
- Директивата за одговорности во животната средина,
- Директивата за интегрирано спречување и контрола на загадувањето (IPPC),
- Директивата за индустриски загадувања,
- Директивата за квалитет на воздухот,
- Директивата за отпад,
- Директивата за урбани отпадни води,
- Директивата на Европската комисија за јавен пристап до информации,
- ЕЕС Директивата за принципите на проценка на ризици по човекот и животната средина,
- Директивата за ограничена употреба на генетски модификуваните организми,
- Директивата за класификација, пакување и одбележување со натписи на опасните материјали,
- Директивата за проценка на влијанието на животната средина (EIA),
- Директивата за влијание на плановите и програмите за животна средина (SEA),
- и многу други.

Универзалното и европското ниво и системот на заштита на животната средина го чинат глобалниот политички систем на заштита комплексен и тој резултира во

сопствените обврски на Црна Гора во дипломатскиот, безбедносниот и еколошкиот систем на управување со своите ресурси и стремењето кон одржлив развој, што е одговорност за секоја држава поединечно и за целото човештво, поради препознатата причинско-последична меѓузависност на животот и природата која не окружува.

1.1.3. Економски контекст

Заштитата на животната средина не може да се постигне и да биде ефикасна без економско вложување, реструктурирање на националната економија и издвојување за системот на заштита и постигнување на одржлив развој. Меѓународните напори, а со тоа и напорите на Европската унија, се стремат кон постигнување на заштита на животната средина низ интегрирање на истите во принципите за постигнување на одржлив развој, што е потврдено и со последните стратешки рамки како што е Агендата за одржлив развој до 2030 и 17-те цели на одржливиот развој (2015) или Европскиот зелен договор (2019).

Донесувањето и усвојувањето на мултилатерални – меѓународни договори или европските директиви и договори, истовремено го следеше и обезбедување на финансиски ресурси односно фондови за нивно спроведување. Развојот на системот на заштита на животната средина и интензивирањето на меѓународната соработка во последната деценија го променија ставот на политиките на заштита во третирање на загадувањето, на негово намалување и одржливо користење на ресурсите, со што се воспоставува модификација и модернизација на индустриските процеси на начин да се користат производи кои помалку или не ја загадуваат животната средина (на пр. затворање на термоелектраните за јаглен, преминувањето на автоиндустријата на креирање на автомобили на гас или струја и намалување на бројот на мотори со внатрешно согорување, итн.). Овие и ваквите активности се неопходни и во борбата против климатските промени како што е намалувањето на загадувањето на воздухот што изискува поразлични технологии, иновации и модернизација на индустријата. Исто така, интегрирањето на заштитата на животната средина и политиката на климатски промени во секторската политика во последните неколку децении доведе до развој на информатичка, статистичка и компјутерска рамка на системот за следење на трошоците и нивна реализација, т.е. планирање и калкулирање на трошоците, со што се придонесе во следењето но и во дополнителниот развој на индикаторите на (националниот) економскиот напредок како што е бруто домашниот производ (БДП) (EUROSTAT, 2017).

Економските ресурси за животната средина во себе содржат ресурси за определување за превенција односно спречување или намалување на деградацијата и загадувањето на животната средина, и оние кои се однесуваат на активности за отстранување на загадувањето и деградација и обновување на животната средина (EUROSTAT, 2017). Трошоците на заштитата на животната средина вклучуваат и мониторинг како на заштитата така и на ремедијацијата на заштитата на животната средина, и спроведувањето на сите мерки и зададени цели, со неопходно креирање и јакнење на институционалните и административните капацитети на управните тела, но и останатите актери во таа и во сродни области кои имаат влијание на заштитата на животната средина и одржливиот развој (енергетика, индустрија, стопанство, земјоделство, и др.). Дополнителни издвојувања, т.е. трошоци за заштита на животната средина се составен дел и на стопанските дејности на секоја економија во модерно време, со што се влијае на националната и меѓународната конкурентност и поттикнува корпоративна и општествена одговорност и исто така се почитуваат инструментите на заштита на животната средина.

Економските ресурси за заштита на животната средина се базираат на податоци кои вклучуваат државни издатоци за заштита на животната средина (статистика), статистика на производството (производство и снабдување на услугите како што се управување со отпад и отпадни води) и податоци на интерните мери на потрошувачката (компаниј, институции, организации) за заштита на животната средина (Broniewicz, 2011). Расходите за заштита на животната средина (engleski Environmental Protection Expenditures - EPE) „се дефинираат како износ на средства потрошени на сите наменски активности директно насочени кон спречување, намалување и запирање на загадувањето или пречки кои произлегуваат од производните процеси (или потрошувачката на добра и услуги)“ (Broniewicz, 2011). Сервисите за заштита на животната средина (Broniewicz, 2011) кои ги обезбедуваат државните органи и приватниот сектор и стопанството (управување со отпад и отпадни води, намалување на емисиите на GHG гасови и сл.) претставуваат единица мерка на домашното производство за мерење на расходите за заштита на животната средина (European Communities, 2002). Меѓународно договорената „класификација на дејностите за заштита на животната средина 2000 - СЕРА 2000“ е генеричка, повеќенаменска, функционална класификација на заштитата на животната средина (OECD речник) (OECD, 2005), класификација на дејностите, производите, стварните издатоци и другите трансакции за потребите на животната средина. СЕРА дефинира

девет сегменти во заштитата на животната средина кои служат за добивање на податоци: заштита на амбиенталниот воздух и клима, управување со отпадни води, управување со отпад, заштита и санација на почвата, подземните и површинските води, намалување на вревата и вибрации, заштита на биодиверзитетот и пејзажите, заштита од зрачење, истражување и развој и други активности на заштитата на животната средина (EUROSTAT, 2000). Во статистичкиот речник на ОН од 1997., активностите поврзани со заштитата на животната средина се активности кои можат да вклучуваат: превентивна заштита на животната средина, обновување на животната средина, избегнување на штетите од последиците на влошување на животната средина и санирање на штетите настанати од влијанието на животната средина. Во Европската унија, податоците за издатоците за заштита на животната средина од земјите членки со собираат по пат на OECD/Eurostat прашалникот за издатоците и приходите за заштита на животната средина (engleski: Environmental Protection Expenditure and Revenues - EPER) (OECD, n.d.), и добиените податоци се разврстуваат во пет економски категории: вложувања во заштитата на животната средина, инвестиции во третирањето на загадувањето, инвестиции во спречување на загадувањето, тековни издатоци за заштитата на животната средина и субвенции односно трансфери дадени за активностите на животната средина.

За потребите на пресметување на трошоците за заштитата на животната средина воведени се „сметки за заштитата на животната средина“ (EUROSTAT, 2017, str. 13) кои претставуваат повеќенаменски систем на податоци кои ги опишуваат меѓусебните односи помеѓу економијата и животната средина и обезбедуваат различни информации за трендовите како што се трендот за користење на природните ресурси или обемот на емисии во животната средина како резултат на економските активности, и др. Сметките за заштитата на животната средина се засновуваат врз „Системот на национални сметки“ на ОН, кој претставува „меѓународно договорен стандарден сет на препораки за начинот на составување на мерки за економските активности во согласност со строгите сметководствени конвенции засновани врз исти економски принципи“ (United Nations, 2008) и „Европскиот систем на сметки“ (European Commission, 2010) кој е „меѓународно компатибилен со сметководствената рамка за системски и детален опис на вкупната економија (т.е., регионот, земјата или групата на земји), неговите компоненти и односи со другите вкупни економии“ (European Commission, 2010, str. 33). Меѓународниот еколошки сметководствен систем функционира како „Систем на еколошко-економско сметководство“ 2012 – Централна

рамка (EUROSTAT, 2017) т.е. меѓународно договорени стандарди за концептот, дефиницијата, класификацијата, сметководствените правила и табели за изработка на сметки за животната средина и нејзиниот однос со економијата, со што се обезбедува компатибилност и споредливост на податоците на различни нивоа.

Во Европската унија, како директорат на Европската комисија, работи Завод за статистика на Европските заедници (EUROSTAT) кој собира, анализира и обезбедува статистички податоци за потребите на финансирањето на Европската унија. Во рамки на податоците кои се собираат се и податоците за издатоците за заштита на животната средина кои можат да се изразат во евра по жител и како процент во БДП. EUROSTAT утврди еколошки сметки за собирање и анализа на податоците и поврзаноста на економијата и животната средина кои ја следат рамката „Национална сметководствена матрица вклучувајќи и сметка за заштитата на животната средина – NAMEA“ во која податоците се делат на оние од индустријата и оние од домаќинствата како клучни примероци на влијанието на животната средина (European Commission, 2010). EUROSTAT системот за собирање на податоци за заштита на животната средина се нарекува „Европски систем за собирање на економски информации за животната средина - SERIEE (European Communities, 2002, str. 8).

За да се допринесе кон собирањето на податоци за заштитата на животната средина на меѓународно ниво EUROSTAT се придружи на OECD собирањето по пат на „состојба во животната средина“, како заедничко доброволно меѓународно известување на инструментот, а класификацијата на дејностите во заштитата на животната средина (CEPA) (Publication Office of European Union, 2020) истовремено е усвоена како меѓународен стандард. Обемот на заштитата на животната средина е дефиниран според Класификацијата на дејности во заштитата на животната средина (CEPA, 2000), која разликува девет домена на животната средина: заштита на амбиенталниот воздух и клима, управување со отпадни води, управување со отпад, заштита и санација на тло, подземни и површински води, намалување на вревата и вибрации, заштита на биодиверзитетот и пејзажот, заштита од зрачење, истражување и развој и други активности на заштитата на животната средина.

Претходно споменатите досегашни и актуелни програми на политика на животната средина на Европската унија – Седми Акционен план за заштита на животната средина (2013-2020) - „Да се живее добро, во границите на нашата планета“, потоа Европскиот зелен план (European Green Deal) и актуелниот предлог на Осмиот Акционен план за заштита на животната средина до 2030 се рамки кои и обезбедуваат

на Европската унија и основа за програмирање и финансирање на активности за исполнување на дадените цели. Основната политичко-правна основа се темели врз договорот за Европската унија (член 3, став 3), каде што е наведено дека Унијата „работи на одржливиот развој на Европа заснован врз урамнотежен економски раст и стабилност на цените, високо конкурентна стабилна државна економија, со цел за висока вработеност, социјален напредок, високо ниво на заштита и подобрување на квалитетот на животната средина“ (European Union, 2012). За потребите на спроведувањето на Европскиот зелен план, Европската унија ќе обезбеди финансиска поддршка и техничка помош на оние кои најмногу се погодени во преодот кон зелена економија, преку механизам за праведна транзиција и мобилизација со најмалку од сто милијарди евра во текот на периодот 2021-2027 за најзагрозените региони (European Commission, 2019).

Некои од економските податоци на EUROSTAT за трошоците за заштита на животната средина во ЕУ во изминатиот период се дадени во продолжение:

- генералните издатоци на државите во ЕУ за заштита на животната средина изнесувале 0,8% од бруто домашниот производ во 2019 година (European Commission, 2021),
- издатоците на ЕУ-27 за заштита на животната средина од 1995-2019 биле стабилни, движејќи се помеѓу 0,7% до 0,8% од бруто домашниот производ. Неговиот удел во вкупните расходи варираше помеѓу 1,4% и 1,7% од вкупните трошоци (European Commission, 2021).
- трошоците на ЕУ-27 за заштита на животната средина од 2006 до 2019 се зголемиле за 34%, следејќи го севкупниот тренд на бруто домашниот производ (European Commission, 2020).
- во изданието на EUROSTAT „ЕУ и светот“ од 2020 година, се наведува дека државите членки на ЕУ-27 во 2018 година имале приход од 325 милијарди евра од еколошки даноци, што претставува 2,41% од бруто домашниот производ, додека приходот од еколошки даноци придонел со 5,84% од сите даночни приходи во ЕУ-27 во 2018 година (EUROSTAT, 2020, str. 127).

Неопходноста за исполнување на зададените цели во областа на заштитата на животната средина може да се согледа и преку финансиските трошоци и губитоци. Во студијата на Европската комисија од 2019 година се наведува дека трошоците за неисполнување на еколошките цели на ЕУ се проценети на околу 55 милијарди евра годишно (за 2018) за Европската унија во целина. (European Commission, 2019, str. 165).

Согледувајќи го предизвикот на земјите во развој и земјите кандидати во процесот на пристапување кон ЕУ финансиски да ги изнесат неопходните реформи, меѓу кои и оние во областа на заштитата на животната средина, Унијата воспоставила механизми и фондови кои обезбедуваат финансиска и стручна поддршка. Некои од нив се:

- Инструментот за техничка помош и размена на информации (TAIEX) (European Commission, n.d.),
- Техничка помош за заштитата на животната средина и размена на информации (TAIEF) (European Commission, n.d.),
- Инструментот за претпристапна помош (IPA) (European Commission, n.d.) – финансиски инструмент во претпристапниот процес на Европската унија
- Програмата на партнерство за заштитата на животната средина (EPPA) (European Union, n.d.),
- Рамка за инвестиции во Западен Балкан (WBIF) (European Union, n.d.)
- Инструмент на гаранции за Западен Балкан (EFSD +) (European Union, n.d.)
- Европскиот совет за иновации (EIC) (European Commission, n.d.)
- Финансиските инструменти InnovFin (EIB and EIF, n.d.), во рамки на Horizon 2020
- Инструментот за поддршка на структурни реформи (European Commission, n.d.)
- Претпристапна помош - IPARD механизам (European Commission, n.d.)
- Програмата LIFE (European Commission, n.d.),

Во случајот на Црна Гора како земја кандидат, за исполнување на обврските зададени како дел од преговорите за Поглавјето 27, на Црна Гора и се на располагање европски и други меѓународни фондови, како што се Инструментот за претпристапна поддршка (IPA), ЕУ програмите (билатерална и трилатерална соработка, Interreg програмите), потоа меѓународните финансиски механизми како што се глобалниот фонд за животна средина (GEF) и Зелениот климатски фонд (GCF), како и билатерална поддршка на развиените земји членки на ЕУ, кои обезбедуваат средства и поддршка за земјите кандидати од Западен Балкан за потребите за заштитата на животната средина и борба против климатските промени.

2. Меѓународен контекст

2.1. Обединети нации

Обединетите нации (ОН) претставуваат меѓународна организација заснована во 1945 година која денеска ја чинат 193 држави членки, а својот мандат го темели врз принципите содржани во Повелбата за нејзиното основање (United Nations, n.d.). Бројноста на членките во ОН обезбедува рамка во која најголем број од земјите во светот се состануваат, разгледуваат заеднички предизвици и изнаоѓаат заеднички решенија, што ја чини оваа организација единствена политичка структура во светот. После големите и поразителни конфликти во првата половина на XX век, светот се стремеше кон помирување, хармонизација и мир. На светот тогаш му беа потребни нови меѓународни односи кои ќе градат доверба и ќе развиваат општество без конфликти. Прв чекор спрема основањето на ОН во 1945 година беше Декларацијата од Палатата на Св. Џејмс или Лондонската декларација – Меѓусојузничка декларација потпишана во Лондон на 12. јуни 1941 година. Декларацијата ја потпишаа претставници од Велика Британија, Канада, Австрија, Нов Зеланд и Јужноафриканската унија и владите во егзил – Белгија, Чехословачка, Грција, Луксембург, Холандија, Норвешка, Полска, Југославија и генералот де Гол од Франција, која содржи порака дека „единствена вистинска основа на трајниот мир е доброволната соработка на слободните народи во светот во кој, ослободени од закани на агресији, сите можат да уживаат економска и социјална сигурност“ (United Nations, 1941). Следниот чекор кој ќе води до воспоставување на ОН е потпишувањето на Атлантската повелба на 14. август 1941 година од страна на Френклин Д. Рузвелт, Претседател на Соединетите Американски Држави и Винстон Черчил, Премиер на Обединетото Кралство, со што ќе се покаже дека нивните национални политики се засновуваат врз заеднички принципи во надеж за подобра иднина во светот. Кон оваа Повелба се приклучуваат 26 држави и таа прераснува „Декларација на Обединетите нации“. Додатно и се придружуваат уште други 21 држава. Изразот „Обединети нации“ за прв пат се појавува во Декларацијата на Обединетите Нации, и се повикува на „воспоставување на поширок и траен систем на општа безбедност“. На конференцијата во Москва во 1943 година, на која учествуваа Соединетите Американски Држави, Обединетото Кралство, Сојузот на советските социјалистички држави и Кина, се потпишува заедничка Декларација на четири држави во која се наведува потребата за воспоставување на меѓународна организација на самостојни

држави кои се стремат кон мир и истиот да го одржуваат. После уште неколку состаноци на тогашните големи сили, на 26. јуни 1945 се одржува Конференцијата во Сан Франциско, САД, на која претставници од 50 земји кои присуствуваа на Конференцијата ја потпишуваат Повелбата на Обединетите нации. Основните принципи, цели и функции на организацијата се наведени во членот 2. и го вклучуваат следново: „ОН се заснова на суверена еднаквост на своите членки; конфликтите се решаваат по мирен пат; членките треба да се воздржат од закани или употреба на сила спротивно од целите на ОН; секоја членка мора да ѝ помогне на организацијата во било какви дејства на извршување кои ги презема според Повелбата...“ (United Nations, 1945)

Денеска, Обединетите нации имаат 6 главни органи, од кои 5 (првите 5 наведени, имаат седиште во Њујорк, САД):

- Генерално собрание (го чинат сите членови на Обединетите нации)
- Совет за безбедност,
- Економски и социјален совет,
- Старателски совет,
- Секретаријат,
- Меѓународен Суд на правда (со седиште во Хаг, Холандија).

Генералното собрание на ОН има редовни годишни заседанија (по потреба и вонредни), на кои се разгледуваат општите начела за зачувување на меѓународниот мир и безбедност, врз основа на кои можат да се дадат препораки на членовите или Советот за безбедност. Поради брзото и ефикасно дејствување на организацијата, членовите на Генералното собрание му ја доверуваат на *Советот за безбедност* првенствената одговорност за одржување на меѓународниот мир и безбедноста и се согласуваат дека Советот за безбедност ќе дејствува во нивно име при спроведувањето на своите должности врз основа на оваа одговорност.

Економскиот и социјален совет може да врши или покренува проучувања и да подготвува извештаи за меѓународните економски, социјални, културни, образовни, здравствени и сродни прашања, и за истите да дава препораки до Генералното собрание, членките на Обединетите нации и заинтересираните специјализирани агенции. Се состои од 54 членки на Обединетите нации кои ги бира Генералното собрание.

Старателскиот совет се состои од постојани членови на Советот за безбедност и претставува систем на старателство за управување и надзор над оние

територии кои можат да бидат ставени под тој систем со одредени последователни договори и тие територии се нарекуваат „доверенички територии“. Во ноември 1994 година, последната од единаесетте доверенички територии е отстранета од административна власт.

Главен судски орган на Обединетите нации е *Меѓународниот суд на правдата* во Хаг, и сите членови автоматски се странки во Судот. Судот има 15 судии со деветгодишни мандати, кои ги бира Советот на безбедност и Генералното собрание.

Секретаријатот претставува административно тело кое ги поддржува останатите органи на Обединетите нации и управува со програмите и политиките кои тие ги воспоставуваат. Со него раководи Генералниот секретар кој го именува Генералното собрание.

Системот на функционирање и мандати на ОН покрива широк спектар на организациски целини кои се разликуваат според големината и според активностите. Повеќето организации во системот настанале заедно со формирањето на ОН, а некои се и постари (Меѓународната телекомуникациска унија, како директно продолжение на Меѓународната телеграфска унија од 1865 година, и Универзалната поштенска унија од 1874 година).

Основни организациски целини (United Nations, n.d.) на Обединетите нации, со редовни годишни извештаи до Генералното собрание, Советот за безбедност или Економскиот и социјален совет се:

- UN – Секретаријат на Обединетите нации
- UNDP – Програма на Обединетите нации за развој
- UNEP – Програма на Обединетите нации за животна средина
- UNHCR – Висок комесар на обединетите нации за бегалци
- WFP – Светска програма за храна
- OCHA – Канцеларија за координација на хуманитарни работи
- UNICEF – Фонд на Обединетите нации за помош на деца
- UNCTAD – Канцеларија на Обединетите нации за трговија и развој
- UNOPS – Канцеларија на Обединетите нации за проектни услуги
- UNFPA – Популациски фонд на Обединетите нации
- UNRWA – Агенција за помош и работа на Обединетите нации за Палестина
- UN Women – Ентитет на Обединетите нации за рамноправност на половите и зајакнување на жените

- UNU – Универзитет на Обединетите нации
- UNCHS (Habitat) – Центар за човечки населби на Обединетите нации
- ITC – Меѓународен трговски центар

Специјализираните агенции на Обединетите нации (United Nations, n.d.) за промоција на економскиот и социјалниот напредок а кои поднесуваат извештаи до Економскиот и социјалниот совет вклучуваат:

- UNESCO – Организација на Обединетите нации за образование, наука и култура
- ILO – Меѓународна организација за работа
- SZO – Светска здравствена организација
- FAO – Организација за храна и земјоделство на Обединетите нации
- IMO – Меѓународна поморска организација
- MMF – Меѓународен монетарен фонд
- WB – Светска банка
- UNIDO – Организација на Обединетите нации за индустриски развој
- UNWTO – Светска туристичка организација
- SMO – Светска метеоролошка организација
- ICAO – Меѓународна организација за цивилно воздухопловство
- IFAD – Меѓународен фонд за земјоделски развој
- WIPO – Светска организација за интелектуална сопственост
- UPU – Универзален поштенски сојуз
- ITU – Меѓународна телекомуникациска унија

и други организации и тела кои се во служба на спроведувањето на целите и мандатите на ОН втемелени во Повелбата.

Од аспект на тезата и темата за заштитата на животната средина, но и безбедноста, тука ќе се даде краток осврт на напорите на ОН да обезбеди ефикасна рамка за одржлив развој и пристап до основните услови за достоинствен живот – **Цели на одржливиот развој на ОН.**

Сите држави членки на Обединетите нации во 2015 година ја усвоија Агендата за одржлив развој до 2030 (United Nations, 2015), со која се тежнее кон постигнување на мир и просперитет на луѓето и планетата, сега и во иднина. Агендата постави 17

цели на одржливиот развој (SDG) (United Nations, 2015) кои ги повикуваат сите земји веднаш да преземат активности за нивно остварување, за да обезбедат достоинствен живот, да се искорени сиромаштвото, да се намали нееднаквоста и да се заштитат ресурсите и природата.

Агендата за одржлив развој до 2030 година и 17-те цели на одржливиот развој се потпираат на претходните меѓународни напори за заштита на животната средина и одржливиот развој:

- Самитот на планетата Земја во Рио де Женеиро во Бразил (1992) каде е донесена Агендата 21, која ја усвоија повеќе од 178 земји, и креиран е сеопфатен план за изградба на глобалното партнерство за одржлив развој.
- Милениумскиот самит (2000) во седиштето на Обединетите нации во Њујорк и Милениумската декларација, која се базира врз осум Милениумски развојни цели (MDG) за намалување на екстремното сиромаштво до 2015 година.
- Светскиот самит за одржлив развој во Јоханезбург (2002) и Јоханезбуршката декларација за одржлив развој, каде се потврдува посветеноста на глобалната заедница во поглед на искоренувањето на сиромаштвото и заштитата на животната средина.
- (Rio + 20) на ОН во Рио де Женеиро во Бразил (2012) и документот „Иднина каква посакуваме“ со која се дава основа за развој на целите на одржливиот развој, кои би се надоврзале на милениумските цели, и се поставува политичкиот форум на ОН на високо ниво за одржливиот развој. Генералното собрание во 2013 година основаше триесетчлена работна група за изработка на предлогот за SDG.

Пресвртна точка за мултилатералните меѓународни односи и меѓународни политики во областа на заштитата на животната средина е 2015 година, кога на самитот на ООН за одржлив развој во септември 2015 година се усвојува Агендата за одржлив развој до 2030 година и 17-те развојни цели на одржливиот развој и се воспоставува Политички форум на високо ниво за одржливиот развој кој до денес служи како централна платформа на ОН за следење и преглед на целите за одржлив развој. Истата година се усвојува и Сендаи рамката за намалување на ризици од катастрофи (Sendai, март 2015), Акционата Агенда за финансирање на развојот од Адис Абеба (Adis Abeba, јули 2015) и Парискиот договор за климатски промени (Paris, декември 2015.).

2.2. Европска унија (ЕУ)

Комплексноста на уредувањето на Европската унија, претставена во претходните делови на тезата, резултираше во една од најкомплексните но и најопсежни политики и регулативи за заштита на животната средина. Во склоп на интегративните процеси на Европската унија, земјите кандидати се обврзани да пренесат и хармонизираат повеќе од 200 акти на Унијата во домашното законодавство и да бидат подготвени да ја продолжат хармонизацијата и после добивањето на членството, земјаќи го во обзир променливиот карактер на самите регулативи кои константно се менуваат и дополнуваат.

Правната основа за воспоставување на политики и регулативи за заштита на животната средина во ЕУ влече корени од Договорот за функционирање на Европската унија (член 11. и 191/193.), со кои е препознаена надлежноста на ЕУ за дејствување во сите области на политиката за животна средина, како што се загадувањето на воздухот и водата, управувањето со отпадот и климатските промени. После првата глобална конференција на ОН за животна средина од 1972 година, е одржана седница на Советот на Европа каде е утврдена потребата од креирање на политики за животната средина на Европската заедница. Единствениот европски акт е усвоен во 1987 година и го содржи поглавјето „животна средина“ со што се стекнува правна основа за заедничка политика на заштита на животната средина која би имала за цел заштита на здравјето на луѓето и квалитет на животната средина. Во годините кои следат после донесувањето на Единствениот европски акт, јакне улогата на Европскиот парламент во развојот на овие политики, а Договорот од Маастрихт (1993) ја воведува животната средина како формално подрачје на политиките на ЕУ. Договорот од Амстердам (1999) ги утврдува должностите за интегрирање на заштитата на животната средина во сите секторски политики на ЕУ со цел за промоција на одржливиот развој, додека климатските промени и одржливиот развој во односите со трети земји официјално се воведуваат во политиката на ЕУ со Лисабонскиот договор (2009), а ЕУ како правно лице може да заклучува меѓународни договори.

Политиката на заштита на животната средина на Европската унија и стандардите и принципите кои ги пропишува се испреплетуваат со меѓународните регулативи од една страна и националното законодавство на земјите членки од друга, со што се добива и повратно дејство на овие нивоа на регулативите на едните кај

другите, а посебно на политиките на ЕУ на националната регулатива. Институтот за европска политика на заштита на животната средина (Institute for European Environmental Policy, n.d.) проценува дека целокупното законодавство на ЕУ за животна средина изнесува повеќе од 500 директиви, прописи и одлуки (European Environmental Agency, 2015).

Во периодот од 70-те години на XX век, кога се прават значајни исчекори спрема потребата на заштитата на животната средина на меѓународно и европско ниво, заштитата на животната средина резултираше со значајни промени. Во Европа, во многу нејзини делови, нивото на заштита на животната средина, а директно или индиректно и на квалитетот на животот, значително се подобри и нивото на загадувачки материи во водата, воздухот и земјиштето е намалено. Новите анализи и постигнувања на зададените индикатори доведоа до воведување на нови мерки кои треба да придонесат кон „зелената“ економија (European Environmental Agency, 2014) т.е. економија во која политиките и иновациите му овозможуваат на општеството ефикасно да ги користи ресурсите, истовремено одржувајќи ги природните системи кои нè окружуваат. Европската политика за заштита на животната средина еволуираше од таргетирани и специфични цели за сегментите на животната средина, до интегративен пристап поттикнат од долгорочните цели за одржливост, потоа Агендата 2030, Парискиот договор за климатските промени, и др. Тоа свое определување за одржливост, Европската унија го вткала во **Седмиот Акционен план за животна средина на ЕУ (2013-2020)**, кој во начелата содржи три приоритети на политиката: (1) заштита, зачувување и подобрување на природниот капитал на ЕУ да ја трансформира ЕУ во ресурсно ефикасна, зелена и конкурентска нискокарбонска економија и да ги штити граѓаните на ЕУ од притисоците поврзани со животната средина и ризиците по нивното здравје и благосостојба (European Environmental Agency, 2020). Визијата на седмиот Акционен план на ЕУ за животна средина гласи: „до 2050 да живееме добро во еколошките граници на планетата. Нашиот приоритет и здравата животна средина потекнуваат од иновативна, циркуларна економија каде ништо не се троши и каде со природните ресурси се управува одржливо, а биодиверзитетот се штити, вреднува и обновува на начини кои ја подобруваат еластичноста на нашето општество. Нашиот ниско-карбонски раст веќе подолго време е одвоен од користење на ресурсите, со што се поставува темпото за сигурно и одржливо глобално општество“ (European Union, 2013).

Најновите сознанија за климатските промени, деградацијата на земјиштето и губитокот на биодиверзитетот поттикнаа креирање на нов пристап на заштита на животната средина во Европската унија. Во **декември 2019 година** Европската унија воспоставува нова политичка рамка за подобра иднина на нејзините граѓани, намалување на влијанието на климатските промени и постигнување на одржлив развој - „**Европскиот зелен план**“ (European Commission, 2019). „Европскиот зелен план“ претставува европска развојна стратегија која ја препознава меѓусебната поврзаност на економијата, финансиите и заштитата на животната средина, како и потребата за трансформација на европскиот економски систем на нискокарбонска економија, со што ќе се придонесе во понатамошниот просперитет и заштитата на животната средина и здравјето на луѓето во Унијата. Општи цели на планот се: климатски неутрална Европска унија до 2050 (нема емисии со ефект на стаклена градина до 2050), заштита на човекот, флората и фауната, намалување на загадувањето поддршка на компаниите да бидат лидери на полето на чисти производи и технологии и обезбедување на праведна и инклузивна транзиција.

После завршувањето на Седмиот Акционен план за животна средина, Европската унија развива **Осми Акционен план за животна средина на ЕУ** (European Commission, 2020) кој поставува рамка за политика на заштита на животната средина на ЕУ до 2030 година, а кој Европската комисија го претстави на 14. октомври 2020 година. Осмиот Акционен план во потполност ги поддржува целите на “Европскиот зелен план” и продолжува во посветеноста на визијата од седмиот Акционен план – да се обезбеди благосостојба до 2050 за сите во рамки на еколошките можности на планетата. Најновиот Акционен план е замислен како правно обврзувачки инструмент за да обезбеди почитување и спроведување на “Европскиот зелен план” од страна на членките, и адекватно да може да се следи неговата реализација.

Комплексната политика на заштита на животната средина на Европската унија, со својот принцип на интеграција и кохерентност, во последните децении стана моќен и влијателен фактор на сеопштата европска регулатива и го достигна стаусот на основни вредности втемелени во уставните одредници на Европската унија (Sikora, 2020).

3. Национален контекст и процес на пристапување кон ЕУ

Црна Гора, почетното стојалиште за поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени го исполни со донесувањето на *Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени со Акционен план за периодот 2016-2020* (Стратегија со АП), на седница на Владата од 28. јули 2016. година (Ćetković, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020).

Поглавјето 27 опфаќа десет подобласти, и тоа: Хоризонтално законодавство, Квалитет на воздухот, Управување со отпад, Квалитет на вода, Заштита на природата, Индустриско загадување, Хемикалии, Врева, Цивилна заштита и Климатски промени и сите се опфатени со Стратегијата со АП.

Економската и финансиска анализа на Стратегијата со АП, со кои воедно се дефинираат изворите и моделите на финансирањето, покажаа дека вкупните трошоци на усогласувањето со стандардите на ЕУ до 2035 година за областа животна средина и климатски промени ќе изнесуваат 1,42 милијарди евра.

Поглавјето 27 е отворено на Меѓувладината конференција во Брисел на 10. декември 2018 година, и набрзо од европска адреса стигна и Официјалниот став на ЕУ со осум завршни стојалишта за затворање на Поглавјето 27. Во последната година на имплементацијата на Стратегијата и Акциониот план е препознаена потребата за систематски и објективни анализи со цел за согледување на резултатите, која ќе даде поширок преглед од кварталните и полугодишните извештаи и ќе опфати подетална анализа од финансиски и економски аспект на Стратегијата. Цел на *Анализата на исполнувањето на институционалните, економските и финансиските цели дефинирани во Почетното стојалиште за Поглавје 27 – Животна средина и климатски промени* е да го оцени степенот на усогласеност на законодавството, анализа на институционалната рамка и финансиска и економска анализа за сите десет подобласти на Поглавјето 27. Анализата ќе ги даде клучните резултати за сите подобласти на Почетното стојалиште како основен стратешки документ за прашањата на животната средина и климатските промени и ќе ги прикаже средствата потрошени на реализација на обврските и постигнување на бараните цели на Поглавјето 27 и на тој начин ќе даде спореден приказ на трошоците на усогласување со законодавството на ЕУ дадено во Стратегијата.

За изработка на анализата земени се во обзир сите спроведени активности, реализирани обврски и проекти од областа на животната средина и климатските

промени од 2016 година, како и проектите кои се во тек а се финансирани преку IPA и други фондови на ЕУ, билатерална или мултилатерална соработка, финансирани од страна на меѓународните институции и преку буџетот. Финансискиот аспект е разгледуван заклучно со 31. декември 2019 година. Процесот на изработка на анализата им осигура учество на сите релевантни субјекти со цел за добивање на правовремени и доверливи информации со кои се прикажува остварениот напредок во ова поглавје, вклучувајќи и финансиски средства издвоени за достигнување на истиот.

3.1. Нормативни претпоставки за заштита на животната средина

Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени со Акционен план за периодот 2016-2020 е усвоена за да се постигне постепена и целосна транспозиција на вкупното законодавство на ЕУ за Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени во правниот систем на Црна Гора (Ćetkovic, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020).

Земајќи во обзир дека процесот на пристапување кон Европската унија претставува комплексен интегративен процес кој започнува со процесот на транспозиција, оваа анализа официјално ќе се разгледува токму од овој аспект на Стратегијата.

Од усвојувањето на Стратегијата со АП во јули 2016 година, заклучно со декември 2019 година, во голема мера е унапредена стратешката и програмската рамка на Поглавјето 27 преку донесување на шест стратегии: Национална стратегија за управување со квалитетот на воздухот и Акционен план за 2017-2020, Стратегија за управување со водите, Национална стратегија за биодиверзитет со Акционен план за 2016-2020, Стратегија за управување со хемикалии 2015-2018, потоа Националната стратегија за управување со хемикалии за 2019-2022 и стратегијата за намлување на ризик од катастрофи со Динамички план на активностите за 2018-2023). Покрај наведените стратегии, усвоени се и: Акционен план за намалување на негативното влијание врз животната средина, План за управување со комунални отпадни води во Црна Гора за 2020-2035), Општ план за заштита од штетното дејство на водите, за води од значај за Црна Гора за 2017-2022, Планови за управување со националните паркови за 2016-2020, како и Национален план за имплементација на Стокхолмската конвенција за долготрајни органски супстанции.

Со донесувањето на 123 прописи (24 закони и 99 подзаконски акти) во периодот јули 2016 - декември 2019 година, со кои се транспонира законодавството на ЕУ во Националниот правен систем, во значителна мера се унапредуваат домашните прописи во областа на животната средина и климатските промени. Преглед на донесените прописи е даден во Прилог 3.

Имајќи во вид дека европската правна рамка константно се менува, како и фактот дека се донесуваат нови прописи, со **Програмата за пристапување на Црна Гора кон Европската унија 2020-2022**, која Владата ја донесе во февруари 2020 година, се дефинираат стратегиите и програмите, како што се закони и подзаконски акти со кои ќе се пренесат целексите преостанати од Акциониот план на Стратегијата, како и новите целекси на *acquis*-то на ЕУ, како и временската рамка за нивно донесување. До крајот на 2022 година со Програмата за пристапување на Црна Гора е планирано донесување на **десет стратешки документи за шест подобласти**, и тоа: во рамки на хоризонталното законодавство (*Акционен план за исполнување на завршните стојалишта*), управување со отпадот (*Државен план за управување со отпад за периодот 2022-2025*), квалитетот на водата (*Планови за управување со водите на воденото подрачје на Дунавскиот и Јадранскиот слив*), заштита на природата (*Национална стратегија за биодиверзитет со Акционен план за 2022-2026 и Национален Акционен план за борба против дезертификацијата*), цивилна заштита (*Акционен план за спроведување на стратегијата за намалување на ризикот од катастрофи за периодот 2020-2021 и Национална процена на ризици од елементарни непогоди, техничко технолошки несреќи и други несреќи*), и климатски промени (*Стратегија за нискокарбонски развој, Национален план за адаптација на климатските промени и Национален придонес во намалувањето на емисиите GHG (NDC) до 2030 година*).

Исто така, планирано е и донесување на четири закони: Закон за управување со отпад, Закон за измени и дополнувања на Законот за шуми, Закон за измени и дополнувања на Законот за заштита на природата, како и Закон за заштита од пожари, вклучувајќи 36 подзаконски акти поврзани со областа на животната средина и климатските промени.

Листата на нормативни акти донесена за периодот од 2016 година (од почетното стојалиште) до почетокот на 2020 година и појавата на пандемијата на COVID-19, а исто така и политичките промени во Црна Гора после последните

парламентарни избори од 30. август 2020 година е дадена во Прилог 3 – Нормативни акти во Црна Гора во областа на животната средина за 2016-2020 година.

3.2. Институционална рамка за заштита на животната средина во Црна Гора

Во продолжение е дадено поблиско објаснување на институционалната структура за заштита на животната средина која беше на сила до 5. декември 2020 година, кога е конституирана новата Влада по последните парламентарни избори во Црна Гора одржани на 30 август 2020 година.

Конституирањето на новата Влада беше проследено и со нејзиното реструктурирање. Новата Влада на Црна Гора има 12 министерства, чии ресори, како и поврзаноста со претходните министерства т.е. областите важни за оваа теза се дадени во продолжение:

МИНИСТЕРСТВА

- Министерство за правда, човекови и малцински права
- Министерство за внатрешни работи
- Министерство за одбрана
- Министерство за финансии и социјална заштита
- Министерство за надворешни работи
- Министерство за јавна управа, дигитално општество и медиуми
- Министерство за образование, наука, култура и спорт (претходни Министерство за образование, Министерство за наука, Министерство за спорт и млади и Министерство за култура)
- Министерство за здравје
- Министерство за економски развој (претходно Министерство за економија и дел од туризмот на Министерството за одржлив развој и туризам)
- Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство (*претходно Министерство за земјоделство и рурален развој*)
- **Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам** (*претходно Министерство за одржлив развој и туризам*)
- Министерство за капитални инвестиции (*го вклучува претходното Министерство за сообраќај и поморство*)

ОРГАНИ НА УПРАВАТА

- Управа за извршување на кривични санкции
- Управа за полиција
- Дирекција за заштита на тајните податоци
- Управа за природа (настаната со интегрирање на Даночната управата и Управата за игри на среќа)
- Управа за царина
- Управа за катастар и државна сопственост (настаната со интегрирање на Управата за недвижности и Управата за сопственост)
- Управа за статистика
- Завод за социјална и детска заштита
- Управа за соработка со дијаспората - иселениците
- Управа за кадри
- Завод за школство
- Управа за заштита на културното богатство
- Државен архив
- Управа за спорт и млади
- Завод за метеорологија
- Управа за безбедност на храна, ветерина и фитосанитарни работи
- Управа за шуми
- Управа за води
- Управа за јавни работи
- Агенција за заштита на животната средина
- Завод за хидрометеорологија и сеизмологија
- Управа за поморска безбедност и управување со пристаништата
- Управа за сообраќај
- Управа за железници
- Управа за јаглевороди
- Управа за инспекциски работи
- Секретаријат за законодавство

За реализација на обврските поврзани со Поглавјето 27 се надлежни (беа во претходната Влада) вкупно 30 институции меѓу кои 8 министерства (Ćetković, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020): Министерството за одржлив развој и туризам

како одговорна институција, а потоа и Министерството за земјоделство и рурален развој, Министерството за здравство, Министерството за сообраќај и поморство, Министерството за економија, Министерството за внатрешни работи, Министерството за финансии и Министерството за правда, вклучувајќи ја и Канцеларијата за европски интеграции, како и следниве институции: Управата за инспекциски работи, Агенцијата за заштита на природата и животната средина, Заводот за хидрометеорологија и сеизмологија, Управата за јавни работи, Управата за безбедност на храна, ветерина и фитосанитарни работи, Управата за води, Управата за шуми, Институтот за јавно здравје, Управата за поморска безбедност, Управата за јаглеводороди, Универзитетот на Црна Гора, Институтот за биологија на морето, Управата за царина, Управата за недвижности, Заводот за статистика на Црна Гора (МОНСТАТ), Државното обвинителство, Центарот за обука на судии и Музејот за природна историја.

Три институции кои не се во системот на јавна управа иако се во мнозинска сопственост на државата се надлежни за одредени сегменти на наведеното поглавје: Јавното претпријатие за национални паркови, Јавното претпријатие за управување со морското добро и Центарот за екотоксиколошки испитувања.

Покрај наведените институции, улога во спроведувањето на обврските поврзани со животната средина и климатските промени имаат и Заедницата на општини, единиците на локална самоуправа, управувачите со заштитени подрачја, Здружението за унапредување на водоснабдувањето, третманот и отстранувањето на отпадни води во Црна Гора, локалните претпријатија за водовод и канализација, оператори, вклучувајќи и организации на цивилното општество.

Во поглед на институционалната организација, а кога станува збор за примарните институции задолжени за транспозиција односно имплементација на прописите во областа на животната средина, најзначајни промени се случувале кога се зборува за функционирањето на Агенцијата за животна средина, подоцна преименувана во Агенција за заштита на природата и животната средина. Имено, во периодот на стапување на сила на Стратегијата со АП во јули 2016 година, Агенцијата за животна средина беше самостоен орган примарно наложен за имплементација на прописите во следниве подобласти: хоризонталното законодавство, квалитетот на водата, управувањето со отпадот, заштитата на природата, индустриското загадување, хемикалии, бучава и климатски промени. Агенцијата е укината како самостоен орган во март 2017 година, а во декември 2018 година повторно ѝ е вратен првобитниот

статус на самостоен орган на државната управа, кој го задржала до крајот на 2019 година.

Со стапувањето на сила на уредбата за измени и дополнувања на уредбата за организација и начин на работа на државната управа кој владата ја донела на седница на Владата на 23. март 2017 година, надзор над законитоста и целисходноста на работата на органите на управа и законитоста на управните акти и другите управни активности на органите на управата вршат министерствата, односно Министерството за одржлив развој и туризам над Агенција за заштита на природата и животната средина и Управата за јавни работи. Владата на седница на 6. април 2017 година го утврдила Правилникот за внатрешна организација и систематизација на Министерството за одржлив развој и туризам, со кој се утврдува и внатрешната организација и систематизација на Агенција за заштита на природата и животната средина и Управата за јавни работи, органи во составот. Со Извештајот на Европската комисија за напредокот на Црна Гора за 2018 година кој е објавен на 17. април 2018 година, се констатира дена Агенција за заштита на природата и животната средина е интегрирана во Министерството за одржлив развој и туризам, и да Црна Гора треба да обезбеди оваа Агенција самостојно да функционира.

Според Уредбата на Организацијата на работата на државната управа која Владата ја донесе на 6. декември 2018 година, надзор над законитоста и цеисходноста на работата на органите на управата и законитоста на управните акти и други управни активности на органите на управата вршеа министерствата, и тоа:

Министерството за одржлив развој и туризам (сегашно Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам) **над:**

- Агенцијата за заштита на природата и животната средина,
- Заводот за хидрометеорологија и сеизмологија,
- Управата за јавни работи;

Министерството за земјоделство и рурален развој (сегашно Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство) **над:**

- Управата за безбедност на храна, ветерина, и фитосанитарни работи,
- Управата за шуми,
- Управата за води;

Министерството за финансии (сегашно Министерство за финансии и социјална грижа) **над:**

- Управата за царина,

- Управата за недвижности,
- Управата за статистика;

Министерството за сообраќај и поморство (сегашно Министерство за капитални инвестиции) **над:**

- Управата за поморска безбедност управување со пристаништата,

На денот на стапување на сила на дадената Уредба од 2018 година, и во согласност со опсегот а работите кои се утврдени со оваа уредба, органите на управата ги преземаа државните службеници и вработените кои ги вршеа работите, опремата и службената документација, и тоа:

- **Агенцијата за заштита на природата и животната средина** од Агенцијата за заштита на природата и животната средина која беше во состав на Министерството за одржлив развој и туризам и тоа министерство;
- **Управата за јавни работи** од Дирекцијата за јавни работи која беше во состав на Министерството за одржлив развој и туризам и тоа министерство;
- **Управата за безбедност на храна, ветерина, и фитосанитарни работи** од Управата за безбедност на храна, ветерина, и фитосанитарни работи која беше во состав на Министерството за земјоделство и рурален развој и тоа министерство;
- **Управата за шуми** од Управата за шуми која беше во состав на Министерството за земјоделство и рурален развој и тоа министерство;
- **Управата за води** од Управата за води која беше во состав на Министерството за земјоделство и рурален развој и тоа министерство;
- **Управата за царина** од Управата за царина која беше во состав на Министерството за финансии и тоа министерство;
- **Управата за недвижности** од Управата за недвижности која беше во состав на Министерството за финансии и тоа министерство.

Покрај наведените институционални промени од аспект на Поглавјето 27, релевантен е и фактот дека според Уредбата за измени и дополнувања на уредбата за организацијата и начин на работата на државната управа која Владата ја донесе на седница **29. декември 2016 година, Министерството за земјоделство и рурален развој (МППР)** во согласност со опсегот утврден со оваа уредба, **ги презема од Управата за инспекциски работи** државните службеници и вработените кои ги вршеа работите на инспекцискиот надзор и службени контроли во рамки на

надлежностите и овластувањата утврдени со прописите во областа на **безбедноста на храната и храната за животни, ветерина, и фитосанитарни работи.**

Стратегијата ги дефинира обврските во контекст на координација на активностите на државните органи и органите на локална самоупава надлежни за заштита на животната средина во рамки на процесот на усогласување на законодавството со европското законодавство. Клучните надлежности и функции во управувањето со тој процес се јасно дефинирани и разграничени според одделните организациски единици. .

Клучни надлежности за управување со процесот се следниве:

1. Координација на работата и следење на процесот на транспозиција, имплементација и примена на европското законодавство,
2. Утврдување на надлежностите во секоја од фазите и решавање на евентуелните конфликти на надлежностите меѓу институциите,
3. Решавање на специфичните прашања за исполнување на обврските од Стратегијата со АП во случај на потреба, преку обезбедување на стручна поддршка и експертиза,
4. Донесување на Годишен план за обуки во областа на животната средина и климатските промени кој примарно се однесува на инструментот TAIEХ, како и на IPA.

Заеднички мерки на повеќе институции

Во поглед на значителен број на прашања од заштитата на животната средина и климатските промени, во Црна Гора постои надлежност кај различните државни институции. Затоа со Стратегијата се идентификувани случаите во кои само со интензивна и постојана соработка помеѓу тие институции може да се обезбеди целосно спроведување на *acquis*-то на Европската унија во заштитната средина на територијата на Црна Гора (Ćetković, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020).

Мерките кои е неопходно да се преземат за целите на постигнување на целосна транспозиција на барањата на ЕУ во секторот на животната средина и климатските промени, со Стратегијата со АП се искажани според сектори. Неколку мерки, насочени пред сè на креирање на поволно, синергиско окружување за реализација на посебните секторски активности, посебно се издвоени и елаборирани во форма на заеднички мерки за секторот за животна средина и климатски промени. Заедничките мерки се

однесуваат на активности кои бараат вклучување на повеќе институции на Црна Гора или опфаќаат транспозиција на повеќе прописи, односно активности на донесување, имплементација и надзор над имплементацијата на повеќе прописи за Црна Гора.

Прв чекор кој е преземен во постигнувањето на добра меѓусекторска соработка во смисла на целосна хармонизација на законските регулативи е организирањето на работни групи кои ги чинат претставници на релевантните институции задолжени за интензивна работа врз прописите.

Имено, со Стратегијата е препознаена потребата за формирање на две работни групи: Работната група за вода и Работната група за заштита на природата, имајќи во предвид дека повеќе институции ги делат надлежностите во овие подобласти.

Работната група за води е формирана во декември 2016 година, и со неа координира Министерството за земјоделство и рурален развој – Директоратот за водостопанство и заедно со другите надлежни министерства (МОРИТ, Министерството за здравство и Министерството за внатрешни работи), како и другите надлежни институции остварува синхронизирано дејствување со цел за целосна транспозиција и имплементација на прописите на ЕУ во оваа подобласт.

Работната група за заштита на природата е формирана во ноември 2016 година како интегрален дел на целокупната структура за процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија и преговорите на Црна Гора за Поглавјето 27. Работната експертска група за заштита на природата претставува постојано техничко тело со чие функционирање во значајна мера се унапредува координацијата помечу МОРИТ и АЗПЖС, како водечки органи за заштита на природата и Министерството за земјоделство и рурален развој, Управата за шуми, Управата за царина, Управата за безбедност на храната, Министерството за образование, Управата за инспекциски работи, Јавното претпријатие за управување со Националните паркови на Црна Гора, Јавното претпријатие за управување со морското добро и истражувачки институции (Универзитетот на Црна Гора, Институтот за биологија на морето, Музејот за природна историја) кои делат некои од надлежностите.

Со посредство на Работната група континуирано се следи и евалуира работата во оваа подобласт, во согласност со стратегијата. Проблемите кои не можеа да се решат на експертско ниво, Работните групи ги доставуваа на разгледување на повисоко ниво на координационата структура за преговорите на Црна Гора за Поглавјето 27 – Работната група за Поглавјето 27.

Ваквиот механизам на соработка помеѓу наведените институции во ниеден поглед не влијаеше на постоечката хоризонтална координација на редовните активности на министерствата и другите органи и организации во состав на Владата на Црна Гора. Со предложените механизми е постигната оптимална институционална рамка со која додатно се интензивира и унапредува соработката во извршувањето на бројните активности во ограничен број на случаи, со цел за благовремено достигнување на степенот на целосна усогласеност и адекватна имплементација во секторите за заштита на животната средина и климатски промени, и создавање на услови за успешно одвивање на преговорите за придружување на Црна Гора кон Европската унија.

Фонд за заштита на животната средина – Еко фонд

Во законот за животна средина, во одредбата на членот 76 став 2 и 5, се содржи правната основа за основање на Фонд за заштита на животната средина, кој пропишува дека Еко-фондот го основа Владата на Црна Гора, и дека со актот за основање ќе се уреди организацијата и начинот на работа, дејноста, органите, начинот на финансирање и користење на средствата и други прашања од значај за работата на Еко-фондот. Со воспоставување на адекватен модел на функционирање на ова тело се создаваат услови за обезбедување на средства за реализација на проекти чија цел е зачувувањето на животната средина (Ćetkovic, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020).

Имајќи ја во предвид наведената законска обврска, МОРИТ во текот на 2017 година започна со активности за воспоставување на нова институција во Црна Гора – Фондот за заштита на животната средина, за целите на создавање на услови за стабилен и постојан извор на финансирање на активностите и проектите од областа на животната средина. Во рамки на проектот „Програма за формирање на Еко фондот во Црна Гора“, кој го споведуваше МОРИТ во соработка со UNDP, подготвен е Предлог на моделот за функционирање на Еко фондот во Црна Гора, како и предлози на правните акти (одлуки, статут, и сл.).

Владата на Црна Гора на седница одржана на 22. ноември 2018 година усвои Одлука за засновање на Фонд за заштита на животната средина. Со оваа одлука се утврдени следните прашања: статусот на Фондот како друштво со неограничена одговорност, името на друштвото, седиштето, дејноста, органите на друштвото и

нивните овластувања, основниот капитал, финансирањето и користењето на средствата на Фондот.

Владата на Црна Гора на 7. март 2019 година донесе Решение за именување на Одборот на директори на Фондот, а на седница од 10. октомври 2019 година и Статутот на Фондот за заштита на животната средина. Именуван е и вршител на должноста на Извршен директор.

Основа за функционирање на фондот претставуваат средствата за негово финансирање кои се обезбедуваат од: *буџетот на Црна Гора, средствата за еко-надомест, домашни и странски донации и кредити и други видови на финансирање*, што е утврдено со Законот за животна средина.

Тргувајќи од фактот дека затворањето на Поглавје 27 во голема мера ќе зависи од подготвеноста на Црна Гора да воспостави одржлив финансиски маханизма, кој, со јасни поставки во функционирањето, прилив на средства и финансирање на проекти ќе овозможи решавање на одредени еколошки проблеми од една страна, и ефикасна заштита и управување од друга страна), посебно внимание во наредниот период ќе биде насочено кон оперативното функционирање на Еко фондот.

Административни капацитети

Националната стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени со Акционен план за периодот 2016-2020 (Стратегија со АП) како приоритетна мерка ја препозна изработката на Планот за реорганизација и јакнење на административните капацитети на Црна Гора за секторите на животна средина и климатски промени за периодот 2017-2020 (План АК), со цел на создавање на функционална административна рамка за сите активности и процеси кои подрзбираат преговарање со ЕУ во делот на Поглавјето 27. Владата Планот АК го донесе на 12. јули 2017 година (Ćetkovic, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020).

Цел на Планот е воспоставување на адекватни институционални организации и квалитетен административен систем на институционалната организација, систем кој ќе биде подготвен да одговори на барањата од Поглавјето 27.

Појдовна основа за изработка на Планот е заснована врз детално мапирање и проценка на стручните капацитети и индивидуалната оптеретеност на постоечките капацитети во сите релевантни институции за Поглавјето 27, имајќи во предвид дека

со стратегијата овие прашања се генерално разгледувани. Со Планот се идентификува поголем број на службеници на државно ниво кои имаат задолженија во поглед на Поглавјето 27 (225), во однос на појдовната состојба на Стратегијата со АП (126). Исто така, Планот идентификуваше дека во 23 единици на локалната самоуправа работат 107 службеници на работи поврзани со областа на животната средина и климатските промени (во однос на 27 службеници идентификувани со Стратегијата со АП).

Со детална анализа на постоечката состојба на кадрите и ставањето во однос со целокупното асци за Поглавјето 27, препознат е недостиг на административни капацитети во квантитативна, но и квалитативна смисла.

Потпирајќи се на основните принципи на Стратегијата за реформи на јавната управа во Црна Гора за 2016-2020, со Планот со АК е предвидено вработување на 41 службеник до 2020 година (40 на државно и 1 на локално ниво) во институциите во чија надлежност се прашањата од Поглавјето 27, а кои би биле задолжени за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ во областа на животната средина и климатските промени.

Јакнењето на административните капацитети се вршеше на три начини: со бројчано јакнење на капацитетите низ нови работни места, пренасочување на кадрите и по пат на систем на конинуирано усовршување на постоечките кадри во системот на администрација, примарно потпирајќи се ТАИЕХ инструментот.

Во согласност со принципите на стратегијата за реформа во јавната управа во Црна Гора 2016-2020, како и планот на оптимизација на јавната управа 2018-2020 кој Владата го донесе во јули 2018 година а со кој се дефинира Мораториумот за вработување во државната администрација за период од една година, кој во јули 2019 е продолжен до крајот на 2019 година, динамиката на вработување не се одвиваше во согласност со Планот АК.

Во текот на реализацијата на планот АК подготвени се два извештаи:

- Извештај за реализацијата на Планот за реорганизација и јакнење на административните капацитети за секторот на животна средина и климатски промени во Црна Гора за периодот 2017 – 2020, за извештајниот период јули 2017 – јули 2018 година, во кој од вкупно 35 планирани реализирани се 10 вработувања, од што најмногу во Министерството за одржлив развој и туризам (5), Управата за инспекциски работи (4) и Управата за води (1). За овие 10 нововработени вкупно се исплатени 218.084,00 евра за бруто плата заклучно со 31.12.2019 година.

- Извештај за реализацијата на Планот за реорганизација и јакнење на административните капацитети за секторот на животна средина и климатски промени во Црна Гора за периодот 2017 – 2020, за извештајниот период јули 2018 – декември 2019 година, во кој од вкупно 19 планирани реализирани се 7 вработувања, од што во Министерството за одржлив развој и туризам (3), Управата за инспекциски работи (3) и Управата за води (1). За овие 7 нововработени вкупно се исплатени 76.329,40 евра за бруто плата заклучно со 31.12.2019 година.

На крајот на 2019 година е отпочнат а во почетокот на 2020 финализиран процесот на вработување на 11 нови службеници во рамките на три институции, и тоа во: Министерството за одржлив развој и туризам (7), Управата за инспекциски работи (3) и Управата за води (3).

Со планот АК е оценето дека дополнителниот износ за ангажирање на 41 нов службеник во институциите задолжени за областа на животната средина и климатските промени ќе им се зголемат месечните издатоци за бруто плати во износ од околу 37.256 EUR (бруто), што на годишно ниво изнесува 447.072.48 евра (бруто).

3.3. Структура на системот за преговарање во Црна Гора

Во согласност со најновото уредување и реструктурирање на Владата на Црна Гора од 5. декември 2020 година и со Стратегијата за приширување од 2018, со новата методологија - „Унапредување во процесот на пристапување – веродостојна перспектива на ЕУ за Западен Балкан“ од 5. февруари 2020 и 6 приоритети на Европската комисија за периодот 2019 – 2024, преговарачката структура за пристапување на Црна Гора има нова структура заснована врз надлежностите на новите институции, а кои карактеризираат три нивоа и тела (Vlada Crne Gore, 2021):

- **Колегиум за преговори** – одговорно стратешко тело кое ги дава насоките за водење на преговорите и ги разгледува прашањата од најголемо политичко значење за понатамошниот тек на преговарачкиот процес. Со колегиумот претседава претседателот на Владата, а членови се потпретседателот на Владата, министерот за надворешни работи и главниот преговарач.
- **Преговарачка група** – врши политичко-експертска координација со преговарачкиот процес, со кој претседава главниот преговарач. Членовите на преговарачката група ги именуваат министрите на нивоа на државен секретар или

генерален директор. Во работата на преговарачката група можат да бидат вклучени претставници од академската и експертската заедница.

- **Работна група** – работното тело на Владата за оперативно исполнување на задачите кои произлегуваат од преговарачкиот процес. Со одлука на Владата, работна група се формира за секое поединечно поглавје (од 33), и по правило, на нејзино чело е генерален директор задолжен за одредена област или хоризонтално, за област од европските интеграции. Членови на работната група се претставници од експертско-раководниот и експертскиот кадар.

Визуелен приказ на преговарачката структура на Црна Гора за пристапување кон Европската унија е даден на Слика бр. 2 во продолжение.

Слика бр. 2. Преговарачка структура за пристапување на Црна Гора кон ЕУ
Извор: <https://www.eu.me/pregovaracke-strukture/>

Во новата структура на Владата на Црна Гора, следниве министерства и тела се задолжени за поединечни поглавја од преговарачкиот процес (Vlada Crne Gore, 2021):

- **Министерство за правда, човекови и малцински права – Поглавје 23** (Правосудство и основни права),
- **Министерство за внатрешни работи – Поглавје 24** (Правда, слобода и безбедност)

- **Министерство за финансии и социјална грижа – Поглавје 4, 5, 9, 16, 29, 32, 33** (Слобода на движење на капитал, Јавни набавки, Финансиски услуги, Даноци, Царинска унија, Финансиски надзор, Финансиски и буџетски одредби)
- **Министерство за надворешни работи – Поглавје 31** (надворешна, безбедносна и одбрамбена политика)
- **Министерство за јавна управа, дигитално општество и медиуми – Поглавје 10** (Информатичко општество и медиуми)
- **Министерство за образование, наука, култура и спорт – Поглавје 25 и 26** (Наука и истражување, Образование и култура)
- **Министерство за економски развој – Поглавје 1, 2, 3, 6, 7, 8, 19, 20, 30** (Слобода на движење на стоки, Слобода на движење на работници, Право на основање на претпријатија и слобода на движење на услуги, Стопанско право, Право на интелектуална сопственост, Конкуренција, Социјална политика и вработување, Претприемништво, Надворешни односи)
- **Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство – Поглавје 11 и 13** (Земјоделство и рурален развој, рибарство)
- **Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам – Поглавје 27** (Животна средина и климатски промени)
- **Министерство за капитални инвестиции – Поглавје 14, 15, 21** (Сообраќајна политика, Енергетика, Транснационални мрежи)
- **Управа за статистика МОНСТАТ – Поглавје 18** (Статистика)
- **Канцеларија за европски интеграции – Поглавје 22** (Регионална политика и координација на структурните елементи)
- **Управа за инспекциски работи – Поглавје 28** (Заштита на потрошувачите и здравје)
- **Управа за царина - Поглавје 29** (Царинска унија)
- **Централна банка – Поглавје 9, 17** (Финансиски услуги, економска и монетарна унија)
- **Управа за безбедност на храна, ветерина и фитосанитарни работи – Поглавје 12** (Безбедност на храна и фитосанитарен надзор)

Пред Црна Гора се наоѓа 91 завршно стојалиште кои треба да се исполнат за привремено да се затворат преговарачките поглавја и да се пристапи кон формално одобрение за членство во ЕУ. Завршните стојалишта главно се однесуваат на

усогласување на националното законодавство со законодавството на ЕУ и ефикасно спроведување на законските и подзаконските акти, како и на јакнење на административните капацитети за успешно исполнување на обврските од членството на денот на пристапување код ЕУ.

Од аспект на Договорот за стабилизација и асоцијација како главен документ под кој се спроведува процесот на придружување на Црна Гора кон Европската унија, новата Влада воспостави нова институционална рамка за соработка со ЕУ (Vlada Crne Gore, 2021), која се состои од:

1. Совет за стабилизација и асоцијација кој ќе ја надгледува примената и спроведувањето на ССП (чл. 119 ССП);
2. Одбор за стабилизација и придружување, кој ќе ја помага работата на советот, 7 секторски пододбори формирани да го следат напредокот во групираниите области на законодавството (чл. 122 и 123 од ССП), како и посебни работни групи за реформа на јавната управа; и
3. Парламентарен одбор за стабилизација и придружување (чл. 125 ССП).

Преговарачката структура, преку Канцеларијата за европски интеграции води до консултативен процес со претставници од цивилниот сектор (НВО, академски, работни и синдикални заедници, со што се потврдува јасната цел сите релевантни актери да се вклучат во најголема мера во процесот на здрава, правно-политичка, општествена и работна рамка како предуслов за придружување кон ЕУ (Vlada Crne Gore, 2021).

3.3.1. Канцеларија за европски интеграции

Владата на Црна Гора во декември 2011 година го именуваше главниот преговарач за водење на преговорите со европската унија, по што во февруари 2012 година со Одлука (Vlada Crne Gore, 2012) ја воспостави првата преговарачка структура за преговори, и помеѓу другото ја воспостави и Канцеларијата на главниот преговарач за водење на преговорите за пристапување на Црна Гора кон Европската унија. На Канцеларијата, која е воспоставена при тогашното Министерство за европски работи, ѝ се доверени административно-технички работи за потребите на главниот преговарач. (Ђurović, 2017). Во претходниот период таа структура претрпе неколку измени (Vlada Crne Gore, 2012, 2014, 2017, 2018), за потоа, со Одлука во 2018. година да се воспостави канцеларијата за европски интеграции формирана при

Кабинетот на претседателот на Владата на Црна Гора, за на ефикасен начин да се изврши координација на комплексните преговарачки активности. Со таа одлука на канцеларијата ѝ е доверено управувањето и координирањето со процесот за стабилизација и пристапување на Црна Гора кон Европската унија.

Во рамки на Канцеларијата работат два сектора:

- Сектор за пристапување кон ЕУ и законодавство на ЕУ
- Сектор за фондови на ЕУ

Канцеларијата, преку двата сектора врши координација на соработката на министерствата и останатите државни органи и институции во Црна Гора со институциите, органите и телата на Европската унија. Исто така, ги поддржува и спроведува координираните активности на државните институции на Црна Гора со државите членки на ЕУ, државите кандидати и потенцијалните кандидати во процесот на придружување и пристапување кон Европската унија. Учество во европските иницијативи, усогласување на домашните процеси со законодавството на Европската унија, како и потврдувањето на образецот, се изјави и табели за усогласеност со прописите на Европската унија, исто така се активности со кои управува и координира Канцеларијата за европски интеграции.

Придонес во користењето на фондовите на ЕУ, Канцеларијата дава преку координација на процесот за програмирање, учество на Црна Гора во националните и регионалните програми, програмите за прекугранична и транснационална соработка, како и останатите проекти финансирани од страна на Европската унија. (Vlada Crne Gore, n.d.)

3.3.2. Министерство за одржлив развој и туризам

Во новата структура на Владата на Црна Гора Министерството за одржлив развој и туризам е реструктурирано во Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам, задржувајќи го опсегот на работите од заштитата на животната средина и климатски и медитерански работи од претходното Министерство за одржлив развој и туризам.

Новото **Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам**, од аспект на поглавјето 27 – климатски промени и животна средина, е структурирано на начин како што укажуваат следните сектори:

- Директорат за екологија

- Дирекција за хоризонтално законодавство
- Дирекција за вода, воздух и земјиште
- Дирекција за управување со отпад
  - Отсек за управување со отпад
  - Отсек за комунални услуги
- Дирекција за контрола на загадувањето и управувањето со хемикалии
- Директорат за природа
  - Дирекција за заштитени подрачја
  - Дирекција за интегрално управување со морските и копнените екосистеми
    - Отсек за морски и крајбрежни екосистеми
    - Отсек за слатководни и копнени екосистеми
- Директорат за европски интеграции, меѓународна соработка и климатски промени
  - Дирекција за европски интеграции и меѓународна соработка
  - Дирекција за климатски промени
- Директорат за проекти и информатички системи
  - Дирекција за проекти
    - Отсек за подготовка и спроведување на проекти од европските фондови
  - Отсек за подготовка и спроведување на проекти од други фондови
  - Дирекција за информатички системи од областа на планирањето на просторот и изградба на објекти
  - Дирекција за национална инфраструктура на просторните податоци, и останати сектори во делот на просторно планирање и урбанизам како општи работи.

Во **надлежност** на Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам, од аспект на Поглавјето 27, се наоѓаат следниве работи: системот на интегрална заштита на животната средина и одржливо користење на природните ресурси, областа на стратешка процена на влијанието на животната средина, интегрирано спречување и контрола на загадувањето, заштита на природата, квалитет на воздухот, климатски промени и одобрување и следење на проекти кои се реализираат со цел за ублажување на ефектите на климатските промени, заштита на

озонската обвивка, заштита од бучава и вибрации, хемикалии, заштита од радијација (радиоактивни материјали и јонизирачки зрачења), нејонизирачки зрачења, заштита на земјиштето од загадување, интегрирано управување со крајбрежното подрачје, интегрирана заштита на морето од загадување, контрола на индустриското загадување и управување со ризик, примена на нови и на технологии од почисто производство, управување со отпад и отпадни води, систем за комунални дејности, координација на регионалните системи за водоснабдување, генетски модифицирани организми од надлежности на ова министерство, хидрографска дејност, изработка на стандарди за заштита на животната средина, следење на состојбата во животната средина, (Vlada Crne Gore, 2020).

Министерството за развој и одржлив туризам на Црна Гора, со Правилник за внатрешната организација и систематизација на министерствата од 2017 година (Vlada Crne Gore, 2017) ги востанови следниве сектори релевантни за Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени:

- Директорат за животна средина
  - Дирекција за хоризонтално законодавство
  - Дирекција за заштита на воздухот и заштита од бучава во животната средина
  - Дирекција за контрола на индустриското загадување и управување со хемикалии
  - Дирекција за заштита на природата
- Директорат за управување со отпад и комунален развој
  - Дирекција за управување со отпад
  - Дирекција за комунален развој
- Директорат за европски интеграции и меѓународна соработка
  - Дирекција за европски интеграции
  - Дирекција за управување со претпристапната поддршка на ЕУ и останатите фондови
  - Дирекција за меѓународна соработка
- Директорат за климатски промени

и останати сектори во делот на просторното планирање и туризам, како општи работи. Дадената структура во периодот до новата Влада претрпе помалку измени.

Надлежностите на Министерството за одржлив развој и туризам (Vlada Crne Gore, 2017) од аспект на Поглавјето 27, вклучуваат: реализација на програмите и проектите за одржлив развој; обезбедување на стручна, организациска и административна поддршка во работата на Националниот совет за одржлив развој; стратешко планирање на просторот и животната средина и морското добро, систем на интегрална заштита на животната средина и одржливо користење на природните ресурси; областа на процена на влијанијата и стратешка процена на влијанијата на животната средина, интегрирано спречување и контрола на загадувањето; заштита на природата; квалитет на воздухот; климатски промени и одобрување и следење на проекти кои се реализираат со цел за ублажување на ефектите на климатските промени; заштита на озонската обвивка; заштита од бучава и вибрации; хемикалии; заштита од радијација (радиоактивни материи и јонизирачко зрачење); нејонизирачко зрачење; заштита на земјиштето од загадување; интегрирано управување со крајбрежното подрачје; интегрирана заштита на морето од загадување; контрола на индустриското зрачење и управување со ризици; примена на нови технологии и технологии за чисто производство; управување со отпадот и отпадните води; систем на комунални дејности; координација на регионалните системи за водоснабдување; генетички модифицирани организми од надлежностите на ова министерство; хидрографска дејност; изработка на стандардите за животна средина; следење на состојбата во животната средина; следење на инвестициите од областа на министерството; соработка со меѓународните финансиски институции и фондови на Европската унија во делот на реализација на проекти од областа на заштитата на животната средина и комунални дејности; соработка со невладините организации.

Во преземањето на работите од областа на заштитата на животната средина и климатски промени во новото Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам, може да се **заклучи** дека надлежностите останале речиси идентични, со помали варијации, но суштински сите надлежности од доменот на Поглавјето 27 во новото министерство се преземени од претходното Министерство за одржлив развој и туризам.

3.3.3. Агенција за заштита на природата и животната средина

Агенцијата за заштита на природата и животната средина (АЗПЖС) основана во 2008 година (Vlada Crne Gore, 2008), со мисија за „активно унапредување на еколошкиот статус на државата, служејќи им на природата, здравјето и економските интереси на сегашните и идните генерации, со визија дека Црна Гора ќе биде земја во која ќе се живее во хармонија со природата“ (Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, n.d.).

На Агенцијата и се доверени стручни и управни работи од областа на заштитата на животната средина: мониторинг на животната средина, изработка на анализи и извештаи, издавање на дозволи, комуникација со релевантните домашни и меѓународни органи и организации, како и со јавноста, и други работи во согласност со Законот за животна средина и посебни прописи. Покрај стручните работи, Агенцијата тесно соработува со Европската агенција за животна средина, како и со други институции во чија надлежност е заштитата на животната средина, и со самото тоа учествува во европските и меѓународните иницијативи, ги подготвува Извештаите за состојбата на животната средина, изработува студии за заштита, издава ИПРС и други дозволи (Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, n.d.), спроведува постапки за стратешка процена на влијанието на животната средина, дава согласност за еколошки елаборати, планови за управување со отпад и др., го води информатичкиот систем во областа на заштитата на животната средина, води катастер на загадувачите, и други работи кои ѝ се доверени.

Покрај управниот сектор - директорите, работата и опсегот на работите на Агенцијата е организиран во 6 тематски целини – сектори, одделенија и служби (Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, n.d.):

- Сектор за мониторинг, анализа и ивестување,
- Сектор за заштита на природата,
- Сектор за издавање на дозволи и согласности,
- Сектор за примена на Архуската конвенција и водење на катастер на загадувачите во областа на заштитата на животната средина,
- Одделение за радиолошка и нуклеарна сигурност и заштита од јонизирачко и нејонизирачко зрачење,
- Одделение за проекти во животната средина, и
- Служба за општи работи, човечки ресурси и финансии.

4. Одржливиот развој и Црна Гора

1.1. Поим

Концептот и парадигмата за одржлив развој, кон кои тежнеат сите земји и човештвото во целина, продолжува да еволуира од првиот Самит на планетата Земја (UN Departement of Economic and Social Affairs, n.d.) - меѓународната конференција на Обединетите нации за животна средина и развој во Рио де Жанеиро 1992 година (UNCED) и тогашниот глобален консензус за потребата за промена на согледувањето на развојот и неговото влијание врз природата и ресурсите и на животната средина во целина. Конференцијата во Рио претставува зачеток на новиот пристап на поимање на поимот „благосостојба“ на човекот, што ќе се мери со понатамошниот општествен развој во „хармонија со природата“. Со самото тоа Декларацијата од Рио го поставува човекот и неговата благосостојба и права во средиштето на принципите на развој - „Човечките суштества се во центарот на грижата за одржливиот развој. Тие имаат право на здрав и продуктивен живот во хармонија со природата.“ (United Nations, 1992, p. 1). Важноста на здравата и зачувана околина како фактор за квалитетот на животот, учесниците на конференцијата ја препознаа и преточија во принципот 4 - „Со цел да се постигне одржлив развој, заштитата на животната средина претставува составен дел од процесот на развој и не може да се смета за изолиран од истиот.“ (United Nations, 1992, p. 2).

Државниците, експертите, научниците, цивилните општества, стопанските субјекти и меѓународните организации, одговорите на препознаените предизвици, проблемите кои се акумулираат, но и можностите, ги преточиле во акциони планови, во вид на Декларацијата за животна средина и развој и Агендата 21 (Рио де Жанеиро 1992 година) и основањето на Комисијата за одржлив развој (CSD) (United Nations, n.d.) во 1993 година, за да може да се следи спроведувањето на планот на мерки - Агендата 21 (United Nations, 1992). Дека образованието е насочено кон одржлив развој, неговото разбирање и достигнување на знаење и вештини е важен сегмент за заштита на животната средина и принципите на одржлив развој, признаен од Агендата 21, Поглавје 36 - Промовирање на образованието, јавната свест и обука. Во Агендата 21 се вели дека „Образованието е клучно за промовирање на одржлив развој и подобрување на капацитетот на луѓето да се справат со животната средина и развојните проблеми.“ (United Nations, 1992, p. 320)

Со цел за достигнување на принципите за одржлив развој и спознавање на длабочините и односите на меѓусебна интеракција помеѓу трите основни столбови на тој концепт – еколошкиот, економскиот, и социјалниот, светските државници и другите актери продолжуваат да се состануваат на средби, со што се потврдува политичката волја и се покажува посветеноста на одржливиот развој како на единствен (за сега) можен одговор на негативните последици на досегашниот развој, а со цел на обезбедување на благосостојба на човекот.

Преку ваквите собири на државници, научници и организации, одржливиот развој ја придоби глобалната поддршка за негово достигнување. Конференциите и самитите, кои беа организирани со таа цел во претходниот период (Светскиот самит за одржлив развој (WSSD) (United Nations, 2002) во Јоханесбург во 2002 година, Конференцијата на Обединетите нации за одржлив развој под името „Самит на планетата Земја 2012” или „Rio+20”, одржана во 2012 година во Рио де Жанеиро, Самитот за одржлив развој (United Nations, 2015) одржан во 2015 година) се резултираа со политички декларации и планови за имплементација и воспоставување на партнерски иницијативи.

На „Rio+20” (Nations, 2012), покрај повторното достигнување на политички консензус за потребата од постигнување на одржлив развој, се разгледува и прашањето за искоренување на сиромаштвото и еднаквост за сите (нова благосостојба), т.е., новите проблеми и предизвици како последица на развојот и сè поголемите потреби. Прифаќањето на понатамошен економски развој како инструмент за постигнување на нови благосостојби на човекот и задоволување на општествените потреби од една страна, и предизвиците за заштита на животната средина и одржливо користење на природните ресурси од друга страна, ја чини конференцијата „Rio+20” прв чекор кон новата еволуција на концептот за одржлив развој, каде се презема одговорност за негативните последици на развојот, како врз животната средина, така и за човекот. Исто така, се воведува и нов концепт „зелена економија/green economy“ (United Nations, 2012) и јакнење на институционалната рамка за одржлив развој, како одговор и мерка за понатамошен одржлив развој, за „Иднина каква посакуваме” (завршна декларација од „Rio+20”, 2012 година). Во последната декларација „Рио + 20“(2012 година) се вели “...разгледајте ја зелената економија во контекст на одржлив развој и искоренување на сиромаштијата како една од важните достапни алатки за постигнување на одржлив развој и дека може да обезбеди опции за креирање политики, но не треба да биде крут пакет на правила”. Исто така, зелената економија

треба да „придонесе за искоренување на сиромаштијата, како и одржлив економски раст, зајакнување на социјалната инклузија, подобрување на човековата благосостојба и создавање можности за вработување и пристојна работа за сите, истовремено одржувајќи го здравото функционирање на екосистемите на Земјата.” (United Nations, 2012, p. 10).

Рамките потребни за следење на успешноста на достигнувањата на одржливиот развој се развиваа од 2000 година, кога државници од 189 земји членки на Обединетите нации го усвоија политичкиот документ на UN за 21 век – Милениумска декларација, која обединува осум клучни развојни цели („Милениумски цели на развојот“ (United Nations, 2016) - Millennium Development Goals – MDGs) и активности за нивно исполнување до 2015 година.

Брзиот технолошки развој и развојот на демократските вредности доведува до развој на човечката свест и знаење, како и потреба за поголема и подлабока благосостојба, помодерен живот и поздрава животна средина, која претставува основа на премисите за здрав живот. Со самото тоа, на Самитот за одржлив развој одржан на 25 септември 2015 година, кој потврдува дека човекот е во центарот на развојниот процес, се усвојува нова рамка на дејствување за одржлив развој - „Програма за одржлив развој до 2030 година (United Nations, n.d.)“ (Агенда за одржлив развој 2030 или Агенда 2030) и 17 Цели на одржливиот развој (United Nations, n.d.) (Sustainable Development Goals – SDGs). Агендата 2030 ги надоградува „Милениумските цели за развој“, препознава нови предизвици и наложува 17 цели и 169 под-цели за искоренување на сиромаштвото, борба против нерамноправноста и неправдата и решавање на прашањата за климатските промени до 2030 година.

Од моментот на препознавање на климатските промени како глобален водечки предизвик за иднината за човештвото, поради последиците кои се чувствуваат во сите делови на светот (чести екстремни временски неприлики, топење на поларните капки, растот на нивото на морето, итн.) и кои ѝ се закануваат на безбедноста на луѓето и постигнувањето на одржлив развој, и после неисполнувањето на целите поставени со Протоколот од Кјото (1997 година), светските државници во 2015 година се собраа и обезбедија нова политичка рамка со потпишувањето/ратификацијата на Парискиот договор (United Nations, n.d.) - планот за дејствување за ограничување на глобалното затоплување и зајакнување на капацитетот на земјите да одговорат на ефектите од климатските промени.

Договорот е специјално насочен кон зајакнување на глобалниот одговор на заканата од климатски промени со ограничување на глобалниот тренд на пораст на температурата во овој век на далеку под 2 степени Целзиусови над прединдустриските нивоа и продолжување на напорите за ограничување на покачувањето на температурата уште повеќе на 1,5 Целзиусови степени (United Nations, 2015). Покрај тоа, договорот има за цел да ја зајакне способноста на земјите да се справат со ефектите од климатските промени. Сите земји на Европската Унија, а исто така и Црна Гора, го ратификувале Парискиот договор.

Периодот на Агендата до 2030 година е актуелен не само временски туку и од аспект на спроведување на Целите за одржлив развој. Светот и Европа, како и Црна Гора на патот кон европските демократски придобивки и придобивките за заштита на животната средина, се соочуваат со предизвикот за понатамошен развој кој треба да биде зелен и одржлив, и кој ефикасно ќе ги користи природните ресурси, со минимални или без негативни последици. Развојот денеска се наоѓа на техничка, еколошка и општествена пресвртница, бидејќи благосостојба не може да се постигне без природни ресурси, задоволување на основните човечки потреби и здрава животна средина која води кон зачувување на здравјето на луѓето.

Новите научни сознанија за губитокот на биодиверзитетот кои влијаат на климатските промени, на деградацијата на земјиштето и околината и на нарушувањето на здравјето на луѓето доведуваат до ново согледување и потреба за преземање на поединечна и колективна одговорност за дејствување и придонес во постигнувањето на подобра иднина и благосостојба за сите граѓани. Таква одговорност Европската унија презема и обезбеди преку новата политичка рамка за подобра иднина на нејзините граѓани „Европскиот зелен договор“ – European Green Deal (European Commission, 2019), усвоен на 12. декември 2019 година, и со тоа даде придонес во глобалните напори за намалување на влијанието на климатските промени и постигнување на одржлив развој.

„Европскиот зелен договор“ – European Green Deal претставува европска развојна стратегија која ја препознава меѓусебната поврзаност на економијата, финансиите и заштитата на животната средина, како и потребата за трансформација на европскиот економски систем со цел за постигнување на одржлив развој. Ресурсната и економска ефикасност и нискокарбонската економија се во средиштето на новиот систем за одржлив развој на Европската Унија, кој ќе придонесе за понатамошен просперитет и заштита на животната средина и здравјето на луѓето. За

да се постигне сето тоа, „Европскиот зелен план“ ги поставува следните општи цели (European Commission, 2019):

- Климатски неутрална Европска унија до 2050 година (нема емисии со ефект на стаклена градина до 2050);
- Заштита на човекот, и на растителниот и животинскиот свет и намалување на загадувањето;
- Поддршка на компаниите да бидат лидери на полето на чисти производи и технологии;
- Обезбедување на праведна и инклузивна транзиција.

Трансформацијата на европската економија за одржлива иднина бара мобилизирање на истражувачкиот потенцијал и поттикнување на иновации, со цел идниот развој да се заснова на циркуларна економија, заштита на биодиверзитетот и намалување на загадувањето, а да ги вклучи следниве принципи:

- Зголемување на придонесот за намалување на климатските промени за 2030 и 2050 година;
- Обезбедување на чиста енергија и стабилно напојување по пристапни цени;
- Декарбонизација на енергетскиот сектор;
- Реновирање на зградите во енергетско ефикасни објекти (намалување на потрошувачката на енергија и сметките за струја);
- Да се поддржи индустријата на полето на иновации, за да станеме глобални лидери на зелената економија на Европската унија;
- Преминување кон чиста и паметна мобилност (почисти и поздрави видови на приватен и јавен транспорт);
- Нулта стапка на загадување за поздрава животна средина;
- Заштита и обновување на екосистемот и биодиверзитетот;
- Праведен/еднаков, достапен и еколошки прифатлив прехранбен систем;
- Соработка со меѓународните партнери во подобрувањето на глобалните стандарди во областа на заштитата на животната средина.

Трансформацијата бара преоден период за да биде праведна, достапна и овозможена на секого. Од овој аспект, „Европскиот зелен план“ им дава преглед на економските параметри, потребните вложувања и достапните финансиски механизми неопходни за преминување на одржлив економски систем за одржлива иднина. Бидејќи преминувањето кон зелена економија е сложен процес од технолошки и

финансиски аспект, Европската унија ќе обезбеди финансиска и техничка поддршка на сите кои што ќе ги осетат последиците од таа транзиција во значајна мера, со воспоставување на механизми за праведна транзиција во чии рамки ќе се мобилизираат најмалку 100 милијарди евра во периодот за 2021–2027 година.

1.2. Стратешка рамка

Одржливиот развој на Црна Гора веќе две децении претставува основа на политичкиот стремеж на државната политика. Со усвојувањето на Милениумските развојни цели, потоа Агендата 2030 и целите на одржлив развој преку Националната стратегија за одржлив развој на Црна Гора до 2030 година (Gore, Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, 2016), Црна Гора покажа подготвеност својот општествено-економски развој да го заснова врз глобалните начела и начелата и стандардите на Европската унија, почитувајќи ги принципите за заштита на животната средина и здравјето на луѓето.

Црна Гора, од парламентарната Декларација за придружување кон Европската унија (Gore, Medjunarodna saradnja, n.d.) во јуни 2005 година го започна реформскиот пат на целосна и трајна стабилизација. Со потпишување на Спогодбата за стабилизација и асоцијација (ССА) меѓу Европските заедници и нивните земји членки од една, и Република Црна Гора од друга страна, во 2007 година, што стапи во сила на 1 мај 2010 година, Црна Гора ја потврди својата посветеност кон демократијата. Со достигнувањата и целите врз кои е основана Европската унија, Црна Гора исто така покажа стратешки интерес за постигнување на економска стабилност и просперитет, за целосна слобода на движење на лица, капитал, стоки и услуги, почитувајќи ги принципите на одржлив развој и заштита на животната средина (Crna Gora, 2007).

Црногорскиот процес за пристапување кон Европската унија од моментот на доделување на статусот на кандидат (декември 2010), преку официјалниот почеток на преговарачкиот процес (јуни 2012 година) до денес, значително е условен од воспоставувањето на системот на владеење кој се заснова на принципите на демократијата, и во целост се прифаќаат погледите на ЕУ, а самата држава економски се прилагодува на системот и стандардите на Унијата. За да се усвојат начелата на ЕУ, Црна Гора мора да спроведе сеопфатни реформи во 33 преговарачки поглавја (од слобода на движење на стоки и капитал, рибарство, сообраќајна политика, економска и монетарна унија, до финансиски и буџетски одредби – Поглавја 1-33), меѓу кои е и Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени, едно од најтешките,

најсложените, најскапите и најкомплексните преговарачки поглавја. Заштитата на животната средина и климатските промени директно влијае на квалитетот на животот на луѓето, а предизвиците и проблемите кои произлегуваат од погрешен технолошки развој имаат како последица нестабилност и промени во економските системи ширум светот, па оттука и меѓузависноста, важноста и комплексноста на дадените теми и потреби за целосно почитување на Поглавјето 27 денеска се сметаат за несомнени. Препознаен е фактот дека самото поглавје бара секторски пристап во заштитата на животната средина и постигнувањето на одржлив развој, што подразбира интеграција на заштитата на животната средина во сите други секторски политики.

Спроведувањето на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени, во својата основа значи унапредување на состојбата и квалитетот на животната средина, зачувување на биодиверзитетот, здравјето на луѓето, итн., преку преземање а потоа и примена на повеќе од 200 клучни правни акти на ЕУ, кое треба да биде проследено со обезбедување и воспоставување на финансиски механизми за нивна одржливост. Една третина од законодавството на ЕУ се однесува на животната средина и за последица ја има вклученоста на голем број на актери, значајни човечки капацитети и високи трошоци за имплементација, поради значајните трошоци на големите инфраструктурни проекти како што се пречистителни станици за отпадни води и решавање на прашањето на отпадот. Самото спроведување на стандардите на ЕУ изискува човечки и финансиски ресурси, меѓутоа потребни се и дополнителни средства за трошоците на работа и одржување на инфраструктурата (оперативни трошоци) после самата реализација, за чие функционирање клучен е стабилен економски систем.

Процесот на остварување на целите и обврските од Поглавјето 27, кое е отворено во декември 2018, и самото затворање на Поглавјето 27, во многу нешта зависи од политичкото определување, човечките капацитети и воспоставувањето на одржливи финансиски механизми за финансирање на активностите за заштита на животната средина (еден таков механизам е Еко фондот кој со јасни поставки на функционирањето, приливот на средства и финансирањето на проектите ќе овозможи решавање на одредени еколошки проблеми од една страна, и/или ефикасна заштита и управување од друга страна) како и капацитетите на мобилизирање на достапните фондови на ЕУ и други фондови во оваа област. Покрај значајните вложувања, „зелениот пат“ кој претставува платформа за постигнување на одржлив развој како во Европската унија така и во Црна Гора, бара соработка меѓу државите/политиките со

стручните и научните институции, граѓанското општество, приватниот сектор и меѓународните организации како карики спрема одредени достапни фондови, за со заедничко разбирање и дејствување да се надминат различните интереси на актерите, со цел за постигнување на рамнотежа – „development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” (United Nations General Assembly-Brundtland Commission, 1987, str. 43).

Во овој момент на Црна Гора, за реализација на обврските дефинирани со почетното стојалиште од Поглавјето 27, чија иницијална проценка изнесува 1.429 милијарди евра, на располагање и се европските фондови – Инструментот за претпристапна поддршка (IPA) и други меѓународни финансиски механизми како што се Глобалниот фонд за животна средина (GEF) и Зелениот климатски фонд (GCF), како и билатерална поддршка од развиените земји членки на ЕУ, кои за потребите на заштитата на животната средина одвојуваат не мали средства (Шведска, Норвешка, Финска, Австрија, Германија и други). Акциониот план за исполнување на завршното стојалиште, чие усвојување се очекува до крајот на 2020 година, ќе даде финансиска конструкција за исполнување на преостанатите обврски, за Поглавјето 27 привремено да се затвори, се до привременото затворање на преостанатите поглавја и донесувањето на одлуката на Советот на ЕУ за пристапување на Црна Гора кон Унијата, како и потпишувањето на Договорот за пристапување. Со пристапувањето кон ЕУ, Црна Гора ќе стекне можност за користење на структурни и кохезиски фондови, што во голема мера ќе придонесе за унапредување на состојбата на животната средина и со самото тоа на квалитетот на живот на граѓаните на Црна Гора (Ćetkovic, Sudar, Žarić, Barjaktarović, & Šarančić, 2020).

Висината на вложувањата во понатамошниот развој и хармонизацијата бараат внимателно планирање на системот на создавање на потребните човечки капацитети и финансиски конструкции, кои ќе ги опфатат сите расположливи инструменти на финансирање, за да се обезбеди финансиска рамка за реализација на сите инфраструктурни проекти од областа на животната средина и климатските промени до 2035 година. Прашањето на подготвеност не е предизвик кој е ограничен само на земјите кандидати како што е Црна Гора, бидејќи клучно во мобилизирањето, апсорпцијата и користењето на достапните фондови се капацитетите – административни (за пишување и поднесување на барањето), финансиски капацитети (подготвеноста за кофинансирање на проектите кои ги бара Европската унија) и техничко-стручни капацитети за спроведување/учество во спроведувањето на

проектните активности, како научно-истражувачките така и техничко-технолошките. Постигнувањето на новите политички цели во овие области, а кои се последица на глобалните трендови (намалување на емисиите, адаптација и ублажување на климатските промени, намалување на губитокот на биодиверзитет, зголемување на достапноста на вода за пиење, чист воздух, одржлив транспорт, и др.) и на факторите кои го загрозуваат опстанокот на човекот, претставува предизвик и за развиените земји чии економски и човечки капацитети се на високо ниво (Ćetković, Sudar, Barjaktarović, Žarić, & Šarančić, 2020).

IV ДЕЛ

1. СВЕСТ, ЗНАЕЊЕ И ВЕШТИНИ ВО ОБЛАСТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЦРНА ГОРА

1.1. Истражување на свеста, знаењето и вештините поврзани со спроведување на обврските од Поглавјето 27.

Во насока на анализата на состојбата во Црна Гора и согледување на постоењето на мека моќ (знаење, свест и вештини) за потребите на пристапување кон Европската унија во областа на заштитата на животната средина, т.е. хармонизација и спроведување на реформските процеси за потребите на затворање на Поглавјето 27 – Заштита на животната средина и климатски промени, извршени се три типа и нивоа на истражување за да на систематски и контролиран начин се стекнат нови знаења и информации за критичко идентификување, одредување и решавање на поставените научни проблеми во дадената област во Црна Гора.

Истражувањата спроведени за оваа докторска теза се од *емпириски* карактер (нови истражувачки постапки – прашалници), *фундаментални* (стекнување на нови знаења и проширување на системот на знаења на некоја предметна област) и *применети* (стекнување на нови информации/сознанија за решавање на одредени практични проблеми во дадена област), а истовремено имаат и *експлоативен* карактер бидејќи претставуваат почетни проучувања на меката моќ во областа на заштитата на животната средина во Црна Гора. Теориската анализа ги следи истражувањата и дава теоретска рамка за истражување и поставување, како и образложение на односите и својствата од предметната област. На овој начин, спроведените активности и истражувања врз основа на квалитативно-квантитативни (микс методологии (Walker & Baxter, 2019)) методологијата (со целна статистичка обработка на одредените податоци) е насочена кон холистички пристап во истражувањето на предметниот феномен и одговара на прашањата на истражувањето, во последно време препознаено како „Истражување со мешани методи (Mixed Methods Research-MMR)“ (Timans, Wouters, & Heilbron, 2019)

За потребите на собирање на информации, анализи и добивање на одговори на поставените истражувани прашања - хипотези, извршени се следниве истражувања:

1. Истражувања на знаењата и свеста за заштитата на животната средина кај студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора (2015/2016);

2. Анализа на високообразовните структури на Црна Гора од аспект на Поглавјето 27 (заштита на животната средина и климатски промени) – анализа на студентската популација преку уписни податоци од Централниот информатички систем на Универзитетот на Црна Гора (2019/2020)
3. Истражување на вештините кај вработените во Министерството за одржлив развој и туризам при Владата на Црна Гора и Агенцијата за заштита на природата и животната средина на Црна Гора, кои се клучни институции за хармонизација и спроведување на Поглавјето 27 (2020),
4. Истражување на знаењето и свеста за заштитата на животната средина кај студентите на Универзитетот Св. Климент Охридски Битола, Република Северна Македонија (2021), за да се спроведе споредба на податоците и сознанијата во Црна Гора и Република Северна Македонија.

Во продолжение се наоѓа образложение на секое истражување поединечно и на добиените податоци од извршената анализа.

1.1.1. Истражување на знаењето и свеста за заштитата на животната средина помеѓу студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора (2015/2016)

Кај студентската популација на Универзитетот на Црна Гора е спроведено истражување на карактеристиките, односите или однесувањето спрема животната средина, ресурсите и проблемите, со фокус на студентите на Биолошкиот факултет на УЦГ, после формалното одобрение од деканот на Природно-математичкиот факултет на Универзитетот на Црна Гора (Прилог 4). Даденото истражување е спроведено по пат на анонимен прашалник односно анкета (Прилог 5). Прашалници им се поделени на сите студенти (3 + 1 година) на Факултетот за биологија на Универзитетот на Црна Гора во април и мај 2015 година во текот на шест недели на администрирање на прашалникот. За потребите на сеопфатната анализа на резултатите од администрирањето на прашалникот, спроведена е и адекватна статистичка анализа (Прилог 7).

ВОВЕД

Животниот пат на секој човек, неговото битисување и искуствата кои ги доживува го трасираат патот така што се исполнуваат целите кои се зацртани, во обид да се исполнат потребите, желбите и соништата. Најважна цел која човештвото денеска мора да ја исполни за да се обезбеди опстанокот на ранливата и деградирана животна средина е промена во однесувањето и размислувањето за нејзината издржливост и прилагодливост. *Почитувањето и зачувувањето на природата и ресурсите, преку одржлив начин на живот, треба да биде центар на човечките вредности, ставови, битисувањето и стилот на живот.*

Прифаќајќи го фактот дека луѓето се клучен фактор кој им штети, ги загадува и уништува природните ресурси од кои во крајна инстанца зависат нашите животи, главна улога и цел на глобалното еколошко движење е зголемувањето на еколошката свест за достапните ресурси, еколошките проблеми и прашања, промените кои се случуваат, за на тој начин да може да се влијае и да се менува човековото однесување спрема одржливото битисување.

Една од ставките на кои мора да се обрати повеќе внимание доколку сакаме да го унапредиме нашето одговорно однесување спрема околината е фактот дека културата, религиските убедувања и општествено-социјалното окружување влијаат и го обликуваат однесувањето. Покрај тоа, глобалните процеси и еколошките одлуки значително се донесуваат на основа на политички и економски причини, без (за жал) значајно да се осврнат на еколошки прифатливите начела и принципи за одржливост.

За да се промени начинот на кој денеска се создава и спроведува светската односно глобалната економија и се управува со природните ресурси, мора да дојде до промена во темелните ставови и вредности на луѓето и политичарите кои се во допир или директно влијаат на креирањето и спроведувањето на образовниот систем. Тој процес започна со неизбежните факти за губитокот или недостапноста на ресурсите за живот достоин за човекот, како и честите временски непогоди или катастрофи.

Образовниот систем во секоја земја, па така и во Црна Гора, треба да ги даде основите и да ги надоградува верувањата, ставовите и свеста за окружувањето, природата, човечките потенцијали и одржливото живеење кое ќе го поддржи човековото залагање за развој од една страна и ограничувањето на обилството на ресурси потребни за исполнување на човековите сè поголеми потреби. Покрај тоа, образовниот систем исто така во еден момент дава наставници и професори кои би можеле да влијаат врз однесувањето и разбирањето на

одржливоста кај децата и младите, односно студентите, потоа да ги поттикне на одржливо живеење и да им ги приближат еколошките теми и ограничувањето на ресурсите и фактот дека неодржливото живеење и користење на ресурсите, а нивното загадување би можело да ја загрози безбедноста, како предуслов за понатамошен човечки развој и стабилна иднина. Земајќи го во предвид наведеното, истражувачот за потребите на истражувањето во мај 2015 година постави централно истражувачко прашање – **Нивото на знаењето и свеста за заштитата на животната средина кај студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна гора**, кое даде основа за подлабоко (фокус групи) и пошироко (највисоко ниво – професор) разгледување на темата, како и во претходните прашања, недостатоците и можните идни чекори за понатамошна работа. Даденото истражување статистички е обработено со три основни статистички инструменти: Хи квадрат, ANOVA и Т-тест. Во обработката на податоците за потребите на ова истражување, фокусот е ставен врз триангулацијата на податоците, добиени од три различни извора: истражување по пат на прашалник (мај, 2015.), фокус група (септември, 2016.) и интервју со професор на Универзитетот (октомври, 2016), така што резултатите од истражувањето во мај 2015 година служеа како основа за анализирање на одговорите добиени преку фокус групата, со надоградување на највисоко ниво, информации и ставови на професорите на Универзитетот на Црна Гора.

Даденото истражување е објавено помеѓу студентите на програмата за биологија односно Факултетот за Биологија на Природно-математичкиот факултет на Универзитетот на Црна Гора во Подгорица. Во моментот на истражувањето на располагање беше следнава структура на студенти, која е дадена во Табела бр. 1.

Табела бр. 1: Структура на студентите испитаници на УЦГ за време на иницијалното истражување во мај 2015 година

Студиска програма	БРОЈ НА СТУДЕНТИ			
	буџет	%	самофинансирање	%
ОСНОВНА СТУДИСКА ПРОГРАМА				
Биологија	72	38	99	54
СПЕЦИЈАЛИСТИЧКА И МАГИСТЕРСКА СТУДИСКА ПРОГРАМА				
Биологија-екологија	7	4	3	1,5
Биологија-наставна	1	0,5	1	0,5

Биологија-експериментална Биологија и биотехнологија	1	0,5	1	0,5
Биологија-заштита на животната средина			1	0,5
ВКУПНО:	81	43	105	57

Од наведениот број на студенти, редовни се 151 или 81%, а вонредни студенти се 35 или 19%. Овде треба да се напомене дека вонредните студенти се само на основната студиска програма за биологија.

Ова беше примерок во кој требаше да се спроведе анонимна анкета за потребите на истражувањето. Во спроведената анкета учество земаа вкупно 100 студенти, од кои 83% се редовни, а 17% вонредни студенти.

За втората фаза на истражувањето е формирана фокус група од 17 испитаници, што чини 17% од бројот на испитаници кои зеле учество во првата фаза на истражувањето. Во Табела бр. 2 е прикажана структурата на фокус групата според година на студии, полна структура и статус на студентот.

Табела бр. 2: Структура на фокус групата според година на студии, полна структура и статус на студентот за време на иницијалното истражување во мај 2015 година

СТАТУС НА СТУДЕНТОТ	ГОДИНА НА СТУДИИ							
	I		II		III		IV	
	м (%)	ж (%)	м (%)	ж (%)	м (%)	ж (%)	м (%)	ж (%)
редовен	3 (17%)	2 (12%)	1 (6%)	4 (23%)	2 (12%)	1 (6%)	1 (6%)	
вонреден						1 (6%)	1 (6%)	1 (6%)
ВКУПНО:	3	2	1	4	2	2	2	1
ΣΣ	5 (29%)		5 (29%)		4 (24%)		4 (18%)	

Од табелата се гледа дека учеството на редовните студенти е 82%, а учеството на вонредните студенти е 18%. Овде треба да се напомене дека во фокус групата имаме 12 студенти на државниот буџет или 71%, а 5 студенти или 29% се со самофинансирање. Истражувачот со овие табели прикажува дека со анкетањето беа опфатени сите релевантни групи на студенти на факултетот, за да се добие поголема валидност на информациите. На крајот, после овие две фази, е направено интервју на највисоко образовно

ниво, кое конечно требаше да ги дефинира проблемите на ова истражување. Треба да се нагласи дека самиот процес на истражувањето е конципиран така што во сите фази ќе се дојде до најзначајните информации со најголема точност, како и дека со компарација на сите фази ќе се евидентираат проблемите и ќе се предложат некои решенија.

I. АНАЛИЗА НА ФОКУС ГРУПАТА

Како втор чекор во рамките на ова истражување, се пристапи кон работата со **ФОКУС ГРУПАТА**, односно, утврдување на квантитативни и квалитативни разлики на помалиот примерок отколку што тоа е случај во втората фаза. При одредувањето на кандидати за примерокот, се водеше сметка за следниве фактори:

- **регионализацијата на Црна Гора** т.е. сите региони на државата да бидат релативно рамномерно застапени;
- **структура на примерокот според полот** т.е. примерокот да биде составен од речиси идентичен број на студенти од машки и женски пол;
- **застапеност според релативни средни училишта** т.е. оние училишта за кои се претпоставува дека на идните студенти им даваат одлично и добро знаење од областа на биологијата и животната средина;

Преку работата на формирање на фокус групата, се покажа дека статусот на студентот (редовен – вонреден) исто така може да биде фактор кој оваа анализа ќе ја направи порелевантна, што е прикажано во Табелата бр. 3 во продолжение.

Табела бр. 3: Структура на фокус групата (редовен/вонреден) на испитаниците од УЦГ

Регион	Полова структура		Структура на фокус групата според година на студии								Студентски статус			
			I		II		III		IV		Редовен		Вонреден	
	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж
Централен	5	2	2	1	1	1	1		1		4	2	1	
Јужен	1	4				2		2	1		1	2		2
Северен	2	3	1	1		1	1			1	2	3		
ВКУПНО	8	9	3	2	1	4	2	2	2	1	7	7	1	2
СЕВКУПНО	17		5		5		4		3		14		3	

Табелата покажува примерок од 17 (седумнаесет) испитаници, што чини 17% од примерокот во првата фаза на истражувањето.

Првиот критериум – **регионализација** за оваа фаза е задоволен до највисок можен степен, и тоа во следниов однос: **а)** централен регион – вкупно 7 (седум) испитаници или 42% од примерокот, **б)** јужен регион – вкупно 5 (пет) испитаника или 29% од примерокот, и **в)** северен регион со 5 (пет) испитаника или 29% од примерокот. Ваквото учество е сосема реален приказ, затоа што централниот регион е најнаселен и во него живее околу 70% од населението во Црна Гора.

Вториот критериум – **полова структура** е задоволен во максимална можна мера но со два индикативни податоци. Машки испитаници има 8 (осум) или 47% од примерокот, а женски има 9 (девет) или 53% од примерокот. Тоа што е индикативно за овој критериум е полната застапеност на испитаниците по региони, и тоа: **а)** централниот регион има 70% застапеност на машки испитаници, **б)** јужниот регион има 75% застапеност на женски испитаници, и **в)** приближно идентична застапеност на половите во северниот регион. Објаснување за ситуацијата во јужниот регион може да се најде во тоа дека машката популација претежно се определува за други професии (работа на море, туризам, итн.), додека за ситуацијата во централниот регион не може да се даде рационално објаснување.

Третиот критериум – **застапеност на средните училишта** е многу значаен фактор во оваа фаза на испитувањето, бидејќи јасно го покажува нивото и квалитетот на знаењата од една страна, и информациите за животната средина од друга страна. Во рамки на оваа фаза на истражувањето е прикажана застапеноста на определени средни училишта по региони во Црна Гора, во Табела бр. 4.

Табела бр. 4: Застапеност на средните училишта во Црна Гора по региони

Регион	Вид на средно училиште					
	Гимназија		Медицинска школа		Останати средни училишта	
	м	ж	м	ж	м	ж
Централен	3	1	1	1	1	
Јужен	1	2		1		1
Северен	1	1		1	1	1
ВКУПНО	5	4	1	3	2	2
СЕВКУПНО	9		4		4	

ΣΣ	17
-----------	-----------

Од оваа табела се гледа дека учеството на оние со завршена гимназија, како школа која по традиција дава најшироко образование, во фокус групата изнесува 53%, додека учеството на медицинските и останатите средни училишта по 23,5% со различна полна структура. Што се однесува до знаењето и квалитетот на информациите за животната средина а кое ќе биде прикажано во продолжение на оваа анализа, ситуацијата не е иста со учеството на одредени средни училишта во оваа фокус група.

Во продолжение е даден преглед на останатите социо-демографски елементи кои се застапени во оваа фокус група.

Просечна старост

Просечната старост на испитаниците во првата фаза на истражувањето изнесува 21,1 година, а во оваа фаза таа изнесува 20,7, што се објаснува со поголемото учество на студенти од I и II година, по 29%, додека студентите на IV година се застапени со 19%. Во оваа разлика во просечната старост на испитаниците во двата примерока нема статистички значајна разлика.

Образование на родителите

Кога се зборува за образованието на семејствата од кои доаѓаат испитаниците, треба да се напомене дека во најголем дел потекнуваат од семејства со средно стручно училиште (66%), потоа од семејства со вишо и високо образование (32%), и на крајот, од семејства со титули на магистри и доктори на науки (2%). Занемарливо е учеството на испитаници од семејства со основно ниво на образование. Структурата на образованието на родителите според полната структура е дадена во Табела бр. 5.

Табела бр. 5: Структура на образование на родителите на испитаникот (студентот) во
Црна Гора

РОДИТЕЛ	НИВО НА ОБРАЗОВАНИЕ					
	Оу (%)	Ссс (%)	Вш (%)	Всс (%)	М-р (%)	Д-р (%)
Мајка	-	36	4	9	1	-
Татко	-	30	7	12	1	-
ВКУПНО		66	11	21	2	
100%	-	66	32		2	-

Оваа табела е важна бидејќи во значајна мера покажува од каков семеен дезен испитаниците потекнуваат односно до каков квалитет на информации за животната средина можеле да дојдат во семејството, без разлика на системот на образование. Исто така, оваа табела покажува уедначеност на образованието на родителите, што е показател дека во семејствата постојат подеднакво добри основи за испитаниците, за адекватно добивање на информации за животната средина.

Место на живеење

Кога се работи за местото на живеење на испитаниците, треба да се каже дека подеднакво се застапени испитаници од градот и приградските населби – со по 40%, додека 20% од испитаниците се од село. Образложението за ваквата дистрибуција произлегува од тоа што во јужниот и централниот регион е лесно да се издиференцираат центарот и приградските населби, па така комплетниот дел во примерокот на испитаници од село му припаѓа на северниот регион. Тоа што е идентификувано е многу добрата информираност на испитаниците од село, што може да се објасни со поголемото интересирање за состојбата на животната средина, односно нејзиното унапредување.

Студиска година на факултетот

Процентот на учество на испитаници според тоа на која студиска година се запишани е објаснет во поглавјето за просечната старост на фокус групата.

Место на живеење за време на студирањето

Дистрибуцијата на испитаниците од првата фаза на истражувањето според овој критериум е промената кај фокус групата, затоа што не е земена предвид категоријата **друго**. Како дополнителен критериум е воведен **статусот на студентот**, бидејќи на тој начин се потполнува социо-економската слика на фокус групата, чија дистрибуција е претставена во

Табела бр. 6: Распореденост на испитаниците/студентите на УЦГ според местото на живеење за време на студирањето

Место на живеење	СТАТУС НА СТУДЕНТОТ			
	Редовен	%	Вонреден	%
Студентски дом	4	21		
Потстанар	5	29		
Со роднини			1	8
Со родителите	5	29		
Патувам			2	13
ВКУПНО	14	79	3	21

Овде треба да напоменеме дека структурата веројатно е поинаква, односно дека сите кои патуваат **живеат со родителите**, но во оваа анализа е исклучена поради комплетирање на економската слика на фокус групата. Важноста на овој критериум во оваа фаза на истражувањето ќе се согледа во обемот и квалитетот на информациите во областите **II и III, Испитување на свеста и знаењето за заштитата на животната средина.**

Како го оценувате Вашето студирање?

Фокус групата е одбрана така што сите испитаници се претежно добри студенти и немаат потешкотии со испитите, без оглед на нивниот социо-економски статус, што според мислењето на истражувачот требаше да обезбеди поголема валидност на истражувањето.

i.   Анализа на фокус групата во поглед на свест за животната средина

Оваа анализа има за цел да го покаже обемот и квалитетот на информации за свеста на студентите за животната средина. Обемот на валидните информации покажува колку се студентите генерално информирани за состојбата на животната средина, а квалитетот на тие информации покажува со колку разбирање студентите ја поимаат животната средина и проблемите поврзани со истата. Истражувањето исто така има за цел да утврди дали студентите имаат претстава за најприоритетните проблеми во животната средина во Црна Гора. Затоа и прашалникот е конципиран така да остава максимална можна слобода во изнесувањето и образложувањето на испитаниците на нивните ставови. Исто така, им се остави слобода и според сопствените критериуми, да направат листа на еколошките проблеми според нивната ургентност. Анализата во оваа фаза исто така требаше да го покаже општото познавање на институциите на системот кои се занимаваат со животната средина, и на крај, од испитаникот да се чујат некои конструктивни предлози, во насока на решавање на проблемите во животната средина.

Според тоа, анализата е правена според одредени прашања, а главни критериуми за споредувањето се: **а) регионалната поделба, б) видот на завршено средно училиште и в) статусот на испитаникот (редовен или вонреден студент).**

Мислење за животната средина во Црна Гора

За фокус групата се подготвени прашања, како изведени забелешки од претходните фази на истражувањето, односно оние набљудувања на кои целото истражување го стави акцентот, а тоа се:

- a) **Мислење за состојбата на животната средина во Црна Гора**
- b) **Пет најважни еколошки проблеми во Црна Гора**
- c) **Кои институции во Црна Гора се занимаваат со заштитата на животната средина**
- d) **На кој начин да се заштитат природните богатства на Црна Гора.**

Овде треба да се напомене дека прашањата се поинаку конципирани, односно влегуваат во длабочината на примерокот, како и дека за овој вид на прашања не се потребни детални одговори, што како резултат ќе ја даде реалната слика на примерокот.

Мислење за состојбата на животната средина во Црна Гора

За ова прашање на испитаниците им се понудени три можни одговори, со молба да го образложат своето мислење. Понудените можности за одговор беа следниве:

- лошо
- добро
- одлично

Анализата се одвива според два критериума, и тоа:

- a) по региони и застапени средни училишта, и
- б) според застапеност по година на студии и статус на студентот.

Причината за таквата анализа истражувачот ја гледа во потребата да се спореди квалитетот на информации во зависност од видот на завршено средно училиште од една страна, и да се спореди информирањето и знаењето за животната средина според годината на студии од друга страна. Исто така, преку вториот критериум ќе се набљудува квалитетот на информации кои ги даваат редовните односно вонредните студенти. Анализата, која се базира врз критериумот на региони и застапеност на средните училишта, е прикажана во Табела бр. 7а.

Табела бр. 7а: Табела на застапеност и вид на завршено средно училиште на испитаникот по региони во Црна Гора

Состојба на животната средина	Регион								
	Централен			Јужен			Северен		
	Вид на завршено средно училиште								
	Гимназија	Медицинска школа	Останати средни училишта	Гимназија	Медицинска школа	Останати средни училишта	Гимназија	Медицинска школа	Останати средни училишта
лоша	2	2		1	1		1	1	1
добра	2		1	2			1		1
одлична						1			
Вкупно	4	2	1	3	1	1	2	1	2

Со увид во табелата 7а се добиваат следниве информации:

1. Од вкупниот број на студенти кои завршиле гимназија, 44% сметаат дека состојбата во животната средина е лоша, додека 56% сметаат дека состојбата во животната средина е добра; во однос на вкупниот број на испитаници, процентот на студенти кои завршиле гимназија а кои сметаат дека состојбата во животната средина е лоша, изнесува 23%, додека процентот на студенти кои завршиле гимназија а кои сметаат дека состојбата на животната средина е лоша, изнесува 29%;
2. Од вкупниот број на студенти кои завршиле медицинско училиште 100% сметаат дека состојбата во животната средина е лоша; во однос на вкупниот број на испитаници кои завршиле медицинско училиште а кои сметаат дека состојбата во животната средина е лоша, изнесува 23%;
3. Од вкупниот број на студенти кои завршиле некое од останатите средни училишта 25% сметаат дека состојбата во животната средина е лоша, 50% сметаат дека состојбата во животната средина е добра, а 25% сметаат дека состојбата во животната средина е одлична; во однос на вкупниот број на испитаници процентот на студенти кои завршиле некое од останатите средни училишта а сметаат дека состојбата на животната средина е лоша изнесува 6%, 13% сметаат дека состојбата во животната средина е добра и 6% сметаат дека состојбата во животната средина е одлична.

Кога овие податоци се гледаат само како нумерички показатели, ситуацијата изгледа прилично јасна. Меѓутоа, кога ќе ги погледнеме образложувањата на ставовите, сликата станува сосема поинаква.

Во централниот регион се забележува дека образложувањата не се засновани врз знаење или некоја едукација, туку врз основа на секојдневни информации, бидејќи на друг начин не може да се објасни недостигот на факти и примери. Ако го земеме предвид честото размислување за гимназијата како образование со најшироко образование, тогаш изненадува резултатот според кој ставовите на студентите кои завршиле други средни училишта имаат поголеми знаења и подобро познавање на состојбата, што го покажуваат преку бројните примери.

Во јужниот регион се забележуваат проблеми од друг вид. Иако постои елементарно познавање на материјата, се забележува појава дека студентите се врзуваат исклучително за проблеми во животната средина кои се од локален карактер. Конкретно, тоа најмногу се огледа во инсистирањето на заштита на крајбрежјето, како и на претераната урбанизација на приморјето. Студентите во образложувањата наведуваат позитивни примери на заштита на крајбрежјето, но наведуваат и примери каде со претераната урбанизација се губи просторот, и каде генерално, според нивното мислење, доаѓа до уништување на просторот. Во северниот дел се среќаваме со највисоко ниво на знаење и познавање на проблемите и заштитата на животната средина. Во овој регион дури нема разлика во знаењата помеѓу студентите кои завршиле гимназија и студентите кои завршиле некое од другите средни училишта. Евидентно добро се познаваат проблемите од заштитата на животната средина во цела Црна Гора. Во овој регион забележувањата се уште позначајни затоа што во рамки на фокус групата, 20% се испитаници кои живеат на село. Тоа подразбира дека образложувањата кои се дадени се поткрепени со конкретни примери, како што е претераната сеча на шумите, слабата физичка заштита на Националните паркови, слабото спроведување на законите во областа на ловот и риболовот, претераната и бесправна изградба, итн. Дури се забележува и фактот дека студентите сметаат дека законите во Црна Гора се многу строги, меѓутоа, како тие наведуваат, лошо се спроведуваат. Тоа укажува на повисоко ниво на едукација на студентите од овој регион, која произлегува од соработката со државните институции, како и големиот број на невладини организации, и тоа преку обуки, семинари и заеднички активности и акции. Конечно, нивните образложенија на предлозите за унапредување на животната средина се засновани врз секојдневните искуства и се многу реални. Анализата која се базира врз критериумот за застапеност на студентите според година и статус на студирање, е прикажана во Табела бр. 7b.

Табела бр. 7б: Застапеност на испитаниците-студентите на УЦГ според година и статус на студентот

Состојба на животната средина	Година на студии							
	I		II		III		IV	
	редовен	вонреден	редовен	вонреден	редовен	вонреден	редовен	вонреден
лоша	2		2		1	2	1	1
добра	2		3		1		1	
одлична	1							
Вкупно	5		5		2	2	2	1

Оваа табела покажува дека на повисоките години на факултетот се намалува бројот на студенти кои мислат дека состојбата во животната средина е добра. Причините се, како во созревањето на сознанијата за реалните проблеми во животната средина од една страна, така и во намалувањето на полагање на испитите на студентите. Претпоставката е дека преку студирањето се доаѓа до јакнење на критичката свест и сознанието за животната средина и проблемите на нејзината заштита.

Пет (5) најважни еколошки проблеми во Црна Гора

Анализата на ова прашање е веќе делумно обработена преку претходното прашање. Овде тоа е значајно во толкава мера што се бара потврда за тоа дали студентите навистина знаат кои се најголемите еколошки проблеми, односно дали се во состојба да состават листа на приоритетни проблеми кога е во прашање животната средина. Критериуми на анализата се регионализацијата, годината на студии и статусот на студентот. Во Табела бр. 8а е дадена листата на одговори за еколошките проблеми според региони.

Табела бр. 8а: Листа на одговори на приоритетни еколошки проблеми по региони на испитаниците-студентите на УЦГ

Тип на еколошки проблем	Регион			ВКУПНО
	Централен	Јужен	Северен	
Отпад	3	1	2	6 (35%)
Прекумерна урбанизација	1	2	1	4(23%)
Загадувани води	3		1	4(23%)
Заштитени природни добра		1	1	2(12%)
Заштита на флората и фауната		1		1(7%)
ВКУПНО:	7	5	5	17 (100%)

Со анализирање на податоците и дадените табели, се воочуваат логични и изненадувачки податоци. Имено, постоењето на сите видови на отпад и загадувањето настанато од постоењето на истите, евидентно е присутно и во ставовите на испитаниците и лесно се објаснува. Во централниот регион таквиот став се базира врз постоењето на Алуминиумскиот комбинат во главниот град Подгорица, како и неговите суровински бази во рудникот за боксит во Никшиќ, во кои испитаниците гледаат произведувачи на отпадот, со кој не се управува на адекватен начин. Покрај загадувањето на воздухот во блиската и подалеката околина на споменатите стопански ресурси, евидентно е влијанието на загаденоста на водата и земјоделското земјиште. Преку ваквиот став се изразува незадоволството поради непостоењето на центри за рециклирање, како и непостоењето на потребни системи за максимално прочистување на водите. Во јужниот регион проблемот на отпадот не се поврзува со постоењето на индустриски постројки, туку со непостоењето на соодветни можности за складирање, или рециклирање на секојдневниот отпад од туристичките и стамбените комплекси. Во северниот регион проблемот со отпадот се

поврзува со рудникот за јаглен и термоелектраната во Плевља, како единствени стопански субјекти кои ги произведуваат сите видови на отпад. Преку ставовите во централниот и северниот регион се провлекува прелог за поголемо инвестирање во нови технологии, како и за подобро планирање на местата за потенцијални рециклажни центри и депонии, додека во јужниот регион се задоволуваат со одредување на адекватни места за отстранување на отпадот. Проблемот со претераната урбанизација е евидентен за сите региони, со помал или поголем процент на учество. Јасно се гледа дека тој проблем е најмногу изразен во јужниот регион, каде „просторот се девестира во корист на туристичките интереси, бидејќи сите активности се изведуваат неплански, т.е. во колизија се со просторниот план на Црна Гора“ (цитат на испитаник).

Индикативни показатели во овие табели се следниве:

- три (или нешто помалку од две петтини) од испитаниците од централниот регион му даваат примат на отпадот како еколошки приоритет, исто толкав број од испитаниците му даваат предност на загадувањето на водата, а само 1 или една седмина, како значаен еколошки проблем гледаат во прекумерната урбанизација. Индикативно е дека испитаниците од централниот регион не сметаат дека се загрозени природните добра, како што се флората и фауната, посебно ако го земеме во предвид постоењето на националните паркови „Скадарско езеро“ и „Ловќен“.
- 40% од испитаниците од јужниот регион сметаат дека прекумерната урбанизација е главен еколошки проблем, додека со по 20% се застапени отпадот, заштитата на природните добра, и заштитата на флората и фауната. Индикативно е дека испитаниците од јужниот регион не го евидентираат како жаречки проблем загадувањето на водите. Причина за таквиот став може да биде дека испитаниците под отпад го сврстиле и проблемот со отпадни води, иако прашањата беа јасно издиференцирани, или дека проблемот на прекумерна урбанизација го опфаќа и проблемот со загадување на водите. Причината зошто ја потенцирале заштитата на флората и фауната, лежи во намалувањето на просторот поради урбанизација и во големиот број на шумски пожари во приморските делови.

Во табела бр. 8б е претставена листата на приоритетни еколошки проблеми според година на студии и статусот на студентот.

Табела бр. 86: Приоритетни еколошки проблеми спрема година на студии на испитаникот-студентот на УЦГ

Тип на еколошки проблем	Година на студии							
	I		II		III		IV	
	редовен	вонреден	редовен	вонреден	редовен	вонреден	редовен	вонреден
Отпад	2		2			1		1
Прекумерна урбанизација	1		1			1	1	
Загадувани води	2		1		1			
Заштитени природни добра			1				1	
Заштита на флората и фауната					1			
ВКУПНО:	5		5		2	2	2	1

Кога ќе се погледне оваа табела, само еден момент е индикативен, а тоа е дека е многу мало учеството на студенти во повисоките години кои сметаат дека загадувањето на водата е еден од приоритетите на еколошките проблеми.

Институции во Црна Гора кои се занимаваат со заштита на животната средина

Целта на ова прашање беше да се стекне слика за општата информираност на студентите за институциите кои се занимаваат со заштита на животната средина од една страна, како и да се види дали студентите знаат каква е хиерархиската состојба на државните институции.

Показателите се следниве:

- 63% од испитаниците знаат кои се институциите во државата кои се занимаваат со заштитата на животната средина, додека останатиот дел од фокус групата од 27% е делумно запознаен со оваа тематика, а 10% од испитаниците не знаат за кои институции станува збор; и

- најдобро познавање на институциите кои се занимаваат со животната средина покажуваат испитаниците од северниот регион, потоа од централниот, а најмалку испитаниците од јужниот регион.

Начин на заштита на природните богатства на Црна Гора

Цел на ова прашање беше да се утврди дали испитаниците располагаат со сознанија на кој начин и кои се приоритетите на заштитата на природните богатства на Црна Гора. Цел на прашањето не беше да ги утврди **процентите**, туку да се види дали за животната средина се размислува на начин кој е заснован на принципите во заштитата на животната средина и одржливото управување. Испитаниците, освен во јужниот регион, понудија одреден број на предлози, кои можат да се поделат на **а) административни** и **б) едукативно-оперативни мерки**.

Кога се зборува за административните мерки, испитаниците најмногу внимание му посветуваат на следново:

- рестриктивно спроведување на законите;
- зајакнување на инспекциските активности;
- подетално планирање и пошироко учество на заедницата во планирањето.

Кога се во прашање едукативно–оперативните мерки, студентите посебно внимание посветуваат на подигнувањето на нивото на свеста кај населението. Ваквиот пристап е својствен за секој регион во Црна Гора.

Оперативните мерки се разликуваат од регион до регион. Во јужниот регион испитаниците инсистираат на заштитата на просторот и водата, како и драстично намалување на урбанизацијата. Испитаниците од овој регион покажуваат колизија во своите ставови, бидејќи во петте најголеми еколошки проблеми не го гледаат проблемот на загадување на водите, а како мерки сите предлагаат заштита на водата. Тоа е најдобар доказ за заклучокот на истражувачот во поглавјето за најголеми еколошки проблеми, каде е констатирано дека студентите од јужниот регион го гледаат овој проблем на загадување на водите во целина со загадувањето на просторот.

Во централниот регион оперативните мерки се сведуваат на подетално планирање во рамки на просторното планирање, како и на контролираното користење на природните ресурси. Подеталното планирање во рамки на просторниот план мора да биде според одржливото планирање и управување со природните ресурси. Под контролирано користење на природните ресурси, се подразбира користење на оние ресурси кои се дадени на управување преку Законот за концесии, на начин како што е предвидено со закон и со зајакната контрола

на плановите и реализацијата на истите, како и оние ресурси кои се користат во туристичко-едукативни цели, со кои управуваат Националните паркови.

Во северниот регион се понудени најмногу мерки, кои се движат од административни до заштитни мерки, како што се:

- зачувување на зелените површини;
- користење на алтернативни системи за енергија и затоплување;
- основање на нови зелени површини; и
- пречистување на отпадните води.

Исто така, се даваат предлози околу соработката на институциите, невладиниот сектор и локалните заедници околу планирањето и реализацијата на плановите, со цел на транспарентен начин да се одвиваат сите процеси кои се поврзани со заштитата на животната средина. Сосема е логично дека најмногу мерки и активности се наоѓаат во северниот регион, со обзир на тоа дека спектарот на проблеми од заштитата на животната средина се најмногу застапени на овој простор.

Анализа на фокус групата во поглед на знаењето за животната средина

Оваа анализа следува како логично продолжение на првата фаза, во која во прашалникот се поставени осумнаесет (18) прашања. Врз основа на анализата од првата фаза, за фокус групата се издвоени четири (4) најзначајни прашања, и тоа:

- a) Колку Национални паркови има во Црна Гора, и дали и на кој начин се штитат природните богатства поради кои се ставени под заштита
- b) Начинот на решавање/ублажување на проблемите со отпадот во Црна Гора
- c) Кој е одржливиот начин на користење на природните богатства
- d) Дали Црна Гора е загрозувана од климатските промени и како може да се даде отпор или да се адаптира на нив

Цел на оваа анализа е да се утврди со колкаво знаење за животната средина располагаат студентите во моментот на истражување, и како нивото на тоа знаење варира во зависност од годината на студии на Факултетот за биологија.

Колку Национални паркови има во Црна Гора, и дали и на кој начин се штитат природните богатства поради кои се ставени под заштита

На делот од прашањата кои се однесуваат на Националните паркови во Црна Гора сите испитаници одговориле целосно точно, со покажување на знаење за постоењето на пониски заштитени категории како што се **регионален парк, природен парк, резервати, споменик на природата**. На вториот дел од прашањата одговорите претежно беа поврзани за неинформираноста, како и на физичката заштита, т.е. дека Националните паркови само физички ги штитат природните богатства. Во Табелата бр. 9 е претставена анализата на овие прашања, со следниве понудени одговори:

- 1. Колку Национални паркови има во Црна Гора:**
  - a) 2
  - b) 4
  - c) 5
- 2. Дали се штитат природните богатства во Националните паркови:**
  - a) да
  - b) не
- 3. На кој начин се штитат природните богатства во Националните паркови:**
  - a) физичка заштита
  - b) програмски мерки
  - c) не сум сигурен

Табела бр. 9: Одговори на испитаниците-студентите на УЦГ во заштитените подрачја во Црна Гора

Година, број и статус на студентот според година на студии		Понудени прашања															
		Колку национални паркови има во Црна Гора						Дали во НП се врши заштита на природните богатства				На кој начин се врши заштитата на природните богатства					
редовен	вонреден	редовен			вонреден			редовен		вонреден		редовен			вонреден		
		a	b	c	a	b	c	a	b	a	b	a	b	c	a	b	c
5	0	/	/	5	/	/	/	5	/	/	/	1	/	4	/	/	/
I				5				5				1		4			
5	0	/	/	5	/	/	/	5	/	/	/	2	/	3	/	/	/
II		/	/	5	/	/	/	5	/	/	/	2	/	3	/	/	/
2	2	/	/	2	/	/	2	2	/	2	/	2	/	/	1	/	1
III		/	/	2	/	/	2	2	/	2	/	2	/	/	1	/	1
2	1	/	/	/	1	/	/	2	/	1	/	1	1	/	1	/	/
IV		/	/	2	/	/		2	/	1	/	1	1	/	1	/	/
14	3	/	/	14	1	/	2	14	/	3	/	6	1	7	2	/	1
17		17						17				17					

Табела бр. 7 дава детална анализа на ова прашање при што останува индикативно прашањето на кои начини се штитат природните богатства. Имено, само еден (1) студент одговорил дека се штитат со програмски мерки, што чини 6% од фокус групата, или 33% од групата на вонредни студенти. Истражувачот смета дека постои недоволно знаење/познавање за природните богатства, како и за законската материја која ја уредува оваа област. Додека од една страна имаме класично набројување на заштитените природни богатства, од друга страна имаме ситуација дека не се знаат критериумите за поделба на заштитените природни добра по хиерархија, како и отсуство на знаење за мерките на заштита.

Начин на решавање/ублажување на проблемите со отпадот во Црна Гора

Ова прашање е едно од најзначајните во рамки на ова истражување, бидејќи суштински дава слика за знаењето на студентите за животната средина и проблемите на заштитата на животната средина. Прашањето се заснова на решавање на отпадот, статистички означен како најголем проблем на животната средина. Прашањето е конципирано така што, според мислењето на истражувачот, е наменето да го покаже знаењето/незнаењето на студентите, а не да извлекува „суви проценти“ за да се направи анализа.

Бидејќи отпадот е наведен како најголем еколошки проблем на Црна Гора, се очекува и соодветно знаење, но и сликата која ја добиваме со оваа анализа е директна последица на **неувидувањето/непознавањето на разлика помеѓу индустрискиот и другиот отпад.** Имено, испитаниците најчесто предлагаат изградба на центри за рециклирање, воведување на контејнери за различни видови на отпад, стандардизација на депониите, итн. Ако се наведе дека КАП – Подгорица (Комбинатот за алуминиум), рудникот за боксит во Никшиќ, термоелектраната во Пљевља и рудникот за јаглен во Пљевља се најголеми загадувачи, тогаш се очекува да се евидентира секој вид на отпад од тие стопански субјекти, како и начините на кои овие субјекти негативно влијаат врз животната средина. Испитаниците под поимот **отпад** подразбираат отпад кој секојдневно настанува со човечкото дејствување, а пред сè се мисли на отпад со чие рециклирање проблемот се решава. Одредено истапување со „нови технологии“ во местата во кои се наоѓаат споменатите стопански субјекти, покажува дека проблемот на индустриското загадување не се гледа генерално, на ниво на држава, туку во локални размери. Но, никој од испитаниците не дал предлог како да се реши проблемот со цврстиот и течниот отпад од рудникот, јаловините, и сл.

Ако составбата ја набљудуваме според региони, ситуацијата е следнава:

- во јужниот регион проблемот со отпадот се набљудува преку решавање на прашањето на депониите за една или повеќе општини. Предлозите се сведуваат на барање на соодветни простори за стандардизирани депонии или изградба на регионални депонии за јужниот регион, што е и разумно, со оглед на тоа дека овој регион нема големи стопански субјекти на копно, кои доведуваат до големи загадувања. **Индикативно е отсуството на предлози околу прашањата за течниот отпад и отпадот кој го загадува морето, како од туристичките комплекси така и од бродовите, посебно во пристаништето во Бар, и на крај, адекватни предлози кога станува збор за комуналните загадувања.**

- во централниот регион постојат големи загадувачи како што се КАП и рудникот за боксит во Никшиќ, а испитаниците проблемите од загадувањето од овие загадувачи ги гледаат во загадувањето на воздухот и водата. Цврстиот отпад кој настанува од работењето на овие два субјекта испитаниците не го евидентираат во прашалникот. Своите предлози ги поврзуваат за унапредувањето на технологиите, пред сè за прочистување на воздухот и водата во близина на споменатите стопански субјекти.
- во северниот регион сите испитаници го истакнуваат проблемот со општината Пљевља и тамошната термоелектрана и рудникот за јаглен. Проблемите со аерозагадувањето се и повеќе од евидентни – **општина Пљевља е црна еколошка точка во државата**. Логично е да се очекува дека испитаниците од овој регион ќе покажат повеќе знаење за отпадот, и тоа е точно, но само во смисла на евидентирање. Предлозите за решавање на проблемите ги гледаат во „позелени методи“ во работењето на двата субјекта, односно поголеми инвестирања во оние делови на производството кои најмногу го загадуваат воздухот.

Кој е одржливиот начин за користење на природните богатства

Целта на ова прашања беше да се утврди кои природни богатства се користат и дали тие, според начинот на кој се користат потпаѓаат под терминот **одржливо управување**. Ова прашање е најдобар показател за тоа како живеењето во одреден регион од државата го формира мислењето за животната средина. Во ваквиот пристап беше потребно пред испитаниците да се постават сите природни ресурси – богатства, со кои се управува по принципот на директно користење, во согласност со законската легислатива на Црна Гора. Според региони, состојбата игледа вака:

- во јужниот регион испитаниците од оваа фокус група, како природни богатства ги гледаат првенствено морето, шумите и флората и фауната. Кога станува збор за морето, студентите сметаат дека со морето не се управува на одржлив начин, посебно кога се работи за користење на рибниот фонд. Преовладува мислењето дека рибата се изловува односно лови повеќе отколку што тоа е потребно, и тоа на недозволен начин, а притоа да се нема податок за количината на рибниот фонд, па предлагаат зајакната контрола, но, според мислењето на истражувачот, зајакната контрола е само **средство за одржливо управување, додека пак од друга страна начин за одржливо управување отсуствува како предлог**. Шумите во јужниот регион не се интересни во експлоататорска смисла, но од заштитен аспект се многу значајни. Како такви, овие шуми и природата во целост, се подложни на шумски

пожари, па се предлага пошумување на опожарените површини, и тоа со оние видови кои се поотпорни на пожари, со што природата побргу би се вратила во нормална состојба. Со тоа се создаваат услови за повторно воспоставување на враќањето на дивечот, кој е принуден да го напушта своето природно живеалиште.

- во централниот регион, начинот на живот одредува поинакво размислување кога станува збор за одржливо користење на природните богатства. Во овој регион, испитаниците сметаат дека природните ресурси со кои треба одржливо да се управува, се поредени според следниов редослед:

1. користење на Националните паркови
2. користење на водата
3. лов и риболов

Користењето на националните паркови – Скадарското езеро и Ловќен, не се одвива на одржлив начин. Туристичкиот аспект на користењето на националните паркови не е доведен во прашање за студентите, но е доведено користењето на природните богатства во самите паркови. Главниот проблем во користењето на Скадарското езеро е бесправниот риболов и непостоењето на податоци за рибниот фонд на Скадарското езеро. Илегалниот риболов не смее да се толерира, а посебно на неконвенционалните и забранети начини. Кога се работи за Националниот парк Ловќен, студентите единствениот проблем го гледаат во, според нив, неквалитетниот начин на управување со шумите внатре во паркот, и со оглед на тоа дека веќе постојат планови за управување, предлагаат зајакната контрола.

Кога се во прашање водите во централниот регион, студентите сметаат дека со овој ресурс не се управува на одржлив начин. Сметаат дека речните текови мора да се уредат, дека мора да се искористи сиот енергетски потенцијал но на начин на кој ниту еден сегмент на животната средина не би бил загрозен. Со оглед на тоа дека водите се ресурс со кој се управува по пат на концесии, се предлага максимално почитување на одредбите од Законот за концесии, со зајакната контрола над работата на концесионерите. Кога е во прашање рибниот фонд, бидејќи нема податоци за количината на риба во реките, се предлага максимална контрола над риболовот, како и за тоа дали се употребуваат конвенционалните начини на риболов. Се предлага и туристичка валоризација на водените ресурси, преку квалитетна понуда за спортови на вода.

Студентите сметаат дека ловот и риболовот можат да се контролираат исклучително со почитување на законската регулатива, добри планови за ловишта, зајакнат

инспекциски надзор и казнена политика, како и подигање на свеста на ловците, риболовците и локалните заедници со вклучување во добри едукативни програми.

- во северниот регион, студентите од фокус групата ги гледаат проблемите во управувањето со Националните паркови, шумите и водите, па според вака подредената листа на приоритети ќе се работи и анализата во понатамошниот текст. Во северниот регион се наоѓаат три Национални паркови, и тоа: „Дурмитор“, „Биоградска Гора“ и „Проклетие“.

Кога се работи за „Дурмитор“ студентите сметаат дека мора максимално да се зајакне секој вид на заштита, посебно затоа што тоа е парк кој е под заштита на UNESCO. Најмногу се потенцира градбата некоординирана со просторниот план на Црна Гора, и секоја таква градба ја третираат како бесправна, па нивниот предлог околу одржливото управување подразбира многу рестриктивна градба во внатрешноста на Националниот парк. Овој национален парк е многу погоден за шумски пожари, кои инаку се честа појава. Испитаниците сметаат дека одржливото управување, во оваа смисла, мора да опфати современи начини на заштита, што подразбира инвестирање во едукацијата на луѓето и адекватна опрема. Исто така, деловите од шумите кои горат секоја година мора санитарно да се третираат, но и да се пошумува во ист обем, за да се надомести губитокот на шумите кои изгореле. Националниот парк „Биоградска гора“, генерално, има најмалку проблеми со своите природни богатства, а неговото користење е ограничено на туристичко-едукативни цели. Така, студентите предлагаат максимализација на планските документи кои ги следат туристичко-едукативните активности. Националниот парк „Проклетие“ од неодамна го доби тој статус, па во моментот на изработката на оваа анализа, нема целосно подготвена планска документација. Од таа причина, испитаниците предлагаат со планови и максимално рационално да се предвиди користењето на шумите, дивечот, и водата. Плановите мораат да опфатат санитарно користење на шумите, строго контролирано одвивање на ловот и риболовот, како и максимална заштита на Плавското езеро, Алипашините извори и реката Лим, како главни водени површини на овој парк. Се предлага изработка на добра туристичка понуда, за ресурсот туристички да се валоризира, посебно кога се има во предвид богатството на „Проклетие“ во бројот на леднички езера.

Користењето на шумските ресурси е, според мислењето на истражувачот, камен за сопнување помеѓу државните и недржавните институции. Проблемот лежи во тоа што на различен начин се толкува обемот и начинот на сечата на шуми. Поради таа

причина студентите предлагаат мерки, кои одат од транспарентно планирање во шумарството, преку интензивирање на нови засади, до административни мерки кои опфаќаат зајакнат инспекциски надзор на институциите кои се одговорни за управување со шумите и корисниците на шумите како природно богатство.

Кога се работи за водите во северниот регион, сите предлагаат управување со водите со користење на хидропотенцијалот на реките на северот, преку туристичка валоризација на водите, посебно на реката Тара и езерата во Националните паркови, до максимално зајакнат инспекциски надзор и казнена политика.

Дали Црна Гора е загрошена од климатските промени и како Црна Гора може да се спротисти односно да се адаптира на нив

Важноста на климатските промени во светот беше доволна причина во оваа фаза на истражувањето на студентите да им се постави и ова прашање. Исто така, целта на ова прашање е да се утврди дали помеѓу студентите постои интенција за перманентно следење во областа на животната средина, бидејќи во вториот дел на прашањето каде се бараат начини за спротиставување и адаптација на Црна Гора на климатските промени, тоа може да се утврди. Табела бр. 10 го прикажува ставот на студентите според година на студии за степенот на загрошеност на Црна Гора од климатските промени.

Табела бр. 10: Став на испитаникот-студентот на УЦГ по години на студии за степенот на загрошеност на Црна Гора од климатските промени

степен на загрошеност	ГОДИНА НА СТУДИИ				%
	I	II	III	IV	
нема загрошеност	3	2			47 %
мала загрошеност	2	3	2	1	29 %
голема загрошеност			2	2	24 %
ВКУПНО	5	5	4	3	100 %

Преовладува мислењето дека Црна Гора е малку загрошена со климатските промени и таков став делат 47 % од фокус групата. Дека Црна Гора не е загорозена од климатските промени сметаат 29% од фокус групата, а 24 % од фокус групата сметаат дека загрошеноста

на Црна Гора е голема. Со внимателно анализирање на оваа табела можат да се воочат одредени моменти кои се однесуваат на предзнаењето на студентите кое е стекнато во средните училишта, како и развојот на знаењата за време на студирањето, кое драстично го менува светот на студентите. Имено, кај студентите од I и II година не постои став дека Црна Гора е многу загрозувана од климатските промени, туку половина од испитаниците сметаат дека загрозуваност нема, а другата половина сметаат дека Црна Гора е малку загрозувана. Тој однос драстично се менува на стари години, каде не постои став за непостоење на загрозуваноста, туку релевантното мнозинство смета дека Црна Гора е многу загрозувана.

Кога станува збор за мислењето на студентите за тоа кои се начините на кои Црна Гора треба да се спротистави или адаптира на влијанието на климатските промени, со анализата се гледа дека и по региони различно се гледаат приоритетите и начините на кои Црна Гора може да се спротистави или адаптира на тоа влијание, но за сите регии може да се каже дека интенцијата е во намалувањето на урбанизацијата и зголемувањето на фондот на зелените површини, како и на порестриктивно користење на природните ресурси. Исто така, заеднички став е законската регулатива да се прилагоди така што паметно ќе се следаат емисиите од гасови, претераната урбанизација и користењето на природните ресурси.

II. АНАЛИЗА НА ИНТЕРВЈУТО

После завршувањето на работата со фокус групата од студенти, прашањата кои треба да се анализираат на највисоко ниво се искористија во интервјуто со проф. д-р Ангелка Шќепановиќ. Врз основа на сето изнесено, се наметна потребата од разгледување на следниве три прашања, и тоа:

- 1. Нивото на општото и институционалното знаење за животната средина;**
- 2. Формирање на листи на приоритети во областа на животната средина; и**
- 3. Недостиг на решенија на проблемите од заштитата на животната средина.**

Прашањата се поставени по логичен редослед и меѓусебно се поврзани, па секое од нив ќе се анализира поединечно, за преку анализата да се покаже нивната поврзаност.

Нивото на општото и институционалното знаење за животната средина е поврзано исклучително со системот на образование на сите нивоа. Овде посебно внимание се обрати на средното и високото ниво на образование, не земајќи го во предвид основното образование, бидејќи се смета дека на тоа ниво постои адекватна информираност на

ученикот, чие знаење на повисоко ниво треба да се употреби. Во претходните фази на истражувањето се укажува на квалитетот на знаењето на студентите, според тоа кое основно училиште го завршиле. Знаењето за животната средина во средните училишта е оскудно, бидејќи за екологијата се зборува само на општо ниво, и тоа факултативно, без практични искуства. Исто така е евидентно дека знаењата на студентите со завршена гимназија, како училиште кое би требало да даде најшироко образование е под очекуваното, и не отстапува од она на стручните и останатите средни учулишта. На Факултетот за биологија од каде потекнува фокус групата, предметот екологија се изучува во III и IV година и притоа не се занимава со заштитата на животната средина, туку со општото поимање на екологијата. После насочувањето со самофинансирање на IV или V година, предметот екологија се занимава со заштитата на животната средина, како хемиска, така и биолошка. Покрај тоа, во IV година постои предмет **одржлив развој**, кој дава знаење за животната средина и проблемите поврзани со неа. Сето наведено не е доволно знаењето за животната средина да се подигне на потребното ниво.

Формирањето на листи на приоритети во областа на животната средина е прашање од општ интерес и има потреба од мошне поширок пристап. Во претходната фаза на истражувањето е констатирано дека испитаниците формираат листи на најголеми еколошки проблеми во Црна Гора претежно врз основа на секојдневни информации, без поседување на вистинско знаење за проблемите на животната средина. Потребите на државата Црна Гора за следење на состојбата на животната средина и решавање на проблемите поврзани со неа перманентно се зголемуваат, а тоа мора да го следи и зголемува обемот на знаења на ниските нивоа на образование. На ниво на основно образование треба да се предвиди поактивно вклучување на учениците преку одредени предмети или училишни работилници, за во таа возраст да се влијае врз подигнувањето на еколошката свест. На ниво на средно стручно образование, екологијата треба да стане задолжителен предмет, за идните студенти адекватно да се подготват за настава на факултетот. Освен тоа, неопходно е практично вклучување во областа на заштитата на животната средина, како преку работилници и обуки, така и преку интензивна соработка со државните институции од една, и соработка со невладиниот сектор од друга страна.

Недостигот на решенија на проблемите од заштитата на животната средина е логичен крај во оваа група на прашања. Сегашниот систем на образование не остава многу можност за усовршување во областа на животната средина, со што се покажува дека Црна Гора има проблем со недостигот на кадри во оваа област. Тоа е и главната причина зошто нема доволно решенија за проблемите во животната средина. Овие проблеми моментално

се решаваат со издвојување на повеќе финансиски средства за специјализирање во странство, како инвестирање во иднината. Институциите исто така немаат доволно кадар за изнаоѓање на решенија за проблемите од заштитата на животната средина, и претежно се занимаваат со следење на постоечките закони и усогласувањето на домашната легислатива со европската. Државата Црна Гора во најголем дел ја искладила легислативата и воопшто строгите закони, па така со водење на поинаква кадровска политика може успешно да се носи со проблемите од заштитата на животната средина.

1.1.2. Анализа на високо образовната структура на Црна Гора од аспект на Поглавјето 27 - Животна средина и климатски промени; анализа на студентската попилација преку уписните податоци од Централниот информатички систем на Универзитетот на Црна Гора (2019/2020)

Во склоп на процесот за европски интеграции, усогласувањето на домашното законодавство е еден од главните столбови кои водат до пристапниот процес на Црна Гора и нејзина интеграција во европските текови. Имено, тој процес на усогласување со европското законодавство опфаќа и широк спектар на активности и ангажирања на државните институции во процесот на планирање, изработка, усвојување и спроведување на домашните закони според *acquis*-то на Европската унија. Овој пристап бара прилагодување на сите сегменти од општеството кои таквиот начин ќе го третираат од една страна на најодржлив начин, а од друга страна и на економски најрационален начин.

Областа на животната средина е најкомплексна област во процесот на европски интеграции, и за неа државата мора да обезбеди неопходна и подготвена кадровска структура. Црна Гора преку Уставот се определила да биде *еколошка држава*, што претставува дополнителна обврска на најодговорен начин да се размислува за животната средина. Ваквиот пристап може да се оствари само преку адекватна улога на високо образовните кадровски структури. Поради тоа е важно плански да се пристапи кон создавањето на услови за таквиот кадар да се образува во матичната држава.

Оваа анализа треба да ја покаже постоечката состојба во образованието на младите луѓе во научните дисциплини кои непосредно се занимаваат со проблемите на животната средина. Причината за тоа зошто анализата се занимава само со научните дисциплини кои непосредно се поврзани со проблемите од животната средина е многу рационална. Имено, проблемите од животната средина се многу комплексни и ги опфаќаат речиси сите сегменти од општеството. Поради тоа, животната средина е застапена и во другите поглавја од преговорите, но Поглавјето 27 ги опфаќа научните дисциплини кои се занимаваат со оваа проблематика на најадекватен можен начин. Кадровските ресурси во ова Поглавје треба да

дадат најголем можен придонес, а низ оваа анализа треба да се дадат одговори на следниве прашања:

- *дали пристапот на државата Црна Гора во заштитата на животната средина е адекватен;*
- *дали е неопходно плански да се менува системот на образование; и*
- *дали е доволно развиена свеста за животната средина кај младите луѓе.*

Црна Гора стана самостојна држава во 2006 година и сите општествени активности во првите години од осамостојувањето беа насочени кон институционално организирање на државата. Се работеше на донесувањето на законски регулативи за најважните области од општествениот живот, во согласност со нивото на преговорите со ЕУ. Листата на националната легислатива од периодот на усвојување на почетното мерило во 2016 па до почетокот на 2020 година е дадена во Прилог 3. **Оваа листа на закони е презентирана за да се прикаже колку државата Црна Гора направила на полето на усогласувањето на националната легислатива со легислативата на ЕУ, како и да ја профилира кадровската структура неопходна за вршење на тесно стручните дејности, како и имплементацијата на законските регулативи.** Предметната анализа на студентската популација се однесува на периодот од 2012 – 2019 година, за да опфати две генерации на запишани студенти на специјалистички и докторски студии. За изработка на анализата беше потребен таков модел кој ќе даде одговори на поставените прашања, а ќе биде и доволно компаративен. За таа цел, користени се податоци од **Централниот информатички систем (CIS)** на државниот **Универзитет на Црна Гора** во Подгорица. Податоците од УЦГ се користени поради:

1. приказ на вкупниот број на запишани студенти на сите факултети и програми, за периодот кој се испитува
2. приказ на вкупниот број на запишани студенти на сите научни програми кои непосредно се занимаваат со заштитата на животната средина

Во податоците, за потреби на анализата, се и следниве информации:

- a) вид на завршено средно училиште
- b) место на завршено средно училиште
- c) година на упис на било кој вид на студии
- d) година на завршување на било кој вид на студии

Врз основа на податоците од ЦИС на УЦГ (CIS), а во тесна корелација со поставените прашања на кои оваа анализа се однесува, се укажа потребата за поделба на Црна Гора во

региони, бидејќи анализата според тој критериум дава прецизни одговори на прашањето за адекватност на пристапот на државата кон проблемите од животната средина и развиеноста на свеста кај младите луѓе за истата проблематика, а посебно затоа што регионите во Црна Гора се развиваат на различни начини, а различни стопански дејности се носители на нивниот развој. Имено, северот на Црна Гора го базира својот развој на земјоделството, шумарството и дрвната индустрија како и туризмот. Централниот дел на Црна Гора се карактеризира со градежништво, индустрија, туризам, како и сите дејности кои главниот град, како таков, ги нуди. Јужниот регион се карактеризира со изразено развиен туризам и градежништво, производство на храна во приморски и морски услови, како и сообраќај на пристаништа, изградба на марини (пристаништа) со различен капацитет и многу изразен поморски сообраќај со сите свои атрибути.

Појдовна точка во оваа анализа беше запишаниот број на студенти во споменатиот период на сите студиски програми, за да се утврди податокот колку студенти во тој период се запишани на факултетите и студиските програми кои непосредно се занимаваат со проблемите од животната средина. Тој прв, базен податок служи како основа за сите видови на анализи кои овде ќе бидат предмет на набљудување. Во Табела бр. 11 е прикажан бројот на запишани студенти на сите факултети во истражуваниот период.

Табела бр. 11: Број на запишани студенти на сите факултети на УЦГ во истражуваниот период 2012-2019

Година на запишување	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ	740	818	686	392	393	392	391	391
ЕЛЕКТРОТЕХНИЧКИ ФАКУЛТЕТ	374	325	352	304	339	331	331	332
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ	414	335	323	301	292	307	272	283
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ	645	401	220	338	269	241	292	262
МАШИНСКИ ФАКУЛТЕТ	109	122	140	144	135	164	148	176

МЕТАЛУРШКО ТЕХНОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ	100	91	90	113	110	101	87	105
ПРИРОДНО МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ	193	239	232	230	233	218	207	199
ГРАДЕЖЕН ФАКУЛТЕТ	147	198	206	160	135	120	100	110
МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ	190	215	251	222	246	238	235	202
ПОМОРСКИ ФАКУЛТЕТ КОТОР	414	563	490	261	262	253	256	250
МУЗИЧКА АКАДЕМИЈА	21	20	28	21	16	24	17	26
ФАКУЛТЕТ ЗА ЛИКОВНИ УМЕТНОСТИ	24	20	25	27	25	27	31	29
ФАКУЛТЕТ ЗА ДРАМСКИ УМЕТНОСТИ	9	19	12	11	12	19	17	19
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЕРСТВО	250	221	258	150	182	229	174	180
БИОТЕХНИЧКИ ФАКУЛТЕТ	140	188	165	156	142	151	155	140
ФАКУЛТЕТ ЗА ПОЛИТИЧКИ НАУКИ	230	267	252	202	204	166	163	141
СТУДИСКА ПРОГРАМА ЗА ГЕОДЕЗИЈА	/	/	/	/	/	/	/	/
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ	61	64	65	53	57	40	61	65

ФАКУЛТЕТ ЗА СПОРТ И ФИЗИЧКО ВОСПИТУВАЊЕ	107	113	113	105	85	120	120	112
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ	346	331	359	330	325	351	316	233
ВКУПНО ЗАПИШАНИ СТУДЕНТИ	4.514	4.550	4.267	3.520	3.462	3.492	3.373	3.255

Дадената табела покрај вкупниот број на запишани студенти во испитуваниот период (2012-2019) покажува и јасен пад на запишување на студенти, и тоа во другата половина на набљудуваниот период. Од најголемиот број на запишани студенти во 2013 година, процентот на опаѓање на запишување го достигна својот максимум во 2019 година и изнесува 30%. Причините за тоа можат да бидат од различен карактер и овде се евидентираат следниве:

- отворањето на приватни високошколски установи,
- ограничувањето на упис на студенти на државниот универзитет,
- зголемен број на студентите кои студираат во странство.

Во Црна Гора, во системот за високо образование работат два (2) универзитета (еден државен и еден приватен) и пет (5) факултети во приватна сопственост, кои преземаат одреден број на студенти и на тој начин влијаат на намалување на уписот на студенти на државниот универзитет. Студирањето во странство е значајно застапено и покажува тенденција на раст. Треба да се напомене дека во истражуваниот период се запишани 30 433 студенти, или 3 800 студенти, во просек.

Интересен е приказот како намалувањето на уписите се одразува врз одредени факултети. Значаен раст покажува Машинскиот факултет, со перманентна стапка на раст на уписот во споменатиот период која изнесува 3,94%. Значајни падови се забележани на Економскиот, Филозофскиот, Правниот, Градежниот, Филолошкиот, Приморскиот, Факултетот за туризам и хотелиерство, како и Факултетот за политички науки, каде тој процент изнесува 30% помалку запишани студенти за споменатиот период. Градежниот факултет покажува пад на уписот на студенти, без оглед на тоа што овој период од испитувањето го карактеризира голема експанзија, како во градежништвото така и во инвестирањето во туризмот. Останатите факултети покажуваат континуитет, што одразува одредени

општествени трендови. Посебно важно за оваа анализа е што научните дисциплини кои непосредно се занимаваат со проблемите поврзани со заштитата на животната средина го покажуваат тој континуитет, што се прикажува во Табела бр. 12. Треба да се напомене дека табелата покажува учество на Природно-математичкиот факултет (**ПМФ**) и Металуршко-техничкиот факултет (**МТФ**) за основни студии, додека магистерските и докторските студии ќе бидат посебно разгледувани.

Табела. бр. 12: Намалување на запишаните студенти по факултети на УЦГ во истражуваниот период 2012-2019.

Година на запишување	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Σ
Универзитетска единица									
ПМФ	193	239	232	230	233	218	207	199	1715
МТФ	100	91	90	113	110	101	87	105	807
ВКУПНО	293	330	322	343	343	319	294	304	2558

Од оваа табела се гледа дека процентуалното учество на упис на студенти на овие два факултета за испитуваниот период изнесува 8%. Во овој дел од анализата само се евидентира тој процент, со констатација дека не е доволен, но во наредниот дел на анализата ќе се наведат причините за тоа, како и предлози на истражувачот на оваа анализа.

За потребите на оваа анализа, Црна Гора е поделена на 3 (три) географски региони: **северен, централен и јужен регион**. Групирањето на општините по региони е извршено не само според местоположбата, туку и според сличностите на условите за живот и стопанствување. Во сите општини се застапени сите видови на средни учуилишта кои се предмет на оваа анализа, така што и тој параметар е задоволен. Ова е многу важен показател, бидејќи веќе во оваа фаза на анализата зборува за тоа како државата успеала организациски да обезбеди идентични услови за школување, во смисла на избор на училиште.

За содржината на анализата да биде јасна, потребно е да се објаснат кратенките кои се користени, а се однесуваат на видот на постоечките средни училишта.

Г – гимназија

М – медицинско училиште

Ма – машинско училиште

Х – хемиско училиште

Гр – градежно училиште

Е – електротехничко училиште

Те – трговско и економско училиште

II. АНАЛИЗА ПО ГЕОГРАФСКИ РЕГИОНИ ВО ЦРНА ГОРА

За секој регион, предмет на оваа анализа се основните студии на Природно-математичкиот факултет (ПМФ) и Металуршко-техничкиот факултет (МТФ),

Северен регион

Овој регион опфаќа 11 општини, со вкупно 250,730 жители, спрема пописот од 2011 година (MONSTAT, 2011). Регионот го карактеризираат големи шумски комплекси, три (3) национални паркови, како и големи комплекси на земјиште за земјоделско и сточарско производство. Основни стопански гранки на овој регион се земјоделството, шумарството, рударството и туризмот. Посебно треба да се истакне туризмот, кој се развива во националните паркови и големите ски-центри, а исто така сè повеќе се развива и еко-туризмот и селскиот туризам. Во сите општини се застапени сите видови на средни училишта кои се предмет на оваа анализа. Во овој регион, до изградбата на автопатот Бар–Бољаре, немаше значајни инвестиции, а извршените приватизации сè уште не покажуваат значаен ефект. Најголемиот дел од работното население е поврзан со работи во државната администрација која опфаќа вработеност во здравството, образованието, локалната управа и претпријатијата од јавен интерес. Покрај наведеното, работни ангажмани се наоѓаат во приватниот и фамилијарниот бизнис, па така изградбата на автопатот значајно треба да го зголеми процентот на вработеност во овој регион. Сепак, значајното иселување од овие простори кон главниот град и приморјето, но и во други земји, поради решавање на egzистенцијалните прашања, зборува за нискиот стандард на живот, како и за недостигот на инвестиции и поттикнувачки мерки за развој на северот на земјата.

Ова се некои општи показатели за афинитетите на населението, што во голем дел го определуваат изборот на професијата. Анализата се состои од тоа да се прикаже колку студенти се запишале на факултетите и студиските програми кои непосредно се занимаваат со проблемите на животната средина, што во голема мера може да даде одговор на прашањето дали е потребно да се менува планскиот пристап на системот за образование и дали свеста за животната средина е доволно развиена. Табелата бр. 13 прикажува колку од студентите во истражуваниот период се запишале на Металуршко-технолошкиот факултет, на студиската програма за хемиска технологија.

Табела бр. 13: Северен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за хемиска технологија во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Тип на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	6	5	/	/	/	/	2	МТФ	Хемиска технологија
2	2013	3	4	/	/	/	/	1	МТФ	Хемиска технологија
3	2014	3	4	/	/	/	/	3	МТФ	Хемиска технологија
4	2015	15	5	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
5	2016	14	5	1	/	/	/	1	МТФ	Хемиска технологија
6	2017	12	3	/	/	/	/	1	МТФ	Хемиска технологија
7	2018	8	4	/	/	/	/	1	МТФ	Хемиска технологија
8	2019	15	8	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
УКУПНО:		76	38	1	/	/	/	9	124	124

Тоа што евидентно ја карактеризира оваа табела е податокот дека многу значаен интерес за оваа студиска програма покажале учениците со завршена гимназија (**61%**), што од аспект на општото образование кое го дава гимназијата не е за изненадување. Табелата покажува уште два значајни аспекти, и тоа:

- значаен процент на ученици (**30%**) од медицинските училишта кои се определиле за оваа студиска програма; тоа е уште позначајно со оглед на драстичната разлика во образованието која го дава училиште како што е медицинското;

- минорен процент од сите останати училишта (9%) во упис на оваа студиска програма; овој податок е уште почуден, ако се земе во предвид дека 90% учество во оваа група е од трговско-економските училишта;
- посебно е индикативно дека ниту еден студент не е запишан од хемиско училиште.

Во Табела бр. 14 е прикажана состојбата на студиската програма за **заштита на животната средина на МТФ**, со констатација дека состојбата е многу различна во однос на претходната студиска програма.

Табела бр. 14: Северен регион на ЦГ - број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за заштита на животната средина во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Тип на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	12	1	/	/	/	/	3	МТФ	Заштита на животната средина
2	2013	5	1	/	1	/	3	5	МТФ	Заштита на животната средина
3	2014	12	5	1	/	/	/	5	МТФ	Заштита на животната средина
4	2015	16	1	/	/	/	6	7	МТФ	Заштита на животната средина
5	2016	6	2	2	/	/	2	8	МТФ	Заштита на животната средина
6	2017	9	1	1	/	/	4	3	МТФ	Заштита на животната средина
7	2018	8	2	1	/	1	1	6	МТФ	Заштита на животната средина
8	2019	10	1	/	1	/	2	7	МТФ	Заштита на животната средина
ВКУПНО:		78	14	5	2	1	1	44	162	162

Во табела 12. карактеристични се следните елементи:

- бројот на испитани студенти со завршена гимназија во номинален износ е речиси ист, но процентот (**48%**) е значително помал, поради поголемиот број на запишани студенти;
- значаен пад на запичаните студенти од медицинските училишта, како во номинален, така и во процентуален износ (**8%**);
- значајно зголемување на останатите стручни училишта и нивниот процент (**16%**) е условен од значително големиот интерес на учениците од електротехничките училишта за заштита на животната средина; И
- енорно зголемен процент (**27%**) на запичани студенти од трговско-економските училишта.

После приказот на запишаните студенти на **МТФ**, се набљудува Природно-математичкиот факултет (**ПМФ**) со своите студиски програми. Табела бр. 15 дава приказ на студентите на студиската програма за физика.

Табела бр.15: Северен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за физика во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Тип на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	9	3	/	1	/	/	1	ПМФ	Физика
2	2013	5	/	/	/	/	3	1	ПМФ	Физика
3	2014	8	/	/	3	/	/	1	ПМФ	Физика
4	2015	3	2	/	/	/	7	2	ПМФ	Физика
5	2016	4	1	/	/	/	2	1	ПМФ	Физика

6	2017	6	/	/	/	/	4	1	ПМФ	Физика
7	2018	6	/	/	/	/	1	/	ПМФ	Физика
8	2019	4	/	/	1	/	1	/	ПМФ	Физика
ВКУПНО:		45	6	/	6	/	18	7	82	82

Основен факт кој оваа табела го покажува е генерално малиот број на запишани студенти за студиската програма за физика. Останатите индикативни показатели се следниве:

- стандардно високо учество на гимназијалци (55%);
- заеднички процент (16%) на ученици од медицинските училишта и ученици од трговско-економските училишта.
- заеднички процент (29%) на запичани студенти од машинските и електротехничките училишта, условен од релативно високото учество на ученици од електротехничките училишта;
- индикативно е отсуството на запичани студенти од градешните училишта на оваа студиска програма.

Уште една студиска програма од ПМФ е предмет на оваа анализа, а тоа е студиската програма за биологија (Факултетот за биологија). Во Табела бр. 16 е прикажана состојбата на запичани студенти на оваа студиска програма.

Табела бр. 16: Северен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за биологија во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Тип на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	9	2	/	/	/	1	1	ПМФ	Биологија
2	2013	12	5	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија

3	2014	11	4	/	/	/	/	2	ПМФ	Биологија
4	2015	8	5	1	/	/	/	2	ПМФ	Биологија
5	2016	22	9	/	/	/	1	/	ПМФ	Биологија
6	2017	13	3	1	/	/	2	5	ПМФ	Биологија
7	2018	9	6	/	/	/	2	1	ПМФ	Биологија
8	2019	7	5	/	/	/	2	3	ПМФ	Биологија
ВКУПНО:		91	49	2	/	/	8	14	164	164

Овој приказ е многу сличен со студиските програми на МТФ. Имено, гројот на запишани студенти е приближен со бројот на студенти на хемиска технологија и заштита на животната средина, Оваа табела ја карактеризира следново:

- номиналното учество на гимназијалци е највисоко, додека процентот (56%) воедно највисок забележан;
- процентот (30%) на запишани студенти со завршено медицинско училиште е реален приказ, со оглед на блискоста на програмата;
- релативно висок процент (14%) кој го чинат запишаните од хемиски, електротехнички и училиштата од трговско-економска насока.

Во северниот регион, за испитуваниот период се запишани вкупно 532 студенти. Процентуалното учество по студиски програми е следново;

- хемиска технологија 23%
- заштита на животната средина 31%
- физика 15%
- биологија 31%

Ваквата структура на запишани студенти од северниот регион укажува на изедначеноста во интересот за хемиска технологија, заштита на животната средина и биологија од една, а намален интерес за физика од друга страна. За потребите на регионот, освен биологијата која се бара во образованието и некои државни институции, позитивен е фактот за зголемениот интерес за заштита на животната средина, ако се земе во обзир кои се стопанските дејности

застапени во регионот (екотуризам, рурален туризам, земјоделство). Индикативен е интересот за студиската програма за хемиска технологија. Имено, во регионот не постојат индустриски субјекти кои имаат потреба од ваков кадар. Сите индустриски објекти во кои требаа вакви кадри беа во државна сопственост сега се приватизирани и нивната намена е променета. Денеска ситуацијата е таква што и во случај на потреба, се агажираат кадри од страна и по потреба. Кога е во прачање студиската програма за физика, интересот во овој регион е константен, без оглед на потребите и можностите за вработување.

Централен регион

Овој регион опфаќа 3 (три) општини, а меѓу нив е и главниот град Подгорица. Во овој регион живеат 221,066 жители, според пописот од 2011 година (MONSTAT, 2011). Основни стопански гранки на овој регион се индустријата, земјоделството и туризмот, кои ги нудат основните можности за вработување. Кон тоа треба да се додаде и големиот број на вработени во сите нивоа на администрацијата, која овде е и најзастапена. Индустријата е претежно приватизирана, а бројот на вработени постојано варира од зависност од потребите на приватниот сектор. Земјоделството се врзува за големиот Агрокомбинат **"13 јул Плантаже"** (Plantaže 13 jul, n.d.) и семејните домаќинства, а бројот на вработени варира во голема мера, со оглед на тоа дека се работи за сезонски работи. Туризмот се сведува на посета на двата национални парка, хотелиерство и угостителство, каде исто така ќе варира бројот на работна сила, во зависност од потребите. Експанзијата во градежната индустрија во главниот град овозможуваше висок степен на вработеност на домашната работна сила, но како што проблемот на недостиг на работна сила е глобален, така се укажа и прилика за вработување на работници од странство во голем број. Основна карактеристика на овој регион е константен прилив на население, претежно од северот на земјата, што во случај на нов попис на населението, многу ќе го промени бројот на жители на главниот град. Во Табела бр. 17 е прикажан бројот на запишани студенти во испитуваниот период на МТФ, студиска програма за хемиска технологија на МТФ.

Табела бр. 17: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за хемиска технологија во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Тип на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	4	8	1	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
2	2013	5	9	3	/	/	1	/	МТФ	Хемиска технологија
3	2014	4	5	2	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
4	2015	7	7	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
5	2016	6	7	3	/	1	/	/	МТФ	Хемиска технологија
6	2017	4	7	2	1	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
7	2018	3	5	4	/	/	1	/	МТФ	Хемиска технологија
8	2019	7	2	2	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
УКУПНО:		40	50	17	1	1	2	/	111	111

Оваа табела ги има следниве специфичности:

- со оглед на тоа дека се работи за централниот регион, каде е и главниот град, воочлив е мал процент на запишани студенти на оваа студиска програма;
- предупредува за падот (36%) на запишани студенти од гимназија и тоа на мал број на запишани студенти;
- голем процент (45%) на запишани студенти од медицинските училишта;
- учество на сите други специјализирани училишта во износ од 19%;
- целосно отсуство на ученици од училиштата од трговско-економската насока

Во Табела бр. 18 е даден приказ на запишаните студенти на студиската програма за заштита на животната средина на МТФ.

Табела бр. 18: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за заштита на животната средина во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Тип на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	4	5	3	/	1	2	2	МТФ	Заштита на животната средина
2	2013	2	6	4	2	/	/	2	МТФ	Заштита на животната средина
3	2014	4	9	/	2	/	2	/	МТФ	Заштита на животната средина
4	2015	5	2	/	/	2	/	1	МТФ	Заштита на животната средина
5	2016	3	3	1	1	1	6	1	МТФ	Заштита на животната средина
6	2017	6	4	3	1	/	1	5	МТФ	Заштита на животната средина
7	2018	6	5	7	1	/	2	/	МТФ	Заштита на животната средина
8	2019	2	5	13	/	/	/	2	МТФ	Заштита на животната средина
UKUPNO:		32	50	31	7	4	13	13	150	150

Табела бр. 18 ги дава следниве информации:

- континуиран пад на запишаните студенти од гимназија, како во номинален така и во процентуален износ (21%);

- константно добар процент (33%) на запишани ученици од медицинските училишта;
- значаен пораст на запичани ученици од специјализираните училишта, па така учеството на запишани на оваа студиска програма достигнало 37% запишани ученици;
- незнатно учество на ученици (9%) од училиштата од трговско-економска насока за набљудуваниот период.

Табела бр. 19 покажува каква е структурата на запишаните студенти на ПМФ, на студиската програма за физика.

Табела бр. 19: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за физика во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Вид на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	8	/	1	1	1	/	2	ПМФ	Физика
2	2013	2	3	/	3	1	3	5	ПМФ	Физика
3	2014	5	2	/	/	/	4	2	ПМФ	Физика
4	2015	2	4	1	/	1	5	5	ПМФ	Физика
5	2016	8	2	1	2	/	/	2	ПМФ	Физика
6	2017	5	3	/	1	2	/	/	ПМФ	Физика
7	2018	5	/	1	/	/	3	/	ПМФ	Физика
8	2019	4	1	/	1	/	1	1	ПМФ	Физика
ВКУПНО:		39	15	4	8	5	16	17	104	104

Дадената табела покажува многу интересна структура на запишани студенти, со што може да се види следново:

- мал бој на запишани студенти на оваа студиска програма во периодот на испитуваниот период;
- висок процент (37%) на запишани студенти со завршена гимназија;
- висок процент (32%) на запишани студенти од специјализираните училишта, каде би требала да биде тенденцијата и во номинална смисла;
- солидно учество на запишаните студенти (15%) со завршено електротехничко училиште, кое според ширината на иницијалното знаење од областа на физиката би требало да биде поголемо;
- процентот од 16% од запишаните студенти од училишта со трговско-економска насока е многу сигнификантен и сам по себе отвора многу прашања, во кои ќе стане збор во сублимираните податоци.

Во Табела бр. 20 е прикажана структурата на запишани студенти на ПМФ, на студиската програма за биологија.

Табела бр. 20: Централен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за биологија во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Вид на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	9	9	1	/	/	1	2	ПМФ	Биологија
2	2013	8	8	/	/	/	1	/	ПМФ	Биологија
3	2014	8	11	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија
4	2015	12	7	1	/	/	/	1	ПМФ	Биологија
5	2016	10	6	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија

6	2017	8	5	2	1	/	/	3	ПМФ	Биологија
7	2018	6	20	2	/	/	/	3	ПМФ	Биологија
8	2019	8	14	/	/	/	2	/	ПМФ	Биологија
ВКУПНО:		69	80	6	1	/	4	9	169	169

Овде можеме да ги видиме следниве карактеристики:

- процент од 41% запишани гимназијалци на студиската програма за биологија покажува традиционален тренд за овие простори;
- ученици од медицинските училишта и на овој пример (47%) покажуваат дека не се оддалечуваат многу од своите афинитети и претежно запишуваат факултети сродни на својот средношколски профил;
- останатите специјализирани училишта при уписот на оваа студиска програма учествуваат со 6%, што е доволен показател за незаинтересираноста за студиската програма
- уписот на студенти од училиштата со трговско-економска насока во процент од 6%, судејќи според табелата, е од спорадичен вид во овој регион.

Во овој регион на испитуваниот период запишани се вкупно 534 студенти на студиските програми кои непосредно се занимаваат со заштита на животната средина. Процентуалната структура по студиски програми изгледа вака:

- студиска програма за хемиска технологија 32%
- студиска програма за животна средина 19%
- студиска програма за физика 21%
- студиска програма за биологија 28%

Специфичност на овој регион е застапеноста на индустријата, која во целост е приватизирана. Од таа причина најголемиот интерес е за некоја индустриска програма, иако регионот се соочува со недостиг од кадри. Причините лежат во негативните економски ефекти и во одливот на кадри. Со оглед на потребите на другите стопански дејности, процентот на запишани студенти на програмата за животна средина би требало да биде повисок. Номиналниот број на запишани студенти по година за испитуваниот период изнесува 12 студенти, и тој сам по себе не ги задоволува потребите на регионот. Потребите се надоместуваат од студиската програма за биологија и тоа се две студиски програми кои

во овој регион се следат меѓусебно. Во овој регион, а и државата воопшто, студиската програма за физика е недоволно застапена, при што треба да се каже дека процентот на студенти на физика кои се запишуваат во други земји е скоро идентичен со процентот во Црна Гора.

Јужен регион

Јужниот регион опфаќа 6 (шест) општини, со вкупен број на 130.683 жители, што е официјален податок од пописот во 2011 година (MONSTAT, 2011). Основни стопански гранки во овој регион се туризмот и хотелиерството, екстензивното земјоделство и услужните дејности. Најголем дел од населението е вработено во државната администрација на сите нивоа, и овде е изразено работењето во морепловството, но поради недостиг на национални поморски компании, голем број од морепловците пловат за странски компании. Затоа се воочува парадоксална ситуација, дека поради недостигот на национална поморска компанија, во оваа гранка нема вработени. Во овие општини постојат средни училишта кои се предмет на оваа анализа, со функционирање на два (2) приватни факултета, и тоа Факултетот за бизнис и туризам во Будва и Факултетот за медитерански бизнис студии во Тиват. Регионот го карактеризира голем недостиг на работна сила во хотелиерството и туризмот, како и угостителството, што се надоместува со прилив на работна сила од северот на државата и од земјите во регионот.

Во табела бр. 21 е прикажана структурата на запишани студенти на МТФ, на студиската програма за хемиска технологија.

Табела бр. 21: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за хемиска технологија во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Вид на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	3	/	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
2	2013	2	/	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
3	2014	4	/	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија

4	2015	/	/	1	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
5	2016	2	/	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
6	2017	3	/	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
7	2018	4	1	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
8	2019	2	/	/	/	/	/	/	МТФ	Хемиска технологија
ВКУПНО:		20	1	1	/	/	/	/	22	22

Оваа табела може да се објасни така што, освен гимназијалци (91%) и спорадични случаи од другите специјализирани училишта, не постои интерес за упис на оваа студиска програма, што најдобро го потврдува малиот број на студенти запишани во овој период. Во Табела бр. 22 е прикажана структурата на запишани студенти на МТФ, на студиската програма за заштита на животната средина.

Табела бр. 22: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за заштита на животната средина во испитуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Вид на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	4	/	/	/	/	/	/	МТФ	Заштита на животната средина
2	2013	1	/	/	/	/	/	1	МТФ	Заштита на животната средина
3	2014	/	/	/	/	1	/	/	МТФ	Заштита на животната средина
4	2015	3	/	/	/	2	/	3	МТФ	Заштита на животната средина
5	2016	/	1	1	/	/	/	2	МТФ	Заштита на животната средина

6	2017	1	/	1	/	/	/	5	МТФ	Заштита на животната средина
7	2018	4	/	/	/	/	/	2	МТФ	Заштита на животната средина
8	2019	2	/	/	/	/	/	/	МТФ	Заштита на животната средина
ВКУПНО:		1	1	2	/	3	/	13	34	34
		5								

Овој приказ не се разликува значајно од претходниот, освен што треба да се напомене добриот дел на запишани гимназијалци (44%), кој го следи и добар дел (38%) на запишани од училиштата со трговско-економски насоки.

Генерално гледано, индикативен е показателот дека од јужниот регион многу мал бројот на студенти се запишува на факултетите и студиските програми кои непосредно се занимаваат со изучување на проблемите за животната средина. Ова најдобро го отсликува интересот на средношколците за проблемите на животната средина, кој во споредба со централниот и северниот регион, е многу мал.

Во Табела бр. 23 се прикажува структурата на запишаните студенти на ПМФ, на студиската програма за физика.

Табела бр. 23: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за физика во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Вид на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	2	/	/	/	/	/	/	ПМФ	Физика
2	2013	3	/	/	/	/	/	1	ПМФ	Физика
3	2014	/	/	1	/	/	/	/	ПМФ	Физика
4	2015	1	/	1	/	/	/	/	ПМФ	Физика
5	2016	1	1	/	/	/	/	/	ПМФ	Физика
6	2017	1	/	/	/	/	/	/	ПМФ	Физика

7	2018	/	1	/	/	/	/	/	ПМФ	Физика
8	2019	/	/	/	/	/	/	/	ПМФ	Физика
ВКУПНО:		8	2	2	/	/	/	1	11	11

Оваа студиска програма ја карактеризира убедливо најмал број на запишани студенти, кој сигурно не може да ги задоволи ни локалните потреби во областа на образованието. Константно високото учество на запишани ученици од гимназиите (73%) не може да ја промени констатацијата за недостиг на кадар. Овде треба да се нагласи дека дел од потенцијалните кандидати за оваа студиска програма ги одвлекува Поморскиот факултет во Котор, но генерално може да се констатира големото отсуство на интерес за оваа студиска програма.

Во Табела бр. 24 е прикажана структурата на запишани студенти на ПМФ, на студиската програма за биологија.

Табела бр. 24: Јужен регион на ЦГ – број на запишани студенти на Металуршко-технолошкиот факултет на УЦГ – студиска програма за биологија во истражуваниот период 2012-2019

Реден број	Година на упис	Вид на средно училиште							Универзитетска единица	Студиска програма
		Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те		
1	2012	2	/	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија
2	2013	5	2	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија
3	2014	5	1	/	/	/	/	1	ПМФ	Биологија
4	2015	12	/	/	/	/	/	1	ПМФ	Биологија
5	2016	1	2	/	/	/	/	1	ПМФ	Биологија
6	2017	5	2	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија

7	2018	2	2	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија
8	2019	4	1	/	/	/	/	/	ПМФ	Биологија
UKUPNO:		36	10	/	/	/	/	3	49	49

Оваа табела покажува дека оваа студиска програма е најинтересна за средношколците од јужниот регион, кои се определиле за научни дисциплини кои непосредно се занимаваат со заштитата на животната средина. Освен тоа, таа прикажува дека за оваа насока се определиле ученици од училиштата на кои оваа студиска програма им е релативно блиска па процентот на запишани гимназијалци (93%) е реален одраз на интересот за оваа студиска програма. Овде можеби е индикативно отсуството на ученици од хемиските училишта, додека присуството на запишани студенти од училиштата со трговско-економска насока (7%) е од спорадичен карактер.

Овој регион има најмалку запишани студенти на сите универзитети и приватни факултети во Црна Гора. Причините може да ги бараме во различните афинитети на младите луѓе, а потоа и големиот одлив на студенти во странство. Значаен дел од младите луѓе после завршувањето на средното училиште веднаш се вработуваат, а друг дел се обидуваат да се преквалификуваат, а со цел да се стекнат со знаење во оние професии кои се поврзани со морепловството и угостителството, бидејќи тоа се дефицитарни струки.

Како логичен след треба да се даде приказ на вкупно запишаните студенти според региони на испитуваната студиска програма, што е дадено во Табела бр. 25.

Табела бр. 25: Вкупно запишани студенти на МТФ и ПМФ на УЦГ по региони на испитуваната студиска програма во истражуваниот период 2012-2019

Факултет	МТФ		ПМФ		Вкупно
Регион	Хемиска технологија	Заштита на животната средина	Физика	Биологија	
Северен	125	162	82	164	532
Централен	112	150	104	169	534
Јужен	22	34	11	49	116
Вкупно	259	346	197	382	1.184

Оваа табела дава јасен приказ според регион по број на студенти на студиските програми за испитуваниот период. Во номинален износ евидентиран е речиси идентичен број на студенти од северниот и централниот регион, и значајно заостанување на јужниот регион. Гледано преку проценти, северниот и централниот дел имаат по 45%, додека јужниот регион е застапен со 10%.

Приказ на запишаните студенти според видот на средно училиште на испитуваните студиски програми е даден во Табела бр. 26.

Табела бр. 26: Вкупно запишани студенти на МТФ и ПМФ на УЦГ според видот на средно училиште на испитуваната студиска програма во истражуваниот период 2012-2019

Факултет	МТФ		ПМФ		Вкупно
Вид на училиште	Хемиска технологија	Заштита на животната средина	Физика	Биологија	
Гимназија	136	125	92	196	549
Медицинско училиште	89	65	23	139	316
Хемиско училиште	19	38	6	8	71
Машинско училиште	1	9	14	1	25
Градежно училиште	1	8	5	/	14
Електротехничко училиште	2	31	34	12	79
Трговско-економско училиште	9	70	25	26	130
Вкупно	257	346	199	382	1184

Поради копмлексноста на ваквиот начин на анализирање за ниво на основни студии, ќе се прикаже и колку студенти завршиле основни студии кои се предмет на анализата, што е дадено во Табела бр. 27 и распоредено по студиски програми и видови на средни училишта

кои студентите ги завршиле. Оваа табела содржи податоци за запичаниот број на студенти според студиска програма, број на студенти кои завршиле основни студии, како и процентот на извршување.

Табела бр. 27: Дипломирани студенти на МТФ и ПМФ на УЦГ според видот на средно училиште на испитуваната студиска програма во истражуваниот период 2012-2019

Факултет	МТФ						ПМФ						Вкупно		
	Хемиска технологија			Заштита на животната средина			Физика			Биологија					
	Up	Di	%	U	Di	%	U	Di	%	Up	Di	%			
Гимназија	13	31	23	1	3	25	9	1	16	19	6	31	549	13	25
	6			2	1	5	2	5		6	1			8	
Медицинско училиште	89	17	19	6	1	26	2	1	4	13	8	6	316	43	13
				5	7		3			9					
Хемиско училиште	19	/	/	3	1	3	6	1	16	8	2	25	71	4	5
				8											
Машинско училиште	1	/	/	9	/	/	1	1	7	1	/	/	25	1	4
							4								
Градежно училиште	1	/	/	8	1	12	5	/	/	/	/	/	14	1	7
Електротехничко училиште	2	/	/	3	5	16	3	1	3	12	2	16	79	8	10
				1			4								
Економско училиште	9	4	44	7	1	18	2	/	/	26	/	/	130	17	13
				0	3		5								
Вкупно	25	52	20	3	6	19	1	1	9	38	7	19	118	21	18
	7			4	8		9	9		2	3		4	2	
				6			9								

За потребите на анализата потребно е да се нагласат два детали кои се наоѓаат во Табела бр. 11 од оваа анализа:

- во испитуваниот период бројот на запишани студенти на МТФ изнесува 807;
- во истиот период бројот на запишани студенти на ПМФ изнесува 1.715;

Од сето ова се гледа следново:

- од вкупниот број на запишани студенти на МТФ во испитуваниот период, на студиската програма за хемиска технологија и заштита на животната средина запишани се 603 студенти, или 75%;
- од вкупниот број на запишани студенти на ПМФ во испитуваниот период, на студиската програма за физика и биологија запишан е 581 студент, што чини 34%.

Треба да се напомене дека остатокот од 25% на МТФ им припаѓа на останатите студиски програми, а тоа се металургија и метали. Податоците покажуваат дека процентот на завршување на тие две студиски програми е многу поголем и изнесува повеќе од 40%, па така просекот на завршување на студиските програми за хемиска технологија и заштита на животната средина на ниво на МТФ го намалуваат процентот на завршување на основните студии.

На ПМФ процентот од 66% потпаѓа на студиските програми за математика, математика и компјутерски науки, компјутерски науки и сметководство и иновациони технологии. На тие програми е многу висок процентот на завршување во однос на студиските програми за физика и биологија, но како и во случајот на МТФ, овие студиски програми го намалуваат процентот на завршени основни студии.

Сè што е наведено претходно се однесува на основните студии, додека состојбата со специјалистичките, магистерските и докторските студии е доста поинаква и тоа во негативна насока. Поради рационалност, таквата анализа е направена за сите региони заедно.

За потребите за согледување на состојбата и за анализата, набљудувани се и студиските програми на повисоките нивоа на УЦГ (специјалистички студии, магистерски студии, докторски студии), кои овозможуваат изучување (на сегментите) на заштитата на животната средина. Во Табела бр. 28 се прикажани универзитетските единици на УЦГ кои овозможуваат изучување на животната средина на споменатите нивоа.

Табела бр. 28: Универзитетски единици на УЦГ со повисоки нивоа на изучување на заштитата на животната средина

Ниво на студирање			
Универзитетска единица	Специјалистички студии	Магистерски студии	Докторски студии
МТФ	ДА		
БИОТЕХНИЧКИ ФАКУЛТЕТ	ДА	ДА	
ПМФ	ДА	ДА	ДА

Со оваа табела се врзуваат некои карактеристики, и тоа за МТФ и за Биотехничкиот факултет. Имено, МТФ кој на основните студии има програми поврзани за животната средина, нема можност за изучување на специјалистичките и докторските студии. Од друга страна, биотехничкиот факултет на основните студии нема програма која е поврзана со животната средина, но затоа има на специјалистичките и магистерските студии. Со право може да се постави прашањето дали дадената ситуација е проследена со некоја одредена логика или тоа е само некое моментално решение!?

Во Табела бр. 29 е дадена структурата на запишани студенти на специјалистичките студии, на студиската програма за заштита на растенијата, бидејќи ова претставува заеднички приказ за сите региони.

Табела бр. 29: Структура на запишани студенти на специјалистички студии на студиската програма за заштита на растенијата на ПМФ на УЦГ според видот на средно училиште во истражуваниот период 2012-2019.

Универзитетска единица	Студиска програма	Година на упис	Вид на средно училиште							ВКУПНО
			Г	М	Х	Ма	Гр	Е	Те	
ПМФ	Заштита на растенијата	2012	9	3	/	1	/	/	1	14
ПМФ	Заштита на растенијата	2013	5	/	/	/	/	3	1	9
ПМФ	Заштита на растенијата	2014	8	/	/	3	/	/	1	12

ПМФ	Заштита на растенијата	2015	3	2	/	/	/	7	2	14
ПМФ	Заштита на растенијата	2016	4	1	/	/	/	2	1	8
ПМФ	Заштита на растенијата	2017	6	/	/	/	/	4	1	11
ПМФ	Заштита на растенијата	2018	6	/	/	/	/	1	/	7
ПМФ	Заштита на растенијата	2019	4	/	/	1	/	1	/	6
ВКУПНО			45	6	/	5	/	18	7	81

Треба да се нагласи дека студиската програма за **заштита на растенијата** се наоѓа во рамки на специјалистичките студии. Во табелата јасно е прикажано дека специјалистички студии запишале само студентите на ПМФ, од студиските програми за физика и биологија. Специјалистички студии запишале 67 студенти од биологија и 14 студенти од физика. Од вкупниот број на студенти кои се запишале на овие студии, ги завршиле 34 студенти, што во проценуален износ чини 42%. Овој процент треба да се земе со резерва, а причината може да се бара во тоа што во 2018 и 2019 година, објективно не можеле да ги завршат студиите до времето кога е правена оваа анализа. Тоа значи дека од вкупниот број на запишани студенти ако ги одземеме тие што се запишале во овие две години, тогаш процентот на студии кои завршиле би бил точно 50%.

Кога станува збор за магистерски студии, треба да се нагласи следново:

1. на МТФ, кој на специјалистичките студии има студиска програма **ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА**, нема ниту еден студент од студиските програми кои се предмет на оваа анализа; на другите студиски програми за магистратура кои ги има МТФ дури нема слободни места.
2. на ПМФ, се запишани 11 студенти на магистерски студии и тоа 7 студенти на програмата за **БИОЛОГИЈА – ЕКОЛОГИЈА** и 4 студенти на програмата за **заштита на животната средина**. Поради целосно разјаснување, ова е бројот на запишани студенти на **студиските програми кои се предмет на оваа анализа** и сите запишани завршиле гимназија, како и тоа дека сите се на студиската програма за биологија.

На крајот, треба да се истакне дека во испитуваниот период на докторски студии се запишале 3 студенти и тоа 2 студента на биологија и 1 студент на заштита на животната средина, во рамки на Природно-математичкиот факултет.

Значи, пред да резимираме, овде треба да се нагласи дека се набљудувани 1184 студенти, на два (2) факултета, на четири (4) основни студиски програми, и како дополнителни параметри, низ 3 (три) региона и 7 (седум) типови на средни училишта, во набљудуваниот период од 8 (осум) години, врз што може да се заклучи дека се работи за многу референтен примерок. Тоа е, според убедувањето на истражувачот, доволен период за да можат истовремено да се воочат и добрите страни и недостатоците на образовниот систем и да се дадат предлози за адаптација или дополнување.

Оваа анализа покажа дека јужниот регион на државата е карактеристичен по тоа што најмал број на студенти воопшто се запишуваат на факултетите. Логичната причина за таквата состојба лежи во релативно добрата финансиска состојба, каде што доволно финансиски средства се обезбедуваат од дејности како што се туризмот, хотелиерството, мореполовството, угостителството и рибарството. Имено, треба да се каже дека туризмот, хотелиерството, угостителството и рибарството се стопански дејности кои обезбедуваат, доколку има доволно капацитети, можност да и со средно образование во овие региони економски да се обезбеди животот. Исто така, во морепловството кое е традиционална стопанска дејност, со средно училиште и дополнителни квалификации може релативно лесно да се обезбеди вработување во странските компании, со оглед на тоа дека национални компании во Црна Гора повеќе не постојат.

1.2. Истражување на вештините кај вработените во Министерството за одржлив развој и туризам при Владата на Црна Гора и Агенцијата за заштита на природата и животната средина, клучните институции за хармонизација и спроведување на Поглавјето 27

Државата Црна Гора е политички и стратешки посветена на евроатланските интеграции, што подразбира прифаќање на меѓународните и европските стандарди и норми. Демократските текови на развиеното европско општество и државата се однесуваат на сите сфери од животот, а земјите кандидати се обврзуваат да ги прифатат препораките на ЕУ преку реформски процеси за усогласување на сите сегменти од развојот и животот со стандардите чија цел е подобрување на квалитетот на живеење и почитување на принципите и нормите за здрава животна средина и одржлив развој за зачувување на ресурсите за идните генерации. Членството во Европската унија и нивото на развојот и усогласеноста на едно општество се согледува и следи преку Поглавја во процесот на пристапување кон

Европската унија („*accession process*“), во кои државата кандидат за членство, како што е Црна Гора, зема учество во преговорите со ЕУ и ги спроведува следниве активности:

- ускладување на националната легислатива со легислативата на ЕУ;
- спроведување на реформите во државната управа, поради имплементацијата на обврските спрема ЕУ;
- припрема на кадровската структура за имплементација на обврските спрема ЕУ;

Со ЕУ се водат преговори кои се огледаат во исполнувањето на зададените услови (почетните стојалишта), со што се стекнуваат услови за отварање на одредени поглавја. Тоа е политички процес кој се одвива преку горенаведените активности, но на крајот државата мора да биде кадровски оспособена за имплементација на преземените обврски, што претставува најтежок и најскап дел во процесот на пристапување кон ЕУ.

Поради многу интензивниот опсег на преговорите во ова, инаку најголемо и наскопо поглавје, како и потребите за спроведување на завршните стојалишта зададени од ЕУ, потребно е да се согледа следново:

- постоечките институционални и кадровски ресурси;
- постоечкото ниво на потребни вештини и компетенции за потребите на хармонизацијата и имплементацијата на Поглавјето 27;
- анализа на тие вештини и компетенции.

За потребите на ова истражување и во согласност со мерките за спречување на пандемијата на вирусот COVID-19, подготвен е online прашалник за постоечките кадри од државните институции кои се носители на процесот на преговарање, односно Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Информација за прашалникот за прв пат е дистрибуирана до двете институции кон крајот на јули 2020 и повторена после летните одмори во септември 2020 година, земајќи го во предвид летните одмори како и политичката ситуација околу парламентарните извори во земјата кои се одржаа на 30. август 2020 и кои доведоа до првата промена на партиите на власт после речиси 30 години на владеење. Разни методи и техники се применети во анализата на самиот прашалник, преку кои ќе се анализираат различните димензии на меката моќ на државната администрација, структурата на кадрите, а сè со цел да се види дали постоечкиот број на кадри го задоволуваат квантитативно-квалитативниот аспект.

Прашалникот е конципиран во еден логичен след на прашања со кои се доаѓа до потребните информации односно слики на испитаниот примерок. Имено, прашањата од прашалникот се делат на три групи, и тоа:

- демографско – социјални прашања;
- прашања за институционалните ангажмани и поседувањето на професионални вештини; и
- познавање на проблематиката за заштита на природата и животната средина.

Демографско – социјалните прашања го опфаќаат следново:

1. Пол на испитаникот

- женски
- машки

Во досегашните истражувања е евидентиран овој однос за да се покаже стапката на заинтересираност за заштита на природата и животната средина според полот.

2. Старост на испитаникот

- 21-25
- 26-30
- 31-40
- 41-50
- 51-60

Ова прашање треба да покаже кои старосни категории се најзаинтересирани за стекнување на потребните компетенции за хармонизација и имплементација на Поглавјето 27.

3. Регион во кој живеете

- Северен регион
- Централен регион
- Јужен регион

Во досегашните истражувања е прикажан интересот на испитаниците за школување на науките чиј предмет на истражување е заштитата на природата и животната средина, па на ова ниво на истражување тоа прашање логички се наметнува.

4. Стекнато образование

- Средно стручно образование
- Високо образование
- Тековно образование

Во рамки на овие прашања испитаниците имаа можност да одговараат на следниве прашања:

- a) вид на завршено средно училиште;
- b) завршени основни студии (диплома, универзитет, Факултет, Студиска програма);
- c) највисок степен на образование, доколку одговорот се разликува од истиот на претходното прашање;
- d) име на институцијата/диплома доколку моментално стручно се усовршува.

5. Дополнително стручно усовршување

- Курсеви
- Сертифицирани обуки
- Друго

Прашања за институционалните ангажмани и поседување на професионални вештини

6. Институција на вработување

- Министерство за одржлив развој и туризам (МОРИТ)
- Агенција за заштита на природата и животната средина

За потребите на ова истражување се земени овие две клучни институции во државната администрација на Црна Гора, во чија надлежност се заштитата на животната средина и климатски промени, а самото Министерство го координира спроведувањето на обврските од Поглавјето 27. Ако дојде до промена во државната администрација, се смета дека овој модел на истражување е многу прилагодлив и дека во целост може да се примени и во други услови. Тој потенцијално може да опфати поголем број на институции. Испитаниците, во делот на овие прашања, имаа можност да го наведат секторот или директоратот во кој се вработени.

7. Работно место во институцијата

Одговорот на ова прашање служи за, покрај работното место на испитаникот, да се стекне слика и за распореденоста на постоечкиот кадар, како и да се установи планското ниво на пополнување на кадрите кои се потребни во процесот на преговарање.

8. Години на работа во институцијата

Со даденото прашање и одговорот на истото, врз основа на работното искуство, се доаѓа до следните информации:

- процена на нивото на познавање на проблематиката со која институцијата се занимава;
- процена на нивото на вештини на постоечкиот кадар;
- информации за планското пополнување, прераспределување на кадрите во иднина, а во зависност од развојот на преговарачкиот процес.

9. Години на вкупен работен стаж

Сумарниот приказ на работниот стаж дава малку поширока информација, бидејќи дава слика за тоа колку испитаникот објективно се занимавал со проблематиката на природата и животната средина, со обзир на честите промени на државната администрација од независноста на државата (2006) до денеска. Одговорот на ова и на следното прашање дава реален приказ на потребните вештини кои постоечкиот кадар ги поседува.

10. Дали поседувате општи професионални вештини

- Да
- Не

Во рамки на ова прашање требаше да се дадат одговори во предефинираните категории на информатичка писменост т.е. познавањето на работа на компјутер, каде што категоријата „тесно стручни“ се стекнала со високо образование во областа на информатичките технологии (компјутерската наука) или лиценци, односно сертификати во областа на компјутерските науки. Покрај информатички технологии, прашалникот дава можност и за анализа на знаењето на странски јазици, комуникациски вештини, но и обработка на податоците, бидејќи претставуваат вештини кои ја поттикнуваат меката моќ на една институција или држава во меѓународните односи.

а Ниво на информатичка писменост (познавање на работа на компјутер)

- нема
- основни
- средни
- напредни
- тесно стекнати

б) Употреба и знаење на странски јазици (англиски, германски, француски, италијански, шпански, руски и други)

в) Ниво на употреба и знаење на избраните јазици

Кога странските јазици се во прашање, овие податоци се потребни за да се дојде до сознание каков е моменталниот профил на кадрите, како и што треба да се направи, односно кои се недостатоците на кои треба да се обрне внимание за плански да се дејствува од аспект на кадрирање за потребите на затворањето и понатамошното спроведување на Поглавјето 27.

г) Ниво на комуникациски вештини

- нема
- основни
- средни
- напредни
- тесно стекнати

Нивото на комуникациски вештини претставува резултат на образованието од една, и вештините за комуникација и способност за дијалог од друга страна. Ова е, според мислењето на истражувачот, еден од најважните сегменти кои покрај тесно стручните способности, треба да се земат предвид во случајот на истражување и јакнење на меката моќ во државната администрација за потребите на преговорите за пристапувањето.

д) Ниво на анализа на податоците:

- нема
- основни
- средни
- напредни
- ниско стручни

Во секој развоен и реформски процес ваков профил на кадри е неопходен, како од аспект на обработка и ажурирање на сите влезни податоци и информации така и од аспект на стручна анализа за потребите на Поглавјето 27.

11. Напредни професионални вештини

- лидерство
- раководење
- советништво/менаџерство

- научни
- друго

Реформскиот процес и самиот развој на национално и локално ниво бара преземање на иницијатива, а со самото тоа и вештини за раководење и лидерство кај одреден број на кадри, за тимската работа да функционира и да дава резултати, а секоја стручност и вештини да се употребат на најоптимален начин за спроведување на обврските и постигнување на резултати.

12. Стручна област на испитаникот

- Хоризонтано законодавство
- Квалитет на водата
- Квалитет на воздухот
- Управување со отпад
- Заштита на природата
- Индустриско загадување
- Хемикалии
- Врева
- Цивилна заштита
- Климатски промени
- Друго

Годините на работно искуство кое испитаниците имаа можност да го наведат во прашалникот дава релевантни податоци за понатамошна анализа на постигнатото, како и потребите кога е во прашање управувањето со човечките ресурси и создавањето на кадри за спроведување на обврските од Поглавјето 27, како во претстапниот процес на Црна Гора, така и со членството во ЕУ.

13. Компетентност на испитаникот за работа во стручната област

- Изработка на стратешко-развојни документи
- Изработка на разни студии во некоја од областите на Поглавјето 27
- Изработка на планска документација во некоја од областите на Поглавјето 27
- Изработка на правна регулатива во некоја од областите на Поглавјето 27
- Изработка на политика во некоја од областите на Поглавјето 27
- Остварување и спроведување на соработка во некоја од областите на Поглавјето 27

Податокот за годините на работно искуство во дефинираните области на прашањата, а кои се поврзани со хармонизација и спроведување на завршните стојалишта на Поглавјето 27 ја дава постоечката состојба на компетенции во рамки на Поглавјето 27. Државната администрација ја извршила организацијата на работата и распоредот на вработените како спрема националните потреби во секторот на животната средина, потоа спрема меѓународните, односно европските обврски за транспонирање на законодавството на Европската унија во националното законодавство и следење на напредокот на спроведувањето, така и спрема економските можности. Недостатокот на стручност, знаење и вештини на државната администрација ги надокнадуваше со меѓународни проекти и експерти, т.е. ангажирање на кадри вон овие институции. Одговорите на испитаниците на даденото прашање ќе дадат слика за ангажирањето на дадените кадри, со што може да се анализира усогласеноста на нивото на превземени обврски со ограничените ресурси на дадените институции.

14. Кои компетенции најмногу придонесуваат за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27

- Изработка на стратешко-развојни документи
- Изработка на студии
- Изработка и познавање на планска документација
- Изработка и познавање на планска регулатива
- Изработка и познавање на политика
- Познавање на глобалните или развојните политики и трендови, конвенции и стратегии на ЕУ
- Друго

Поглавјето 27 вклучува 10 подобласти во рамки на кои се врши хармонизација со законодавството на ЕУ, а се заснова на општ пристап кон воспоставениот редослед од политика, преку стратегии, изработка на студии и плански документации, како и регулативи со подзаконски акти, со што спроведувањето ќе добие своја стратешко-законодавна рамка. Познавањето на глобалните политики или на политиките ЕУ се засновува за определување на потребата за усогласување на државата со меѓународните и европските стандарди. Со вака ограничени ресурси, спроведувањето на обврските од Поглавјето 27 е отежнато.

15. Дали постоечкото високо образование односно студиски програми придонесуваат и ги развиваат основните компетенции потребни за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27

- да
- не

Поставеното прашање дава основа за анализа на проблематиката на кадрирање во областа на заштитата на природата и животната средина. Имено, двата одговори се многу значајни. Ако одговорот доминантно е потврден, се добива основа за заклучок дека државата ги следи потребите на преговорите за Поглавјето 27 и дека постоечкиот систем на образование придонесува и ги развива потребните компетенции за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27. Во случај на доминантен одречен одговор, се добива податок дека системот на образование во Црна Гора не е доволно прилагоден на актуелните потреби на државата во домен на потребата за политичко-стратешко и стручно спроведување на обврските од Поглавјето 27. Дали црногорскиот образовен систем е сè уште прилично воопштен, т.е. дали постои потреба за диверзификација на студиските програми согласно со потребите на процесот за хармонизација во рамки на Поглавјето 27, се некои од прашањата кои резултираат од негативниот одговор на поставеното прашање.

16. Кои две области на компетенции треба да станат дел од високото образование

- Изработка на стратешко-развојни документи
- Изработка на разни студии во некоја од областите на Поглавјето 27
- Изработка на планска документација во некоја од областите на Поглавјето 27
- Изработка на правна регулатива во некоја од областите на Поглавјето 27
- Изработка на политики во некоја од областите на Поглавјето 27
- Остварување и спроведување на соработка во некоја од областите на Поглавјето 27
- Друго

Цел на вака поставеното прашање е да се утврди кои компетенции недостасуваат или не се доволно застапени во преговорите, со што самиот процес на спроведување на Поглавјето 27 се забавува. Со обзир на тоа дека сите полиња се мултидисциплинарни, треба да се размислува за воведување на поголем број на мултидисциплинарни студиски програми кои би ги унапредиле компетенциите. Економскиот развој на земјата и општеството зависи од политичко-стратешката рамка и човечките ресурси, во чии рамки

високото образование има значајна улога во креирањето на кадри кои можат да ги превземат обврските и професионално да придонесат во спроведувањето на Поглавјето 27 во Црна Гора.

Познавање на проблематиката на заштитата на природата и животната средина

17. Избор на најзначајни области за Поглавјето 27 за Црна Гора

- Хоризонтано законодавство
- Квалитет на водата
- Квалитет на воздухот
- Управување со отпад
- Заштита на природата
- Индустриско загадување
- Хемикалии
- Врева
- Цивилна заштита
- Климатски промени
- Друго

Почетните стојалишта на Црна Гора (постоечката состојба и потреби) се утврдени со документот *Национална стратегија за транспозиција, имплементација и примена на законодавството на ЕУ за областа животна средина и климатски промени со Акционен план за периодот 2016-2020. (Стратегија со АП)*, усвоен на седница на Владата на 28. јули 2016 година, со кој Црна Гора покажа подготвеност да ги спроведува и да инвестира во потребните реформски процеси за животната средина и климатските промени да бидат усогласени со стандардите на ЕУ. Познавањето на појдовните основи за претстојните реформи во оваа област дава осврт на ангажманот и компетенциите на постоечкиот кадар на релевантните институции опфатени во истражувањето.

18. За која област од Поглавјето 27 во Црна Гора завршните стојалишта се најкомплексни

- Хоризонтано законодавство
- Квалитет на водата
- Квалитет на воздухот
- Управување со отпад
- Заштита на природата

- Индустриско загадување
- Хемикалии
- Врева
- Цивилна заштита
- Климатски промени
- Друго

Завршните стојалишта поставени од страна на институциите на ЕУ за Поглавјето 27 се стандарди кои Црна Гора мора да ги исполни во областа на заштитата на животната средина и климатски промени за да се вклучи и да го следи законодавството на ЕУ за дадената област од една, како и стандардите кои треба да се применуваат за квалитетот на живот на граѓаните да го достигне нивото на развиените земји, а ресурсите да се заштитат за идните генерации, од друга страна.

19. Која област е финансиски најсложена за затворање на Поглавјето 27

- Квалитет на водата
- Квалитет на воздухот
- Управување со отпад
- Заштита на природата
- Индустриско загадување
- Хемикалии
- Врева
- Цивилна заштита
- Климатски промени
- Друго

Познавањето на потребите и обврските кои произлегуваат од Поглавјето 27, а за кои се потребни одредени (значајни) финансиски средства, дава слика за кадровското познавање на тековните обврски и комплексноста на спроведувањето, и со самото тоа дополнителните обврски за усовршување за да се стекнат услови во државните органи за ефикасна мобилизација на потребните финансиски средства за затворање на Поглавјето 27.

20. За која област од Поглавјето 27 во Црна Гора недостасуваат компетенции

- Квалитет на водата
- Квалитет на воздухот
- Управување со отпад

- Заштита на природата
- Индустриско загадување
- Хемикалии
- Врева
- Цивилна заштита
- Климатски промени
- Друго

Одговорите на даденото прашање, т.е. одбраните области, треба да го покажат нивото на потребни знаења и вештини кои постојат или недостасуваат во Црна Гора од аспект на спроведување на обврските од Поглавјето 27.

21. Да се одбере област од Поглавјето 27 со најголема потреба за јакнење на капацитетите во поглед на транспозицијата, а во продолжение да се градира областа по потреба на изградба и јакнење на капацитетите во поглед на имплементацијата

Опсегот на работата, постоечкиот ангажман, како и знаењето и вештините кои ги поседуваат постоечките кадри како основен елемент во процесот на хармонизација на законодавството на ЕУ со националното законодавство и основните чинители за креирање на стратешката рамка во дадената област, претставуваат појдовна основа за поставеното прашање, додека добиените одговори ги даваат клучните информации за идното планирање и управување со човечките ресурси за потребите на спроведувањето на обврските од Поглавјето 27, што може да се види во Табела бр. 30 која го дава концептот на креирање на прашањата и понудените одговори.

Табела бр. 30: Online прашалник – прашање и градирање на важности од областа на Поглавјето 27 за јакнење на капацитетите во државната администрација на Црна Гора

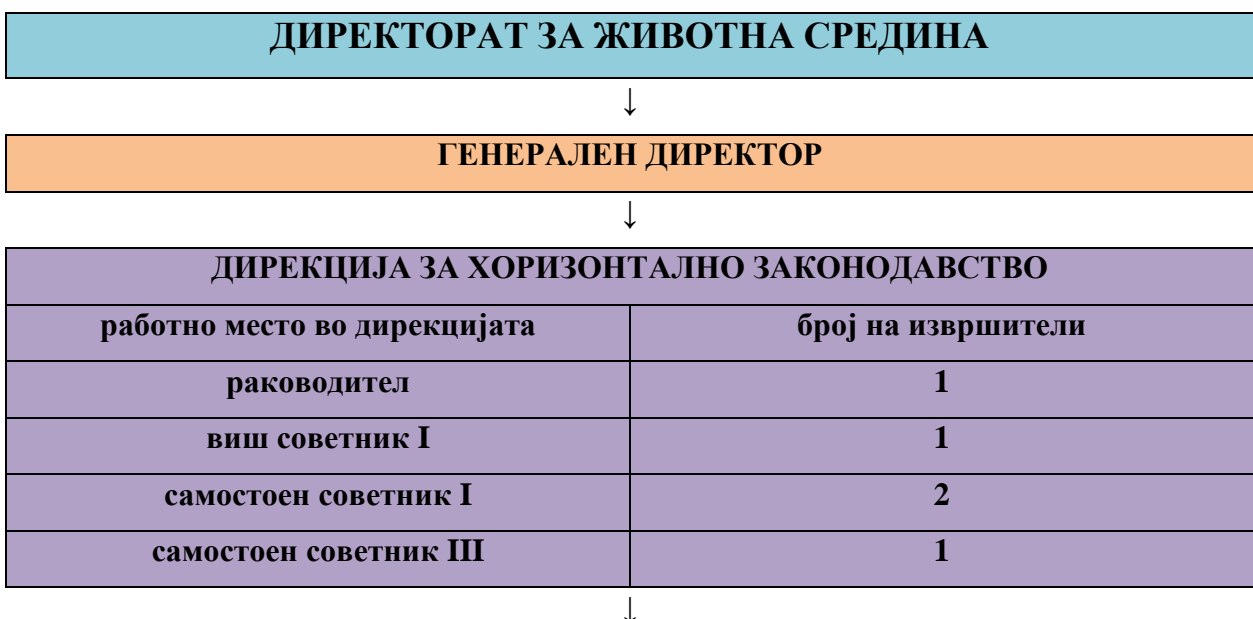
Област	Градација										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
хоризонтално законодавство											
квалитет на вода											
квалитет на воздух											

управување со отпад											
заштита на природата											
индустриско загадување											
хемикалии											
врева											
цивилна заштита											
климатски промени											

Со оглед на тоа дека прашалникот е поделен во три групи на прашања, анализата ќе се сведе на поединечни анализи по групи за на крајот да се стекнат заклучни согледувања на анализите на вештините за потребите на транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27.

Пред формирање на примерокот, треба да се прикаже целосен преглед на кадрите во овие институции и тоа според организациски единици. Во Табела бр. 31 е прикажана организациско-кадровската структура на МОРИТ според која се гледа дека во секторот на заштитата на животната средина постојат три Директорати во кои се распоредени осум дирекции и едно одделение.

Табела бр.31: Организациско-кадровска структура на МОРИТ (2020) од аспект на надлежности за Поглавјето 27

ДИРЕКЦИЈА ЗА ЗАШТИТА НА ВОЗДУХОТ И ЗАШТИТА ОД БУЧАВА ВО ЖИВОТНАТА СРЕДИНА	
работно место во дирекцијата	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	2
самостоен советник III	1

ДИРЕКЦИЈА ЗА КОНТРОЛА НА ИНДУСТРИСКОТО ЗАГАДУВАЊЕ НА УПРАВУВАЊЕТО СО ХЕМИКАЛИИ И ЗАШТИТА НА ПРИРОДАТА	
работно место во дирекцијата	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	1
самостоен советник III	2

ДИРЕКЦИЈА ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ПРЕТПРИСТАПНАТА ПОДДРШКА НА ЕУ И НА ОСТАНАТИТЕ ФОНДОВИ	
работно место во дирекцијата	број на извршители
раководител	1
виш советник I	1
самостоен советник I	3
самостоен советник III	1
ВКУПНО ЗА ДИРЕКТОРАТОТ	20

**ДИРЕКТОРАТ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ОТПАДОТ
И КОМУНАЛЕН РАЗВОЈ**

ГЕНЕРАЛЕН ДИРЕКТОР

ДИРЕКЦИЈА ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ОТПАДОТ	
работно место во дирекцијата	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	4

самостоен советник III	1
-------------------------------	----------

ДИРЕКЦИЈА ЗА КОМУНАЛЕН РАЗВОЈ	
работно место во дирекцијата	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	3
самостоен советник III	1
ВКУПНО ЗА ДИРЕКТОРАТОТ	11

**ДИРЕКТОРАТ ЗА КЛИМАТСКИ ПРОМЕНИ
И МЕДИТЕРАНСКИ РАБОТИ**

ГЕНЕРАЛЕН ДИРЕКТОР

ДИРЕКЦИЈА ЗА КЛИМАТСКИ ПРОМЕНИ	
работно место во дирекцијата	број на извршители
самостоен советник III	3

ДИРЕКЦИЈА ЗА МЕДИТЕРАНСКИ РАБОТИ	
работно место во дирекцијата	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	1
самостоен советник III	1

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА МЕЃУНАРОДНА СОРАБОТКА И ЕВРОПСКИ ИНТЕГРАЦИИ	
работно место во одделението	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	2
самостоен советник II	1
самостоен советник III	1
ВКУПНО ЗА ОДДЕЛЕНИЕТО	12

Вкупниот број на вработени во МОРиТ за потребите на ова истражување е 43 (Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2020).

Во Табела бр. 32 е прикажана организациско – кадровската структура на Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Агенцијата е поделена на три сектори и две одделенија.

Табела бр. 32: Организациско-кадровска структура на Агенцијата за заштита на природата и животната средина (2018)

ОД ОБЛАСТА НА ЗАШТИТАТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА	
работно место во секторот	број на извршители
помошник на директорот	1
самостоен советник I	3
самостоен советник II	5
самостоен советник III	6
референт	1
ВКУПНО ЗА СЕКТОРОТ:	16

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА РАДИОЛОШКА И НУКЛЕАРНА СИГУРНОСТ И БЕЗБЕДНОСТ И ЗАШТИТА ОД ЈОНИЗИРАЧКО И НЕЈОНИЗИРАЧКО ЗРАЧЕЊЕ	
работно место во одделението	број на извршители
раководител	1
самостоен советник I	2
самостоен советник II	2
ВКУПНО ЗА ОДДЕЛЕНИЕТО:	5

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ХЕМИКАЛИИ	
работно место во одделението	број на извршители
самостоен советник I	1
самостоен советник II	1
самостоен советник III	2
ВКУПНО ЗА ОДДЕЛЕНИЕТО:	4

Вкупниот број на вработени во Агенцијата за заштита на природата и животната средина е 73 (Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, 2018).

Од овие табели се гледа дека во МОРИТ и Агенцијата за заштита на природата и животната средина се вработени 116 извршители за работните места.

Анализа на примерокот од аспект на демографско – социјални прашања

Примерокот вклучува 84 испитаници (во истражувањето се вклучени сите стручни и компетентни извршители или вработени), од кои 25 испитаници (29.77%) се од МОРИТ и

59 испитаници (71.23%) се од АЗПЖС. Оваа група на прашања ја опфаќа застапеноста според полот, возраста и регионот од кој доаѓа испитаникот. Во претходните истражувања се бараше корелација помеѓу завршените средни училишта и запишаните факултети, за да се утврди колку запишаните факултети се сродни со завршените средни училишта. Со оглед на големата разновидност на завршени средни училишта, ваквиот пристап се покажа и повеќе од релевантен. Од друга страна, параметарот на регионот од кој доаѓа испитаникот дава многу значајни резултати, со оглед на различните пристапи кон проблемите од животната средина, како и на различните потреби за решавање на истите во регионот. Бидејќи ова истражување прави длабинска анализа на состојбите во државната администрација, неопходно е да се види каква е старосната структура на кадрите која треба да ги изнесе сите стручни работи во процесот на преговорите за Поглавје 27, независно од политичкиот контекст на преговорите.

Според методолошките правила во овој дел се работи за намерен примерок, што подразбира дека не е случаен, од причина што ги вклучува сите вработени. Види повеќе (Мојаноски, 2015, стр. 205-240)

Табела бр. 33 го прикажува учеството на половите, регионите и старосната структура на примерокот.

Табела бр. 33: Полна, регионална и старосна структура на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС

години на старост	Регион					
	северен		централен		јужен	
	ж	м	ж	м	ж	м
21 – 25 (I)			3			
26 – 30 (II)			6	2		1
31 – 40 (III)	1		13	13		
41 – 50 (IV)			16	8		
51 – 67 (V)	1		6	14		
Вкупно	2		44	37		1

Оваа табела содржи податоци за 84 испитаници, при што се анкетирани 55% жени и 45% мажи, што покажува незначително поголема застапеност на жените во државната администрација кои се занимаваат со работи во заштитата на природата и животната средина, што не претставува нелогичност. Овде треба да се обрати внимание на следново:

- од вкупниот број на испитаници вкупно три испитаника (3%) доаѓаат од северниот и јужниот регион, додека 83 испитаници (97%) доаѓаат од централниот

регион; ова е значаен податок кој зборува дека **а)** државата не води доволно сметка за вработување по региони, или **б)** интересот за работа во МОРИТ и Агенцијата за заштита на природата и животната средина е мал. Според мислењето на истражувачот, двете причини за ваквата ситуација се присутни, иако преовладува (потенцијално) несоодветна политика за вработување во оваа област.

- несразмерниот однос на прилив и одлив на кадрите во институциите кои се предмет на ова истражување кој се забележува во споредбата на првите две со последната старосна група е директна последица на водењето на несоодветната кадровска политика.
- нерамномерната распределба на кадрите од машки пол од третата спрема петтата старосна група; кога нема поттик за работа во оваа област во институциите кои се занимаваат со заштита на природата и животната средина доаѓа до неповолна структура на кадрите што резултира со пад на квалитетот, бидејќи недоволен број на кадри се соочуваат со поголем притисок и обем на работа, а со самото тоа доаѓа до замор, а кога кон тоа ќе ја додадеме и старосната граница за одење во пензија, јасно е дека ситуацијата не е поволна.

Понатамошната анализа ги набљудува испитаниците од аспект на завршени средни училишта и факултети. Намерата е да се покаже доследноста во образованието, како и да се види колку испитаниците се подготвени да се усовршуваат, што е во директна врска со анализата која ќе се одвива во понатамошниот тек на истражувањето. Во Табела бр. 34 е прикажана структурата на испитаниците според нивото на стекнато образование која исто така се разгледува според полот и старосната структура. Поради големото учество на испитаниците од централниот регион, овој дел на анализата нема да ја опфати распределбата по региони.

Табела бр 34: Структура на испитаниците на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС според ниво на стекнато образование

Стектнато образование	Пол / Години на старост										Вкупно
	ж					м					
	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V	
Високо образование	3	2	9	10	7	/	/	8	6	14	59
Тековно образование	/	4	5	6	/	/	3	5	2	/	25
Вкупно	3	6	14	16	7	/	3	13	8	14	84

Оваа табела јасно го покажува недостатокот на прилив на кадри, посебно кога зборуваме за машкиот пол, што значи дека старосната структура на машкиот кадар е прилично неповолна. Идентична е застапеноста на двата пола кога зборуваме за моменталното стручно усовршување. Кога ќе ја погледнеме структурата на кадрите кои се на понатамошно усовршување и кои го завршиле усовршувањето, 30% се на усовршување или завршиле со истото. Структурата на сите усовршувања според полот е прикажана во Табела бр. 35.

Табела бр. 35: Структура на усовршување според полот на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС

	Пол		Вкупно
	ж	м	
Докторат	1	/	1
Дипломски студии	2	/	2
Магистратура	6	4	10
постдипломски студии	1	/	1
Мастер	5	6	11
Вкупно	15	10	25

Од оваа табела јасно се гледа дека на усовршување се наоѓаат 60% од женскиот пол, во однос на 40% од машкиот пол. Таквиот однос на половите сам по себе не е проблематичен, но тој податок добива на значење кога се земе предвид дека според кажувањето на испитаниците, сите завршиле со усовршувањето. Кога кон тоа ќе ја додадеме и инаку неповолната старосна структура кај испитаниците од машки пол, тогаш јасно се наметнува неповолна слика на спроведување на кадровска политика. Преостанатиот број на вработени не се усовршуваат и се разликуваат само според тоа дали студирале според класичниот начин или според Болоњската конвенција. Бројот на испитаници кои се на дополнително усовршување наведуваат во заклучокот дека **дополнителното усовршување**, кое опфаќа курсеви, сертификациски обуки и други видови на усовршување, е дополнителен “притисок” и “оптеретување” на вработените. Потребно е да се нагласи дека од 84 испитаници, 16 испитаници (19%) се без било какви дополнителни усовршувања, и тоа два испитаника од МОРИТ и 14 испитаници од Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Тоа зборува дека потребите на МОРИТ, со оглед на опсегот и организацијата се многу поголеми, па така постоечкиот кадар повеќе бил вклучен во

дополнително усовершување. Опсегот на Агенцијата за заштита на природата и животната средина е насочен спрема спроведување и контроли на промените на законската регулатива, па така дополнителното усовершување било подетално. Од преостанатите 68 испитаници (81%) во голем број се постоечките кадри кои учествувале во повеќе видови на дополнително усовершување, неопходни за нормално функционирање и завршување на задачите и обврските. Во Табела бр. 36 се наоѓаат прикази на останатите усовершувања според институциите кои се предмет на истражување, и според половите.

Табела бр. 36: Структура на останати усовершувања според полот на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС

Вид на дополнително усовершување	Институција			
	МОРИТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
Курсеви	3	1	1	10
Сертифицирани обуки	6	/	6	7
Курсеви + сертификати	8	2	5	8
Останато	3	/	6	2
Без усовершување	/	2	7	7
Вкупно	20	5	25	34

Оваа табела покажува две сосема различни слики според половата структура на кадрите, и тоа **а)** 80% учество на женски кадар во МОРИТ наспрема 20% машки кадар и **б)** релативно изедначена полна кадровска структура во Агенцијата за заштита на природата и животната средина, која изнесува 42% женски кадар наспрема 58% машки кадар. Во оваа табела постојат два многу индикативни момента, и тоа:

- најголема застапеност на комбинираното дополнително усовершување која е условена од зголемувањето на обврските во сите активности на институцијата од една, и рестриктивната политика на вработување од друга страна;
- големото учество на кадри без усовершување во Агенцијата за заштита на природата и животната средина, според мислењето на истражувачот, е тесно поврзано со големото учество на кадри од IV и V старосна категорија, каде најмогу доаѓа до пад на личниот интерес за дополнителни истражувања.

Во рамки на овој дел на анализата треба да се напомене дека дополнителното усовршување – курсевите се однесуваат најмногу на странски јазици и познавање на најновите компјутерски програми. Сертифицирани обуки се одвиваат во рамки на активностите кои ги организира МОРИТ, а во соработка со меѓународните партнери и учество во наменски проекти кои се финансираат од сопствени средства и меѓународни фондови.

Анализа на институционалните ангажмани и поседување на професионални вештини

Министерството за одржлив развој и туризам опфаќа повеќе области кои се поврзани со заштитата на животната средина. После стекнувањето на независност во 2006 година а определувајќи се преку Устав за еколошка држава од една и преговори за пристапување од друга страна, државата ги формира своите законодавни, преговарачки и организациони капацитети за преговори со ЕУ кои во тој момент биле најоптимални и најекономични. Од 2006 година организациските форми беа променливи, за да се дојде до денешната форма.

Денешното Министерство во својот состав има директорати кои се однесуваат на заштитата на животната средина на посреден или непосреден начин. Директорати кои непосредно се занимаваат со заштита на природата и животната средина и кои се под Поглавјето 27 се следниве:

- Директорат за животна средина;
- Директорат за управување со отпад и комунален развој; и
- Директорат за климатски промени и медитерански работи.

Директорати кои посредно се занимаат со животната средина, односно области кои посредно влијаат на животната средина и кои не се под Поглавјето 27 се следниве:

- Директорат за планирање на просторот;
- Директорат на Главниот државен архитект;
- Директорат за градежништво;
- Директорат за инспекциски работи и лиценцирање;
- Директорат за развој на конкурентноста и инвестиции во туризмот²;
- Директорат за развој на туристички дестинации и туристичка инфраструктура;
- Директорат за следење на туристичките текови и туристичкиот промет;

---

² До 7.12.2020 година функционираше Министерството за одржлив развој и туризам, кое беше надлежно за заштита на животната средина. После 7.12.2020 и новите политички определувања на Владата на Црна Гора, воспоставено е Министерство за екологија, просторно планирање и урбанизам, со надлежност над заштитата на животната средина, додека секторот за туризам му припадна на Министерството за економски развој при Владата на Црна Гора.

- Директорат за развој на домување; и
- Директорат за валоризација на туристичките локалитети.

Оваа листа на Директорати ја прикажува организациската форма на Министерството, за да се види дали постоечката институционално гломазна организација има доволно оспособени и квалитетни кадри.

Овој вид на анализа исто така ќе биде поделена во две фази и тоа од **а)** аспект на институција, сектор, работно место и години на работа во институцијата, и **б)** од аспект на поседување на општи професионални вештини и типови на истите, како и стручни области на испитаникот.

Анализираниот примерок се однесува само на Директоратите кои потпаѓаат под Поглавјето 27 а вкупниот број на испитаници од МОРИТ е 25. Според *Законот за државни службеници* (Vlada Crne Gore, 2018, 2019, 2021) во МОРИТ, работните места на испитаниците се сврстуваат во следниве:

1. генерален директор на Директоратот;
2. директор на дирекцијата;
3. раководител на одделението;
4. советници од I – III ред.

Овде треба да се истакне дека ваквата систематизација на работните места е условена според организациските потреби на МОРИТ и потребите за донесување на законска регулатива и ускладување со законодавството на ЕУ. Со други зборови, Директоратите кои овде се предмет на анализа ги имаат застапено горенаведените кадри. Структурата на тие кадри е прикажана во Табела бр. 37.

Табела бр. 37: Структура на систематизираните кадри на примерокот од МОРИТ

Работно место на испитаникот	ИМЕ НА ИНСТИТУЦИЈАТА							
	Министерство за одржлив развој и туризам (МОРИТ)							
	Директорат за животна средина		Директорат за управување со отпад и комунален развој		Директорат за климатски промени и медитерански работи		Одделение за меѓународна соработка и европски интеграции	
	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м
раководител на дирекцијата	1	/	/	/	/	/	1	/

виш советник	1	/	1	/	1	/	/	/
самостоен советник	2	1	/	/	/	2	/	/
самостоен советник I	1	/	2	2	1	/	2	/
самостоен советник II	2	/	/	/	/	/	1	/
самостоен советник III	1	1	1	/	/	/	/	1
Вкупно:								
По полови:	8	2	4	2	2	2	4	1
Вкупно:								
По Директорат:	10		6		4		5	
Вкупно за МОРИТ	25							

Од овој приказ се гледа колку државата Црна Гора, преку ова Министерство како носител на работите од Поглавјето 27, им придава важност на одредени сегменти во заштитата на животната средина. Јасно се гледа дека на Директоратот за животна средина и Директоратот за климатски промени и медитерански работи им се придава многу поголема важност во однос на Директоратот за управување со отпад и комунален развој, а во прилог на тоа оди и приказот на бројот на вработени во тие Директорати. Во Директоратот за управување со отпад и комунален развој началникот нема соодветно образование од областа на животната средина, туку само формациски е покриено со кадар од профилот на општествени науки, а констатацијата дека тоа е така, сама по себе е доволно значајна. Овде треба да се нагласи дека е неопходно Одделението за меѓународна соработка и европски интеграции кадровски да се зајакне, бидејќи обемот на работи во оваа област бара значително поголем број на вработени од постоечкиот. Во прилог на тоа може да се согледа и донесената регулатива (Прилог 3) за периодот 2016-почеток до 2020 г., во врска со која се водеше континуирана комуникација со Европската комисија, за да се добијат позитивни мислења на нацрт актите. Оваа табела исто така покажува дека е извршена адекватна распределба на работните места во однос на податоците за дополнителни усовршувања (Табели бр. 33 и 34). Кога зборуваме за старосната структура на испитаниците од МОРИТ, треба да се нагласи дека е многу неповолна за кадрите од машки пол чија просечна старост е 45 години. Од аспект на номиналните вредности тоа не е алармантно, но ако го земеме предвид недостатокот на прилив на кадри, тоа е податок кој загрижува. Старосната структура на кадрите од женски пол е незначително пониска, но се забележува прилив на нови и тоа млади кадри, што во секој случај треба да биде интенција на МОРИТ.

Уште еден параметар е важен за оваа анализа, а тоа е работното искуство за вршење на многу одговорни работи во МОРИТ. Врз основа на податоците од прашалникот е констатирано работното искуство во МОРИТ по години и вкупното работно искуство на испитаниците, што е прикажано во Табела бр. 38 во која двете врсти на работно искуство се разгледуваат според полот.

Табела бр. 38: Работно искуство на кадрите на примерокот од МОРИТ по години

Пол на испитаници	Работно искуство	
	МОРИТ	Вкупно
жени	147, 6	289
мажи	31	86
Вкупно:	178, 6	375

До овие податоци се дојде по пат на просто собирање на работното искуство на испитаниците, а табелата ги дава следниве информации:

- учество на работното искуство во МОРИТ во однос на вкупното работно искуство кај кадрите од женскиот пол изнесува 51%;
- учество на работното искуство во МОРИТ во однос на вкупното работно искуство кај кадрите од машкиот пол изнесува 36%;
- учество на работното искуство во МОРИТ во однос на вкупното работно искуство за двата пола изнесува 47%;
- просечното работно искуство во МОРИТ за двата пола изнесува 7.14 години.

Ист ваков вид на анализа е спроведена и за Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Анализираниот примерок го чинат 59 испитаници. Тука веднаш треба да се нагласи дека систематизацијата на работните места во Агенцијата, како посебна организациска единица, е поинаква. Наместо директоратот во Агенцијата постојат сектори и одделенија, додека бројот на типизирани работни места е намален за местото на началник и раководител.

Во Агенцијата постојат следниве сектори и одделенија:

- Сектор за мониторинг, анализа и известување
- Сектор за заштита на природата
- Сектор за издавање на дозволи и согласности

- Сектор за примена на Архуската конвенција и водење на катастер на загадувањето од областа на заштитата на животната средина
- Одделение за нуклеарна и радиолошка сигурност и безбедност и заштита од јонизирачко и нејонизирачко зрачење
- Одделение за проекти во животната средина.

Во Табела бр. 39 е прикажана организациската и полната структура и распоредот на работни места по сектори.

Табела бр. 39: Организациска и полна структура, распоред на работните места по сектори и одделенија на примерокот од АЗПЖС

Работно место на испитаникот во институцијата	Назив на институции												
	Агенција за заштита на природата и животната средина (АЗПЖС)												
	Сектор за мониторинг, анализа и известување		Сектор за заштита на природата		Сектор за издавање на сектори и согласности		Сектор за примена на Архуската конвенција и водење на катастер за загадувачи		Одделение за нуклеарна и радиолошка сигурност и безбедност и заштита од јонизирачко и нејонизирачко зрачење		Одделение за проекти во животната средина		
	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	
виши советници	/	/	1	/	1	/	/	/	/	/	/	1	2
самостојни советници	2	/	1	2	1	1	/	/	/	1	/	/	2
советник I	2	1	2	1	3	5	2	1	/	2	/	/	2
советник II	/	2	1	1	2	/	2	/	1	2	/	/	2
советник III	/	3	/	2	1	2	2	/	/	/	/	/	/
Вкупно по полови	4	6	5	6	8	8	6	1	1	5	1	8	
Вкупно по сектор - одделение	10		11		16		7		6		9		

Вкупно за агенцијата	59					

Оваа табела прикажува како се насочени активностите на Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Ако ги земеме во обзир ингеренциите на Агенцијата, од табелата јасно се гледа дека најсилен акцент на активности им е даден на Секторот за мониторинг, Секторот за заштита на природата и Секторот за издавање на дозволи и согласности. Секторот за издавање на дозволи е многу активен, со обзир на тоа дека за сите приватни дејности мораат да се добијат многу решенија, дозволи, согласности и мислења, додека Секторот за мониторинг, анализа и известување ќе зема сè поголемо учество, бидејќи врз основа на резултатите на неговата работа ќе се проценува до која мера планираните стопански активности се во согласност со сите потпишани и меѓународно обврзувачки договори, декларации, директиви и конвенции кои државата Црна Гора ги презела на себе. Исто така јасно се укажува и на потребата за ангажман на кадрите во секторот за примена на Архуската конвенција, како во Одделението за нуклеарна и радиолошка сигурност и безбедност и заштита од јонизирачко и нејонизирачко зрачење, така и во Одделението за проекти за животната средина. Како ќе се одвива процесот во Агенцијата зависи од динамиката и потребите во преговорите за Поглавје 27, идните потреби на црногорското општество и финансиските способности на државата.

Во Агенцијата за заштита на природата и животната средина во најголем дел работните места се покриени со профили предвидени со систематизацијата. Старосната структура во Агенцијата за заштита на природата и животната средина во моментов е малку поповолна отколку во МОРИТ, но се претпоставува дека таа ќе се промени во голем дел кога ќе престане рестриktivната политика на вработување, што е веќе на повидок.

Како и во Министерството за одржлив развој и туризам, и овде е многу важен аспектот на работното искуство со обзир на високото ниво на одговорности при вршењето на работи во Агенцијата. Во Табела бр. 40 е прикажано работното искуство по години на испитаниците во Агенцијата, како и вкупното работно искуство на испитаниците.

Табела бр. 40: Работно искуство на кадрите на примерокот од АЗПЖС по години

Пол на испитаникот	Работно искуство	
	АЗПЖС	Вкупно
жени	226	321
мажи	272	384,5
Вкупно:	498	705,5

Овие податоци се добиени со просто собирање на работното искуство на испитаникот. Инаку, оваа табела ги дава следниве информации:

- учество на работното искуство во Агенцијата за заштита на животната средина во однос на вкупното работно искуство кај кадрите од женски пол изнесува 70%;
- учество на работното искуство во Агенцијата за заштита на животната средина во однос на вкупното работно искуство кај кадрите од машки пол изнесува 71%;
- учество на работното искуство во Агенцијата за заштита на животната средина во однос на вкупното работно искуство за двата пола изнесува 70%;
- просечно работно искуство во Агенцијата за заштита на природата и животната средина за двата пола изнесува ≈ 12 години.

Во продолжение на анализата на оваа група на прашања требаше да се дојде до информации дали испитаниците поседуваат општи професионални вештини. Прашањето на поседување на општи професионални вештини го опфаќа поседувањето на знаења од следниве области:

- ниво на информатичка писменост
- знаење и ново на употреба на странски јазик
- ниво на комуникациски вештини
- ниво на анализа на случајот / податокот

На генералното прашање **ДАЛИ ПОСЕДУВАТЕ ОПШТИ ПРОФЕСИОНАЛНИ ВЕШТИНИ** испитаниците одговорија на следниов начин:

- 75 испитаници (89%) одговориле со ДА
- 6 испитаници (8%) одговориле со НЕ
- 3 испитаници (3%) не одговориле

Одречен одговор дале испитаниците кои се пред крајот на работниот век, кај кои опаднал интересот за професионално усовршување и напредување. Со испитаниците кои не одговориле на ова прашање, ситуацијата е идентична, а старосната структура на тие испитаници не е значајна за анализата, со обзир на малиот процент на учество во примерокот.

Кога во рамки на оваа анализа се зборува за нивото на информатичка писменост, се доаѓа до една загрижувачка слика. Имено, кога се анализираат двете основни институции кои треба да ги заземат најважните места во процесот на преговорите за Поглавјето 27, кои треба да ја усогласат законската регулатива со регулативата на ЕУ, да ги следат промените во областа на животната средина на глобално ниво и да ја имплементираат во Црна Гора како идна членка на ЕУ, се очекува нивото на информатичка писменост да биде на завидно ниво. Со обзир на работното искуство на испитаниците, се поставува прашањето дали и институциите направиле доволно за информатичкото описменување на сопствениот кадар, а Табела бр. 41 ја прикажува состојбата во МОРИТ и Агенцијата за заштита на природата и животната средина.

Табела бр. 41: Информатичка писменост според полот на кадрите на примерокот од МОРИТ и АЗПЖС

Ниво на информатичка писменост	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРИТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
нема	/	1	11	19
основно	/	/	3	2
средно	3	2	/	3
напредно	11	1	11	4
тесно стручно	6	1	3	3
Вкупно според пол	20	5	28	31
Вкупно според институција	25		59	
Вкупно за примерокот	84			

Табелата бр. 40 ги дава следниве информации:

- индикативен е податокот дека 31 испитаник (37%) не поседува информатичка писменост. Објективно се поставува прашањето за тоа какви работни задачи во овие институции можат да извршуваат кадрите кои не поседуваат информатичка писменост, што е посебно изразено и загрижувачки во Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Од 31 испитаник кој не поседува информатичка писменост, 65% е кадар од машки пол, а 35% е кадар од женски пол; старосната структура на овие испитаници е главно распоредена во старосните групи од 41-50 и 51-67, што само до некаде говори за падот на интересот за информатичко усовршување. Се поставува прашањето дали овие институции вршеле ваков вид на анализа за да преземат активности за намалување на процентот на кадри без информатичка писменост.
- охрабрувачки податок е релативно високиот степен на испитаници со напредно ниво на информатичка писменост (31%) или 27 од испитаниците; учеството според полот е 81% на женски кадар, наспрема 19% машки кадар. Овој кадар им припаѓа на помладите старосни групи, што е и логично, со оглед на поинтензивното следење на настаните во информатичките технологии.
- тесно стручната информатичка писменост има удел во овој примерок од 15%. Структурата според полот на оваа категорија е 70% од кадрите се од женски пол, наспроти 30% од кадрите кои се од машки пол. Објаснувањето на овој профил на кадри лежи во потребите за извршување на специфичните/тесно стручните работи и активности од една, и генерално поголемиот интерес за информатичко усовршување, од друга.

Знаењето на странски јазик/јазици е, покрај интензивното познавање на информатичките технологии, неопходна вештина за сите институции на државната администрација. Оваа вештини, покрај стручната способност, треба да бидат основен критериум за прием на нови кадри во државните институции, а во согласност со интеграционите процеси на земјата. Потребите на државата Црна Гора во процесот на прдоварање за членство во ЕУ, како и во другите видови на меѓународна соработка се сè поинтензивни, па се потребни кадри кои зборуваат најмалку еден странски јазик. кадровската политика на државата треба да обезбеди кадар кој ќе ги зборува најважните странски јазици. Во рамки на оваа анализа се земени странски јазици од европското говорно

подрачје, иако треба да се каже дека глобалните случувања бараат познавање на јазик и од другите говорни подрачја. за потребите на ова истажување, се користат следниве нивоа:

- основно
- средно
- напредно
- тесно стручно

Во МОРИТ, состојбата со знаењето на странски јазици е следнава:

- за двата пола, односно 25 испитаници е заедничко тоа дека основен странски јазик е англискиот, со просечно ниво на знаење – напредно;
- за кадрите од женски пол е карактеристично познавањето на италијанскиот јазик на средно ниво и францускиот јазик на основно ниво;
- за кадрите од машки пол е карактеристично познавањето на рускиот јазик на напредно ниво и познавање на францускиот јазик на основно ниво.

Од претходно наведеното можеме да констатираме дека во МОРИТ нивото на знаење на англискиот јазик е релативно високо. Исто така, може да се констатира дека се пристапува кон учење на останатите странски јазици, но тоа не е континуирана организациска иницијатива на МОРИТ туку индивидуални обиди, во согласност со афинитетите на одредени испитаници. Преовладува проценката дека ова ниво на знаење на англискиот јазик е задоволително, меѓутоа, поради неповолната старосна структура на кадрите нивото на знаење ќе опаѓа, па оттука е очигледна потребата за нов прилив на млади кадри, кои овие потреби во Министерството за одржлив развој и туризам ќе ги задоволуваат во многу поголем обем отколу до сега.

Во Агенцијата за заштита на природата и животната средина состојбата околу знаењето на странски јазици е следнава:

- од 59 испитаник за англискиот како прв странски јазик се изјасниле се 53 испитаника, или 90%. За руски и странски како први странски јазици се изјасниле по двајца испитаници или по 4%, додека за италијански и германски се изјаснил само еден испитаник, односно 1%;
- кај сите споменати први странски јазици изразено подобро е познавањето помеѓу кадрите од женски пол, а просекот на знаење може да се подведе под **напредно ниво**. Кај кадрите од машки пол просечното ниво на знаење може да се поведе под **средно ниво**, но генерално гледано, кај кадрите од машки пол познавањето

на други странски јазици е изразено подобро, и тоа познавање може да се подведе под **напредно ниво**.

Во Агенцијата за заштита на природата и животната средина поизразено е познавањето на англиски јазик. Како што процесот на преговори за Поглавјето 27 ќе одминува, ќе постои сè поголема потреба за познавање на англискиот јазик, и тоа на професионално односно стручно ниво.

Логичен след во овој прашалник е прашањето за поседување на комуникациски вештини, кое всушност претставува лична надоградба на испитаникот. Нивото на комуникациски вештини е условено, покрај стручните способности, и со нивото на општо образование и култура, информираност, следење на технолошко-информатичкиот развој и сите други сегменти кои го зголемуваат нивото на комуникациски вештини. Во Табела бр. 42 е прикажано нивото на комуникациски вештини за Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина според нивоа и полна структура.

Табела бр. 42: Ниво на комуникациски вештини според полот на кадрите на примерокот од МОРиТ и АЗПЖС

Ниво на комуникациски вештини	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРиТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
нема			4	5
основно			2	2
средно	4	3	5	14
напредно	11	1	12	9
тесно стручно	5	1	2	4
Вкупно според полот	20	5	25	34
Вкупно за институција	25		59	
Вкупно за примерокот	84			

Кога станува збор за нивото на комуникациски вештини, треба да кажеме дека напредно ниво е заеднички именител за двете институции. Во Агенцијата за заштита на природата и животната средина значајно е застапено и средното ниво, па може да се каже дека има потенцијал за уште поголем напредок. Во Министерството за одржлив развој и туризам оваа распределба бргу ќе се промени и ќе се намали поради неповолната старосна

структура, па јасно е дека треба да му се дозволи на кадар со уште поизразено напредно ниво на комуникациски вештини од една, или интензивен процес на усовршување во институциите на побрз и поефикасен начин, за кадрите одлучно да ги вршат и онака тешките работи во процесот на преговарање за Поглавјето 27.

Преговарњето за ова поглавје е процес на адаптација, каде целата законска регулатива на ЕУ, меѓународните конвенции, договори, декларации и директиви, и сите позитивни искуства од областа на животната средина се хармонизираат на најоптимален начин во системот на законодавството на ЕУ. За овие активности да можат најрационално да се вршат, потребен е голем број на компаративни анализи на случаи, податоци и други информации. Како посебна вештина за овие активности се издвојува аналитичкиот потенцијал на човекот, а оваа аналитичка слика треба да покаже дали во овој процес треба да се вклучат и други државни институции во своите домени. Табела бр. 43 го прикажува нивото на аналитичност во институциите, кое не е категорија мерлива на класичен начин, туку произлегува од квалитетот на стручност, континуитетот во структурата, искуствата, моќта за опсервирање, желбата за понатамошно истражување, итн. Значи, податоците за нивото на анализата се од субјективен карактер, а колку е тој изразен, ќе се прикаже на следнава табела:

Табела бр. 43: Ниво на аналитичност според полот на примероците од МОРиТ и АЗПЖС

Ниво на анализа	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРиТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
нема	/	/	6	7
основно	/	/	/	2
средно	3	2	2	11
напредно	13	3	14	11
тесно стручно	4	/	3	3
Вкупно според полот	20	5	25	34
Вкупно за институција	25		59	
Вкупно за примерокот	84			

Табелата покажува големо учество на **напредни нивоа** во двете институции и доволно потенцијал за раст во категоријата на тесно усовршување. Нивото на анализа на

категоријата **тесно стручен** е многу важен аспект за одредени дисциплини кои се делови на животната средина. Индикативен е податокот дека 13 испитаници (38 %) од кадрите во Агенцијата за заштита на природата и животната средина не поседуваат никакво ниво на аналитичност, и дека сите му припаѓаат на секторот за издавање на дозволи и согласности. Тоа е, најверојатно условено од припадноста на ваквиот сектор, односно природата на работите кои се извршуваат, а тоа е административната природа. Според мислењето на истражувачот, тоа не би требало да биде причина за недостиг на аналитичност, бидејќи анализата на резултатот на самиот сектор бара и одредено ниво на аналитичност.

Во процесот на преговарање за Поглавје 27, државата Црна Гора треба да ангажира таков кадар како во квалитет така и во квантитет, кој би можел да ги изнесе сите предвидени задачи и активности. Сите напредни професионални вештини треба да придонесат во организацијата, координацијата и синергијата на сите субјекти во процесот на преговарање, а сите со единствена цел – правовремена успежност на преговорите.

Од напредните професионални вештини кои треба да постојат за водење на работите во некоја од институциите / организациите, се искристализирале следниве:

- лидерство
- раководење
- советништво / менаџерство
- научни професионални вештини
- друго

Табела бр. 44 прикажува дали и до кое ниво испитаниците поседуваат напредни професионални вештини.

Табела бр. 44: Поседување на професионални вештини на примерокот од МОРиТ и АЗПЖС

Напредни професионални вештини	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРиТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
лидерство	1	/	1	3
раководење	2	/	/	2
советништво	13	5	2	28

научни професионални вештини	4	/	4	1
друго	/	/	/	/
Вкупно според полот	20	5	25	34
Вкупно за институција	25		59	
Вкупно за примерокот	84			

Табела бр. 44 ги дава следните информации:

- најмногу од испитаниците во двете институции покажуваат дека советништвото е најзастапено;
- блага предност во лидерството во корист на кадрите од машки пол;
- значајна предност на кадрите од женски пол кога се во прашање научните професионални вештини;
- подеднаква застапеност на лидерство помеѓу половите.

Овде мора да се нагласи дека постои можност испитаниците да наведувале одговори според тоа кое место во моментот го пополнуваат, па така субјективноста на испитаниците повеќе доаѓа до израз. Имено, напредните професионални вештини се сублимат на личните афинитети во усовршувањето, и секој може да ги стекне, независно од работното место кое го покрива во администрацијата. Освен со научните професионални вештини, со сите други вештини, случајот е таков. Во нашата администрација не постои категорија “менаџер”, па така немаше одговори за таа вештина. За ваквата ситуација во голема мера е одговорна и кадровската политика и финансиската покриеност на институциите, кои исклучително се покриваат од државниот буџет.

Овде е неопходно да се даде преглед на распоредот на кадрите според стручната област, а во согласност со областите од Поглавјето 27. Причината е многу рационална – треба да се има информација за тоа од која област одат со добра или со успорена динамика во рамки на преговорите. Табела бр. 45 дава приказ на кадрите со вкупно работно искуство според област.

Табела бр. 45: Приказ на кадрите по области со вкупно работно искуство по области на примерокот од МОРиТ и АЗПЖС

Област	ИНСТИТУЦИЈА					
	МОРиТ			АЗПЖС		
	ж	м	Егодини	ж	м	Егодини
Хоризонтално законодавство	3	1	30	4	7	56
Квалитет на водата	2	1	21,5	1	3	19
Квалитет на воздухот	2	/	25	3	2	28
Управување со отпад	1	2	23	2	1	15
Заштита на природата	5	/	46	6	5	92
Индустриско загадување	1	/	2	3	5	63
Хемикалии	1	/	4	2	2	34
Врева	2	/	26	2	3	51
Цивилна заштита	/	/	/	1	/	18
Климатски промени	1	/	4	1	2	15
Друго	2	1	13	/	4	28
Вкупно според полот	20	5	194,5	25	34	419
Вкупно за институција	194,5			419		
Вкупно за примерокот	Е613,5					

Оваа табела јасно покажува дека државата Црна Гора ја искажала својата улога во процесот на преговарање за Поглавјето 27. Сосема е јасно дека двете институции биле најмногу ангажирани на изработката на **хоризонталното законодавство**, па постоечките капацитети во тој правец и биле со најмногу работа. Со развојот на хоризонталното законодавство најмногу се интензивираа активностите од областа **заштитата на природата**, што доведе до одредено динамизирање на бројот на кадрите во таа област. Треба да се нагласи дека бројната состојба на кадрите во областа **климатските промени** во никој случај не ги задоволуваат потребите на Црна Гора, со оглед на тоа дека климатските промени се глобален жаречки проблем. Исто така треба да се нагласи дека кадрите за **квалитетот на воздухот, квалитетот на водата и управувањето со отпадот** се релативно рамномерно распоредени по институциите, но според мислењето на истражувачот, тоа не е доволно. Кога станува збор за **индустриското загадување**, мора да се забележи

несогласувањето помеѓу кадрите во Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Ако во Агенцијата постојат кадри со вкупно работно искуство од 63 години, се поставува прашањето дали еден советник за индустриско загадување е доволен во МОРИТ. Идентична е ситуацијата и со кадрите за областа хемикалии. Областа **цивилна заштита** се наоѓа во надлежност на друго министерство (Министерството за внатрешни работи на Црна Гора) и не беше предмет на истражување. Во областа **друго** кадрите се распоредени најмногу во Агенцијата за заштита на природата и животната средина, и тоа за областа **нулеарна и радиолошка сигурност и безбедност, и заштита од јонизирачко и нејонизирачко зрачење**, и областа **проекти за животната средина**.

Просечното работно искуство во МОРИТ изнесува 7.78 години, додека во Агенцијата тој просек изнесува 7.03 години, додека на ниво на примерокот изнесува 7.30 години.

Компетенциите на кадрите претежно се насочени кон изработка на законската регулатива, независно од тоа за кои работи се задолжени во своите институции, а нивниот просек е даден во Табела бр. 46, во која се гледа каква е поврзаноста на стручните области и компетенциите на испитаникот.

Табела бр. 46: Приказ на компетенции на кадри по области за МОРИТ и АЗПЖС

Тип на компетенција	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРИТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
Изработка на стратешко-развојни документи	3	/	1	1
Изработна на студии од некоја област од Поглавје 27	2	/	/	6
Изработка на плански документации во некоја област од Поглавјето 27	6	/	5	9
Изработка на правна регулатива во некоја област од Изработна на студии Поглавјето 27	3	3	7	9
Изработка на политики во некоја област од Поглавјето 27	3	1	7	3
Остварување и спроведување на меѓународна соработка во некоја област од Поглавјето 27	3	1	5	6
Вкупно според полот	20	5	25	34
Вкупно за институција	25		39	

Како што се гледа од табелата, претходната констатација е точна и на тоа е ангажирано 22 испитаника или 26%. После изработката на правната регулатива, најмногу кадри беа ангажирани на изработка на планската документација и тоа 20 испитаници или 24%. Изработката на политиката има значајно учество во оваа структура, па со бројот на испитаници од 17 и процентуелно учество од 20% е на трето место. Голема активност се одвива и во спроведувањето на меѓународната соработа во некоја од подобластите на Поглавјето 27 а бројот на испитаници од 15 или 18 % зема значајно учество во оваа структура. Најмалку кадри се ангажирани во областите на изработка на студии и изработка на стратешко – развојни документи и разни студии за одредени области. Процесот за преговарање за Поглавје 27 неизбежно ќе бара ангажман на повеќе кадри, и генерално, и посебно за оваа област. Како еден заклучок се наметнува фактот дека а поставувањето на адекватни кадри е една од најтешките задачи кои ја чекаат Црна Гора.

Во продолжение на анализата која се однесува на друга група на прашања, треба да се дојде до следниве информации:

- a) кои компетенции најмногу придонесуваат за транспозицијата и имплементацијата за Поглавје 27,
- b) дали постоечките студиски програми придонесуваат и ги развиваат основните компетенции потребни за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27
- c) кои две области на компетенции треба да станат дел од високото образование

Овој дел од анализата се однесува на вкупниот примерок, бидејќи е потребно да се дојде до генерален став.

Во Табела бр. 47 е прикажан ставот на кадрите за тоа кои компетенции најмногу придонесуваат во транспозицијата и имплементацијата на Поглавје 27, со поделба на работите.

Табела бр. 47: Компетенции кои најмногу придонесуваат за транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27 – став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот

Тип на компетенции	Пол на испитаникот
--------------------	--------------------

	ж	м
Изработка на стратешко-развојни документи	19	10
Изработна на студии	4	4
Изработка / познавање на плански документации	/	/
Изработка / познавање на правна регулатива	1	2
Изработка / познавање на политики	19	14
Poznavanje globalnih i/ili EU razvojnih politika i trendova / konvencija / strategija	3	8
Друго	/	/
Вкупно според полот	46	38
Вкупно за примерокот	84	

Табелата покажува дека 29 испитаници или 34% сметаат дека компетенциите од изработката на стратешко-развојните документи можат најмногу да придонесат за транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27. Логично се поставува прашањето, ако таквото мислење преовладува, зошто тогаш толку мал број на кадри се ангажирани на изработката на стратешко-развојните документи? Најголем број од испитаниците, односно 33 испитаници или 39% сметаат дека изработката или познавањето на политиките можат најмногу да придонесат за транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27, додека 11 испитаници или 13% сметаат дека познавањето на глобалните или европските развојни политики можат најмногу да придонесат за транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27. Изработката на студии како важна компетенција ја прифаќаат 8 испитаници или 9%, додека изработката на плански регулативи како важни компетенции ја прифаќаат 3 испитаника или 5%.

Во понатамошниот дел на анализата е прикажано мислењето на испитаниците за тоа дали постоечкото високо образование односно студиски програми придонесуваат во развивањето на основните компетенции потребни за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27. Од вкупниот број на испитаници 52 испитаника или 62% одговориле негативно негативно, додека 32 испитаника или 38% одговориле потврдно. Во структурата на негативни одговори испитаници од женски пол учествуваат со 62%, а од машки со 38%, од што негативно одговориле 61% од женски и 39% од машки пол. Во структурата на потврдни одговори учеството на испитаници од женски пол изнесува 44%, додека учеството на испитаници од машки пол изнесува 56%. Од вкупниот број на испитаници (32) кои дале

потврден одговор, 16 испитаници (50 %) дале и образложение за таквиот став. Според нивното мислење, најмногу придонесува ПМФ од Универзитетот во Подгорица (44%), потоа МТФ од Универзитетот во Подгорица (19%), градежниот факултет (12%) и на крајот, општествените науки (25%). Според сите прикажани резултати во ова истражување, ова е природна распределба, каде што акцентот на испитаниците е на профилираните кадри од областа на заштитата на природата и животната средина, но и на институционалното јакнење на државата. Според мислењето на испитаниците, економските и правните науки, како и европските студии, во голема мера придонесуваат во развојот на компетенциите, како за преговарачкиот процес, така и во развојот на компетенциите за процесто на имплементација на Поглавјето 27.

На крајот на анализата на оваа група на прашања, потребно е да се дојде до сознание кои две области на компетенции треба да станат дел од високото образование. Ова прашање е тесно поврзано со претходното и претставува „проверка“ на одговорите од претходното прашање. Имено, испитаниците покажуваат дека постоечкиот систем на образование во овој момент не придонесува доволно во развојот на компетенциите потребни за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27. Многу е разумен предлогот на испитаниците, запознавањето или стекнувањето на знаења за глобалните, односно европските развојни политики (38%) и изработка на стратешко-развојни документи (31%) да станат дел од системот од системот за високо образование.

Овој примерок покажува дека преговорите за Поглавјето 27 се развиваат поинтензивно отколку што организациско-кадровската структура се усогласува со потребите на овој многу компликуван и финансиски сложен процес. Референтните институции во државата мора кадровски да се зајакнат, а законската регулатива мора поинтензивно да се усогласува со европското законодавство, што бара боголем број на кадри. Тоа ќе доведе до синхронизација на сите наведени елементи на преговарачките потреби за Поглавјето 27.

Анализа на примерокот од аспект на познавање на проблематиката на заштитата на природата и животната средина

Како прво во комплетот од оваа група на прашања, на испитаниците им беше поставено, според сопственото мислење и искуство, да изберат една од понудените области како најзначајна од аспект на почетните стојалишта. Државата Црна Гора, во рамки на европските интеграции и преговарачките процеси според поглавја, ги усвои оние документи кои ќе служат за успешна имплементација на европското законодавство, преку

развој на сопствена организациско-кадровска структура и синхронизација на неопходните елементи за преговорите околу Поглавјето 27. За анализа на оваа група на прашања неопходно е да се користат такви документи кои го определуваат ставот на државата спрема проблематиката која е поврзана со заштитата на природата и животната средина.

Во овој случај тоа се однесува на:

- Стратегијата за развој на високото образование во Црна Гора (2016 – 2020); и
- Акциониот план за исполнување на завршните стојалишта од Поглавјето 27 – животна средина и климатски промени.

Во Табела бр. 48 е даден приказ на одговорите на испитаниците според институцијата од која доаѓаат.

Табела бр. 48: Најзначајна област на Поглавјето 27 од аспект на почетните стојалишта - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот

Област	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРИТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
Хоризонтално законодавство	1	/	6	4
Квалитет на водата	2	/	1	2
Квалитет на воздухот	1	/	4	3
Управување со отпад	8	4	4	13
Заштита на природата	6	/	9	4
Индустриско загадување	/	/	2	1
Хемикалии	/	1	/	1
Врева	/	/	/	1
Цивилна заштита	/	/	/	/
Климатски промени	2	/	/	4
Вкупно според полот	20	5	26	33
Вкупно за институцијата	25		59	

Од аспект на најзначајните области во поглед на почетните стојалишта, најзначајна област е управувањето со отпадот (37%), потоа заштитата на природата (23%), хоризонталното законодавство (13%), квалитетот на воздухот (10%), климатските промени (7%), квалитетот на водата (5%), индустриското загадување (3%), хемикалии (2%).

Кога ќе ја погледнеме претходната табела, можат да се согледаат 3 (три) значајни индикатори:

1) многу е значајна разликата колку од испитаниците му даваат значај на хоризонталното законодавство, од аспект на почетните стојалишта. Разликата во мислењето е дотолку позначајна ако се земе во предвид дека до хоризонталното законодавство, во тој поглед, се држаат повеќе испитаниците од Агенцијата за заштита на природата и животната средина. **Акциониот план за исполнување на завршните стојалишта во Поглавјето 27 – животна средина и климатски промени** содржи дека Црна Гора продолжува да се усогласува со хоризонталните директиви и покажува дека целосно ќе биде подготвена да го обезбеди нивното делотворно спроведување и примена на денот на пристапување; Индикативно е зошто во МОРИТ не преовладува таквото мислење. Испитаниците од Агенцијата за заштита на природата и животната средина го завршуваат работите околу примената и следењето на спроведувањето на регулативата, и нивното мислење е дека досегашниот развој на хоризонталното законодавство придонесува за полесно и поефикасно спроведување.

2) значаен е речиси идентичниот пристап на испитаниците од двете институции кога станува збор за управувањето со отпадот (34%), што зборува за тоа дека кон таа проблематика се пристапува со внимание. Тоа е јасен показател дека постои идентичен пристап спрема почетните стојалишта дадени преку горенаведените документи, и тоа преку:

- подготовка и претставување на плановите за управување со отпад, кои содржат информации за сите текови на отпадот (вклучувајќи опасен отпад, градежен и отпад од рушење и индустриски отпад) и решенија за управување со нив;
- изработка на прописи за акумулираниот „историски“ опасен отпад, унапредување со карактеризацијата и категоризацијата на опасниот отпад во гранките на индустријата; преку обезбедување и одбележување на локациите на кои се складира опасниот отпад; составување на регистер на загадувачи;
- со преземање на активности за промовирање на спречувањето на индустриски отпад и обезбедување на еколошки правилно отстранување;
- обезбедување на повеќе информации за изградба на рециклажни центри за градежен отпад и отпад од рушење .

Во таа смисла, неопходно е донесување на сите видови на планска документација, интензивирање на процесите на кадровско зајакнување, реализација на планските

активности, следење на реализацијата, како и пошироко и подетално информирање на јавноста.

Табела бр. 49 прикажува кои области на Поглавјето 27 имаат најсложени завршни стојалишта.

Табела бр. 49: Области од Поглавјето 27 кои имаат најсложени завршни стојалишта - став на примероците од МОРиТ и АЗПЖС според полот

Област	ИНСТИТУЦИЈА			
	MORiT		AZPŽS	
	ж	м	ж	м
Хоризонтално законодавство	/	/	2	4
Квалитет на водата	/	/	2	3
Квалитет на воздухот	1	/	1	2
Управување со отпад	14	/	8	11
Заштита на природата	3	1	7	3
Индустриско загадување	2	/	4	4
Хемикалии	/	1	1	1
Врева	/	/	/	/
Цивилна заштита	/	/	/	/
Климатски промени	/	2	1	5
Вкупно според полот	20	5	26	33
Хоризонтално законодавство	25		59	

Инспитаниците од двете институции одговараат дека најсложена е областа на управување со отпадот (40 %). После тоа, следна по сложеност е областа на животната средина (18 %), климатските промени (10 %), индустриското загадување (10%), хоризонталното законодавство (7%), квалитетот на водата (6%), квалитетот на воздухот (5 %), хемикалии (4%).

Во декември 2018., во Брисел е одржана **Меѓународната конференција за животна средина и климатски промени**, од која потекнува **Заедничкиот став на ЕУ**, кој ги опфаќа и завршните мерила за затварање на Поглавјето 27. Тој став можеше да им послужи на испитаниците да ги формираат одговорите на ова прашање.

Кога ќе се споредат овие две табели, може да се забележи дека испитаниците имаат заеднички ставови кога се во прашање управувањето со отпадот и заштитата на природата, како најзначајни и најсложени области. Исто така, испитаниците имаат речиси идентичен став дека вревата и цивилната заштита се најзначајни и најкомплексни области. Може да се забележи дека испитаниците од морит не го гледаат хоризонталното законодавство ни како значајно, ни како сложено, што е индикативно.

Во рамки на прашањето **која област е финансиски најсложена за затворање на Поглавјето 27** испитаниците дале одговори чија дистрибуција е многу слична со одговорите за значењето и сложеноста на одредени области.

Во Табела бр. 50 се дадени одговорите за финансиската комплексност според области и институции.

Табела бр. 50: Финансиска сложеност по области за Поглавјето 27, според институција и пол – став на примероците од МОРиТ и АЗПЖС

Област	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРиТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
Хоризонтално законодавство	/	1	2	2
Квалитет на водата	2	/	1	/
Квалитет на воздухот	/	/	/	3
Управување со отпад	16	3	14	12
Заштита на природата	/	1	4	2
Индустриско загадување	2	/	4	9
Хемикалии	/	/	1	1
Врева	/	/	/	1
Цивилна заштита	/	/	/	1
Климатски промени	/	/	/	2
Вкупно според полот	20	5	26	33
Вкупно по институција	25		59	

Заедничкиот став на испитаниците (54%) е дека управувањето со отпадот претставува област која бара најмногу средства. Дел од Акциониот план за исполнување на завршните мерила во Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени, ги дефинира јасните чекори во поглед на:

- активности кои треба да преземат за да се реализираат обврските предвидени со овој план;
- начини на реализација на дефинираните области на надлежните институции кои се одговорни за реализација на дефинираните области;
- рок до кој активностите треба да се реализираат;
- извори на финансирање со процена на потребните средства за реализација на дефинираните активности.

Во Табела бр. 51 е дадена распределбата на испитаниците на прашањето: **за која област од Поглавјето 27 во Црна Гора недостасуваат компетенции.**

Табела бр. 51: Област од Поглавјето 27 за која недостасуваат компетенции - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот

Област	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРИТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
Хоризонтално законодавство	1	/	5	5
Квалитет на водата	2	/	1	/
Квалитет на воздухот	/	/	/	3
Управување со отпад	6	/	4	5
Заштита на природата	/	1	1	/
Индустриско загадување	/	/	6	2
Хемикалии	1	/	1	4
Врева	/	1	1	1
Цивилна заштита	/	1	4	8
Климатски промени	6	2	3	3
Вкупно според полот	16	5	26	31
Вкупно по институција	21		57	

Дадени се вкупно 78 одговори или 93%, 2 (два) испитаника или 3% не одговориле, додека 4 (четири) одговори или 4% се неважечки. Овде треба да се нагласи дека ниту еден кандидат не навел образложение за изборот на областа на која и недостасуваат компетенции, но индикативни се податоците дека во областите на цивилната заштита и климатските промени недостасуваат компетенции, дотолку повеќе што областа на цивилната заштита не беше предмет на интерес на испитаниците во претходниот дел на

анализата. Област за која најголем број од испитаниците, според добиените одговори, сметаат дека компетенции недостасуваат, е управувањето со отпадот (15), а потоа климатските промени (14), цивилната заштита (13) и хоризонталното законодавство (11). Индикативно е дека од 11 одговори за хоризонталното законодавство, 10 одговори доаѓаат од испитаниците од АЗПЖС.

Овде треба да се нагласи, кога се зборува за областа на квалитетот на водата, дека е многу индикативно тоа што само 3% од испитаниците сметаат дека недостасуваат компетенции. Исто така е сигнификантен податокот и за областа на квалитетот на воздухот, каде исто така 3% од испитаниците сметаат дека недостасуваат компетенции.

Во Табела бр. 51 е прикажана распределбата на одговорите за ова прашање: во **која област потребата за јакнење на капацитетите во поглед на транспозицијата е најголема.**

Табела бр. 52: Област од Поглавјето 27 со најголема потреба за јакнење на капацитетите - став на примероците од МОРИТ и АЗПЖС според полот

Област	ИНСТИТУЦИЈА			
	МОРИТ		АЗПЖС	
	ж	м	ж	м
Хоризонтално законодавство	/	/	4	4
Квалитет на водата	2	/	1	3
Квалитет на воздухот	/	/	/	/
Управување со отпад	8	3	5	10
Заштита на природата	2	/	6	1
Индустриско загадување	/	/	1	1
Хемикалии	/	/	1	1
Врева	/	/	1	1
Цивилна заштита	/	/	/	3
Климатски промени	6	1	5	2
Вкупно според полот	18	4	24	26
Вкупно по институција	22		50	

Од вкупниот број на испитаници одговориле 86%, при што повеќето одговориле испитаниците од МОРИТ во однос на Агенцијата за заштита на природата и животната средина. На ова прашање не одговориле 14% од испитаниците.

Ако се споредат одговорите од Табела бр. 51 и бр. 52, со оглед на сличноста на прашањето, може да се забележи следново:

- во областа на хоризонталното законодавство нема поголеми разлики и со голема веројатност може да се заклучи дека испитаниците имаат изразен став за оваа област;
- кога се работи за квалитетот на водата, мал број од испитаниците констатирале недостиг на капацитети, додека три пати поголем број од испитаниците ја констатирал потребата за јакнење на капацитетите;
- за областа на квалитетот на воздухот е констатиран недостиг на капацитети, но воопшто не е изразена потребата за јакнење на истите;
- во областа на управувањето со отпадот постои позитивен тренд за јакнење на капацитетит, во однос на констатацијата за потребите од јакнење на истите;
- во областа на заштитата на природата постои минорен недостиг на капацитети, но многу е значајна потребата за истите;
- кога е во прашање областа на индустриското загадување, имаме идентична ситуација со претходната;
- за областа на хемикалии постои констатација за недостиг на капацитети, но потребите за јакнење во овој момент се реални, со оглед на големиот пад на индустриското и металуршкото производство;
- за областа врева, е евидентиран урамнотежен однос на недостигот и потребата за капацитети;
- кога зборуваме за областа на цивилната заштита, имаме многу комплицирана ситуација: имено, мал број од испитаниците констатираат недостиг на капацитети, но затоа голем број констатираат потреба одкапацитети; оваа област не се третира во оваа анализа пред овие прашања, а потоа, на крајот на анализата, се покажува значаен интерес; ова е најдобар доказ дека во оваа област ништо не е поставено како што треба, почнувајќи од законодавството, па до решавањето на проблематиката од оваа област во склоп со другите области (врева, хемикалии, индустриско загадување);
- кога се зборува за климатските промени, исто како и во областа на вревата, е евидентиран урамнотежен однос помеѓу недостигот и потребата од јакнење на капацитетите.

На крајот на оваа анализа, се наметнува потребата да се градираат областите според потребата за јакнење на капацитетите во поглед на имплементацијата. Ова би требало да биде едно сиче на правилно земени податоци, но поради преголемата разноликост во одговорите оваа анализа мора да се изврши врз основа на просечни вредности. Тоа подразбира дека за секоја област ќе се собираат поените, како што е дадено во прашалникот, а потоа ќе се поделат со бројот на испитаници во примерокот. Податоци за резултатите од градирањето се презентирани во Табела бр. 53.

Табела бр. 53: Области од Поглавјето 27 според важноста за јакнењето на капацитетите од примерокот на МОРиТ и АЗПЖС

ОБЛАСТ	Градирана вредност
Хоризонтално законодавство	5
Квалитет на водата	6
Квалитет на воздухот	5
Управување со отпад	7
Заштита на природата	7
Индустриско загадување	6
Хемикалии	6
Врева	5
Цивилна заштита	6
Климатски промени	6

Од оваа табела јасно се гледа дека најголемите потреби за јакнење на капацитетите се во областите на управување со отпадот и заштитата на животната средина, а најмалку се потребни во областите на хоризонталното законодавство, квалитетот на воздухот и вревата. Генерално за сите подобласти државата има потреба од јакнење на капацитетите во поглед на имплементацијата во рамки на ова поглавје. Недостигот на кадри може да се надомести со добра планска политика за вработување, за која е потребно да се обезбедат доста финансиски средства, како од сопствени така и од средства на фондовите на ЕУ.

1.3. Статистичка анализа на резултатите за истражувањето на знаењето и свеста за заштитата на животната средина кај студентите на Универзитетот Црна Гора

I. Универзитет на Црна Гора

Спроведеното анонимно истражување за **Нивото за знаењето и свеста за заштитата на животната средина, кај студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора** во мај 2015 година е статистички обработено со три основни статистички инструменти: Хи-квадтатен тест, ANOVA и Т-тест. Во продолжение е дадена анализата и резултатите на статистичката обработка на добиените одговори. Целосен преглед на статистичката обработка на резултатите е дадена во Прилог 7.

Прашалникот беше поделен во 3 карактеристични сегменти:

- демографски податоци (пол, возраст, вид на средно училиште кое го завршиле, град, регион во кој живееле пред студирањето, ниво на образование на родителите, итн.);
- основна свест за екологија и еколошки принципи и ставови спрема животната средина и ресурсите;
- основно знаење за принципите на заштита на животната средина и некои отворени прашања за личните ставови спрема заштитата на животната средина.

Дадените сегменти вклучуваа 43 прашања, од кои повеќето беа засновани врз Ликертовата скала на одговори од „не се согласувам“ до „целосно се согласувам“. Останатите ставки го опфаќаа изборот помеѓу предложените категории на одговори или отворени прашања. Наведениот дизајн на прашалникот требаше да овозможи дескриптивна анализа на нивото на знаења и опсегот на ставови и уверувања или други можни фактори кои го поттикнуваат однесувањето во окружувањето како за соодветна статистичка анализа.

Покрај наведеното, земањето на примероци во истражувањето може да се гледа како повеќестепено (групирано) бидејќи прашалникот им е дистрибуиран на студентите од сите години (I, II, III и IV) а специфичноста на дизајност се огледа во можноста на разновидната анализа на податоците (како групирано или едностепено истражување, споредување на нивоата на свест во I година и IV година – влијанието на знаењето врз промената на еколошката свест и ставови, итн.). Варијаблите на истражувањето – демографските информации и информациите за образованието послужија како независни варијабли во истражувањето, додека знаењето, перцепцијата, ставовите и убедувањата се сметаа за зависни, бидејќи на нив може да влијае демографијата и меѓусебното влијание.

Основна хипотеза на истражувањето беше: **Постојат** разлики во знаењето и свеста во руралниот во однос на развениот дел на земјата.

Во согласност со процедурата на Универзитетот на Црна Гора, предвиденото истражување (прашалникот) му е доставен на Универзитетот на Црна Гора, односно на деканот на Природно-математичкиот факултет, кој формално го одобри спроведувањето и администрирањето на истражувањето на Универзитетската единица – Факултетот за

биологија (Прилог 4). Периодот на администрирање опфати вкупно 6 недели во текот на април и мај 2015 година.

На Факултетот за биологија на Природно-математичкиот факултет на Универзитетот на Црна Гора во моментот на спроведување на истражувањето студираа 186 студенти на сите факултетски студии и програми (Прилог 4), од кои 80 студенти се финансираа од државниот буџет (редовни студенти), а 106 беа со самофинансирање (овој број ги вклучува и студентите од 5-6 години пред администрирањето на прашалникот, а тие не присуствувале редовно на предметите и студиите). Истражувањето, односно прашалникот го пополниле 100 студенти (0,54% од вкупната студентска популација на Факултетот за биологија. Стапката на одзив односно пополнети прашалници од аспект на сите студенти во дадениот момент не е значајно висока, но мора да се земе во предвид дека сите редовни студенти го пополниле прашалникот (80 од 100 пополнети прашалници) кое бројот на релевантни одговори го чини значително висок – на редовните студенти (100%: 80 прашалници од 80 редовни) и 20 студенти со самофинансирање (0,19 %: 20 студенти од вкупно 184).

СТАТИСТИЧКА АНАЛИЗА

Истражувачката анализа се спроведе по пат на Т-тест, ANOVA и хи-квадратен тест преку аналитичкиот софтвер SPSS. Истражувачот спроведе две анализи за да ги исполни целите на истражувањето и да ги тестира работните хипотези на истражувањето:

- а) постојат разлики во знаењето и свеста во руралниот наспрема развиениот дел на Црна Гора; и
- б) постојат разлики во знаењето и свеста во I година (I и II) наспроти IV (III и IV година) (изборно).

АНАЛИЗА НА РАЗЛИКИТЕ ВО ЗНАЕЊЕТО И СВЕСТА ВО РУРАЛНИОТ НАСПРОТИ РАЗВИЕНИОТ ДЕЛ НА ЗЕМЈАТА

Т-ТЕСТ

ЗНАЕЊЕ (III ДЕЛ од прашалникот)

- Број на субјекти од градското подрачје (на територија на држава): 46 (46%)
- Број на субјекти од приградското подрачје (на територија на земја): 43 (43%)
- Број на субјекти од руралното подрачје (на територија на држава): 11 (мал број на одговори; <30) (11%)

Т-тест за групата студенти од градско подрачје наспрема студенти од приградско подрачје во позвавањето на животната средина

За потребите на статистичката анализа, истражувачот и SPSS софтверот ја користеа p -вредноста од 0,05. Покрај Т-тестот, командата T-TEST исто така изведува Левенеов тест за еднакви варијанси. Ако отстапувањата се еднакви, може да се користи поопфатна односно посилна форма на Т-тест. Доколку не може со сигурност да се претпостави еднаква варијанса, неопходно е да се спроведе поинакво пресметување. SPSS ги врши двете пресметувања. Ако резултатот на било кое прашање има статистичка значајност на Левенеовиот тест помал од 0,05, не може со сигурност да се претпостави дека варијансите се еднакви. Ако вредноста е поголема од 0,05, претпоставката за хомогеност на отстапувањето е сигурна и се користи редот на „Еднакви варијанси“ (посилен тест) (кога значајот на Левенеовиот тест е на пр. 0,540 / I прашање I, Дел III од прашалникот, што значи дека постои 54% на веројатност дека Левенеовиот тест го дава овој исход кога варијансите се еднакви). Кога нивото на Sig. (2-tailed) е поголемо од 0,05 ($> 0,05$), тоа сугерира дека работната (нулта) хипотеза не може да се отфрли и да се заклучи дека нема доволно докази

дека постои постои разлика. Доколку Sig. (2-tailed) е помал од 0,05, работната (нулта) хипотеза може да се отфрли и да се заклучи поинако од она што хипотезата го наведува (или да не се отфрли).

Со анализа на одговорите од III дел на прашалникот – знаење за животната средина дадени во Табела бр. 54, може да се увиди дека од 18 прашања (15 + 16 а, б и с потпрашања), само две прашања (бр. 3 - 0,046 и бр. 11 - 0,037) имаат Sig. (2-tailed) помал од 0,05, додека останатите 16 прашања имаат Sig. (2-tailed) поголем од 0,05. Од тие 16 прашања со Sig. (2-tailed) поголем од 0,05, резултатите се близу до маргината која е помала од 0,05 (бр. 8 - 0,056 и бр. 16а - 0,054).

Од аспект на 89% од резултатите од III дел од прашалникот – знаење за животната средина, се добива резултат кој покажува дека не постои значајна разлика помеѓу анализираните групи (студентите од градско подрачје во споредба со студентите од приградско подрачје), бидејќи нивоата на Sig. (2-tailed) се поголеми од 0,05 ($> 0,05$), со што се сугерира дека работната (нулта) хипотеза мора да отфрли и да се заклучи дека нема доволно докази да се претпостави дека постои разлика во знаењето помеѓу овие две групи.

Табела бр. 54: Разлика во знаењето на студентите од градското подрачје во однос на студентите од приградското подрачје (Т-тест) – прашалник за студентите на УЦГ

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means					
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	
Прашање_III_1	Equal variances assumed	.378	.540	.381	80	.705	.056	.147
	Equal variances not assumed			.380	78.465	.705	.056	.148
Прашање_III_2	Equal variances assumed	.000	.991	.481	86	.632	.113	.234
	Equal variances not assumed			.481	85.808	.632	.113	.234
Прашање_III_3	Equal variances assumed	.345	.559	-2.022	86	.046	-.372	.184
	Equal variances not assumed			-2.030	84.806	.046	-.372	.183

Прашање _III_4	Equal variances assumed	3.372	.070	-.679	85	.499	-.125	.184
	Equal variances not assumed			-.671	77.866	.504	-.125	.186
Прашање _III_5	Equal variances assumed	.238	.627	.843	84	.402	.164	.195
	Equal variances not assumed			.839	81.298	.404	.164	.196
Прашање _III_6	Equal variances assumed	.913	.342	1.855	84	.067	.413	.223
	Equal variances not assumed			1.859	82.994	.067	.413	.222
Прашање _III_7	Equal variances assumed	1.273	.262	1.031	86	.306	.234	.227
	Equal variances not assumed			1.029	85.112	.306	.234	.227
Прашање _III_8	Equal variances assumed	.056	.814	-1.939	87	.056	-.321	.166
	Equal variances not assumed			-1.953	85.365	.054	-.321	.164
Прашање _III_9	Equal variances assumed	.279	.599	.480	84	.632	.113	.235
	Equal variances not assumed			.482	83.089	.631	.113	.235
Прашање _III_10	Equal variances assumed	2.859	.095	1.370	84	.174	.316	.231
	Equal variances not assumed			1.376	82.343	.173	.316	.230
Прашање _III_11	Equal variances assumed	9.127	.003	-2.119	85	.037	-.454	.214
	Equal variances not assumed			-2.148	76.717	.035	-.454	.211
Прашање _III_12	Equal variances assumed	5.065	.027	-.329	87	.743	-.054	.164
	Equal variances not assumed			-.325	75.507	.746	-.054	.166
Прашање _III_13	Equal variances assumed	1.620	.207	-1.445	87	.152	-.325	.225

	Equal variances not assumed			-1.455	85.592	.149	-.325	.223
Прашање_III_14	Equal variances assumed	.521	.472	-.504	86	.615	-.100	.199
	Equal variances not assumed			-.507	85.973	.614	-.100	.198
Прашање_III_15	Equal variances assumed	.126	.724	-.908	86	.367	-.213	.235
	Equal variances not assumed			-.907	85.774	.367	-.213	.235
Прашање_III_16a	Equal variances assumed	.936	.336	-1.951	83	.054	-.350	.179
	Equal variances not assumed			-1.979	74.761	.052	-.350	.177
Прашање_III_16b	Equal variances assumed	.401	.528	-1.260	83	.211	-.288	.228
	Equal variances not assumed			-1.259	82.357	.211	-.288	.228
Прашање_III_16c	Equal variances assumed	5.069	.027	-1.121	84	.265	-.112	.100
	Equal variances not assumed			-1.127	83.985	.263	-.112	.099

Како заклучок се наведува дека Т-тестот утврдил дека мнозинството потврдува дека **не постои значајна статистичка разлика помеѓу студентите од градското подрачје наспроти студентите од приградското подрачје во познавањето на животната средина**, што би можело да доведе до отфрлање на работните хипотези кои наведуваат дека постои разлика. Резултатот добиен во 2 прашања (Sig. (2-tailed) помал од 0,05: бр. 3 - 0,046 и бр. 11 - 0,037) би можел да биде предмет на понатамошно толкување на образложението на таквите резултати и понатамошни анализи.

СВЕСТ (II ДЕЛ од прашалникот)

- Број на субјекти од градското подрачје (на територија на држава): 46 (46%);
- Број на субјекти од приградското подрачје (на територија на земја): 43 (43%);
- Број на субјекти од руралното подрачје (на територија на држава): 11 (мал број на одговори; <30) (11%).

Т-тест за групата: постоење на разлики во свеста за животната средина кај студентите од градското подрачје наспроти студентите од приградското подрачје

Со анализа на достапните одговори можеме да забележиме дека од 15, само едно прашање (бр. 10 - 0,001) има Sig. (2-tailed) помал од 0,05 (и многу е значаен бидејќи неговата вредност е значително под 0,05), додека останатите 14 прашања имаат Sig. (2-tailed) поголем од 0,05.

Од 93,3% од резултатите од II дел од прашалникот – свест за животната средина, покажува дека не постои значајна разлика во свеста помеѓу анализираните групи (студенти од градско подрачје во споредба со студенти од приградско подрачје), бидејќи Sig. (2-tailed) е поголем од 0,05 ($> 0,05$), и сугерира дека работната (нулта) хипотеза мора да се отфрли и да се заклучи дека нема доволно докази да се претпостави дека постои разлика во знаењето помеѓу овие две групи.

Т-тестот утврди дека повеќето од резултатите (одговорите на прашањата) потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика помеѓу студентите од градското подрачје наспроти студентите од приградското подрачје во свеста за животната средина, што доведува до отфрлање на работните хипотези, бидејќи државата наведува дека постои разлика. Sig. (2-tailed) кај прашањето 1 (бр. 10 - 0,001) има вредност која е значајно помала од 0,05, што доведува до неотфрлање на работните хипотези кои наведуваат дека постои разлика и со самото тоа може да биде предмет на понатамошно толкување на образложенијата и анализите.

ANOVA ТЕСТ

ANOVA тестот ја анализира разликата на сите групи на студенти од градското подрачје наспроти приградското подрачје наспроти руралното подрачје во познавањето на заштитата на животната средина (III дел од прашалникот) и свеста (II дел од прашалникот). Од аспект на разликата помеѓу сите групи - на студенти од градското подрачје наспроти приградското подрачје наспроти руралното подрачје во познавањето на заштитата на животната средина (III дел од прашалникот) ANOVA тестот прикажа дека сите резултати (одговори на прашањата) потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика помеѓу групите (Sig. (2-tailed) е поголемо од 0,05 ($> 0,05$)), што доведува до отфрлање на работните хипотези, бидејќи добиениот резултат покажува дека не постои разлика.

Две прашања (бр. 11 - 0,084 и бр. 16с - 0,056) имаат вредности кои се блиску до маргините да бидат помали од 0,05 и можат да бидат предмет на понатамошно толкување на образложението на толку значајната разлика и понатамошни анализи.

Од гледиште на разликата помеѓу сите групи - студенти од градското подрачје наспроти приградското подрачје наспроти руралното подрачје во еколошката свест (II дел од прашалникот) ANOVA тестот покажува дека повеќето од резултатите (93,3%) потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика помеѓу групите (Sig. (2-tailed) е поголемо од 0,05 ($> 0,05$)), што доведува до отфрлање на работните хипотези кои наведуваат дека постои разлика.

Само едно прашање (бр. 10 - 0,003) има веројатност која е значајно пониска од 0,05, што доведува до тоа работните хипотези кои наведуваат дека постои разлика да не се отфрлат па така би можеле да бидат предмет на понатаможно толкување на образложението на толку значајната разлика и на понатамошни анализи.

Просекот од ANOVA односно мултиваријабилната анализа на прашањето бр. 10 - 0,003 II дел од прашалникот – студенти од градското подрачје наспрема оние од приградското и наспрема оние од руралното во сегментот на свеста за животната средина.

Табела бр. 55 ја претставува ANOVA мултиваријабилната анализа и меѓузависноста на променливите (групи: град наспрема урбано наспрема рурално подрачје) на прашањето бр. 10 (со ниво на значајност 0,003) II дел од прашалникот, што покажува дека постои значајна разлика помеѓу студентите од градското подрачје и студентите од урбаното подрачје (нивото на значајност е 0,004), што може да доведе до заклучок за меѓусебна поврзаност / меѓузависност на овие две групи, и може да биде предмет на понатамошни анализи и толкувања.

Табела бр. 55: ANOVA/мултиваријабилна анализа на прашањето бр. 10 - 0,003 II дел од прашалникот за студенти на УЦГ

Dependent Variable	(I) Место на живеење	(J) Место на живеење	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Прашање_II_10	Центар на градот	Приградска населба	.616*	.186	.004	.17	1.06
		Село	-.016	.290	.998	-.71	.68
	Приградска населба	Центар на градот	-.616*	.186	.004	-1.06	-.17
		Село	-.632	.294	.085	-1.33	.07
	Село	Центар на градот	.016	.290	.998	-.68	.71
		Приградска населба	.632	.294	.085	-.07	1.33

Хи-квадратен тест за делот III од прашалникот – знаење за заштитата на животната средина

Анализите спроведени со Хи квадратвниот тест покажуваат дека нема статистички значајна поврзаност помеѓу матичното место на живеење и животната средина, освен во прашањето бр. 16с III дел од прашалникот – знаење за заштитата на животната средина, каде нивото на значајност е 0,049, што е прикажано во Табелата бр. 56.

Табела бр. 56: Хи квадратен тест III дел од прашалникот за студенти на УЦГ – знаење за заштитата на животната средина – прашање бр. 16с.

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.527 ^a	4	.049
Likelihood Ratio	6.098	4	.192
Linear-by-Linear Association	.981	1	.322
N of Valid Cases	97		

Хи-квадратен тест од делот II од прашалникот – свест за заштитата на животната средина

Анализите спроведени со Хи квадратвниот тест покажуваат дека нема статистички значајна поврзаност помеѓу матичното место на живеење и животната средина, освен во прашањето бр. 10 II дел на прашалникот - свест за заштитата на животната средина, каде нивото на значајност е 0,042, што е прикажано во Табела бр. 57.

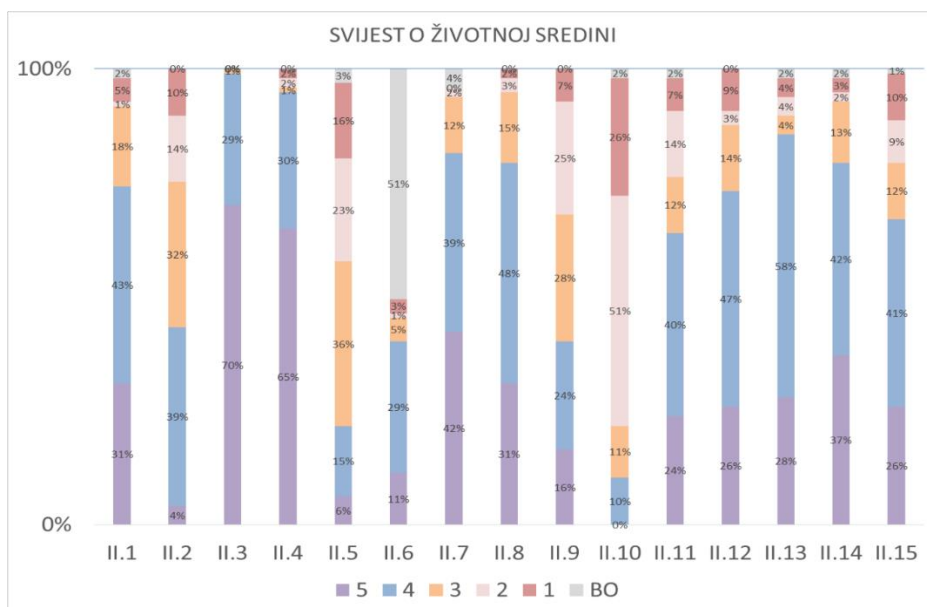
Табела бр. 57: Хи квадратен тест II дел од прашалникот за студенти на УЦГ – свест за заштитата на животната средина – прашање бр. 10.

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	13.040 ^a	6	.042
Likelihood Ratio	14.029	6	.029
Linear-by-Linear Association	2.099	1	.147
N of Valid Cases	98		

Дали прашалникот над кој е извршена претходно прикажаната статистичка анализа ги опфатил демографските информации односно прашања, потоа делот за свеста за

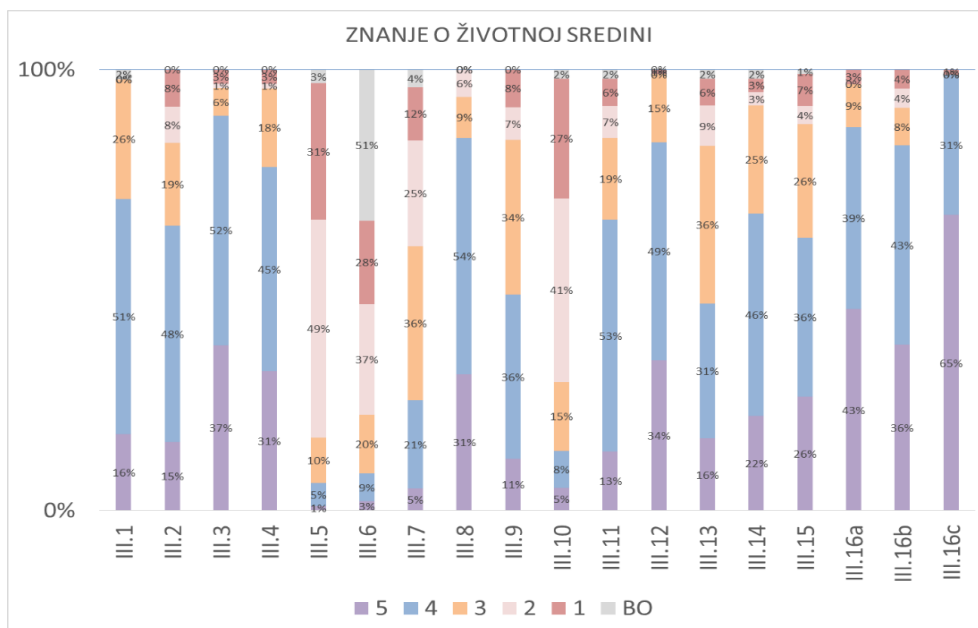

заштитата на животната средина (дел II) и делот за знаењето за животната средина (дел III). Прашањата од делот II и III беа засновани врз основа на Ликертовата скала од 1 - „не се согласувам“ до 5 - „целосно се согласувам“. Слика бр. 3 во продолжение **графички го прикажува односот на прераспределбата за секое прашање во делот II од истражувачкиот прашалник**. Може да се увиди дека во одговорите на прашањето бр. 2 (II.2) има најголем број на одговори со 5 - „целосно се согласувам“ (70%), потоа следува прашањето бр. 3 (II.3) со 65%. Одговорите на прашањето бр. 3 (II.3), и 7 (II.7) не содржат одговор 1 - „не се согласувам“ а одговорите на прашањето бр. 4 (II. 4) и 8 (II.8) имаат најнизок однос 1 - одговор „не се согласувам“ (2%).

Слика бр. 3. Графички приказ на одговорите на прашањата од делот II од прашалникот за студентите на УЦГ – Свест за заштита на животната средина (вкупно)

Слика бр. 4 **графички го прикажува односот на распределбата на одговорите на секое прашање во делот III од прашалникот – знаење за заштитата на животната средина**. Може да се увиди дека на прашањето бр. 16с (III.16с) има најголем процент на одговори 5 - „целосно се согласувам“ (65%). Одговорите на прашањата бр. 1 (III.1) и 8 (III.8) не содржат одговор 1 - „не се согласувам“, а одговорите на прашањето бр.12 (III.12) имаат најнизок однос 1 - одговор „не се согласувам“ (1%).

Слика бр. 4. Графички приказ на одговорите на прашањата од делот III од прашалникот за студентите на УЦГ – Знаење за заштита на животната средина (вкупно)

2. ИСТРАЖУВАЊЕ НА ЗНАЕЊЕТО И СВЕСТА ЗА ЗАШТИТАТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ВИСОКОШКОЛСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА СОЗНАНИЈАТА ОД ЦРНА ГОРА И РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во рамки на оваа дисертација извршена е **компаративна анализа** на значајните елементи кои влијаат врз истражувањето на свеста и знаењето за животната средина кај студентската популација, и тоа во Црна Гора кај студентите на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора и во Република Северна Македонија помеѓу студентите на Факултетот за безбедност – Скопје при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ од Битола и студентите на Институтот за безбедност, одбрана и мир на Филозофскиот факултет при Универзитетот “Св. Кирил и Методиј” во Скопје. Со оглед на тоа дека Прашалникот за истражување на знаењето и свеста за заштитата на животната средина (Прилог 6) е конципиран на начин одговорите да се добијат преку три групи на прашања, компарацијата исто така ќе оди во тој правец.

i. СОЦИО – ДЕМОГРАФСКИ ПРАШАЊА

Пол на испитаникот: Не постои значајна статистичка разлика според полната структура на испитаниците. Во двете групи (групата на студенти од Црна Гора и групата на

студенти од Република Северна Македонија) значајно е учеството на испитанички од женскиот пол, повеќе од 70%, додека процентот на испитаници од машкиот пол е нешто помал во примерокот од Северна Македонија, но, пропорционално со бројноста на примерокот, е близок до примерокот од Црна Гора, па така нема значајна статистичка разлика.

Просечна старост на испитаниците: Просечната старост на испитаниците од Црна Гора изнесува 21,2 години, додека во примерокот од Северна Македонија просечната старост е нешто повисока (22,9 години), што не претставува значајна статистичка разлика. Една од причините за ваквата структура е најверојатно што некои од испитаниците во подоцнежните години од животот се запишале на одредени факултети.

Завршено средно училиште: Во овој сегмент на истражувањето постои значајна статистичка разлика. Имено, во Црна Гора, 59% од испитаниците завршиле гимназија, а 41% завршиле некое од останатите средни училишта (стручни), додека во Северна Македонија тој однос е доста поинаков. Имено, во примерокот од Северна Македонија само 35% од испитаниците завршиле гимназија, додека 65% завршиле други средни училишта (стручни). Во Црна Гора сè уште важи мислењето дека гимназијата е училиште кое дава најшироко образование, што поради самиот начин на организирање на програмите за образование во нив е генерално вистинито. Мислењето на истражувачот е дека интересот за животната средина, како и прашањата и проблемите во врска со истиот, се зголемува за време на школувањето, затоа што кај испитаниците за време на школувањето, односно во средното училиште нивото на знаење, свест и критичко мислење се зголемува, па со самото тоа нивото на предзнаење не е адекватно, што би можело да биде патоказ во која насока системот на образование треба да се модификува. Според примерокот од Северна Македонија можеме да констатираме значително поголемо интересирање за прашањата од безбедноста кај испитаниците кои завршиле стручни училишта, што може да се поврзе со специфична проблематика и со теми кои се занимаваат со прашањата од безбедноста и различните видови на моќ.

Регион во кој сте родени и сте живееле до запишувањето на факултет: Црна Гора географски е поделена на три региона, и тоа: северен, централен и јужен регион. Во примерокот 54% од запишаните испитаници се од централниот регион, 32% се од северниот регион и 14% се од јужниот регион. Таквото учество одговара со реалната состојба, со оглед на бројот на жители по региони. Во примерокот од Северна Македонија евидентно е учеството од сите региони, но доминира скопскиот регион кој изнесува точно 50% од испитаниците во примерокот. Објаснување кое може да го задоволи описот на ситуацијата

е дека скопскиот регион има најмногу жители, бидејќи е административен центар на земјата и со самото тоа проблематиката за безбедност најмногу се разгледува и изучува во тој регион.

Образование на родителите: Ако ја согледаме состојбата со образование на родителите во примерокот на Црна Гора, кај двете полни структури преовладува средношколското образование, потоа вишото и високото образование, додека процентот на магистри и доктори на науки речиси е изедначен меѓу половите. Евидентиран е само еден случај на основно образование, кој во статистичка смисла е занемарлив. Во примерокот од Северна Македонија, кај двата пола преовладува средно стручно образование, со мало учество на повисоките степени на образование но со релативно високо присуство, со обзир на големината на примерокот, на основното образование (18%), посебно кај машката популација.

Место на живеење: Примерокот од Црна Гора покажува дека 46% од студентите живеат во град, 43% живеат во приградските населби, додека 11% живеат на село. Примерокот од Северна Македонија покажува дека 44% живеат во град, додека 28% живеат во приградските населби и 28% живеат на село. Со оглед на тоа дека најголемиот број на факултети во Црна Гора се наоѓа во двата најголеми града – Подгорица и Никшиќ, многу е логичен високиот процент на студентите во приградските населби. Испитаниците кои живеат на село имаат добри транспортни врски со градовите, со оглед на тоа дека селата во кои живеат се делови од општинските територии на споменатите градови. Во примерокот од Северна Македонија состојбата е значајно поинаква. Имено, во Северна Македонија постои многу поголема понуда на високо образование, која се огледа во постоењето на поголем број на државни и приватни универзитети кои рамномерно се распоредени на територијата на државата, што на испитаниците им дава можност на најекономичен начин да присуствуваат на сите видови на настава на универзитетите.

Година на студии на факултетот: Структурата на студентите кои го чинат примерокот во Црна Гора е искажана во продолжение:

- во I-ва година 34%,
- во II-ра година 22%,
- во III-та година 34%;
- во IV-та година 10%.

Структурата на примерокот на студентите од Република Северна Македонија е искажана во продолжение:

- во I-ва година 3%;

- во II-ра година 17%;
- во III-та година 27%;
- во IV-та година 53%.

Со споредување на двата примерока се забележува значајна квантитативно-статистичка разлика во учеството на студенти од III-та и IV-та година во корист на примерокот од Република Северна Македонија, што би требало да резултира во поголемо ниво на информации кои ќе се добијат во понатамошното истражување.

Каде живеете за време на студирањето: Ова прашање е во директна врска со прашањето за местото на живеење, што дава јасна информација зошто структурата на местото на живеење во двата примерока изгледа како да е прикажана во претходните делови. Најголемиот број од испитаниците во двата примерока даваат јасна информација за заедничкиот живот со родителите, што е во директна корелација со животот во градот, приградската населба или на село. Животот во студентските домови и потстанарскиот однос јасно го определуваат студентот за престој во градот. Релативно високиот процент на студенти кои патуваат, особено во Црна Гора, укажува на добрата поврзаност на местата каде што живеат (приградски населби и села) со градовите во кои се наоѓаат факултетите. Во двата примерока минорен е процентот на оние кои живеат кај роднини, што според мислењето на истражувачот во одредена мера е во колизија со традицијата и начинот на живеење во регионот, односно во овие две земји, и од аспект на економичност на трошоците за студирање. Од друга страна, студентската популација сака независност и самостојност, што се огледува и во начинот на живот за време на студирањето.

Како го оценувате Вашето студирање: Ова прашање овозможува изведување на заеднички процент на ниво на двата примерока. Испитите редовно ги положуваат и ги исполнуваат своите обврски 42% од студентите, 38% од студентите испитите ги положуваат редовно, но имаат и заостанати обврски. Овие податоци зборуваат за високиот стапка на полагање на испитите, без оглед на одреден број на заостанати испити и обврски. Не треба да се занемари податокот дека 12% од студентите имаат потешкотии во положувањето на испитите и исполнувањето на обврските, како ни податокот дека 8% од студентите одговориле со „друго“. Од одговорите е тешко да се види кои се причините за ваквите податоци, бидејќи е можно причината да лежи во комбинација од фактори кои го отежнуваат студирањето, како што е споменатата потреба за независност што ги зголемува трошоците за живот и изискува дополнителен ангажман на студентите за заработка, и др.

ii. СВЕСТ ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

Животната средина претставува сето она што не опкружува, односно сето она со што директно или индиректно е поврзано со човековата животна и економска активност. Животната средина е специфичен „ресурс“ за продолжување, развој и опстанок на човековиот живот, а нејзиното загадување, односно деградирање претставува нужност, но прашањето е во колкава мера е тоа загадување. Сите живи суштества ја загадуваат животната средина додека ги задоволуваат своите потреби, а меѓу нив најмногу човекот, додека екстремните временски прилики исто така имаат такво влијание, но претставуваат последица на климатските промени за кои недвосмислено е докажано дека се резултат на човековата активност. Загадувањето дури во последниве години се сфаќа како сериозен проблем кој го загрозува развојот, а со самото тоа и самиот опстанок на човекот.

Ако се земе во предвид дека климатските промени и заштитата на животната средина се глобален проблем, сосема е природно дека човекот, како најважен свесен жител на планетата, ги развива своите знаења и вештини за успешно решавање на проблемите сега, и на оние со кои неизбежно ќе се сретне во иднина. Поради тоа, прашањата поврзани со свеста за животната средина се сосема очекуван пристап во рамките на оваа дисертација.

Компарацијата се однесува на секое прашање дадено во прашалникот.

Човековиот опстанок зависи од достапноста на природните ресурси: На ова прашање во двата примерока преовладува афирмативен одговор. Поголемо согласување, во статистичка смисла (83%), е во примерокот од Северна Македонија, додека во примерокот од Црна Гора тој процент е 75%. Спрема мислењето на истражувачот, разликата лежи во замаецот на неолибералната економија на Црна Гора во последните две години, со што просперитот и развојот односно задоволувањето на потребите на човекот и индустријализацијата се ставени пред природните ресурси.

Природните ресурси им се достапни на сите: Кај ова прашање, во двата примерока е искажан сомнеж во значаен процент (30%) на ниво на вкупниот примерок. Исто така, значајно е висок процентот (28% на ниво на двата примерока) на размислувањето дека природните ресурси не им се достапни на сите. Според мислењето на истражувачот, причините лежат, како и кај претходното прашање, во неолибералната економија, каде што до најголемиот дел на ресурси доаѓаат само најмоќните економски сили, по пат на државен или приватен капитал. Природните ресурси неконтролирано се користат, со што се доаѓа до брз профит кој понатаму доведува до раслојување на богати и сиромашни економии, при што најмногу трпи човекот и животната средина. Во пракса тоа најдобро може да се види

во енормното сечење на шумите, загадувањето на водата и воздухот, неконтролираното користење на рудните богатства, претварањето на земјоделското во градежно земјиште и слично, каде што сите основни елементи на животната средина се загрозени до максимум.

Поединецот може да влијае врз животната средина: Во врска со ова прашање е постигната голема согласност на ниво на заедничкиот примерок, и тоа во износ од 88%. Ваквиот процент е очекуван, а минорните проценти на сомнежи и несогласувања немаат поголемо значење во понатамошното разгледување.

Животната средина влијае врз здравјето на луѓето: Во врска со ова прашање е постигната голема согласност дека животната средина во голема мера влијае врз здравјето на луѓето. Таа стапка на ниво на заедничкиот примерок изнесува 95%, така што разликата од 5% на несогласување не е статистички значајна за понатамошно разгледување.

Сите природни ресурси можат да бидат обновливи: Во двата примерока преовладува несогласување и сомнеж дека природните ресурси можат да се обновуваат. Одржливите системи на управување со природните ресурси подразбираат рамнотежа помеѓу експлоатацијата на ресурсите и нивното обновување, а тоа, покрај со контролирано управување се постигнува и со донесување на адекватни законски решенија кои јасно го определуваат начинот и обемот на користење на природните ресурси. Мора да се води сметка за тоа до најмал можен степен да се ограничи негативното влијание на потребата за профит која ја наметнува развојот и светскиот глобален поредок во секој сегмент од животната средина, бидејќи е непобитен фактот дека сите природни ресурси се ограничени, што само ја ограничува нивната обновливост. Во сопствените средини испитаниците ги гледаат и чувствуваат негативните ефекти на неконтролираното користење на природните ресурси, па така е логично да се очекува ваков негативен став во поглед на обновувањето на природните ресурси.

Развојот негативно влијае врз животната средина: Мислењето на испитаниците по ова прашање варира од позитивен одговор, односно дека развојот негативно влијае врз животната средина, до сомнеж во вистинитоста на истото. Таквите мислења се условени од нивоата на образование и информираност, на квалитетот на живот и околностите во средините од кои доаѓаат, но не се потврдени со фактите од искуството. Имено, во светот постојат многу примери на позитивно влијание на развојот на животната средина каде што профитот е насочен кон зачувување на животната средина (примерот со Швајцарија и Костарика). Ситуациите каде што богатите економии издвојуваат големи средства за зачувување на животната средина, за разлика од сиромашните економии какви што се Црна Гора и Северна Македонија, го обликуваат јавното мислење, со почитување на постоењето

на сите примери на негативно влијание на развојот на животната средина (на пример, преголемиот градежен развој на црногорското приморје и влијанието на истиот на квалитетот на морската вода, крајбрежното подрачје и морската средина воопшто).

Престојувањето и допирот со природата создава позитивен став спрема заштитата на животната средина: Испитаниците во голем број (73%) потврдно одговриле на ова прашање, но останува нејасно како скоро една третина од испитаниците (27%) одговриле спротивно, особено затоа што структурата на примерокот е таква, се работи за студенти кои во согласност со годините би требало времето да го поминуваат во природа (летувања, зимувања, адреналински активности, планинарење, возење на велосипед, и сл.) и сè уште немаат позначајни директни искуства врз кои би го засновале ваквиот негативен став. Меѓутоа, денешниот начин на живот во виртуеланиот свет на технологијата може да биде токму еден од факторите со кои се оневозможува стекнувањето на позитивно искуство од престојот и допирот со природата. Даденото прашање може да биде предмет на понатамошни анализи и истражувања во идниот период.

Недостигот или намалувањето на природните ресурси влијае врз безбедноста на човекот и земјата: На ова прашање 80% од студентите, на ниво на заедничкиот примерок, одговориле потврдно, но процентот на студенти од 20% кои одговориле негативно не е занемарлив. Се наметнува прашањето дали испитаниците знаат за какви сè видови на безбедност се работи? Со недостигот или намалувањето на природните ресурси максимално е загрозувана моќта на државата, како и економскиот развој на општеството во целина или на поединецот, што во крајност може да го доведе во прашање опстанокот на државата и човекот.

Заштитата и зачувувањето на природата/природните ресурси исклучително се регулира со закони: Ова прашање мора да се разгледува за секој примерок посебно. Имено, во примерокот од Северна Македонија 50% од испитаниците одговориле потврдно, додека 50% одговориле одречно и изразиле сомнеж. Во Црна Гора 41% од испитаниците одговориле потврдно, а 59% изразиле сомнеж или одговориле одречно. Тука се поставуваат причините за ваквата поделба. Според мислењето на истражувачот, испитаниците немаат доволно развиена свест за животната средина, бидејќи законската регулатива е само едно од средствата со кои се штити и чува животната средина. Република Северна Македонија и Црна Гора, како претенденти за членство во ЕУ, потпишале многу меѓународни стратегии, декларации, конвенции и протоколи со кои се обврзале дека ќе ја штитат и чуваат природата и природните ресурси. Ова е важен фактор кој може да има длабоки последици, а добра

законска регулатива може да донесува и спроведува само високо развиена свест на општеството и поединецот.

Зачувувањето на биодиверзитетот не е пресудно за опстанокот на човекот: Ако ја земеме во предвид дефиницијата за животната средина, ќе додјеме до сознание дека секој сегмент од животната средина е неразделен и дека не може да се набљудува одвоено. Со други зборови, секој сегмент е подеднакво важен. Односот помеѓу живите суштества и средината која ги окружува е взаемен, па така средината врз живите суштества дејствува со физички, биолошки, хемиски и други фактори, значајно влијаејќи на нив. На ниво на двата примерока, 89% од студентите одговориле негативно, а 11% од студентите одговориле потврдно. Ова прашање може да се гледа и како трик прашање, па истражувачот е на мислење дека толкавиот процент на потврдни одговори е резултат на недостигот на концентрација кај испитаниците и дека е согледано со недоволно внимание или разбирање.

Човекот е одговорен за секоја штета или загадување на околината и ресурсите: Кај ова прашање постои резултат од 19% од испитаниците на ниво на двата примерока кои дале одречен одговор. Имено, денеска се смета дека елементарните непогоди се последица на климатските промени, за кои Меѓународната комисија за климатски промени - IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) констатира дека се последица на човековата активност и развојот воопшто, па се поставува прашањето за тоа кои други видови на штета или загадување испитаниците го зеле во предвид во случајот на ова прашање. Овие одговори можат да бидат предмет на понатамошни анализи и истражувања во идниот период.

Еколошката свест се стекнува во семејството: На ниво на целиот примерок 76% од испитаниците одговориле потврдно, 13% изразиле сомнеж, а 11% одговориле негативно. Ова прашање е многу комплексно, ако се земе во предвид што сè влијае на семејството и растењето во истото. За да може во рамки на семејното воспитување да се создаде и развива еколошка свест, потребно е семејството да задоволува психолошки, педагошки, социјални, образовни и економски аспекти, за да дојде до израз развивањето на еколошка свест кај децата. Ова прашање и одговорите можат да бидат значајни за подлабока анализа и социолошки истражувања во идниот период.

Еколошката свест се стекнува со знаење: Вака поставеното прашање е логично продолжение на претходните прашања, па така и процентуелните распределби на одговорите се идентични. Тука треба да се нагласи дека ако се доаѓа од семејство каде успеала да се развие еколошка свест, тогаш подоцна стекнатото знаење уште повеќе се развива и ја подлабочува дадената еколошка свест.

Колективниот пристап е од клучна важност за заштитата и зачувувањето на природата и природните ресурси: Процентуелната распределба на одговорите на ниво на целиот примерок изгледа вака: 78% потврдни одговори, 15% одговори со „не сум сигурен“ и 7% одречни.

Во овој случај 78% потврдни одговори е индикативно, ако се земе во предвид дека заштитата и зачувувањето на природата и природните ресурси, т.е. климатските промени, се глобален проблем. Потполно е јасно дека само колективен, но општествено и корпоративно – одговорен пристап, претставува единствено решение за заштитата и очувувањето на природата и природните ресурси. Колективниот пристап кон овој проблем се огледа во целиот спектар на активности помеѓу државата и заедницата, како и прекугранични и меѓународни, а сè со цел за заштита и очувување на природата и природните ресурси. Државната администрација се организира на начин да се посветува сè повеќе внимание на решавањето на проблемите од заштитата на животната средина и одржливо користење на природните ресурси, додека развиените земји како примери за останатите актери се согласуваат дека секој сегмент на државата, од семејството, системот на образование, заедницата односно општеството мора и има за обврска да даде придонес во зачувувањето на животната средина и ресурсите.

Природата е во служба на човекот: Кај ова прашање процентуелната распределба на ниво на целиот примерок е следната: 69% потврдни одговори, 20% негативни одговори и 11% одговори со „не сум сигурен“.

Имајќи ги во предвид одговорите на некое од претходните прашања, на пр. за влијанието на престојот во природа на човекот, значењето на очувувањето на биодиверзитетот и стекнувањето на еколошка свест, не е чудно што имаме значаен број на потврдни одговори. Неразвиената еколошка свест, како и недоволниот престој во природа или допир со истата, потоа непоимањето на значајот на ресурсите за безбедноста но и за опстанокот на човекот (на пр. природните ресурси кои ги задоволуваат основните човечки потреби за храна и вода) доведуваат до можното согледување на испитаникот дека сè треба да му биде подредено на човекот и во служба на неговите потреби, па со самото тоа и да управува со природата и нејзините ресурси. Ова прашање и одговорите се исклучително значајни за подлабока анализа во идниот период, бидејќи претставуваат еден од значајните фактори за несоодветна и нефункционална општествена рамка за заштитата на животната средина, што во крајност како резултат може да го загрози опстанокот на човештвото.

iii. ЗНАЕЊЕ ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

Кога ќе се земе во предвид важноста и комплексноста на животната средина, и дека нејзината заштита стана глобален проблем и меѓународна иницијатива, сосема е очекувано дека знаењето за животната средина ги следи промените и настаните кои се случуваат во светот. Како што заштитата на природата и природните ресурси добија меѓународен политички карактер како глобален проблем, секоја економија мора да земе учество во колективниот пристап на заштита на животната средина во сите сегменти кои придонесуваат во вршењето на оваа колективна функција. Еден од најважните сегменти за зачувувањето на природата и ресурсите како и борбата со климатските промени е знаењето за животната средина, каде секоја држава и економија, согласно со своите можности, придонесува во создавањето на адекватни кадри т.е. човечки ресурси кои ефикасно и силно би се занимавале со оваа проблематика. За развивање на таквите кадри е потребно забрзано да се модифицираат сопствените образовни системи со можностите за дополнително усовршување и интегративен пристап, кои се неопходни за решавањето на ваквите комплексни проблеми кои ги наметнува заштитата на животната средина и климатските промени. Развојот на кадровската структура и човечкиот потенцијал треба да се движи во два правца, и тоа:

- развој на кадровската структура и човечкиот потенцијал на тесно специјализираните области од една страна, со свеста за неопходност од интердисциплинарен пристап во решавање на проблемите и изнаоѓање на решенија од друга;и
- развој на административно-организацискиот сектор на државата, чија функција би била донесување и усогласување на домашната легислатива со легислативата на ЕУ, како и спроведување и контроли на спроведувањето на законите за заштита на околината во пракса на интердисциплинарен и интегративен начин, со големо учество на стопанството и на оние крајните „корисници“ – заедницата.

Од сето наведено се гледа потребата во рамки на оваа дисертација да се направи анализа за тоа што мислат идните потенцијални кадри на административно-организацискиот сектор на државата. Во тој случај, поради различноста на факултетите од кои доаѓаат испитаниците, како и поради различните предзнаења, анализата е дадена за секој примерок одделно.

Одржливиот развој е рамнотежа помеѓу технолочкиот развој, заштитата на природата и демократијата во општеството, односно социјалниот статус: Во примерокот од Република Северна Македонија 51% одговорија потврдно, 38% не се сигурни, додека 10% од студентите не се согласуваат со оваа констатација. Испитаниците од групата „не сум сигурен/сигурна“, според мислењето на истражувачот немаат доволно

знаење, или поучени од искуставата на своите средини, изразуваат сомнеж во констатацијата на даденото прашање.

Во примерокот кој доаѓа од Црна Гора треба да се напомене дека осум испитаници не одговориле, што изнесува 8% од примерокот. Со констатацијата која е дадена во прашањето посебно се согласуваат 68% од испитаниците, додека несигурност изразиле 24% од испитаниците. Релативно високиот процент на несигурност истражувачот го објаснува со тоа што 56% од примерокот го чинат студенти од прва и втора година, со помало знаење за интердисциплинарноста и каузулната основа на деградација, како и самата заштита на животната средина, а со самото тоа и на самата основа на одржливиот развој.

Климатските промени ги предизвикал човекот: Во примерокот од Република Северна Македонија 58% од испитаниците одговориле потврдно, 21% не се сигурни, додека остатокот од 21% одговориле негативно . Во примерокот од Црна Гора 66% од испитаниците одговориле потврдно, 17% изразиле сомнеж, а остатокот од 14% одговориле негативно . Ако се споредат овие примероци, се гледа дека групата на испитаници со „не сум сигурен“ и „не се согласувам“ во Црна Гора е доста високо застапена. За очекување е дека некој на кого биологијата во поширока смисла му е идно определување треба да има поголема перцепција во согледувањето на дадениот проблем, кое исто така претставува показател дека недостасува изучувањето на проблематиката на климатските промени, а со самото тоа и на кадрите кои би работеле на изнаоѓање на адекватни нормативни, стратешки и практични решенија.

Релевантните меѓународни институции се согласни дека климата се менува и дека климатските промени во најголем дел се резултат на човековото дејствување. Покрај намалувањето на климатските влијанија на климатските промени, меѓународната заедница посветува внимание и на прилагодувањето на настанатите промени и претскажувањата за идни сценарија. Потрошувачката на фосилни горива довела до значајно зголемување на јаглеродниот диоксид (CO₂) во атмосферата, а количината на цврстите честици во воздухот е исто така во искачување и значително влијае како на квалитетот на воздухот така и на климатските промени. Ако кон тоа ја додадеме и големата загаженост поради озонските дупки, сè поголемата сеча т.е. губитокот на шумска покриеност, губитокот на биодиверзитетот и намалувањето на обработливи површини, што допринесува за разорно влијание на климатските промени по безбедноста на човекот и човештвото, тогаш е разбирливо зошто климатските промени се важни за изучување и се наоѓаат на врвот на политичките приоритети на речиси сите големи сили. Ова доволно зборува за сериозноста на ситуацијата во светот, што доведува до заклучок дека овие проценти се негативни.

За да се зачува флората и фауната потребно е тие да се стават под заштита: Во примерокот од Северна Македонија голем процент (86%) на ова прашање одговориле потврдно, а 14% негативно или со сомнеж. Во примерокот од Црна Гора 89% од испитаниците одговориле потврдно, а 11% со несигурност или отфрлање. Во двата примерока процентот на негативни одговори е мал. Овие проценти, иако номинално мали, даваат доволна основа и се патоказ дека треба да се работи на јакнење и продлабочување на образованието и информираноста во врска со овие теми.

Во делот на анализата која се однесува на колективниот пристап во заштитата и зачувувањето на природата и природните ресурси се зборува за меѓународните обврски кои Северна Македонија и Црна Гора, како претенденти за членство во ЕУ ги презеле во рамки на целите за заштитата на природата. Тоа подразбира интензивна хармонизација на домашната легислатива и примена на сите заштитни мерки за економски, социјални и природни можности на државата, заедницата и поединецот. За заштитата и мерките да бидат адекватни, клучен предуслов се податоците и сознанијата за видовите, нивната состојба, загроеност и соодветниот начин на користење односно управување. За тоа служат Црвените книги (најсеопфатни листи односно инвентар на заштитените видови и типовите на заштита кои ги води Меѓународната унија за заштита на природата - IUCN), а кои претставуваат научно-стручни публикации кои даваат преглед за видовите кои подлежат на заштита (IUCN, 2012), во согласност со IUCN меѓународната класификација на степенот на загроеност. Ретките и загроени видови се заштитени со закон, а најефикасно се штитат во строгите природни резервати со посебен режим и минимална човечка активност. Националните паркови претставуваат најсеопфатна форма на заштита на природата, каде државата поставува комплексен систем на заштита и употреба, за природните вредности во тој предел да се зачуваат. Покрај Црвените книги, истражувачите и научниците креирале и Црна Книга (Levchev & Taylor, 1999) со попис на видовите кои изумреле или исчезнале поради човекотовото неодговорно, немарно и себчно однесување.

Сите овие мерки веќе постојат во значаен обем во Северна Македонија и Црна Гора, па така сите одговори со „не се согласувам“ и „не сум сигурен“, во најмала рака можат да се сметаат за недоволно знаење или неинформираност.

Со рециклирање се штеди енергија: Во примерокот од Северна Македонија 80% од испитаниците одговориле потврдно, додека 10% одговориле негативно, а 10% од испитаниците не биле сигурни. Во примерокот од Црна Гора распределбата е малку поинаква, но без особено значење за оваа анализа – потврдните одговори се 77%, негативни 9%, а 14% од испитаниците изразиле несигурност.

Отпадот кој е последица (на посреден или непосреден начин) на човековите активности и развојот како последица на задоволување на растечките човековски потреби, го нарушува квалитетот на животната средина и животот во истата. Многу отпадни материи можат повторно да се искористат ако се отстрануваат на адекватен начин, т.е. се одвојуваат во фракции. Со тоа се постигнува рециклирање кое создава нов производ со нова употребна вредност. Затоа се прибегнува кон правење на рециклажни центри кои претставуваат еден од ефикасните начини на домување и намалување на отпадот.

Човекот не влијае врз намалувањето на озонската обвивка: Во примерокот од Северна Македонија 55% од испитаниците одговориле потврдно, 14% изразиле несигурност, а 31% од испитаниците одговориле негативно. Во примерокот од Црна Гора потврдно одговориле 76%, 10% изразиле несигурност, а 8% одговориле негативно.

Ова прашање може да се гледа како трик прашање бидејќи е поставено во вид на негација, па негативниот одговор всушност претставува потврден одговор – дека човекот не влијае на намалувањето на озонската обвивка. Во врска со тоа постои сомнеж дека определен број од испитаниците не го разбрале прашањето на вистински начин. Меѓутоа, и покрај тој сомнеж, потребно е да се зајакне и продлабочи образованието со вакви теми, за знаењето а и свеста на идните државни службеници или практичари да биде на адекватно ниво за изнаоѓање на иновативни решенија на проблемите кои влијаат на озонската обвивка. Преку секојдневни стопански дејности човекот влијае на намалувањето на озонската обвивка. Главните штетни влијание настануваат од гасови со ефект на стаклена градина - GHG, соединенија од типот на CFC (хлорофлуоројагледороди). Фреонот е една од најштетните материи за озонот и се користи во производството на разладни и клима уреди. Во многу развиени земји е забранет, но своја употреба наоѓа во помалку развиените земји и земјите во развој. Издувните гасови на транспортните средства исто така претставуваат опасност за озонската обвивка, како и детонациите од нуклеарно оружје кои го ослободуваат штетниот гас азот диоксид.

Вода има во неограничени количини: Во примерокот од Северна Македонија 58% не се согласуваат со констатацијата, 21% не се сигурни, а 21% се согласуваат дека вода има во неограничени количини. Во примерокот од Црна Гора 34% испитаници не се согласуваат, 36% не се сигурни, додека 25% се согласуваат дека вода има во неограничени количини. Може да се констатира дека значителен процент од испитаниците се согласуваат со оваа констатација во двата примерока, што според мислењето на истражувачот претставува резултат на околностите, т.е. условите во кои испитаниците живеат, а што се однесува на фактот дека Северна Македонија и Црна Гора се земји богати со водени

ресурси, со завидно ниво на квалитетот на водата, па со самото тоа во овие две држави не се чувствува глобалната оскудност и ограниченост на тој ресурс значаен за живот.

Квалитетот на водата не зависи директно од човекот, туку од употребата: Испитаниците од Северна македонија во врска со оваа констатација се изјаснија на следниов начин: 34% испитаници не се согласуваат, 24% не се сигурни и 42% се согласуваат. Испитаниците од Црна Гора за истото прашање се изјасниле на следниов начин: 6% од испитаниците не се согласуваат, 9% не се сигурни и 85% се согласуваат. Кај ова прашање индикативен е процентот на несогласување со констатацијата кај испитаниците од Северна Македонија, кои заедно со делот од испитаниците кои одговориле „не се сигурни“ чини 58 % од вкупниот примерок. Волкавиот процент на негативна односно неодлучна конотација во одговорите, според мислењето на истражувачот, може да се поврзе со недоволното знаење и информираност на студентите од Северна Македонија за влијанието на стопанските дејности, како и начинот на живот (неадекватна или недоволно развиена комунална инфраструктура и процентот на учеството на септичките јами во решавањето на комуналните прашања кај индивидуалните домаќинства, итн.). Ова е уште едно од прашањата чии одговори укажуваат дека на јакнењето на свеста и знаењето за животната средина за проблемите во заштитата на околината и природните ресурси, и на одговорноста која сите ја имаме, од државните структури до поединецот, треба да им се посвети поголемо внимание за понатамошниот развој и ресурсите кои директно или индиректно влијаат на квалитетот на животот и самиот опстанок на човештвото да се користат на одржлив начин.

Издувните гасови од автомобилите влијаат врз намалувањето на озонската обвивка: Испитаниците од Црна Гора одговориле така што 15% не се огласуваат, 33% не се сигурни, а 48 % одговориле дека се согласуваат. Испитаниците од Северна Македонија одговориле така што 14% не се согласуваат, 27% не се сигурни, а 59% одговориле дека се согласуваат со констатацијата.

Генерално сите издувни гасови во сообраќајот влијаат на озонската обвивка. Со согорување на бензинот и дизелот се добибива јаглен диоксид (CO_2) и водена пара (H_2O). Јаглен диоксидот спаѓа во гасови со ефект на стаклена градина (GHG) кои значајно влијаат на глобалното затоплување. Покрај CO_2 , штетни гасови како што се јаглен моноксидот (CO), јаглеводородите (CH), и оксидите на азотот (NOx) исто така се резултат на работата на моторите со внатрешно согорување. Овие гасови не се само штетни за животната средина, туку некои од нив, како што е јаглен моноксидот (CO) директно го загрозуваат здравјето на луѓето (некои јаглеводороди се канцерогени), и можат да предизвикаат смрт, после подолга

изложеност. Влијанието на оксидите на азотот резултира со негативни последици како што се кисели дождови, разорување на озонската обвивка, создавање на фотохемиски смог и создавање на штетен озон во ниските слоеви на атмосферата.

Отпадот е ресурс: Испитаниците од Северна Македонија на ова прашање одговориле на следниов начин: 20% не се согласуваат, 20% не се сигурни и 60% се согласуваат. Испитаниците од Црна Гора на ова прашање одговориле на следниов начин: 13% не се согласуваат, 20% не се сигурни и 65% одговориле дека се согласуваат.

Одговорите во двата примерока се многу слични. Малку позначајно разидување е во тоа што повеќе испитаници од Северна Македонија сметаат дека отпадот не е ресурс. Планското управување со отпадот бара големи човечки и финансиски ресурси, и неопходно е за да се намали загрозеноста врз животната средина и да се подобри квалитетот на животот. Управувањето со отпадот на адекватен начин, гледајќи го и како ресурс, претставува високо-профитабилна економска активност. Недостигот или лошото управување со отпадот има како резултат влијание врз квалитетот на животот, воздухот, расположливоста на здравите и чисти природни ресурси, и во крајност придонесува во климатските промени. Европското законодавство им наложува на земјите кандидати промена во управувањето со отпадот и бара хиерархија во управувањето со отпадот: почнувајќи од превенција, после што следува подготовка за повторна употреба, рециклирање, обновување и на крај отстранување. Крајна цел на ваквото управување е да се намали или спречи производството во најголема мера, а настанатиот отпад да се гледа како ресурс за понатамошна обработка и употреба, и со тоа да се сведе до најмал можен степен отпадот кој би се отстранувал на местата предвидени за тоа.

Бидејќи проблемот со отпадот најчесто се перципира како проблем од визуелна природа и загадување, а рециклажата и повторната употреба на ресурсите не е на завидно ниво во овие две земји, со самото тоа, според мислењето на истражувачот, е и толкавиот степен на несогласување со констатцијата.

Заштитата на воздухот (почистиот воздух) не зависи од заштитата на шумските ресурси: Во примерокот кој доаѓа од Северна Македонија, имаме распределба каде 72% од испитаниците изразиле несогласување со констатцијата, 14% не се сигурни, а 14% се согласуваат. Во Црна Гора несогласување изразиле 67%, не се сигурни 16%, а согласност со констатцијата дале 14% од испитанисите.

Имајќи во предвид дека шумите се „фабрики“ на воздухот, дека со планска и умерена сеча на шумите драстично се зголемува опасноста од шумски пожари, и дека губитокот на шумската покриеност доведува во директна врска со квалитетот на воздухот (негативното

влијание на драстичната сеча во Амазонија, потоа негативното влијание врз квалитетот на воздухот од шумските пожари кои Црна Гора а и Македонија ги доживува скоро секоја година во врелите летни периоди), се доведува во сомнеж знаењето и информираноста, т.е. тесното гледиште на студентите на поставеното прашање. Со самото тоа истражувачот има исто мислење, како и кај претходните прашања, дека на јакнењето на свеста и знаењето за проблемите на животната средина и природните ресурси треба да им се посвети поголемо внимание и значително да се унапредат.

Заштитените подрачја се пресудни за зачувување на природата: Испитаниците од Северна Македонија со 17% изразиле несогласување со констатацијата, 10% не се сигурни а 73% од испитаниците се согласуваат. Во Црна Гора 4% од испитаниците не се согласуваат, 23% не се сигурни, а 73% се согласуваат. Кај одговорот на ова прашање, истражувачот го повторува ставот дека мора да се јакне знаењето за заштитата на ресурсите, начините на кои истото се постигнува и одговорностите на поединецот и структурата. Исто така, треба да се напомене дека на тоа не обрзуваат и меѓународните конвенции и Директивите на ЕУ, како и обврските во ресурсите да уживаат и поколенијата кои доаѓаат (одржлив развој).

Употребата на фосилни горива (јаглен, нафта и природен гас) директно и индиректно влијаат врз здравјето на луѓето: Испитаниците од Северна Македонија на даденото прашање одговориле на следниов начин: 7% не се согласуваат, 15% не се сигурни и 78 % се согласуваат. Испитаниците од Црна Гора дале доста слични одговори: 5% не се согласуваат, 19% не се сигурни и 76% се согласуваат.

Дадените одговори укажуваат на актуелноста на овие две проблематики во светот, и во двете држави од каде доаѓаат испитаниците, како поради бројот на возила така и поради загушениот сообраќај во големите градови каде доминантно живее најголемиот број од населението.

Владите (на национално и локално ниво) се најодговорни за зачувувањето и употребата на ресурсите: Во примерокот од Северна Македонија 7% од испитаниците не се согласуваат со констатацијата, 14% не се сигурни, а 79% се согласуваат. Во примерокот од Црна Гора 15% од испитаниците не се согласуваат, 36% не се сигурни и 49% се согласуваат.

Индикативна е разликата во одговорите „согласување“ со дадената констатација, посебно за испитаниците од Црна Гора, што укажува на две можности: одговорност на поединецот и непознавање на одговорноста и обврските на државната администрација и институциите на национално и локално ниво. Со самото тоа, државната структура,

управувањето и нормативните акти од областа на заштитата на животната средина треба да бидат предмет на истражување (во одредена мера) и на студиите кои според програмата спаѓаат во тесно стручни, како што е Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора во Црна Гора или Факултетот за безбедност при Универзитетот Св. Климент Охридски во Северна Македонија.

Заштитата на природата се постигнува со закони и стратегии: Испитаниците од Северна Македонија одговориле на констатацијата на следниов начин: 14% од испитаниците не се согласуваат, 10% не се сигурни и 76% се согласуваат. Во Црна Гора одговорите се следниве: 6% од испитаниците не се согласуваат, 24% не се сигурни и 70% се согласуваат. Речиси една третина од испитаниците не се уверени во дадената констатација, што може да укаже на проблемот на довербата во државните институции, како поради политички превирања во двете земји во последните децении така и поради мешањето на политиката и профитот во располагањето или управувањето со ресурсите. Овие податоци можат да бидат уште еден вид на предупредување до политичките структури и Владите на обете земји, ефикасното спроведување на законските решенија покрај на системот, да се потпира и на довербата на граѓаните и структурите и нивните намери.

Најголем еколошки проблем во Црна Гора/Северна Македонија е отпадот: Во примерокот од Северна Македонија, 14% од испитаниците не се согласуваат, 21% не се сигурни, а 65% се согласуваат. Во примерокот од Црна Гора, 13% од испитаниците не се согласуваат со констатацијата, 28% не се сигурни, а 59% се согласуваат.

Земајќи во предвид дека двете земји се во развој, со значајно влијание на туризмот и земјоделството, индикативни се одговорите кои не го доведуваат во прашање отпадот за понатамошен одржлив и почист развој, кој би генерирал помалку отпад и би ги штител ресурсите. Одговорите на ова прашање можат да бидат предмет на идни анализи.

Според Вашето мислење, на кој начин Вие најдобро би придонеле во заштитата на животната средина: На ова прашање испитаниците имаа избор помеѓу три опции:

- Прогласување на заштитени подрачја, штитење на ресурсите и биодиверзитет.	- ЦГ – 89 % се согласуваат;
- Намалување на отпадот со намалување на производството и создавањето на отпад или рециклирање	- СРМ – 70 % се согласуваат;
- Подигање и јакнење на свеста за еколошки прифатливо однесување (живеење во хармонија со природата, одржливо	- ЦГ – 82 % се согласуваат;
	- СРМ – 69 % се согласуваат;
	- ЦГ – 92 % се согласуваат;
	- СРМ – 83 % се согласуваат;

користење на ресурсите и намалување на загадувањето на околината и ресурсите)

Може да се констатира, како што истражувачот предочи многу пати во анализата, дека испитаниците се во најголем процент согласни дека подигањето и јакнењето на еколошката свест за заштитата на животната средина и ресурсите, како и нивното одржливо користење најмногу придонесува во самата заштита и одржливиот развој.

Прашањата 17, 18 и 19 од дистрибуираниот прашалник во двете земји беа од отворен тип и не се предмет на оваа статистичка анализа поради ограничените одговори, како и занемарливо малиот одзив на истите помеѓу црногорските студенти, што според мислењето на истражувачот може да биде последица на фактите дека прашалникот беше на лист хартија и потребно беше физичко пополнување односно пишување на одговорите.

2.1. Статистичка обработка на истражувањето за знаењето и свеста за заштитата на животната средина кај студентите од Северна Македонија

За целите на гореизведената компаративна анализа на значајните елементи кои влијаат на истражувањето на свеста и знаењето за заштитата на животната средина кај студентската популација, спроведено е истото истражување кое е спроведено кај студентската популација на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора, во вид на анонимен прашалник – **Ниво на свеста и знаењето за заштитата на животната средина кај студентите на Факултетот за безбедност – Скопје при универзитетот „Св. Климент Охридски“ од Битола и студентите на Институтот за безбедност, одбрана и мир на Филозофскиот факултет при Универзитето „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во јуни/јули 2021 година**, а чии резултати се исто така статистички обработени на ист начин како и резултатите од истражувањето на студентската популација во Црна Гора, со три основни статистички инструменти: Хи-квадратен тест, ANOVA тест и Т-тест. Во продолжение е дадена анализата и најзначајните резултати на статистичката обработка на добиените одговори, додека целосен преглед на статистичката обработка е даден во Прилог 8.

Спроведеното истражување односно прашалникот беше конципиран на ист начин како и даденото истражување во Црна Гора (истите прашања), што подразбираше три карактеристични сегменти и 43 прашања:

- демографски податоци (пол, возраст, од кое средно училиште дошле, во кој град / регион живееле пред студирањето, нивото на образование на родителите, итн.);

- основна свест за екологија и еколошки принципи и ставови спрема животната средина и ресурсите;
- основно знаење на принципите за заштита на животната средина и некои отворени прашања за личните ставови спрема заштита на животната средина.

Најголем дел од прашањата на истражувањето односно прашалникот беа базирани на Ликертовата скала на одговори од „не се согласувам“ до „потполно се согласувам“, додека останатите ставки го опфаќаа изборот помеѓу предложените категории на одговори или отворени прашања. Земањето на примероци во истражувањето овозможи и повеќестепено (групирано) согледување на резултатите бидејќи прашалникот е дистрибуиран помеѓу студентите од сите години на студии, со варијабилност на истражувањето – демографските информации и информациите за образованието послужија како независни варијабилности во истражувањето, додека знаењето, перцепцијата, ставовите и уверувањата се сметаа за зависни бидејќи на нив може да влијае демографијата и меѓусебното влијание.

Основна хипотеза на истражувањето беше: Разликата во знаењето и свеста во руралниот во однос на развиениот дел на земјата (Северна Македонија).

СТАТИСТИЧКА АНАЛИЗА

Истражувачката анализа се спроведе по пат на Т-тест, ANOVA и Хи-квадратен тест преку аналитичкиот софтвер SPSS.

Истражувачот спроведе две анализи за да ги исполни целите на истражувањето и да ги тестира работните хипотези на истражувањето:

- с) знаењето и свеста во руралниот наспроти развиениот дел на земјата (Република Северна Македонија)
- d) знаењето и свеста во I година (I и II) наспроти IV (III и IV година) *(изборно)*

Вкупниот број на испитаници кои го пополниле прашалникот е 29.

АНАЛИЗА НА РАЗЛИКАТА ВО ЗНАЕЊЕТО ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ НА РУРАЛНИОТ ОДНОСНО РАЗВИЕНИОТ (ПРИГРАДСКИ, ГРАДСКИ) ДЕЛ НА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА (СРМ)

- Број на испитаници од градскиот дел на СРМ: 13 (45%),

- Број на испитаници од приградскиот дел на СРМ: 7 (24%),
- Број на испитаници од руралниот дел на СРМ: 9 (31%).

Т-тест за групи: студенти од градското подрачје наспроти студенти од приградското подрачје во познавањето за животната средина

Со анализа на одговорите и со изнаоѓање дека Sig. (2-tailed) е помал од 0,05, работната (nulta) хипотеза може да се отфрли или заклучи поинаку од она што хипотезата го наведува (или отфрла). Со оглед на претходно наведеното, со увид во резултатите од анализата на добиените податоци од III дел на прашалникот за знаењето и свеста за животната средина а кои се дадени во Табела бр. 58 во продолжение, може да се увиди дека од 18 прашања (15 + 16 а, б и с потпрашања), само 1 прашање (бр. 7 - 0,012) има Sig. (2-tailed) помал од 0,05, додека останатите 17 прашања имаат Sig. (2-tailed) поголем од 0,05. Од нив 17 прашања се со Sig. (2-tailed) поголем од 0,05, резултатите редовно се блиску до маргината од 0,05 само кај едно прашање (бр. 4 - 0,079).

Од аспект на речиси целиот примерок (99.9%), резултатите од III дел на прашалникот – знаење за животната средина покажуваат дека не постои значајна разлика помеѓу анализираните групи (студентите од градското подрачје во споредба со оние од приградското подрачје), затоа што нивоата Sig. (2-tailed) се поголеми од 0,05 ($> 0,05$), а со тоа се сугерира дека работната (nulta) хипотеза мора да се одбие и да се заклучи дека нема доволно докази да се претпостави дека постои разлика во знаењето помеѓу овие групи.

Табела бр. 58: Разлика во знаењето на градското подрачје во однос на студентите од приградското подрачје (Т-тест) – прашалник за студентите во РСМ

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Прашање_II_1	Equal variances assumed	3.067	.097	1.058	18	.304	.538	.509	-.531	1.608
	Equal variances not assumed			.874	7.710	.409	.538	.616	-.892	1.969

Праша ње _II_2	Equal variances assumed	.099	.757	-.503	18	.621	-.297	.590	-1.537	.944
	Equal variances not assumed			-.487	11.32 9	.636	-.297	.610	-1.634	1.041
Праша ње _II_3	Equal variances assumed	.198	.662	.179	18	.860	.055	.307	-.591	.701
	Equal variances not assumed			.166	10.16 4	.871	.055	.331	-.680	.790
Праша ње _II_4	Equal variances assumed	17.897	.001	1.862	18	.079	.571	.307	-.073	1.216
	Equal variances not assumed			1.333	6.000	.231	.571	.429	-.477	1.620
Праша ње _II_5	Equal variances assumed	.329	.574	1.007	18	.327	.582	.578	-.633	1.798
	Equal variances not assumed			1.110	16.11 5	.283	.582	.525	-.529	1.694
Праша ње _II_6	Equal variances assumed	4.369	.051	1.097	18	.287	.495	.451	-.452	1.441
	Equal variances not assumed			.942	8.369	.373	.495	.525	-.707	1.696
Праша ње _II_7	Equal variances assumed	5.893	.026	2.778	18	.012	1.253	.451	.305	2.200
	Equal variances not assumed			2.266	7.513	.055	1.253	.553	-.037	2.542
Праша ње _II_8	Equal variances assumed	.076	.785	-.238	18	.814	-.132	.554	-1.295	1.032
	Equal variances not assumed			-.245	13.40 6	.810	-.132	.539	-1.292	1.029

Праша ње _II_9	Equal variances assumed	2.613	.123	.840	18	.412	.473	.563	-.710	1.655
	Equal variances not assumed			.757	9.384	.468	.473	.624	-.931	1.876
Праша ње _II_10	Equal variances assumed	.923	.349	.334	18	.742	.176	.526	-.929	1.281
	Equal variances not assumed			.316	10.63 1	.758	.176	.556	-1.053	1.405
Праша ње _II_11	Equal variances assumed	.934	.347	1.410	18	.176	.670	.475	-.328	1.669
	Equal variances not assumed			1.261	9.204	.238	.670	.532	-.528	1.869
Праша ње _II_12	Equal variances assumed	.000	.985	.611	18	.549	.308	.504	-.750	1.366
	Equal variances not assumed			.590	11.22 8	.567	.308	.522	-.838	1.453
Праша ње _II_13	Equal variances assumed	.579	.457	.044	18	.965	.022	.497	-1.021	1.065
	Equal variances not assumed			.051	17.25 0	.960	.022	.435	-.895	.938
Праша ње _II_14	Equal variances assumed	1.432	.247	1.727	18	.101	.824	.477	-.179	1.827
	Equal variances not assumed			1.460	8.101	.182	.824	.564	-.474	2.123
Праша ње _II_15	Equal variances assumed	.242	.629	.307	18	.762	.198	.645	-1.156	1.552
	Equal variances not assumed			.318	13.69 9	.755	.198	.622	-1.139	1.535

Т-тест за групата: студенти од градското подрачје наспроти студенти од руралното подрачје во познавањето за животната средина

Со увид во резултатите од анализата на добиените податоци од III дел на прашалникот за знаењето за животната средина за овие две групи (градски наспроти рурален), а кои се дадени во Табела бр. 59 во продолжение, може да се увиди дека од 18 прашања (15 + 16 а, б и с потпрашања), само едно прашање (бр. 6 - 0,023) има Sig. (2-tailed) помал од 0,05, додека останатите 17 прашања имаат Sig. (2-tailed) поголем од 0,05. Од аспект на речиси целиот примерок (99.9%), резултатите од III дел на прашалникот – знаење за животната средина покажуваат дека не постои значајна разлика помеѓу анализираните групи (студентите од градското подрачје во споредба со оние од руралното), затоа што сите нивоа Sig. (2-tailed) се поголеми од 0,05 ($> 0,05$), со што се сугерира дека работната (null) хипотеза мора да се отфрли и да се заклучи дека нема доволно докази да се претпостави дека постои разлика во знаењето помеѓу овие две групи.

Табела бр. 59: Разлика во знаењето на градското подрачје во однос на студентите од руралното подрачје (Т-тест) – прашалник за студентите во РСМ

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Прашање_II_1	Equal variances assumed	.083	.776	.631	20	.535	.205	.325	-.473	.883
	Equal variances not assumed			.643	18.386	.528	.205	.319	-.465	.875
Прашање_II_2	Equal variances assumed	.000	.989	-.694	20	.496	-.376	.542	-1.507	.755
	Equal variances not assumed			-.685	16.540	.503	-.376	.549	-1.537	.785
Прашање_II_3	Equal variances assumed	.121	.731	.421	20	.678	.103	.244	-.405	.611

	Equal variances not assumed			.436	19.177	.668	.103	.235	-.390	.595
Прашање_II_5	Equal variances assumed	.311	.583	.619	20	.543	.376	.607	-.891	1.643
	Equal variances not assumed			.608	16.212	.552	.376	.619	-.934	1.686
Прашање_II_6	Equal variances assumed	.154	.699	2.464	20	.023	.923	.375	.142	1.704
	Equal variances not assumed			2.341	14.161	.034	.923	.394	.078	1.768
Прашање_II_7	Equal variances assumed	3.180	.090	.459	20	.651	.205	.447	-.727	1.137
	Equal variances not assumed			.406	10.438	.693	.205	.506	-.915	1.326
Прашање_II_8	Equal variances assumed	.631	.436	-.146	20	.885	-.068	.468	-1.044	.907
	Equal variances not assumed			-.157	19.998	.877	-.068	.437	-.979	.842
Прашање_II_9	Equal variances assumed	.654	.428	1.382	20	.182	.615	.445	-.313	1.544
	Equal variances not assumed			1.394	17.851	.180	.615	.442	-.313	1.544
Прашање_II_10	Equal variances assumed	.003	.955	.287	20	.777	.128	.447	-.804	1.060
	Equal variances not assumed			.290	17.915	.775	.128	.443	-.802	1.058
Прашање_II_11	Equal variances assumed	.095	.761	.411	20	.686	.162	.395	-.662	.987

	Equal variances not assumed			.402	16.043	.693	.162	.404	-.694	1.018
Прашање _II_12	Equal variances assumed	.044	.836	1.108	20	.281	.530	.478	-.468	1.527
	Equal variances not assumed			1.076	15.545	.298	.530	.492	-.516	1.576
Прашање _II_13	Equal variances assumed	1.869	.187	.928	20	.364	.419	.451	-.522	1.360
	Equal variances not assumed			1.000	19.986	.329	.419	.419	-.455	1.292
Прашање _II_14	Equal variances assumed	1.879	.186	.696	20	.494	.205	.295	-.409	.820
	Equal variances not assumed			.753	19.947	.460	.205	.272	-.363	.773
Прашање _II_15	Equal variances assumed	2.675	.118	-1.221	20	.236	-.675	.553	-1.829	.478
	Equal variances not assumed			-1.299	19.956	.209	-.675	.520	-1.759	.409

АНАЛИЗА НА РАЗЛИКАТА ВО СВЕСТА ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ НА РУРАЛНИОТ ОДНОСНО РАЗВИЕНИОТ (ПРИГРАДСКИ, ГРАДСКИ) ДЕЛ НА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА (СРМ)

- Број на испитаници од градскиот дел на СРМ: 13 (45%)
- Број на испитаници од приградскиот дел на СРМ: 7 (24%)
- Број на испитаници од руралниот дел на СРМ: 9 (31%)

Т-тест за групите: разлика во свеста за животната средина помеѓу студентите од градско подрачје наспрема студентите од приградското подрачје

Со увид во резултатите од анализата на добиените податоци од II дел од прашалникот за свеста за животната средина за овие две групи (градски наспроти

приградски), од 15 прашања само едно прашање (бр. 3 - 0,013) има Sig. (2-tailed) помал од 0,05, додека останатите 14 прашања имаат Sig. (2-tailed) поголем од 0,05. Едно прашање има резултат релативно близок до маргината од 0,05 (бр. 2 – 0.093). Од аспект на речиси целиот примерок (99.9%), резултатите од II дел на прашалникот – свест за животната средина покажуваат дека не постои значајна разлика помеѓу анализираните групи (студентите од градско подрачје во споредба со студентите од приградско подрачје), бидејќи нивоата Sig. (2-tailed) се поголеми од 0,05 ($> 0,05$), со што се сугерира дека работната (нулта) хипотеза мора да се отфрли и да се заклучи дека нема доволно докази да се претпостави дека постои разлика во знаењето помеѓу овие две групи.

Sig. (2-tailed) кај едно прашање (бр. 3 - 0,013) има вредност која е значајно помала од 0,05, што доведува до неотфрлање на работните хипотези кои наведуваат дека постои разлика, и со самото тоа може да биде предмет на понатамошно толкување на образложението и анализите.

Т-тест за групите: разлика во свеста за животната средина помеѓу студентите од градско подрачје наспрема студентите од руралното подрачје

Со увид во резултатите од анализата на добиените податоци од II дел од прашалникот за свеста за животната средина за овие две групи (градски наспрема рурален), може да се увиди дека од 15 прашања само едно прашање (бр. 14 - 0,050) има Sig. (2-tailed) кој е еднаков на 0,05, додека останатите 14 прашања имаат Sig. (2-tailed) поголем од 0,05. Од аспект на речиси целиот примерок (99.9%), резултатите од II дел на прашалникот – свест за животната средина покажуваат дека не постои значајна разлика помеѓу анализираните групи (студентите од градско подрачје во споредба со студентите од руралното), бидејќи нивоата Sig. (2-tailed) се поголеми од 0,05 ($> 0,05$), со што се сугерира дека работната (нулта) хипотеза мора да се отфрли и да се заклучи дека нема доволно докази да се претпостави дека постои разлика во знаењето помеѓу овие две групи.

Т-тестот утврди дека **поголемиот дел од резултатите (одговорите на прашањата) потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика помеѓу студентите од градското подрачје наспрема студентите од приградското подрачје, како и дека не постои статистички значајна разлика помеѓу градското подрачје наспроти студентите од руралното подрачје во свеста за животната средина** што доведува до отфрлање на работните хипотези.

ANOVA ТЕСТ

ANOVA тестот ги анализира разликите на сите групи на студенти од градското подрачје наспрема приградското наспрема студенти од руралното подрачје во познавањето на заштитата на животната средина (III дел од прашалникот) и свеста (II дел од прашалникот).

Од аспект на разликите помеѓу сите групи – студенти од градско подрачје, наспрема приградско, наспрема студенти од рурално подрачје во познавањето на заштитата на животната средина (III дел од прашалникот) ANOVA тестот прикажа дека поголемиот дел од резултатите (одговорите на прашањата) потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика помеѓу групите (Sig. (2-tailed) е поголемо од 0,05 ($> 0,05$)) освен кај прашањето бр. 9 – 0.022, што доведува до отфрлање на работните хипотези. Кај прашањата број 6, 7 и 10, резултатите се над маргината 0.05 но релативно блиски (бр. 7 – 0.057, бр. 8 – 0.078 и бр. 10 – 0.066), и би можеле да бидат предмет на понатамошно толкување на образложението и анализите.

Кога е во прашање свеста за животната средина, ANOVA тестот прикажа дека поголемиот дел од резултатите (одговорите на 14 прашања) потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика помеѓу групите (Sig. (2-tailed) е поголема од 0,05 (> 0.05)), што доведува до отфрлање на работните хипотези. Само едно прашање (бр. 15 - 0.024) има вредност која е значително пониска од 0,05, што доведува до тоа да не се отфрлат работните хипотези кои наведуваат дека постои разлика, и според тоа би можеле да бидат предмет на понатамошно толкување на образложението на толку значајната разлика и понатамошни анализи.

Хи-квдратен тест

Анализите спроведени за Хи-квдратниот тест покажуваат дека кога е во прашање знаењето и свеста за животната средина нема статистички значајни врски помеѓу матичното место на живеење и животната средина.

V ДЕЛ

Заклучоци и препораки

Заклучоците и препораките на оваа теза ќе бидат структурирани по теми, односно области на анализата, за да се следи логичниот след на истражувањата и користа од добиените резултати. Дадените заклучоци ќе бидат основа за согледување на главните и помошните хипотези, по што ќе бидат наведени и адекватни препораки. Заклучоците ги следат следниве области на истражување:

1. Структурата на студентите на Универзитетот на Црна Гора со фокус на програмите тесно поврзани со заштитата на животната средина;
2. Знаењето и свеста на студентите за заштитата на животната средина – високошколскиот образовен систем во Црна Гора;
3. Вештини на вработените во Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на животната средина.

Животната средина, како еден од најважните сегманети во општеството, бара многу важен третман од страна на сите чинители во едно општество. Уште повеќе, ако државата ја прогласите за еколошка, тогаш обврските на општеството се уште по комплексни, обемни и сеопфатни.

Црна Гора во својот Устав, член 1., став 2., има одредба дека е еколошка држава, што значи дека државата, во својот највисок законодавен акт, се обврзува дека ќе ги усвојува и применува највисоките стандарди и норми од областа на животната средина, зачувувањето на природата и економскиот развој, врз принципите на еколошкио одржлив систем. Потоа, државата стратешки се определува за евроатлански интеграции, со што мораше да ги прифати условите за пристапување, кои резултираа со поострување на првобитните критериуми, кои државата Црна Гора ги предвиди. Во периодот од 2006 година, кога се стекна независноста, Црна Гора направи многу на полето на усогласувањето на домашното законодавство со европското *acquis*, потпиша, усвои и презеде многу директиви и декларации кои се поврзани со животната средина, со што се обврза дека според одредена динамика ќе работи на усогласување и примена на легислативата. Бидејќи стандардите и нормите за заштита на животната средина и нивната примена многу скап и комплексен процес, Црна Гора мораше да го прилагоди својот економски систем спрема тој обем на обврски, и тоа воедно е биде на еколошки и економски одржлив начин. Со пруги зборови,

државата прифати дека ќе обезбеди политичка, економска и стручна инфраструктура за имплементацијата на овој комплексен процес. Во периодот од 2006 до 2020 година, кој влегува во периодот за кој оваа анализа зборува, државата донесе голем број на правни акти -законодавни решенија кои се однесуваат на животната средина и кои даваат потврда за основното стратешко определување – пристапувањето кон ЕУ. Во согласност со тоа, државата го реорганизира својот економски систем, за успешно да може да ги решава проблемите од животната средина на одржлив начин. Работата на државните органи на Црна Гора на изработката на законските решенија во дадениот период беше повеќе од интензивна. Променливоста на европското *acquis* и потребата за континуирано прилагодување на националното законодавство со европското, дава дополнителни услови за јакнење на човечките, административните и економските услови за да може адекватно да се одговори на обврските на прилагодување и транспонирање од една страна и на примената на стандардите и обврските од друга страна.

Структура на студентите на Универзитетот на Црна Гора

Поглавјето 27, т.е. заштитата на животната средина и климатските промени покрива 10 различни подобласти, што доведува до заклучок дека за потребите на спроведувањето на дадените обврски се потребени големи кадровски ресурси, од многу различни профили. Државата Црна Гора во процесот на преговарање со има реални проблеми со кадрите во сегментот за донесување на законските и планските решенија и документи, во имплементацијата и контролата за истите, како и во образованието на кадрите од областа на животната средина. Сите споменати потреби се многу скапи и за многу развиени и финансиски постабилни држави отколку што е Црна Гора. Затоа е неопходно да се има *плански пристап во образованието во сегментот на областите кои го покриваат Поглавјето 27.*

Согледувајќи го високошколскиот образовен систем во Црна Гора, моше да се констатира дека државата обезбедила дека животната средина може да се изучува на основни, специјалистички, магистерски и докторски студии.

Од аспект на демографско-социјалните атрибути на студентската популација на државниот универзитет – Универзитетот на Црна Гора, кој опслужува повеќе од 75% од студентската популација во земјата, спроведената анализа ги зеде во предвид сите средни училишта, освен уметничките и поморските училишта. Структуралната анализа резултираше со следниве забелешки и заклучоци:

- a. учениците со завршена гимназија најмногу се запишуваат на факултет и го завршуваат во најголем процент. Уписот на гимназијалците на факултет е логична појава, со оглед на широкото општо образование кое го дава гимназијата, како и дека широкото образование од гимназијата бара потесна стручност за потребите на пазарот на трудот;
- b. изразен интерес во училиштата со трговско-економска насока за упис на факултети и студиски програми кои се многу различни од нивното стекнато знаење во средното училиште. На овие студии претежно се запишуваа одлични и многу добри ученици кои кои изразија интерес своето средношколско знаење да го врзат со друга област, меѓутоа бројот на запишани кои ги завршиле студиите (вкупно 17 од 130 запишани) зборува дека знаењата од тие училишта се поадекватни за сродни области, односно факултети.
- c. изразен интерес на учениците од медицинските училишта за упис на испитуваните студиски програми поврзани со заштитата на животната средина. Дадениот интерес во моментот на запишување, сепак резултирал во мал процент на завршување (13%) што може да се поврзе со претходниот заклучок дека стекнатото знаење од стручните средни училишта треба да се надоградува во сродни области во високошколскиот систем на образование;
- d. малиот интерес на учениците од останатите специјализирани односно стручни средни училишта за упис на испитуваните студиски програми, со индикативно мал број на студенти на студиската програма за физика од електротехничките и машинските средни училишта;
- e. државата во сите региони обезбедила и средношколски капацитети и повеќе отколку што е потребно, а дури го унапредила и бројот на факултетски експозитури на северот на Црна Гора. Сите предвидени студиски програми се покриени со соодветна професорска структура и од тој аспект, високошколскиот систем е соодветно воспоставен. Предметот на вниманието треба да биде зголемувањето и проширувањето на студиските програми на факултетските експозитури:
  - i. во областа на земјоделството (една од клучните гранки за развој на северот и воопшто на Црна Гора);
  - ii. во областа на туризмот и хотелиерството на северот на државата, со оглед на тоа дека туризмот е, а хотелиерството може да биде една од главните стопански гранки за развој на дадениот регион. Ако кон тоа се додадат и користите и можностите кои се добиваат со завршувањето на изградбата

на автопатот Бар-Бољари, тогаш секако ќе постојат повеќе причини за отварање на тие експозитури.

Може да се каже дека **генералниот заклучок** е дека *државата направила многу за изградбата на просветни и образовни инфраструктури*, и дека **клучната препорака** е дека е потребно *да се работи на проширување на студиските програми, како од аспект на темите и областите значајни за Поглавето 27, така и во сегментот на мултидисциплинарниот аспект на заштитата на животната средина и одржливиот развој*. Процесот на хармонизација е континуиран, а во прилог на тоа оди и големиот број на регулативи и стратегии кои се донесени во претходниот период, како и обврските кои произлегуваат од европското *acqui* за областа на животната средина.

Знаењето и свеста на студентите за заштитата на животната средина – високошколски образовен систем во Црна Гора

Во последните децении, дискусијата за проблемите во животната средина на глобално ниво се интензивираше, кога науката и податоците почнаа да укажуваат на тоа дека деградирањето на животната средина и губењето на ресурсите го загрозува човештвото. Примената на различни технологии во светот, употребата на фосилни горива, конфликтите и многу други причини, како и генерално погрешниот став за неограничената адаптивност на животната средина на факторите на загадување, доведе и до согледување на климатските промени од аспект на клучните улоги на човекот и развојот. Затоа во последните децении е покрената многу важна кампања за зачувување на животната средина и намалување на негативните влијанија на климатските промени, што доведе до мобилизација на значајните, односно сите ресурси во светот, како и земјите поединечно, за на решавањето на настанатите и акумулираните проблеми да му се пристапи на најодговорен и најделотворен начин.

Прв чекор кој Црна Гора го направи е тоа што ја прогласи својата држава за еколошка, и таквата одлука ја вгради во својот Устав. Настаните кои се случуваа на овие простори во последните 30 години го одвлекуваа вниманието на државата максимално да се посвети на проблемите на животната средина, па може да се каже дека во многу нешта се узгуби драгоцено време. Со стекнувањето на независноста, таа состојба се менува, но државата поминува низ неизбежниот процес на транзиција што не дозволува максимална посветеност на проблемите на полето на заштитата на животната средина. Со определувањето да пристапи кон евроатлантски интеграции, државата ја прифати сложената задача областа на

животната средина да се уреди во склад со правилата на Европската унија и меѓународните стандарди на најодржлив можен начин.

Во таа смисла, државата Црна Гора почна со организациски и законодавни реформи во сите сегменти на општеството кои помагаат за решавање на проблемите на животната средина.

Еден од најважните сегменти кој е реорганизиран е системот на образованието, преку кој се обидоа животната средина и проблемите поврзани со неа да им ги приближат на младите луѓе. Системот на образование во основното и средношколското образование воведо изучување на животната средина, но факултативно, односно изборно, (како меѓупредметна тема). Тоа е обид да се влија на развивање на свеста кај учениците уште од самиот почеток, а досегашната пракса и резултатите од спроведените анализи покажуваат дека ефектот би требало да биде значително поголем. Како што се забележува од резултатите на анализата, северниот и централниот дел на државата се одликуваат со значително поголемо интересирање за заштитата на животната средина во однос на јужниот регион, но ни тоа самото по себе не е доволно. Најголемиот дел од студентите кои ги завршиле студиските програми од заштитата на животната средина, својот професионален ангажман го продолжиле во просветителството.

Во Црна Гора, како што дефинитивно покажуваат анализите, начинот и регионот на живеење ги определуваат афинитетите на идните студенти. На северот на земјата силно е изразена миграцијата на населението, каде што поради егзистенцијални причини младите луѓе го менуваат местото на живеење спрема централниот и јужниот дел на државата. Тоа покажува дека нема многу афинитети младите луѓе да се задржат во своите краеве, и работејќи во стопанските дејности кои се водечки во тој регион, да ги решаваат проблемите на животната средина. Во централниот и јужниот регион главни стопански дејности се градежништвото и туризмот, во кои дојде до изразена експанзија и значително влијание врз животната средина во земјата. Голем дел на млади луѓе својот интерес го нашле во тие стопански гранки, каде поради големиот очекуван профит, се занемарува интересот за животната средина. Како одредена рамнотежа, врз свеста на младите луѓе за животната средина доста влијае невладиниот сектор во државата. Мрежата на невладини организации дејствува на просторот на целата држава и има одредено влијание. Тоа влијание се сведува на критички однос спрема решенијата на Владата, кога се во прашање одредени проблеми од животната средина. Тоа што му недостасува на невладиниот сектор во Црна Горе е поконструктивен пристап во прешавањето на предизвиците на развојот и заштитата на животната средина, кои би го следеле критичкиот осврт на невладините организации, со

што би се зајакнала соработката на државата и тој сектор, како и зголемил интересот на младите луѓе да бидат дел о процесот и системот на заштитата на животната средина.

Земајќи во вид дека заштитата на животната средина е многу скап процес, и дека во државата нема доволно синергија за решавање на проблемите помеѓу сите чинители и нивоа, доведува до недостиг на мотив за сеопфатен пристап кон животната средина.

Спроведената анализа за знаењата и свеста кај студентите од сите години на студии на Факултетот за биологија при Сниверзитетот на Црна Гора и добиените резултати претставени во претходното поглавје, доведуваат до **заклучок** дека меѓу студентите *уште не постои доволно развиена свеста за заштитата на животната средина, ниту има доволно знаење од областа на животната средин*. Упориште за таквиот заклучок е следново:

- a. од областа на **свеста за животната средина** одговорено е во процент од 95.40%, со големо учество на одговорот "**не сум сигурен**". Гледано според региони, најголемо ниво на свест имаме во северниот регион, што е последица на **самоиницијалното вклучување во проекти од областа на животната средина** кои ги иницира државата и невладиниот сектор во согласност со актуелните проблеми на загадувањето или заштитата. Тоа е уште позначајно ако се има во вид дека процентот на испитаници кои живеат во руралното подрачје од 20% целосно му припаѓаат на северниот регион. Односот на испитаниците од северниот регион, кога е во прашање состојбата на животната средина, е и најкритичен. Во јужниот и централниот регион, каде економските услови за живот се подобри, состојбата е поинаква.
  - i. Заедничко за сите три региона е дека проблемите за животната средина се набљудуваат исклучително на локално ниво.
  - ii. Исто така е евидентно дека нема значајни разлики во ставовите на студентите, во зависност од тоа кое средно училиште го завршиле.
  - iii. Во поглед на најважните еколошки проблеми, 35% од студентите се изјасниле за отпадот, 23% за претераната урбанизација, 23% за загаденоста на водата, 12% за заштитата на природните добра и 7% за заштитата на флората и фауната. Студентите од централниот регион инсистираат на отпадот како најголем проблем, а потоа на загадувањето на водата, додека претераната урбанизација е карактеристична за сите региони на државата, но најголем проблем претставува во јужниот регион, со што се губи животниот простор како природен ресурс. Кога се работи за познавање на

институциите на државата кои се занимаваат со проблемите на животната средина, 63% од студентите ги познаваат сите институции, 27% се делумно запознаени, а 10% не знаат кои институции се тоа. Според мислењето на истражувачот, за профилот на студентите на биологија 10% е големо учество, но причините за таквата состојба се наоѓаат во структурата на студиската програма и областа на изучување.

- iv. од одговорот може да се заклучи и дека студентите не го познаваат доволно ниту начинот на кој институциите ги вршат своите функции.
  - v. испитаниците предлагаат административни и едукативно-оперативни мерки, со акцент на едукативниот дел, што може и треба да биде предмет на промена во образовниот систем.
- b. од областа на **свеста за животната средина** одговорено е во процент од 97.66%, со големо учество на одговорот "**не сум сигурен**".
- i. Сите испитаници покажаа дека знаат кои се националните паркови во Црна Гора, но од друга страна, имаме ситуација во која не се знаат критериумите за поделба на заштитените природни добра според хиерархија, како и отсуство на знаење за мерките на заштита. Една од причините е и во **недоволното познавање на институциите на системот кои се занимаваат со заштитата на животната средина.**
  - ii. Кога се зборува за отпадот како приоритетен еколошки проблем, евидентно е дека студентите не ги познаваат доволно сите видови на отпад со кои е поврзан дадениот проблем. Претежно се мисли на секојдневно генериран комунален отпад, а во помал дел на индустрискиот отпад. Даденото може да се согледа преку објаснување на проблемот кај големите загадувачи како што се КАП, Термоелектраната во Пљевља, рудниците за јаглен и боксит, каде покрај аерозагадување не е евидентиран ниту еден друг вид на отпад.
  - iii. Индикативно е дека никој не дава предлози за решавање на цврстиот отпад кој настанува како производ на работата на овие стопански субјекти. Исто така се различни мислењата за отпадот во зависност од регионот, што оди во прилог на фактот дека **сите проблеми поврзани со животната средина се третираат исклучително на локално ниво.** Во северниот регион акцентот се става врз подобрувањето и планирањето на индустриските зони, што пошироко гледано, е добар пристап за решавање на проблемите.

- iv. Индикативно е дека студентите не ги спомнуваат отпадните води, посебно во јужниот регион, каде се работи и произведува отпад од пристаништето во Бар, како и отпад од туристичките комплекси кои го загадуваат морето.
- v. Од аспект на користење на природните ресурси, испитаниците првенствено ги сметаат водата, шумите и флората и фауната. Тие размислувања одат во насока на зајакнување на законско-планските рамки, а се со цел за одржливо управување со ресурсите. Меѓутоа, овде се сретнуваме со колизија во студентските размислувања. Во поглавјето за најголемите еколошки проблеми, многу значајно место зазема претераната урбанизација, но студентите животниот простор не го гледаат како ресурс, што ја потврдува тезата дека испитаниците немаат јасна претстава за тоа кои се природните ресурси.
- vi. испитаниците сметаат дека исклучително решение за проблемите во животната средина е законската регулатива, при што не даваат конкретни предлози – решенија кои имаат оперативен карактер.
- vii. Кога се зборува за степенот на загрозеност на Црна Гора од климатските промени, мислењето на студентите се менува во текот на студиртањето. Студентите од I и II година, освен знаење од средното училиште сè уште немаат доволно знаење за вистинското влијание на климатските промени, а своето мислење за ниската загрозеност го засновуваат на секојдневните медиски информации. Кај студентите на повисоките години доаѓа до продлабочување на знаењето за животната средина преку процесот на студирање од една страна, и преку процесот на соработка со разните носители на проектите поврзани со животната средина и влијанието на климатските промени. Сето наведено зборува за тоа дека студентите имаат став за климатските промени кои се условени од начинот на живот во Црна Гора, додека глобалното влијание на климатските промени го гледаат како посредна опасност за Црна Гора, со оглед на големината на државата. Истражувачот ја гледа причината за оваа констатација во **несоодветниот образовен систем**, кој глобалните прашања на климатските промени не ги обработува на начин да се набљудуваат влијанијата и причините на истите на сите актери и сегменти во општеството, од поединецот, до стопанството, приватниот сектор, и на крајот државата.

Главна причина за наведените констатации и специфични заклучоци е, според мислењето на истражувачот, **неусогласеноста на образовниот систем со реалните потреби на заштитата на животната средина**, што за последица го има **недостигот на кадри и решенија за проблемите на животната средина**.

Земајќи во обзир дека квалитетот на информации кои се добија преку прашалникот во сегментот „знаење за животната средина” е речиси идентичен, независно од видот на завршено средно училиште, наведува на тоа дека образовната програма за екологија и наука е неадекватно конципирана за реалните потреби на заштитата на животната средина. Една од последиците на таквата состојба во образовниот систем се огледа во бројот на студенти на специјалистичко–магистерската програма за **биологија и заштита на животната средина** во испитуваниот период – вкупно 1 (еден).

Покрај квалитативна обработка на податоците, спроведена е и статистичка анализа на резултатите од истражувањето, кои, како што е наведено во претходното поглавје, укажуваат на тоа дека не постои статистички значајна разлика во знаењето и свеста за животната средина помеѓу варијабилните категории (местото на живеење) претставени во три категории: студенти од градското пограѓе наспрема студенти од приградското подрачје наспроти студенти од руралното подрачје.

Сето наведено укажува дека **неадекватно развиени студиски области-програми од аспект на Евроатланските интеграциони процеси е директна причина за недоволна продукција на адекватни кадри** за областа на животната средина. Врз основа на наведеното, во продолжение се дадени **предлози за унапредување на актуелните околности и недостатоци**:

- воведување на мултидисциплинарно согледување на заштитата на животната средина во задолжителните курикулуми на средните училишта, со посебен осврт на гимназијата;
- осмислување на предмети на студиската програма за биологија или други студиски програми поврзани со заштитата на животната средина, кои ќе ги согледуваат интеграционите процеси во областа на заштитата на животната средина – правен аспект, меѓународни стандарди и обврски;
- осмислување на предмети на студиската програма за биологија или други студиски програми поврзани со заштитата на животната средина, кои ќе ги развиваат и јакнат меките вештини кај студентите и потенцијалните службеници;

- осмислување на основна студиска програма за одржлив развој на биолошкиот факултет или како самостојна студиска програма – факултет на Универзитетот од Црна Гора;
- обезбедување на стекнување на знаења и сите (меки) вештини на студентите по пат на обуки, работилници и учество во проекти на сите нивоа на образованието;
- да се воведат како практичен дел од образованието или дипломирањето практична обука и стекнување на искуства на студентите на студиските програми поврзани со заштитата на животната средина во релевантните национални односно локални или меѓународни организации;
- да се воведат систем за поттикнување на иновативност како додатен сегмент од полагањето на одредени испити на студиската програма за биологија и другите студиски програми поврзани со областа на заштитата на животната средина, со што се допринесе во креирањето на критичкото размислување кај младите за решавање на развојните и на проблемите во заштитата на животната средина за да се променат општествените обрасци на живеење на начин кој ќе ги одразува принципите на одржливиот развој;
- од аспект на јакнењето на свеста на студентите за заштитата на животната средина, потребно е нивно вклучување во процесот на преговарање со ЕУ (предавачи кои гостуваат-експерти за процесот на преговарање со ЕУ);
- да се спроведат сеопфатна анализа на потребните занимања на ниво на држава за потребите на интеграциските процеси и спроведувањето на обрските, како во процесот за членство во ЕУ, така и со самото членство, земајќи ја во предвид континуираната динамика на промената на *acqui*-то.

Вештини на вработените во Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштита на природата и животната средина

Да се биде дел од демократските вредности на Европската унија претставува реформски потенцијал за Црна Гора кој ќе му овозможи на црногорското општество да има квалитетни прописи, високи стандарди во областа на владеење на правото, економски и социјален развој и подобра, поуспешна и одржлива заштита и користење на природните ресурси, со што на граѓаните им се обезбедува здрава животна средина и квалитетен живот.

Во декември 2011 година, со поднесувањето на пријавата за членство во ЕУ, Црна Гора ја изрази подготвеноста да се посвети на интензивни реформски процеси кои ќе резултираат со членство во заедница во која со заедничка работа и посветеност на општото добро се донесуваат демократски одлуки и се решаваат предизвици за достигнување на квалитетен и безбеден живот на граѓаните и генерациите кои доаѓаат.

Законодавството на ЕУ за потребите на црногорскиот пристапен процес е поделено во 33 преговарачки поглавја, од кои Црна Гора три поглавја привремено затвори: Поглавје 25 – Наука и истражување, Поглавје 26 – Образование и култура и Поглавје 30 – Надворешни односи, а сите други поглавја се отворени.

Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени е отворено на 10. декември 2018 година на Меѓувладината конференција во Брисел, после исполнувањето на почетните стојалишта и усвоената преговарачко стојалиште. Поглавјето 27 се смета за најсложено и најкомплексно од аспект на човечки, технички/технолошки и финансиски потреби. Тоа што имплементацијата на обврските Поглавјето 27 ја чини насложена е секторски пристап во заштитата на животната средина и постигнување на одржлив развој, односно интегрирање на заштитата на животната средина во сите секторски политики, со цел за превентивно дејствување, сузбивање на штетата, заедничка одговорност и одржување на биодиверзитетот.

Министерството за екологија, просторно планирање и урбанизам (претходно Министерство за одржлив развој и туризам) е главна државна институција за Поглавјето 27, која го координира процесот на усогласување и спроведување со стручна поддршка од Агенцијата за заштита на природата и животната средина, и ја известува Владата и Европската комисија за напредокот.

Почетното стојалиште – Националната стратегија со Акционен план за транспозиција, спроведување и имплементација на законодавството на ЕУ за животната средина и климатските промени 2016-2020. (Стратегија со АП) усвоена на 28. јули 2016 година, навела вкупно 347 обврски во врска со транспозицијата и спроведувањето на законодавството на ЕУ за периодот 2016-2020. Ажурираниот Акционен план 2018-2020 е усвоен на 21. јуни 2018 година и вклучува 253 обврски (од кои 131 се однесуваат на транспозицијата, а 122 на спроведувањето). За да се разберат сложените политички, институционални и административни потреби и предизвици во врска со пристапувањето кон ЕУ од аспект на Поглавјето 27, како и неопходната преговарачка и практична „мека моќ“ за исполнување на условите, спроведено е истражување на постоечките капацитети и вештини во овие две клучни институции. Разбирањето на вештините на вработените кои директно работат на

различните аспекти на хармонизација на Поглавјето 27 даде увид во меката моќ на Владата на Црна Гора за процесот на ускладување на законодавството и стратешката рамка со законодавството на ЕУ во областа на заштитата на животната средина и климатски промени – Поглавје 27.

Анонимната online анкета односно прашалник помеѓу државните службеници во секторот за заштитата на животната средина во Министерството за одржлив развој и туризам и Агенцијата за заштитата на природата и животната средина спроведена од јули-септември 2020 година, се однесува на 43 вработени во Министерството за одржлив развој и туризам (38 вработени во секторите директно поврзани со заштитата на животната средина и 5 во одделението за IPA фондови) 73 во Агенцијата за заштита на природата и животната средина (од кои повеќе од 20 работни места не се тесно поврзани со темите од Поглавјето 27, на пример, информатичкиот систем, јонизирачко и нејонизирачко зрачење, административните работи и сл.). Повратни информации, т.е. примерокот содржи 84 испитаник, т.е. 72% од вкупниот број од 116 целно истражувани службеници. Од аспект на примерокот, 25 испитаници (29.77 %) се од МОРИТ и 59 испитаници (71.23%) се од Агенцијата за заштита на природата и животната средина. Примерокот на анкетата вклучува 55% жени и 45% мажи, што покажува благо повисока застапеност на жените во државната управа во секторот за заштита на животната средина. Од 84 испитаници, **59 се со високо образование**, додека **29 се во процесот на надоградување на нивните знаења и вештини преку формално образование, обуки, лиценцирани курсеви или други форми на активности за изградба на капацитети**. Старосната анализа на примерокот, преку поставени старосни категории, каде што 67 е бројот на години кога вработените стекнуваат услови за пензионирање, покажа дека **45 испитаници (53%) се наоѓаат во двете најстари категории** 41 – 50 и 51 – 67), од што 21 испитаник (25%) се во најстарата група. Просечното работно искуство во Министерството за одржлив развој и туризам изнесува 7.78 години, во АЗПЖС изнесува 7.03 години, додека на ниво на примерокот тоа е 7.30 години.

Значајни информации и констатации на анализираниот примерок од аспект на поседување на меки вештини, а со самото тоа и меки моќи на двете клучни државни институции во областа на животната средина, се следниве:

- **8% од испитаниците во примерокот не поседуваат професионални вештини**, а тројца (3%) не одговориле. Испитаниците кои не поседуваат професионални вештини се блиску до крајот на својата професионална кариера и нивниот интерес за професионален развој и напредување е значително намален, или не постои.

- **31 испитаник од примерокот (37%) не поседуваат информатичка писменост.** Имено, кога се анализираат двете институции кои го усогласуваат законодавството со происите на ЕУ и го следат развојот и промените во областа на животната средина на глобално ниво, се очекува информатичката писменост да биде на завидно (потребно) ново.
- во Министерството за одржлив развој и туризам **25 испитаници поседуваат според анкетата напредно ниво на познавање на англискиот јазик** како основен странски јазик. Земајќи ја во предвид неповолната старосна структура од 45 испитаници / вработени кои потпаѓаат под старосните категории од 41-67 години, ова ниво на знаење ќе опаѓа, што бара прилив од нови млади кадри, а посебно внимание да се посвети на знаењето на странски јазици.
- Во Агенцијата за заштита на природата и животната средина од 59 испитаници, **53 испитаници или 90% зборуваат англиски како прв странски јазик**, и тоа е поизразено кај женскиот кадар, со просечно знаење на напредно ниво.

Напредокот во преговарачкиот процес за Поглавје 27, како и глобалните процеси на интеграција, ќе резултираат во потребата за поголемо професионално познавање на странски јазици, посебно на англискиот како универзален дипломски јазик.

- Во адекватни услови, поседувањето на комуникациски вештини е условено од личниот напредок на испитаникот. Податоците и анализите покажуваат дека **напредното ниво на комуникациски вештини е заеднички именител за двете испитувани институции.** Покрај тоа, средното ниво е претежно застапено во Агенцијата за заштита на природата и животната средина, со потенцијал за поголем напредок. Во Министерството за одржлив развој и туризам оваа распределба брзо ќе се менува и намалува поради неповолната старосна структура, што е уште еден показател за потребните вештини за новите кадри.
- **Компетенциите на кадрите на двете институции главно се насочени на изработка на законска регулатива**, на што се ангажирани 22 испитаници, или 26%. Потоа следува ангажманот на кадрите во изработка на планската документација и тоа 20 испитаници или 24 %. **Најмалку кадри се ангажирани во областа на изработка на студии и изработка на стратешко–развојни документи.**
- 29 испитаник од примерокот или **34%** сметаат дека компетенциите за **изработка на стратешко–развојни документи можат најмногу да придонесат во транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27.**

- **Најголем број на испитаници** од примерокот, 33 или 39% сметаат дека **изработката и познавањето на политиките можат најмногу да придонесат во транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27.**
- 11 испитаници од примерокот или **13%** сметаат дека **познавањето или на европските развојни политики може најмногу да придонесе во транспозицијата и имплементацијата на Поглавјето 27**, што е индикативно мал процент со обзир на значајот на глобалните случувања и трендови, како и обврските и барањата на сите земји во борбата за заштитата на животната средина и намалувањето на негативните последици од климатските промени.
- 52 или **62%** испитаници сметаат дека **постоечкото високо образование односно студиските програми не придонесуваат и не ги развиваат основните компетенции потребни за транспозиција и имплементација на Поглавјето 27**, додека 32 испитаници или 38% одговориле потврдно.
- Според мислењето на испитаниците со потврдни одговори, **најмногу придонесува образованието, односно студиската програма на ПМФ при Универзитетот во Подгорица (44%** од потврдните одговори), потоа **на МТФ на истиот Универзитет (19%** од потврдните одговори). Следуваат Градежниот факултет (12%) и на крај, општествените науки (25%).
- Според мислењето на испитаниците, **запознавањето и стекнувањето на знаења за глобалните или европските развојни политики (38%) и изработка на стратешко-развојни документи (31%) треба да бидат дел од системот за високо образование.**
- Според мислењето на испитаниците **најзначајна област во рамки на Поглавјето 27 е управувањето со отпадот (37%),** потоа заштитата на природата (23%), хоризонталното законодавство (13%), квалитетот на воздухот (10%), климатските промени (7%), квалитетот на водата (5%), индустриското загадување (3%) и хемикалии (2%).
- Според мислењето на испитаниците **најкомплексна област во рамки на Поглавјето 27 е управувањето со отпадот (40%).** потоа заштитата на природата (18%), климатските промени (10%), индустриското загадување (10%), хоризонталното законодавство (7%), квалитетот на водата (6%), квалитетот на воздухот (5%), хемикалиите (4%).

- Според мислењето на испитаниците **област во која најмногу недостасуваат компетенции е управувањето со отпадот (15)**, потоа климатските промени (14), цивилната заштита (13) и хоризонталното законодавство (11).
- Според мислењето на испитаниците **јакнење на капацитетите е најпотребно во областите на управување со отпадот и заштитата на природата и животната средина**, а дека потребите се најмали во областите на хоризонталното законодавство, квалитетот на воздухот и вревата.

Областа на отпадот, која испитаниците ја препознаат како најважна од аспект на Поглавјето 27 и каде според нивното мислење е најголема потребата за јакнење на капацитетите, е истовремено област на чиј спор напредок укажуваат извештаите на Европската комисија за 2019 и 2020 година.

Земајќи ја во предвид проценката на неопходните финансиски инвестиции од 1.429 милијарди евра за потребите на спроведувањето на Поглавјето 27 во Црна Гора, како и сложеноста и обемот на истото, **државата Црна Гора се соочува со сериозни предизвици на недостиг**, како на финансиски ресурси така и на **кадри со вештини кои го подигнуваат нивото на меката моќ на земјата за потребите на проговарачкиот процес в областа на заштитата на животната средина**.

Според одговорите на анкетата и извршената анализа, во продолжение се наведени **препораките за мерки** кои треба да се применат **за да се ублажат недостатоците на меките вештини**, но и да се посочи на **(потенцијалните) идни негативни трендови** поради постоењето на неповолната старосна структура:

- Осмислена **кадровска политика која вклучува континуирани полугодишни обуки за јакнење на компетенцијата и вештините** на постоечкиот кадар, со посебен фокус на:
  - ниво на информатичка писменост;
  - напредно ниво на знаење на англискиот јазик, како вообичаен јазик на дипломатијата;
  - високо ниво на познавање на англискиот јазик на официјано ниво, како вообичаен јазик на дипломатијата;
  - високо ниво на познавање на друг дипломатски односно странски јазик на ЕУ;
  - високо ново на познавање на друг дипломатски односно странски јазик кој не е надвор од ЕУ;

- јакнење и напредно ниво на вештините на комуникација;
- Осмислена **кадровска политика со кадровски критериуми на поседување на меки вештини за новите вработени** во клучните институции во Црна Гора, а кои вклучуваат поседување на професионални вештини комјутерска писменост, знаење на странски јазици и вештини на комуникација.

Претходно наведените и изнесени констатации и заклучоци даваат основа да се **потврди главната хипотеза:**

“Soft power” (мека моќ) во процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската Унија во областа на заштитата на животната средина е структурен дел од преговарачкиот процес и процесот на хармонизација на националната законска рамка со законодавството на ЕУ во рамки на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени.

Претходно наведените и изнесени констатации и заклучоци даваат основа да се наведените **подхипотези:**

- Во Црна Гора системот на високо образование ја зголемува свеста и знаењето на заштитата на животната средина кои се потребни за преговарачкиот процес и процесот на хармонизација со европското законодавство.
- Во Црна Гора географското подрачје на живеење на студентската популација не влијае на афинитетот за студирање на теми поврзани со заштитата на животната средина.
- Процесот на пристапување на Црна Гора кон Европската унија не влијае на изборот за упис на одредена студиска програма на Универзитетот на Црна Гора од области кои му припаѓаат на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени.
- Вработените во државните институции кои го водат процесот на хармонизација на националната законска рамка со законодавството на ЕУ во однос на Поглавјето 27 – Животна средина и климатски промени не поседуваат вештини кои преговарачкиот процес за даденото поглавје ќе го направат ефикасен и ќе обезбедат негово затворање во согласност со завршните стојалишта.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine. (n.d.). Retrieved from <https://epa.org.me/>
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine. (2018). Spisak zaposlenih . Agencija za zaštitu prirode i životne sredine.
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine. (n.d.). *Djelokrug rada*. Retrieved from <https://epa.org.me/djelokrug-rada/>
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine. (n.d.). *Opšte informacije - misija*. Retrieved from <https://epa.org.me/opste-informacije/>
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine. (n.d.). *Organizaciona šema Agencije za zaštitu prirode i životne sredine*. Retrieved from [https://epa.org.me/organizacija/#iLightbox\[10327f4000b3c053842\]/0](https://epa.org.me/organizacija/#iLightbox[10327f4000b3c053842]/0)
- Amirbeka, A., & Ydyrsyb, K. (2014). Education And Soft Power: Analysis As An Instrument Of Foreign Policy. *ScienceDirect*.
- Atomic Heritage Foundation. (n.d.). *Russell-Einstein Manifesto*. Retrieved from <https://www.atomicheritage.org/key-documents/russell-einstein-manifesto>
- Ayhan, K. (2017). *Korea's Soft Power and Public Diplomacy*.
- Balzacq, T., Charillon, F., & Ramel, F. (2020). *Global Diplomacy: An Introduction To Theory And Practice* (Vol. Chapter 1).
- Barrington, L., Wright, M., & Casner-Lotto, J. (2006). Are they really ready to work ??. Partnership for 21st Century Skills.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. New York: Basic Books.
- Belluck, D. A., Hull, R. N., Benjamin, S. L., Alcorn, J., & Linkov, I. (2006). Environmental security, critical infrastructure and risk assessment: Definitions and current trend. *Environmental Security and Environmental Management*, 3–16.
- Binkley, M. (2012). "Defining Twenty-First Century Skills," in *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*. (P. Griffin, Ed.) London: Springer.
- Bjeković, S. (2008). *Evropske integracije – priručnik za polaganje stručnog ispita*.
- Britannica. (1998). *Internet Encyclopedia of Philosophy - Ethics*. (P. o. Peter Singer, Editor) Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/ethics-philosophy>
- Britannica. (n.d.). *Topic/laissez-faire*. Retrieved from Britannica: <https://www.britannica.com/topic/laissez-faire>
- Broniewicz, E. (2011). *Environmental Protection Expenditure in European Union*.
- Campaign for Nuclear Disarmament. (n.d.). Retrieved from <https://cnduk.org/>
- Carlson, R. (1962). *Silent Spring*. Retrieved from <http://www.rachelcarson.org/SilentSpring.aspx>
- Četković, J., Sudar, S., Barjaktarović, D., Žarić, J., & Šarančić, M. (2020). *Analiza ispunjenosti pravnih, institucionalnih, ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih Početnim mjerilom za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene*. Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Četkovic, J., Sudar, S., Žarić, J., Barjaktarović, D., & Šarančić, M. (2020). *Analiza ispunjenosti pravnih, institucionalnih, ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih Početnim mjerilom za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene*. Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- CITES. (1973). Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. Retrieved from <https://cites.org/eng/disc/text.php>
- Commission, W. (n.d.). *Our Common Future*. United NATI.
- Crna Gora, S. (2007). *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) Evropske zajednice i Crne Gore*. Skupština CG.
- Cross, S., Kenetra, S., Nation, R. C., & Vukadinovic, R. (2013). *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century: Trust, Partnership, Integration*. Palgrave Macmillan UK.
- Dr Malish Sazdovska, M., & MSc Sviderski, M. (2021). ENVIRONMENTAL ETHICS. *INTERNATIONAL YEARBOOK*, pp. 7-16.
- Đurović, p. d. (2017). *Evropska unija i Crna Gora: proces pristupanja*.
- Earth Day. (n.d.). Retrieved from <https://www.earthday.org/>
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EC. (n.d.). *Zajednicka pozicija EU, poglavlje 27: životna sredina i klimatske promjene*. EC.
- EIB and EIF. (n.d.). *InnovFin – EU Finance for innovators*. Retrieved from <https://www.eib.org/en/products/mandates-partnerships/innovfin/index.htm>
- EKO FOND-fond za zastitu zivotne sredine. (n.d.). Retrieved from EKO FOND-fond za zastitu zivotne sredine: <https://www.eko-fond.me/>

- Euractive. (2021, March 11). *Enlargement - Bring Western Balkans back on the agenda, urge nine EU member states*. Retrieved from Euractive: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/bring-western-balkans-back-on-the-agenda-urge-nine-eu-member-states/>
- European Union. (2003). *EU-WESTERN BALKANS SUMMIT Declaration*. Solun. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf
- European Commission. (n.d.). *Neighbourhood - Enlargement- Conditions for membership - Chapters of the acquis*. Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en
- European Commission. (2010). *European system of accounts – ESA*.
- European Commission. (2018). *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. Strasbourg: European Commission.
- European Commission. (2018). *Montenegro 2018 Report*. Strasbourg: European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>
- European Commission. (2019). *European Green Deal*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- European Commission. (2019). *European green Deal 2019-2024*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- European Commission. (2019). *Montenegro 2019 Report*. Brussels: European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>
- European Commission. (2019). *Montenegro 2019 Report, 29.05.2019*. European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>
- European Commission. (2019). *Study: The costs of not implementing EU environmental law Final Report*.
- European Commission. (2019). *The Green Deal, Roadmap - Key actions*. Retrieved from EUR-Lex: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/DOC/?uri=CELEX:52019DC0640&from=EN>
- European Commission. (2020, February 5). *A more credible, dynamic, predictable and political EU accession process - Commission lays out its proposals*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_181
- European Commission. (2020, October 14). *DECISION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL On a General Union Environment Action Programme to 2030*. Brussels. Retrieved from <https://ec.europa.eu/environment/pdf/8EAP/2020/10/8EAP-draft.pdf>
- European Commission. (2020). *Environmental protection expenditure accounts*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_protection_expenditure_accounts
- European Commission. (2020, June 22). *EU-Balkans: Zagreb Declaration*. Retrieved from European Commission - news: https://ec.europa.eu/info/news/eu-balkans-zagreb-declaration-2020-jun-22_en
- European Commission. (2020). *Montenegro 2020 Report*. European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/montenegro_report_2020.pdf
- European Commission. (2020). *Montenegro on its European path*. Retrieved from European Commission - neighbourhood and enlargement: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_montenegro.pdf
- European Commission. (2020, November 10). *Western Balkans Summit in Sofia: Important steps taken to advance regional cooperation to boost socio-economic recovery and convergence with the EU*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2051
- European Commission. (2020, November 10). *Western Balkans Summit in Sofia: Important steps taken to advance regional cooperation to boost socio-economic recovery and convergence with the EU*. Retrieved from European Commission press release.
- European Commission. (2020). *Zagreb Declaration*. Zagreb: European Commission. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/media/43776/zagreb-declaration-en-06052020.pdf>
- European Commission. (2021, March 23). *EACEA National Policies Platform - Eurydice*. Retrieved from https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-higher-education-45_me
- European Commission. (2021). *Government expenditure on environmental protection*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_environmental_protection
- European Commission. (n.d.). *Euraxess - HRS4R - Awarded Organisations*. Retrieved from <https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/hrs4r/awarded>
- European Commission. (n.d.). *European Innovation Council*. Retrieved from https://eic.ec.europa.eu/index_en
- European Commission. (n.d.). *IPA*. Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/index.cfm/en/funding/ipa/
- European Commission. (n.d.). *IPARD*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/international-cooperation/enlargement/pre-accession-assistance/overview_en
- European Commission. (n.d.). *LIFE*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/easme/en/life>

- European Commission. (n.d.). *Neighbourhood-Enlargement-Conditions for membership*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en
- European Commission. (n.d.). *Neighbourhood-enlargement-steps towards joining*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en
- European Commission. (n.d.). *Structural Reform Support*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/departments/structural-reform-support_en
- European Commission. (n.d.). *TAIEF*. Retrieved from https://ec.europa.eu/environment/international_issues/taief/index_en.htm
- European Commission. (n.d.). *TAIEX*. Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/tenders/taix_en
- European Commission. (n.d.). *Multilateral Environmental Agreements*. Retrieved from https://ec.europa.eu/environment/international_issues/agreements_en.htm
- European Commission. (2006). *The European Union and the United States, Global partners, global responsibilities*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/archives/docs/us/docs/infopack_06_en.pdf
- European Communities - Council. (1992). *TREATY ON EUROPEAN UNION*. Brussels - Luxembourg. Retrieved from https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf
- European Communities. (1987). *Single European Act*.
- European Communities. (1997). *TREATY OF AMSTERDAM*. *Official Journal of the European Communities*. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN%20\(97/C340/01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN%20(97/C340/01))
- European Communities. (2002). *SERIEE, Environmental Protection Expenditure Accounts — Compilation Guide*.
- European Council. (1950). *Schuman Declaration*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/70-schuman-declaration/>
- European Council. (2018, May 17). *European Council - EU-Western Balkans summit in Sofia, 17 May 2018*. Retrieved from European Council - meetings: https://www.consilium.europa.eu/media/34788/sofia-declaration_hr.pdf
- European Council. (n.d.). *Schuman Declaration*. Retrieved from The Schuman Declaration, Where the Europe was born: <https://www.consilium.europa.eu/en/70-schuman-declaration/>
- European Economic Community. (1957). *Treaty establishing the European Economic Community (EEC Treaty)*. Rome, Italy: European Economic Community (EEC). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11957E/TXT>
- European Environmental Agency. (2014). *Resource-efficient green economy and EU policies*. European Environmental Agency.
- European Environmental Agency. (2015). *The European environment — state and outlook 2015 — synthesis report*. European Environmental Agency.
- European Environmental Agency. (2020). *The European environment — state and outlook 2020 — synthesis report*. European Environmental Agency.
- European Parliament. (1990). *Transatlantic Declaration on EC-US Relations*. Retrieved from European Parliament: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/124320/trans_declaration_90_en.pdf
- European Parliament. (1997). *Treaty of Amsterdam*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-amsterdam>
- European Parliament. (2000). *SANTA MARIA DA FEIRA EUROPEAN COUNCIL Report*. SANTA MARIA DA FEIRA : European Parliament.
- European Parliament. (2007, December 14). *POVELJA O OSNOVNIM PRAVIMA EVROPSKE UNIJE*. *Official Journal of European union*(2007/C303/01). Retrieved from <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/913/376-1732-.pdf>
- European Parliament. (2020, February). *European Parliament briefing, A new approach to EU enlargement*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649332/EPRS_BRI\(2020\)649332_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649332/EPRS_BRI(2020)649332_EN.pdf)
- European Union. (2007, December 17). *Official Journal of the European Union, 50(2007/C 306/01)*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>
- European Union. (2007, December 14). *Charter on Fundamental rights. (2007/C303/01), 2*. Retrieved from <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/913/376-1732-.pdf>
- European Union. (2012, October 26). *Treaty on the Functioning of European Union. Official Journal of European Union(C326/47)*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>
- European Union. (2013, November 20). *European union, 7th Environmental Action Plan. Official Journal of the European Union(L 354/171)*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013D1386&from=EN>
- European Union. (2016, June 7). *Lisbon Treaty: TREATY ON EUROPEAN UNION AND THE TREATY ON THE FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION (2016/C 202/01)*. *Official Journal of the European*

- Union, Volume 59(ISSN 1977-0677). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=EN>
- European Union. (2016, June 7). Ugovor o funkcionisanju Evropske Unije. *Official Journal of European union*, 59(2016/C 202/01). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9e8d52e1-2c70-11e6-b497-01aa75ed71a1.0011.01/DOC_1&format=PDF
- European Union. (2018). *EUROPEAN UNION COMMON POSITION, Chapter 27 : Environment and climate change*, 6.12.2018.
- European Union. (2018). *EUROPEAN UNION COMMON POSITION, Chapter 27: Environment and climate change*, 6.12.2018. European Union.
- European Union. (n.d.). *EU Environment Partnership Programme for Accession (EPPA)*. Retrieved from <https://eppanetwork.eu/>
- European Union. (n.d.). *Guarantee Facility*. Retrieved from <http://www.wbedif.eu/for-entrepreneurs/guarantee-facility/>
- European Union. (n.d.). *Western Balkans Investment Framework (WBIF)* . Retrieved from <https://www.wbif.eu/>
- EUROSTAT. (2000). *RAMON - Reference And Management Of Nomenclatures*.
- EUROSTAT. (2017). *Environmental protection expenditure accounts*. Retrieved from Eurostat, Environmental protection expenditure accounts, 2017
- EUROSTAT. (2020). *The EU and the world – edition 2020*.
- Fadel, C. (2008). *21st Century Skills: How can you prepare students for the new Global Economy?* Paris: OECD/CERI. Retrieved from <http://www.oecd.org/site/educeri21st/40756908.pdf>
- Fisher, A. (2008). Music for the Jilted Generation: Open-Source Public Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, 129-152. .
- Fleming, K. (2015). *The Leader 's Guide to Emotional Agility- How to use soft skills to get hard results*.
- Friedman, M. (1951). *Neo-Liberalism and its Prospects*.
- Georgetown University. (n.d.). *International Environmental Law Research Guide*. Retrieved from <https://guides.ll.georgetown.edu/c.php?g=273374&p=1824812>
- Geun, L. (2009). *A theory of soft power and Korea's soft power strategy*.
- Global partnership for education. (2020). *21st Century Skills: What potential role for the Global Partnership for Education?* Global partnership for education.
- Gore, V. C. (2016). Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine.
- Gore, V. C. (2017). Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period 2017-2020. Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Gore, V. C. (n.d.). *Medjunarodna saradnja*. Retrieved from Skupstina Crne Gore: <http://www.skupstina.me/index.php/me/medjunarodna-saradnja/multilateralna-saradnja/cosap/32-pristupanje-eu>
- Gore, V. C. (n.d.). *Medjunarodna saradnja*. Retrieved from Skupstina Crne Gore: <http://www.skupstina.me/index.php/me/medjunarodna-saradnja/uvod>
- Gore, V. C. (n.d.). Mjerila za zatvaranje Poglavlja 27.
- Great Britain Government. (1990). Environmental Protection Act. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/43>
- Greenpeace. (n.d.). Retrieved from <https://www.greenpeace.org/international/>
- Guthrie, J. W., & Springer, M. G. (2004). "A Nation at Risk" Revisited: Did "Wrong" Reasoning Result in "Right" Results? At What Cost? *Peabody Journal of Education*, 7-35.
- Hadler, M., & Haller, M. (2011). *Global Activism and Nationally Driven Recycling: The Influence of World Society and National Contexts on Public and Private Environmental Behavior*. Int. Sociol.
- Haeckel, E. (1866). *Generelle Morphologie der Organismen / "General Morphology of Organisms*.
- Haeckel, E. H. (1866). *Generelle morphologie der organismen*. Retrieved from https://books.google.me/books?id=dthOAAAAMAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Haiden, C. (2011). *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in Global Contexts*. ISBN: 978-0739142592.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hoffmann, S. (2006). *Chaos and Violence: What Globalization, Failed States, and Terrorism Mean for U.S. Foreign Policy*.
- Hughes, D. J. (2009). *An Environmental History of the World*.
- Inglehart, R. F. (2018). *Inglehart Cultural Evolution, People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge University press.
- Institute for European Environmental Policy . (n.d.). *Institute for European Environmental Policy* . Retrieved from <https://ieep.eu/>
- IUCN. (n.d.). Retrieved from <https://www.iucn.org/>
- IUCN. (2012). *The IUCN Red List Categories and Criteria*. Gland, Switzerland : IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. Retrieved from IUCN: <https://portals.iucn.org/library/>

- Johansson-Nogués, E., Vlaskamp, M., & Barbé, E. (2020). *European Union Contested, Foreign Policy in a New Global Context*. Springer.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). *Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-environmental Behavior?* Environmental Education Research.
- Košutić, B. (2014). *Osnovi prava Evropske Unije*. Podgorica: CID.
- Larousse. (n.d.). *Encyclopedie - diplomacy*. Retrieved from Larousse: <https://www.larousse.fr/encyclopedie/rechercher/diplomacy>
- Lee, S. W. (2011). Public Diplomacy and Soft Power in East Asia. In S. W. Lee, & J. Melissen, *The Theory and Reality of Soft Power: Practical Approaches in East Asia*. New York: Palgrave Macmillan, New York.
- Levchev, V., & Taylor, H. (1999). *Black book of the endangered species Paperback*. Word Works Books.
- Levy, F., & Murnane, R. (2013). *Dancing with robots: Human skills for computerized work*. .
- Lopandić, D. (2017). *Reforma Evropske unije, Zapadni Balkan i Srbija, Zakasnela integracija*.
- Lubwama, R. (2020). *The Inside Track to Excelling As a Business Analyst: Soft Skills That Can Accelerate Your Career*.
- Marsh, G. P. (1864). *Man and Nature; or, Physical Geography as Modified by Human Action*. (D. Lowenthal, Ed.) University of Washington Press, 2003. Retrieved from <http://www.environmentandsociety.org/mml/man-and-nature-or-physical-geography-modified-human-action>
- Martin, N. (2015). *Security and the Turkey–EU Accession Process, Norms, Reforms and the Cyprus Issue*. PALGRAVE MACMILLAN.
- McGlinchey, S. (2017). *International Relations Theory*. E-International Relations.
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma. (2020). Spisak službenika 2020. Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Ministarstvo vanjskih poslova Crne Gore. (n.d.). *Razvoj odnosa Crne Gore i NATO - ključni datumi*. Retrieved from Ministarstvo vanjskih poslova Crne Gore: <https://mvp.gov.me/rubrike/nato/Razvoj-odnosa-Crne-Gore-i-NATO-kljucni-datumi>
- Mitchell, R. B. (2019). *International Environmental Agreements Database Project (Version 2020.1)*. Retrieved October 23, 2019
- MONSTAT. (2011). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011*.
- Mouritzen, H., & Wivel, A. (2005). *The geopolitics of euro-atlantic integration* (Vol. Chapter 3).
- Nations, U. (2012, June 20-22). *United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20*. Retrieved from Sustainable development goals knowledge platform: <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>
- NATO. (1949, April 4). *The North Atlantic Treaty*. Retrieved 2021, from NATO e-Library: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
- NATO. (1999, April 24). *Membership Action Plan (MAP)*. Retrieved from North Atlantic Treaty Organisation: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27444.htm
- NATO. (2011, July 11). *Western Balkans: moving closer to Euro-Atlantic integration*. Retrieved from The North Atlantic Treaty Organisation: https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_76329.htm
- NATO. (2013, October 31). *NATO -Environmental Protection: Home*. Retrieved from <https://natolibguides.info/Environment>
- NATO. (2020, October 2). *Consensus decision-making at NATO*. Retrieved from The North Atlantic Treaty Organisation: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49178.htm?
- NATO. (2020, October 9). *Environment – NATO's stake*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91048.htm
- NATO. (n.d.). *NATO - Welcome*. Retrieved from The North Atlantic Treaty Organisation: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>
- Nisbett, M. (2016). Who Holds the Power in Soft Power? *Arts and International Affairs*.
- Nye, J. (2004). *Soft Power: the Means to success In World Politics*. New York: ISBN 1-58648-225-4.
- Nye, J. (2004). The Benefits of Soft Power. *Compass: A Journal of Leadership*,. Retrieved from <http://hbswk.hbs.edu/archive/4290.html>
- Nye, J. (2005). Soft Power and Higher Education. *Forum for the Future of Higher Education, MIT*. Retrieved from <http://forum.mit.edu/articles/soft-power-and-higher-education/>
- Nye, J. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *Volume: 616*(Issue: 1), 94-109.
- Nye, J. (2010). *Soft Power and US Foreign Policy, Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*. Routledge.
- Nye, J. S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. Art of Mentoring Series (reprint ed.)*. Basic Books. .
- OECD. (2005, July 4). *Glossary*. Retrieved from <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6364>
- OECD. (n.d.). *Environment Database - Environmental protection expenditure and revenues*. OECD Stat. Retrieved from <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EPER>
- OHCHR and UNEP. (2020, September). UN ENVIRONMENTAL RIGHTS BULLETIN. Retrieved from <https://spark.adobe.com/page/djLcWfUOGI02P/>
- Ohnesorge, H. W. (2020). *Soft Power, The Forces of Attraction in International Relations*. Springer.

- Pilloud, C., Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (1977, 1987). ICRC - Commentary on the Additional Protocols: of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, commentary 2622. 662. Martinus Nijhoff Publishers.
- Plantaže 13 jul. (n.d.). Retrieved from 13. jul – Plantaže: <https://www.plantaze.com/>
- Publication Office of European Union. (2020, April 16). *European Data Portal*. Retrieved from <https://www.europeandataportal.eu/data/datasets/66fc3441-8fa9-388b-bb12-fa4ecc66eee3?locale=en>
- Royal Society for the Protection of Birds. (n.d.). *Our history*. Retrieved from <https://www.rspb.org.uk/about-the-rspb/about-us/our-history/>
- Royal Society of London for Improving Natural Knowledge. (1662, 2012). *Royal Society of London Charter*. Retrieved from https://royalsociety.org/~media/Royal_Society_Content/about-us/history/2012-Supplemental-Charter.pdf
- Sandler, R. L. (2018). *Environmental Ethics* (Vol. Chapter 1). New York: Oxford University Press.
- Scheerens, J., van der Werf, G., & de Boer, H. (2020). *Soft Skills in Education Putting the evidence in perspective*. Springer.
- Schultz, P. W. (2000). Empathizing with nature: The Effects of Perspective Taking on Concern for Environmental Issues. *Journal of Social Issues*, 391-406.
- Schuman Declaration. (1950, May 9). *European Union*. Retrieved from About the EU: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en
- Shepard, P., & McKinley, D. (1969). *The subversive science; essays toward an ecology of man*. Retrieved from <https://archive.org/details/subversivescienc00shep>
- Sierra Club. (n.d.). Retrieved from <https://www.sierraclub.org/>
- Sikora, A. (2020). *Constitutionalisation of environmental protection in EU law*.
- Skupština Crne Gore. (1991). *Deklaracija o ekološkoj državi*. Retrieved from Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore: <https://epa.org.me/deklaracija-o-ekoloskoj-drzavi/>
- Skupština Crne Gore. (1992). Ustav Crne Gore. *Službeni list Crne Gore*(br. 48/92), član 1 i 19.
- Smith, K. K. (2018). *Exploring Environmental Ethic* (Vol. Chapter 1: 1.3 Ethics as Part of an Interdisciplinary Environmental). Pringer International Publishing.
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). *Encouraging Pro-environmental Behaviour: An Integrative Review and Research Agenda*. J. Environ. Psychol.
- Sudar, S. (2019). *Koraci za podršku realizacije iz evropske agende za Poglavlje 27 - Prioritetni projektni predlozi za period 2019-2020*. Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Sudar, S. (2019). *Koraci za podršku realizacije iz evropske agende za Poglavlje 27 - Prioritetni projektni predlozi za period 2019-2020*. Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights). (n.d.). *OHCHR and climate change*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/issues/hrandclimatechange/pages/hrclimatechangeindex.aspx>
- The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights). (n.d.). *Special Rapporteur on human rights and the environment*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/Issues/environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx>
- The SAGE. (2018). *The SAGE Encyclopedia of Surveillance, Security, and Privacy*. SAGE Publications, Inc.
- The University of Edinburgh. (2017). *Soft Power Today Measuring the Influences and Effects*. British Council. Retrieved from https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/3418_bc_edinburgh_university_soft_power_report_03b.pdf
- Timans, R., Wouters, P., & Heilbron, J. (2019). Mixed methods research: what it is and what it could be. *Theory and Society*, 48, 193–216. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11186-019-09345-5>
- Traer, R. (2019). *Doing Environmental Ethics*. Routledge.
- UN Departement of Economic and Social Affairs. (n.d.). *Division for Sustainable Development*. Retrieved from UN Departement of Economic and Social Affairs: https://www.un.org/esa/dsd/resources/res_docukeyconf_eartsumm.shtml
- UNECE. (n.d.). Retrieved from <https://unece.org/about-5>
- UNECE. (1979). CONVENTION ON LONG-RANGE TRANSBOUNDARY AIR POLLUTION. Retrieved from <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/lrtap/full%20text/1979.CLRTAP.e.pdf>
- UNECE. (1991). ONVENTION ON ENVIRONMENTALIMPACT ASSESSMENTIN A TRANSBOUNDARY CONTEXT. Retrieved from https://unece.org/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_Convention_authentic_ENG.pdf
- UNECE. (1992). *The Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (Water Convention)*. Retrieved from <https://unece.org/environment-policy/water/about-the-convention/introduction>
- UNECE. (1998). *ccess to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters*. Retrieved from <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction>

- UNEP. (1979). Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals. Retrieved from <https://www.cms.int/>
- UNEP and OHCHR. (2019). Memorandum of Understanding. Retrieved from https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29758/MoU_UNEP_OHCHR.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- United Nations. (1941). *Preparatory Years: UN Charter History*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/preparatory-years#st.james>
- United Nations. (1945). *United Nations Charter*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
- United Nations. (1948). United Nations Universal Declaration on Human Rights. Retrieved from [http://undocs.org/A/RES/217\(III\)](http://undocs.org/A/RES/217(III))
- United Nations. (1971). *Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat*. Retrieved from https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/current_convention_text_e.pdf
- United Nations. (1972). *Report on the United Nations Conference in Human Environment*. Stockholm: United Nations. Retrieved from <http://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1>
- United Nations. (1982). United Nations Convention on the Law of the Sea. Retrieved from https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- United Nations. (1985). Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer. Retrieved from https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-2&chapter=27&clang=_en
- United Nations. (1987). *Brundtland Commission published Our Common Future*. General Assembly.
- United Nations. (1987). *Brundtland Commission published Our Common Future*. General Assembly.
- United Nations. (1989). Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. Retrieved from <http://www.basel.int/TheConvention/Overview/tabid/1271/Default.aspx>
- United Nations. (1992). *Agenda 21*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
- United Nations. (1992). *Agenda 21. UNCED* (p. 320). Rio de Janeiro: UN.
- United Nations. (1992). *AGENDA 21. United Nations Conference on Environment & Development*. Rio de Janeiro: United Nations.
- United Nations. (1992). *Convention on Biological Diversity*. Retrieved from <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>
- United Nations. (1992). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*. Rio de Janeiro: United Nations.
- United Nations. (1992). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*. Rio de Janeiro: United Nations.
- United Nations. (1992). UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON CLIMATE CHANGE. Retrieved from https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf
- United Nations. (1997). *Glossary of Environment Statistics, Studies in Methods, Series F, No. 67*. New York: United Nations. Retrieved from Unatidet : https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_67e.pdf, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=836>
- United Nations. (1997). Kyoto Protocol. Retrieved from https://unfccc.int/kyoto_protocol
- United Nations. (2002). *World Summit on Sustainable Development (WSSD), Johannesburg Summit*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wssd>
- United Nations. (2002, august-september 26-04). *World Summit on Sustainable Development (WSSD), Johannesburg Summit*. Retrieved from Sustainable development goals knowledge platform: <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wssd>
- United Nations. (2008). *System of National Accounts*.
- United Nations. (2012). The future we want. *UNCSD* (p. 3). Rio de Janeiro: UN.
- United Nations. (2012). The future we want. *UNCSD* (p. 10). Rio de Janeiro: UN. Retrieved from https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/288&Lang=E
- United Nations. (2012). *United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>
- United Nations. (2015). *17 Goals to Transform Our World*. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
- United Nations. (2015). *Agenda 2030*. Retrieved from <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- United Nations. (2015). *Paris Agreement*. Retrieved from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- United Nations. (2015). Paris Agreement. *UNFCCC* (p. 5). UN.
- United Nations. (2015). *Paris Agreement*. Retrieved from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

- United Nations. (2015, september 25-27). *United Nations Sustainable Development Summit 2015*. Retrieved from Sustainable development goals knowledge platform: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>
- United Nations. (2016, september 25-27). *News on Millennium Development Goals*. Retrieved from Millennium development goals and beyond 2015: <https://www.un.org/millenniumgoals>
- United Nations. (n.d.). *Commission on Sustainable Development (CSD)*. Retrieved from Sustainable development goals knowledge platform: <https://sustainabledevelopment.un.org/intergovernmental/csd>
- United Nations. (n.d.). *Department of Economic and Social Affairs*. Retrieved from United Nations: <https://sdgs.un.org/goals>
- United Nations Environmental Programme. (n.d.). Retrieved from <https://www.unep.org/>
- United Nations General Assembly-Brundtland Commission. (1987). *Our Common Future*. United Nations.
- United Nations General Assembly-Brundtland Commission. (1987). *Our Common Future*. United Nations.
- United Nations. (n.d.). <https://unfccc.int/process-and-meetings>. Retrieved from United Nations Climate Change: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- United Nations. (n.d.). *Stockholm conference 1972*. Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- United Nations. (n.d.). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Retrieved from Sustainable development goals knowledge platform: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
- United Nations. (n.d.). *UN System*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/un-system>
- United Nations. (n.d.). *UNCED, 1992*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/unced>
- United Nations. (n.d.). *United Nations Charter (full text)*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
- United Nations. (n.d.). *United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Conference)*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/humanenvironment>
- United Nations World Commission. (1987). *Our Common Future*. United Nations.
- University of California Museum of Paleontology. (2021, January 3). *What is science?* Retrieved from Understanding Science: https://undsci.berkeley.edu/article/whatis-science_01
- University of Oregon. (2020). Retrieved from <https://iea.uoregon.edu/>
- Univerzitet Crne Gore. (n.d.). Retrieved from <https://www.ucg.ac.me/>
- Univerzitet Crne Gore. (n.d.). Retrieved from UCG Univerzitet Crne Gore: www.ucg.ac.me
- Univerzitet Crne Gore. (2017, January 1). Retrieved from <https://www.ucg.ac.me/objava/blog/4/objava/20-istorijat>
- Univerzitet Crne Gore. (2019, Jul). *Strategija razvoja Univerziteta Crne Gore 2019-2024*.
- Univerzitet Crne Gore. (2020, October 1). *Politika otvorenog pristupa istraživačkoj infrastrukturi na Univerzitetu Crne Gore*.
- USA Federal Government. (1980, 1986). *The Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act (CERCLA)*.
- Välilä, J., & Hoffman, D. (2008). Knowledge society discourse and higher education. *Higher Education*, *56*, 265-285.
- Varpahovskis, E. (2017). *Education as a Soft Power Tool: Korea's Approach toward Uzbekistan*.
- Vlada Crne Gore. (1992). *Pravci razvoja Crne Gore ekološke države*. Ministarstvo za zaštitu životne sredine i uređenja prostora.
- Vlada Crne Gore. (1992). *Pravci razvoja Crne Gore ekološke države*. Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora.
- Vlada Crne Gore. (2008). *Uredba o izmjenama i dopunama uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave. Službeni list Crne Gore*(broj 68/08).
- Vlada Crne Gore. (2008, 2009, 2012, 2017). *Zakon o zaštiti podataka i ličnosti. Službeni list Crne Gore*(br. 79/2008, 70/2009, 44/2012 i 22/2017).
- Vlada Crne Gore. (2012). *Odluka o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji. Službeni list Crne Gore*(broj 9/129/12).
- Vlada Crne Gore. (2012, 2014, 2017, 2018). *Odluka o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji. Službeni List Crne Gore*(broj 9/12, 15/14, 19/17, 33/18 i 48/18).
- Vlada Crne Gore. (2013). *Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI, 2013, član 1. Službeni list Crne Gore*(1/2007, 38/2013).
- Vlada Crne Gore. (2014). *Struktura za sprovođenje SSP-a*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro: <https://www.eu.me/istorija-ppsp-a/>
- Vlada Crne Gore. (2016). *Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020*. Crna Gora: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.

- Vlada Crne Gore. (2016). Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020. Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Vlada Crne Gore. (2016). Nacionalna strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020 (NEAS) 28.07.2016. Podgorica: Vlada Crne Gore. Retrieved from <https://www.gov.me/biblioteka/uredbe>
- Vlada Crne Gore. (2016). *Strategija razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori (2016–2020) s Prijedlogom akcionog plana za sprovođenje Strategije*. Podgorica: Vlada crne Gore.
- Vlada Crne Gore. (2016). Zakon o životnoj sredini (Službeni list Crne Gore, br. 52/2016). *Službeni list Crne Gore*(52/2016).
- Vlada Crne Gore. (2016). Zakon o životnoj sredini Crne Gore. *Službeni list Crne Gore a 52/16*, član 2.
- Vlada Crne Gore. (2016). Zakon o životnoj sredini Crne Gore. *Službeni list Crne Gore*(br. 52/16), član 4.
- Vlada Crne Gore. (2017). OPŠTI ZAKON O OBRAZOVANjU I VASPITANjU . *Službeni list Crne Gore*(br. 64/2002, 31/2005 i 49/2007 i "Sl. list CG", br. 4/2008 - dr. zakon, 21/2009 - dr. zakon, 45/2010, 40/2011 - dr. zakon, 45/2011, 36/2013 - odluka US, 39/2013, 44/2013 - ispr. i 47/2017). Retrieved from <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/opsti-zakon-o-obrazovanju-i-vaspitanju.html>
- Vlada Crne Gore. (2017). Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period 2017-2020. Podgorica, Crna Gora: Ministarstvo za održivi razvoj i turizam.
- Vlada Crne Gore. (2017). Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period 2017-2020. Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Vlada Crne Gore. (2017). Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period 2017-2020. Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Vlada Crne Gore. (2017). *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva održivog razvoja i turizma*. Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Retrieved from <https://www.gov.me/biblioteka/pravilnici?pagerIndex=14>
- Vlada Crne Gore. (2018). Odluka o osnivanju eko fonda. Crna Gora.
- Vlada Crne Gore. (2018, February). *Pregovaračka pozicija crne goreza međuvladinu konferenciju o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji za poglavlje 27–životna sredina i klimatske promjene*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro: <https://www.eu.me/dokumenti-pregovori-o-pristupanju/#1583-1623-pregovar>
- Vlada Crne Gore. (2018). *PREGOVORI O PRISTUPANJU EU: Analiza mjerila za Crnu Goru kroz poređenje s mjerilima za Hrvatsku i Srbiju*. Podgorica: Ministarstvo evropskih poslova.
- Vlada Crne Gore. (2018). *Spisak zaposlenih u Agenciji za zaštitu prirode i životne sredine*. Retrieved from Ministarstvo održivog razvoja i turizma: <http://www.mrt.gov.me/biblioteka/dokument?query=Spisak%20zaposlenih%20EPA&sortDirection=Desc>
- Vlada Crne Gore. (2018, 2019, 2021). Zakon o državnim namještenicima i službenicima. *Službeni list Crne Gore*(br. 2/2018, 34/2019 i 8/2021). Retrieved from https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon_o_drzavnim_sluzbenicima_i_namjestenicima.html
- Vlada Crne Gore. (2019). *STRATEGIJA RAZVOJA STRUČNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI (2020-2024) S AKCIONIM PLANOM ZA 2020-2021. GODINU*. Podgorica: Vlada Crne Gore.
- Vlada Crne Gore. (2019). *Završni izvještaj o realizaciji Strategije razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2016-2020. godine*. Podgorica: Vlada Crne Gore.
- Vlada Crne Gore. (2020). *Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma*. Retrieved from <https://mrt.gov.me/ministarstvo/djelatnosti/133935/Djelokrug-rada-Ministarstva-odrzivog-razvoja-i-turizma.html>
- Vlada Crne Gore. (2020). *Nacrt Strategije visokog obrazovanja Crne Gore za period 2020-2024*. Podgorica: Vlada Crne Gore.
- Vlada Crne Gore. (2020). *Spisak državnih službenika i namještenika, sa njihovim službeničkim i namješteničkim zvanjima*. Retrieved from Ministarstvo održivog razvoja i turizma: <http://www.mrt.gov.me/rubrike/spi-spi-sluzbenici/180131/Spisak-zaposlenih.html>
- Vlada Crne Gore. (2020, December 7). Uredba o organizaciji i načinu rada državne uprave. Vlada Crne Gore.
- Vlada Crne Gore. (2020). *Vlada Crne Gore, Informacija o novoj metodologiji pristupanja Evropskoj uniji, 14.05.2020*. Podgorica: Kancelarija za evropske integracije.
- Vlada Crne Gore. (2021). *INFORMACIJA O POTREBI UNAPREĐENJA PREGOVARAČKE STRUKTURE U PROCESU EVROPSKE INTEGRACIJE CRNE GORE*. Kancelarija za evropske integracije.
- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Kancelarija za evropske integracije*. Retrieved from <https://kei.gov.me/organizacija>
- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Poglavlja*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro: <https://www.eu.me/>
- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Poglavlje 27. Životna sredina i klimatske promjene*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro (me4eu eu4me): <https://www.eu.me/mn/27/item/72-poglavlje-27-zivotna-sredina>

- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Poglavlje 27-zivotna-sredina i klimatske promjene*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro: <https://www.eu.me/poglavlje-27-zivotna-sredina-i-klimatske-promjene/>
- Vlada crne Gore. (n.d.). *Pregovaracka poglavlja*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro (me4eu eu4me): <https://www.eu.me/mn/pregovori-o-pristupanju/pregovaracka-poglavlja>
- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Pregovaracka poglavlja*. Retrieved from me4eu eu4me: <https://www.eu.me/mn/pregovori-o-pristupanju/pregovaracka-poglavlja>
- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Proces stabilizacije i pridruživanja*. Retrieved from <https://www.eu.me/proces-stabilizacije-i-pridruživanja/>
- Vlada Crne Gore. (n.d.). *Tok pregovora*. Retrieved from Montenegro for EU, EU for Montenegro: <https://www.eu.me/tok-pregovora/>
- Walker, C., & Baxter, J. (2019). Method Sequence and Dominance in Mixed Methods Research: A Case Study of the Social Acceptance of Wind Energy Literature. *International Journal of Qualitative Methods, Volume 18*, 1–14.
- Wielding, J. M. (2005). *Soft Power: The New Public Diplomacy*.
- Witte, B. (1999). How to Present Germany as a Kulturstaat Abroad. *The Cultural Legitimacy of the Federal Republic: Assessing the German Kulturstaat*, 52-54. Retrieved from <https://www.aicgs.org/site/wp-content/uploads/2011/11/kultur.pdf>
- World Wild Fund. (n.d.). Retrieved from <https://www.worldwildlife.org/>
- Žarić, J., Sudar, S., Barjaktarović, D., Šarančić, M., & Četković, J. (2020). *Analiza ispunjenosti pravnih, institucionalnih, ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih Početnim mjerilom za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene*. Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.
- Žarić, J., Sudar, S., Barjaktarović, D., Šarančić, M., & Četković, J. (2020). *Analiza ispunjenosti pravnih, institucionalnih, ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih Početnim mjerilom za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene*. Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1 – Преодни периоди за целосна примена на директиви на Црна Гора

1. Директива 2008/50/ЕС за чист воздух во Европа, до 31. декември 2027 година;
2. Директива 2008/98/ЕС за отпад, до 31. декември 2030 година;
3. Директива 1999/31/ЕС за депонии, до 31. декември 2033 година;
4. Директива 94/62/ЕС за амбалажа и амбалажен отпад, до 31. декември 2030 година;
5. Директива 2012/19/EU за отпад од електрична и електронска опрема, до 31. декември 2027 година;
6. Директива 2006/66/ЕС за батерии и акумулатори и отпадни батерии и акумулатори, до 31. декември 2027 година;
7. Директива 96/59/ЕС за одложување на полихлорирани бифенили и полихлорирани трифенили (PCB/PCT), до 31. декември 2025 година;
8. Директива 2000/60/ЕС со која се поставува рамка за дејствување на Заедницата на полето на политика за води, до 31. декември 2035 година;
9. Директива 2007/60/ЕС за поплави, до 31. декември 2024 година;
10. Директива на Советот 91/271/ЕЕС за комунални отпадни води, до 31. декември 2035 година;
11. Директива 2010/75/EU (IED), за индустриски испуштања до 1. јануари 2030 година;
12. Црна Гора очекува дека ќе и биде овозможено да ги користи опциите на транзициска алокација на бесплатните емисиски единици со цел за модернизација на енергетскиот сектор, која е дадена како можност во рамки на член 10 со предложената ревизија на Директивата 2003/87/ЕС, која ги регулира прашањата на системот на трговија со емисии од гасови од стаклена градина (EU ETS) до 31. декември 2030 година (European Union, 2018)

Прилог 2 – Надзор над законитоста и целисходноста на работата во Црна Гора

Министерството за одржлив развој и туризам над:

- Агенцијата за заштита на природата и животната средина,
- Заводот за хидрометеорологија и сеизмологија,
- Управата за јавни работи;

Министерството за земјоделство и рурален развој над:

- Управата за безбедност на храна, ветерина и фитосанитарни работи,
- Управата за шуми,
- Управата за води;

Министерството за финансии над:

- Управата за царина,
- Управата за недвижности,
- Управата за статистика;

Министерството за сообраќај и поморство над:

- Управата за поморска безбедност и управување со пристаништата.

Прилог 3 – Нормативни акти на Црна Гора во областа на животната средина од 2016-2020 година

Хоризонтално законодавство

1. Закон o infrastrukturi prostornih podataka „Sl. list CG“ br. 37/17
2. Закон o procjeni uticaja na životnu sredinu „Sl. list CG“ br. 75/18
3. Pravilnik o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za odlučivanje o potrebi izrade elaborata „Sl. list CG“ br. 19/19
4. Pravilnik o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za određivanje obima i sadržaja elaborata o procjeni uticaja na životnu sredinu „Sl. list CG“ br. 19/19
5. Pravilnik o bližoj sadržini elaborata o procjeni uticaja na životnu sredinu „Sl. list CG“ br. 19/19
6. Pravilnik o načinu izrade i bližim elementima metapodataka za skup prostornih podataka i servis prostornih podataka „Sl. list CG“ br. 80/18
7. Odluka o osnivanju Fonda za zaštitu životne sredine „Sl. list CG“ br. 81/18
8. Pravilnik o sadržaju infrastrukture prostornih podataka prema oblastima „Sl. list CG“,br. 15/19
9. Pravilnik o kriterijumima koje treba da ispunjava referentna laboratorija za monitoring životne sredine „Sl. list CG“,br. 11/17
10. Pravilnik o pravilima interoperabilnosti kojima se obezbjeđuje povezanost između različitih skupova prostornih podataka i servisa prostornih podataka „Sl. list CG“,br. 05/19

Квалитет на воздухот

1. Uredba o граниčnim vrijednostima sadržaja загађујућих материја u течним горивима нафтног порijekла „Sl. list CG“ br. 17/17
2. Uredba o izmjenama i dopuni Uredbe o uspostavljanju mreže mjernih mjesta za praćenje kvaliteta vazduha „Sl. list CG“ br. 64/18
3. Program praćenja kvaliteta течних горива нафтног порijekла за период мај 2017 - мај 2018. „Sl. list CG“ br. 33/17
4. Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o tehničkim standardima zaštite vazduha od emisija isparljivih organskih jedinjenja koje nastaju skladištenjem, pretakanjem i distribucijom motornih benzina „Sl. list CG“ br. 8/19

Управување со отпад

1. Закон o управljanju otpadom „Sl. list CG“ br. 64/11 i 39/16

2.	Pravilnik o klasifikaciji otpada i katalogu otpada	„Sl. list CG“ br. 83/16
3.	Pravilnik o bližim karakteristikama lokacije, uslovima izgradnje, sanitarno-tehničkim uslovima, načinu rada i zatvaranja deponija	„Sl. list CG“ br. 25/16
4.	Pravilnik o sadržaju zahtjeva i dokumentaciji za izdavanje dozvole za preradu i/ili zbrinjavanje otpada iz rudarstva	„Sl. list CG“ br. 78/16
5.	Pravilnik o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za izdavanje dozvole za uvoz, izvoz i tranzit otpada, listi klasifikacije otpada i sadržaju i načinu vođenja registra izdatih dozvola	„Sl. list CG“ br. 76/17
6.	Pravilnik o graničnim vrijednostima prisustva opasnih materija u električnim i elektronskim proizvodima	„Sl. list CG“ br. 67/18
7.	Uredba o kriterijumima za prestanak statusa otpada za pojedine vrste otpada	„Sl. list CG“ br. 26/17
8.	Pravilnik o postupanju sa opremom i otpadom koji sadrži PCB	„Sl. list CG“, br. 048/12, 067/18

Квалитет на водата

1.	Zakon o vodama	„Sl. list CG“ br. 84/18
2.	Zakona o obezbjeđivanju zdravstveno ispravne vode za ljudsku upotrebu	„Sl. list CG“ br. 80/17
3.	Zakon o upravljanju komunalnim otpadnim vodama	„Sl. list CG“ br. 2/17
4.	Zakon o zaštiti morske sredine	„Sl. list CG“ br. 73/19
5.	Odluka o određivanju osjetljivih područja na vodnom području Dunavskog i Jadranskog sliva	„Sl. list CG“, br. 046/17 i 048/17
6.	Pravilnik o geografskim granicama, broju i kapacitetu aglomeracija	„Sl. list CG“ br. 78/17
7.	Pravilnik o sadržaju izvještaja o ispuštanju (dispoziciji) komunalnih otpadnih voda i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda	„Sl. list CG“ br. 78/17
8.	Pravilnik o monitoringu i vrednovanju rezultata kvaliteta i količine ispuštenog efluenta komunalnih i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda	„Sl. list CG“ br. 78/17
9.	Pravilnik o sadržaju evidencije ispuštanja komunalnih otpadnih voda i biološki razgradivih industrijskih otpadnih voda	„Sl. list CG“ br. 78/17
10.	Pravilnik o parametrima, provjeri usaglašenosti, metodama, načinu, obimu analiza i sprovođenju monitoringa zdravstvene ispravnosti vode za ljudsku upotrebu	„Sl. list CG“ br. 64/18
11.	Pravilnik o izmjeni pravilnika o bližim uslovima koje treba da ispunjavaju pravna lica koja vrše ispitivanja kvaliteta voda	„Sl. list CG“ br. 51/18
12.	Pravilnik o sadržaju Programa izgradnje kolektorskih sistema i postrojenja za tretman komunalnih otpadnih voda	„Sl. list CG“ br. 31/18
13.	Pravilnik o načinu i rokovima utvrđivanja statusa površinskih voda	„Sl. list CG“ br. 25/19
14.	Pravilnik o načinu i rokovima utvrđivanja statusa podzemnih voda	„Sl. list CG“ br. 52/19

15.	Pravilnik o načinu i rokovima sprovođenja mjera radi obezbjeđivanja očuvanja, zaštite i poboljšanja kvaliteta vode za kupanje	„Sl. list CG" br. 28/19
16.	Pravilnik o kvalitetu i sanitarno-tehničkim uslovima za ispuštanje otpadnih voda, načinu i postupku ispitivanja kvaliteta otpadnih voda i sadržaju izvještaja o utvrđenom kvalitetu otpadnih voda	„Sl. list CG" br. 56/19
17.	Opšti plan zaštite od štetnog dejstva voda, za vode od značaja za Crnu Goru, za period od 2017. do 2022.	„Sl. list CG" br. 17/17

Заштита на природата

1.	Zakon o životnoj sredini	„Sl. list CG" br. 52/16
2.	Zakon o zaštiti prirode	„Sl. list CG" br. 54/16
3.	Zakona o stranim i invazivnim stranim vrstama biljaka, životinja i gljiva	„Sl. list CG" br. 18/19
4.	Zakon o izmjenama i dopunama zakona o divljači i lovstvu	<i>Sjednica Vlade od 19.12.2019.</i>
5.	Pravilnik o sadržaju studije o ocjeni prihvatljivosti za područje ekološke mreže	„Sl. list CG" br. 45/17
6.	Pravilnik o bližim kriterijumima za određivanje područja ekološke mreže	„Sl. list CG" br. 45/17
7.	Pravilnik o bližim uslovima za promet zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva	„Sl. list CG" br. 61/17
8.	Zakon o ratifikaciji Nagoja protokola	<i>Sjednica Vlade od 3.10.2019.</i>

Индустриско загадување

1.	Zakon o industrijskim emisijama	„Sl. list CG" br. 17/19
2.	Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine	„Sl. list CG" br. 55/18
3.	Zakon o potvrđivanju protokola o registrima ispuštanja i prenosa zagađujućih materija	„Sl. list CG – Međunarodni ugovori" br. 006/17
4.	Pravilnik o kriterijumima za određivanje najboljih dostupnih tehnika radi zaštite životne sredine i listi zagađujućih supstanci iz industrijskih postrojenja	„Sl. list CG" br. 35/19
5.	Pravilnik o obrascu integrisane dozvole	„Sl. list CG" br. 59/19
6.	Uredba o vrstama aktivnosti i postrojenjima za koje se izdaje integrisana dozvola	„Sl. list CG" br. 68/19
7.	Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja katastra zagađivača životne sredine	„Sl. list CG" br. 45/17

8.	Pravilnik o bližim uslovima, kriterijumima i postupku za dobijanje prava na korišćenje ekološkog znaka	„Sl. list CG“ br. 50/17
9.	Pravilnik o uslovima upotrebe i ispuštanja žive i živinih jedinjenja	„Sl. list CG“ br. 68/19
10.	Pravilnik o količinama opasnih materija po kategorijama kojima se određuje stepen rizika SEVESO postrojenja	„Sl. list CG“ br. 63/16
11.	Pravilnik o bližem sadržaju plana prevencije i plana zaštite od udesa	„Sl. list CG“ br. 67/16

Хемикалии

1.	Zakon o hemikalijama	„Sl. list CG“ br. 51/17
2.	Zakon o biocidnim proizvodima	„Sl. list CG“ br. 54/16
3.	Zakon o potvrđivanju Amandmana na Stokholmsku konvenciju o dugotrajnim organskim zagađujućim supstancama usvojenih na šestom i sedmom zasijedanju Konferencije Potpisnica	„Sl. list CG – Međunarodni ugovori“ br. 009/17
4.	Zakon o potvrđivanju Minamatske konvencije o živi	„Sl. list CG – Međunarodni ugovori“ br. 003/19
5.	Pravilnik o listi supstanci koje se ne upisuju u registar hemikalija i ne podliježu stručnoj procjeni	„Sl. list CG“ br. 14/18
6.	Pravilnik o metodama ispitivanja opasnih svojstava hemikalija	„Sl. list CG“ br. 68/17
7.	Pravilnik o kriterijumima za identifikaciju supstance kao perzistentne, bioakumulativne, toksične i veoma perzistentne i bioakumulativne	„Sl. list CG“ br. 84/17
8.	Pravilnik o sadržaju bezbjednosnog lista za hemikalije	„Sl. list CG“ br. 21/19
9.	Pravilnik o načinu izrade i sadržaju izvještaja o bezbjednosti hemikalije	„Sl. list CG“ br. 37/18
10.	Pravilnik o bližem sadržaju dosijea i registra hemikalija	„Sl. list CG“ br. 12/18
11.	Pravilnik o listi supstanci koje izazivaju visoku zabrinutost	„Sl. list CG“ br. 65/17
12.	Pravilnik o načinu klasifikacije, pakovanja i označavanja hemikalije u skladu sa globalno harmonizovanim sistemom UN	„Sl. list CG“ br. 85/17
13.	Pravilnik o listi klasifikovanih supstanci	„Sl. list CG“ br. 11/18
14.	Pravilnik o svojstvima supstance za koju može da se upotrijebi alternativni hemijski naziv	„Sl. list CG“ br. 23/18
15.	Pravilnik o načinu procjene rizika biocidnih proizvoda	„Sl. list CG“ br. 60/19
16.	Pravilnik o uslovima za stavljanje biocidnih proizvoda u promet i upotrebu	„Sl. list CG“ br. 33/19
17.	Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja registra biocidnih proizvoda	„Sl. list CG“ br. 52/19
18.	Pravilnik o sadržaju izvještaja o uvozu biocidnih proizvoda	„Sl. list CG“ br. 69/16

19.	Pravilnik o metodama za ispitivanje efikasnosti biocidnih proizvoda	„Sl. list CG”, br. 5/17
20.	Pravilnik o sadržaju tehničkog dosijea i osnovnim podacima o biocidu	„Sl. list CG”, br. 68/19
21.	Pravilnik o sadržaju zahtjeva za izdavanje dozvole za biocidne proizvode	„Sl. list CG” br.7/17
22.	Pravilnik o uslovima u pogledu kadra, prostora i opreme za pravna lica koja profesionalno koriste biocidne proizvode	„Sl. list CG” br. 26/17
23.	Pravilnik o bližem sadržaju prethodnog obavještanja za izvoz hemikalija	„Sl. list CG br. 61/17“
24.	Pravilnik o metodama ispitivanja biorazgradivosti površinski aktivne supstance, načinu obilježavanja i sastavu detergenta	„Sl. list CG“ br. 71/18
25.	Pravilnik o smjernicama i uslovima dobre laboratorijske prakse za ispitivanje hemikalija	„Sl. list CG“ br. 85/18
26.	Pravilnik o bližem sadržaju zahtjeva i sertifikata dobre laboratorijske prakse	„Sl. list CG” br. 78/18
27.	Uredba o zabrani i ograničenju korišćenja, stavljanja u promet i proizvodnji hemikalija koje predstavljaju neprihvatljiv rizik po zdravlje ljudi i životnu sredinu	„Sl. list CG“ br. 70/18
28.	Uredba o zabranjenim odnosno dozvoljenim načinima upotrebe, proizvodnje i stavljanja na tržište hemikalija koje predstavljaju neprihvatljiv rizik po zdravlje ljudi i životnu sredinu	„Sl. list CG“ br. 70/18
29.	Pravilnik o metodama ispitivanja biorazgradivosti površinski aktivne supstance	„Sl. list CG” br. 71/18
30.	Pravilnik o listi površinski aktivnih supstanci koje se mogu upotrebljavati u detergentima	„Sl. list CG” br. 71/18
31.	Lista opasnih hemikalija i proizvoda čiji je izvoz zabranjen	„Sl. list CG” br. 71/18
32.	Pravilnik o graničnim vrijednostima prisustva opasnih materija u električnim i elektronskim proizvodima	„Sl. list CG” br. 67/18
33.	Zakon o potvrđivanju Minamatske konvencije o živi	<i>Sjednica Vlade od 6.9.2018.</i>
34.	Pravilnik o vrstama biocidnih proizvoda	„Sl. list CG” br. 52/19
35.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o načinu procjene biocidnih proizvoda	„Sl. list CG” br. 60/19
36.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o sadržaju tehničkih podataka i osnovnih podataka za biocide	„Sl. list CG” br. 68/19
37.	Pravilnik o bližim uslovima za skladištenje i mjerama za bezbjedno čuvanje, odnosno upotrebu opasnih hemikalija	„Sl. list CG” br.61/18
38.	Pravilnik o načinu vođenja evidencije o hemikalijama i izdatim dozvolama za obavljanje slobodnog prometa opasnih hemikalija	„Sl. list CG” br.36/18
39.	Pravilnik o načinu prodaje hemikalije	„Sl. list CG” br.78/18
40.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o listama aktivnih supstanci koje su dozvoljene za upotrebu u biocidnim proizvodima i biocidnim proizvodima manjeg rizika	„Sl. list CG” br. 16/19

Врева

1. Pravilnik o dopuni pravilnika o metodama izračunavanja i mjerenja nivoa buke u životnoj sredini „Sl. list CG” br. 17/17

Цивилна заштита

1. Zakon o prevozu opasnih materija „Sl. list CG” br. 13/18
2. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i spašavanju „Sl. list CG” br. 54/16
3. Pravilnik o utvrđivanju zdravstvene sposobnosti građana za raspoređivanje u jedinicu civilne zaštite „Sl. list CG” br. 67/17
4. Pravilnik o knjižici civilne zaštite „Sl. list CG” br. 13/17
5. Pravilnik o načinu organizovanja i angažovanju jedinica civilne zaštite „Sl. list CG” br. 38/17
6. Pravilnik o jedinstvenim znakovima za uzbunjivanje i načinu obavještanja i uzbunjivanja „Sl. list CG” br. 34/17
7. Pravilnik o bližem sadržaju i metodologiji izrade, načinu usaglašavanja, ažuriranja i čuvanja planova zaštite i spašavanja „Sl. list CG” br. 34/17
8. Pravilnik o sadržaju i metodologiji izrade, načinu usaglašavanja, ažuriranja i čuvanja elaborata o procjeni rizika na osnovu kojih se izrađuju planovi zaštite i spašavanja „Sl. list CG” br. 31/17
9. Pravilnik o visini jednokratne novčane pomoći pripadniku civilne zaštite i članovima njegove uže porodice „Sl. list CG” br. 76/17
10. Pravilnik o bližim uslovima koje mora da ispunjava pravno lice za obavljanje stručnih poslova u oblasti zaštite od požara „Sl. list CG” br. 89/17
11. Pravilnik o načinu vođenja evidencija o aktivnostima dobrovoljnih jedinica na zaštiti i spašavanju „Sl. list CG” br. 86/17
12. Pravilnik o sadržaju, obrascu i načinu vođenja evidencija o operativnim jedinicama, sredstvima i preduzetim mjerama u zaštiti i spašavanju u vanrednom stanju „Sl. list CG” br. 86/17
13. Pravilnik o sadržaju, načinu vođenja i obrascima evidencija o operativnim jedinicama, sredstvima i preduzetim mjerama u zaštiti i spašavanju „Sl. list CG” br. 86/17
14. Pravilnik o načinu vođenja i obrascu evidencije o privrednim društvima, drugim pravnim licima i preduzeticima koji vrše ispitivanje, servisiranje i održavanje protivpožarnih aparata „Sl. list CG” br. 77/17
15. Pravilnik o načinu vođenja zaštite od neeksplozivnih ubojnih sredstava „Sl. list CG” br. 29/18
16. Pravilnik o utvrđivanju liste eksplozivnih materija koje se mogu stavljati u promet „Sl. list CG” br. 47/19
17. Odluka o terminalnim tačkama mreže i grupama korisnika koji u vanrednim situacijama imaju pravo na terminalnu tačku mreže sa pravom prvenstva “I” *Sjednica Vlade od 7.6.2018.
Broj: 07-131*

Климатски промени

1. Zakon o zaštiti od negativnog uticaja klimatskih promjena „Sl. list CG” br. 73/19
2. Zakon o potvrđivanju amandmana na Montrelaski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač „Sl. list CG - Međunarodni ugovori”, br. 1/19

3. Zakon o potvrđivanju Pariskog sporazuma „Sl. list CG - Međunarodni ugovori", br. 009/17
4. Zakon o potvrđivanju Doha Amandmana na Kjoto Protokol uz okvirnu Konvenciju Ujedinjenih Nacija o promjeni klime „Sl list CG", br. 10/18
5. Pravilnik o načinu izrade i sadržaju inventara emisija gasova sa efektom staklene bašte „Sl. list CG" br. 66/17
6. Pravilnik o bližem sadržaju oznaka, vodiča, postera, displeja i promotivne literature i materijala o potrošnji goriva i emisijama ugljendioksida iz novih putničkih vozila „Sl. list CG" br. 40/17
7. Pravilnik o metodologiji za izračunavanje uticaja biogoriva na emisiju gasova sa efektom staklene bašte „Sl. list CG" br 45/17

Прилог 4 – Формално одобрение за истражување на Универзитетот на Црна Гора од 2015 година

University of Montenegro
Faculty of Science and Mathematics

P. Box 211, 81000 Podgorica,
Montenegro

Phone: +382 20 245 204

Fax: +382 20 244 608

Number 1184 Date 11.05.2015.g

PREDMET: Potvrda o sprovođenju istraživanja na studijskom programu Biologija

Mr Srna Sudar, se obratila sa molbom za spovođenje istraživanja na temu "Znanje i svijest o zaštiti životne sredine" kod studenata studijskog programa Biologija, Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Crne Gore, za potrebe polaganja ispita na doktorskim studijama, na smjeru Bezbjednost i životna sredina, Univerziteta "Sv. Kliment Ohridski", Bitola/Skoplje, Republika Makedonija.

Anonimnom anketom po principu dobrovoljne osnove su bili obuhvaćeni studenti sledećih studijskih programa:

- akademski osnovni studijski program Biologija (72 budžetska i 99 samofinansirajuća studenta)
- akademski specijalistički i magistarski studijski program Biologija-Ekologija (7 budžetska i 3 samofinansirajuća studenta)
- akademski specijalistički i magistarski studijski program Biologija-Nastava biologije (1 budžetski student i 1 samofinansirajući student)
- akademski specijalistički i magistarski studijski program Biologija-Eksperimentalna biologija i biotehnologija (2 samofinansirajuća studenta)
- akademski specijalistički i magistarski studijski program Biologija – Zaštita životne sredine (1 samofinansirajući student)

Ovim putem potvrđujemo da je mr Srna Strugar, u periodu april-maj 2015. obavila istraživanje u formi anonimne ankete među studentima studijskog programa Biologija, Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Crne Gore za potrebe polaganja ispita na doktorskim studijama, na smjeru Bezbjednost i životna sredina, Univerziteta "Sv. Kliment Ohridski", Bitola/Skoplje, Republika Makedonija i u druge svrhe se ne može upotrijebiti.

Dékan,

Prof dr Žana Kovijanić Vukićević

Прилог 5 – Прашалник/анкета за истражувањето на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на Универзитетот на Црна Гора

Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Bitola
Republika Makedonija

Fakultet za bezbednost

UPITNIK:

ISPITIVANJE ZNANJA I SVIJESTI O ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE

*kod studenata Prirodno-matematičkog fakulteta, Odsjeka za biologiju,
Univerziteta Crna Gora*

Autor/istraživač:

Mr Sma Sudar
Br. indeksa: 00221419

Profesor:

Prof. Dr. Cane Mojanoski
Predmet: Metodologija

Podgorica, 1.april, 2015.g

Ovaj upitnik je anonim i koristiće se isključivo za naučno istraživački rad autora.

I Socio-demografska pitanja:

1. Pol : (zaokružiti)
  - a. ženski
  - b. muški

2. Starost (molimo Vas da upišete godine): _____

3. Završena srednja škola (naziv škole i grad): (zaokružiti i dopuniti)
  - a. Gimnazija, _____ (grad) _____
  - b. Srednja stručna, _____, _____ (grad)

4. Region u kome ste rođeni i živjeli do polaska na fakultet ¹: (zaokružiti)
  - b. Sjeverni region (Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Mojkovac, Kolašin, Petnjica, Plav, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak)
  - b. Centralni region (Podgorica, Prijestonica Cetinje, Danilovgrad i Nikšić)
  - c. Južni/primorski region (Bar, Budva, Herceg-Novi, Tivat, Kotor, Ulcinj)

5. Obrazovanje roditelja : (dopuniti sa OŠ, SŠ, SSŠ, VŠ (viša), VSS, Mr(master/magistar), Dr.)
  - a. Majka: _____
  - b. Otac: _____

6. Živate u: (zaokružiti)
  - a. Centar grada
  - b. Prigradsko naselje
  - c. Selo

7. Godina studija na Fakultetu za biologiju: (zaokružiti)
  - a. I
  - b. II
  - c. III
  - d. IV

8. Gde živite za vreme studija:
  - a. studentski dom
  - b. podstatnar
  - c. sa rodbinom
  - d. sa roditeljima
  - e. putujem
  - f. drugo

---

¹ Ref.: Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010-2014 godine, 2011

9. Kako ocjenjujete Vaše studiranje?

- redovno polažem ispite i ispunjavam obaveze
- redovno polažem ispite, ali imam i zaostale ispite i obaveze
- imam poteškoća oko polaganja ispita i ispunjavanja obaveza
- drugo

II Svijest o životnoj sredini

Odgovor: zaokružiti odgovarajuće polje.

1= ne slažem se u potpunosti, 2 = ne slažem se, 3 = nisam siguran, 4 = slažem se, 5 = izrazito se slažem

	Pitanje:					
1	Čovjekov opstanak zavisi od dostupnosti prirodnih resursa.	1	2	3	4	5
2	Prirodni resursi su dostupni svima.	1	2	3	4	5
3	Čovjek/pojedinac utiče na okolinu/životnu sredinu.	1	2	3	4	5
4	Životna sredina utiče na zdravlje ljudi.	1	2	3	4	5
5	Svi prirodni resursi mogu biti obnovljivi.	1	2	3	4	5
6	Razvoj negativno utiče na okolinu/životnu sredinu.					
7	Boravak i dodir s prirodom stvara pozitivan stav prema zaštiti okoline/životne sredine.	1	2	3	4	5
8	Nedostatak i/ili smanjenje prirodnih resursa utiče na bezbjednost zemlje i čovjeka.	1	2	3	4	5
9	Zaštita i očuvanje prirode/prirodnih resursa se isključivo reguliše zakonima.	1	2	3	4	5
10	Očuvanje biodiverziteta nije presudno za opstanak čovjeka.	1	2	3	4	5
11	Čovjek je odgovoran za svaku štetu ili zagađenje okoline/resursa.	1	2	3	4	5
12	Ekološka svijest se stvara u porodici.	1	2	3	4	5
13	Ekološka svijest se stiče znanjem.	1	2	3	4	5
14	Kolektivni pristup je od ključnog značaja za zaštitu i očuvanje prirode/prirodnih resursa.	1	2	3	4	5
15	Priroda je u službi čovjeka.	1	2	3	4	5

III Znanje o zaštiti životne sredine

Odgovor: zaokružiti odgovarajuće polje.

1= ne slažem se u potpunosti, 2 = ne slažem se, 3 = nisam siguran, 4 = slažem se, 5 = izrazito se slažem

	Pitanje:					
1	Održivi razvoj je balans između tehnološkog razvoja, zaštite prirode i demokratije društva/socijalnog statusa.	1	2	3	4	5
2	Klimatske promjene je izazvao čovjek.	1	2	3	4	5
3	Da bi se očuvala flora i/ili fauna potrebno ih je staviti pod zaštitu.	1	2	3	4	5
4	Recikliranjem se štedi energija.	1	2	3	4	5
5	Čovjek ne utiče na smanjenje ozonskog omotača.	1	2	3	4	5
6	Vode ima u neograničenim količinama.	1	2	3	4	5
7	Kvalitet vode ne zavisi direktno od čovjeka, već od upotrebe.	1	2	3	4	5
8	Izduvni gasovi automobila utiču na smanjenje ozonskog omotača.	1	2	3	4	5
9	Otpad je resurs.	1	2	3	4	5
10	Zaštita vazduha (čistiji vazduh) ne zavisi od zaštite šumskog resursa.	1	2	3	4	5
11	Zaštićena područja su presudna za očuvanje prirode.	1	2	3	4	5
12	Upotreba fosilnih goriva (ugalj, nafta i prirodni gas) direktni i indirektno utiču na zdravlje ljudi.	1	2	3	4	5
13	Vlade (na nacionalnom i lokalnom nivou) su najodgovornije za očuvanje i upotrebu resursa.	1	2	3	4	5
14	Zaštita prirode se postiže zakonima i strategijama.	1	2	3	4	5
15	Najveći ekološki problem Crne Gore je otpad.	1	2	3	4	5

16. Po Vašem mišljenju, na koji način bi Vi najbolje dali doprinos zaštiti životne sredine/okoline?

Odgovor: zaokružiti odgovarajuće polje.

1= ne slažem se u potpunosti, 2 = ne slažem se, 3 = nisam siguran, 4 = slažem se, 5 = izrazito se slažem

a.	Proglašavati zaštićena područja, štiteći resurse i biodiverzitet.	1	2	3	4	5
b.	Smanjenje otpada, putem smanjenja proizvodnje i stvaranja otpada, i/ili recikliranjem.	1	2	3	4	5
c.	Podizati i/ili jačati svijest o ekološko prihvatljivom/potrebnom ponašanju (življenje u harmoniji sa prirodom, održivo korišćenje resursa i/ili ne zagađivanje okoline i resursa)	1	2	3	4	5

17. Po Vašem mišljenju koje tri stvari treba obavezno uraditi kako bi se (za)štitila životna sredina:

- a. _____
- b. _____
- c. _____

18. Po Vašem mišljenju koje tri stvari ne treba nikad raditi kako bi se (za)štitila životna sredina:

- a. _____
- b. _____
- c. _____

19. Da li postoji nešto što ste očekivali da Vas pitamo, a da to nismo uradili? (Šta bi ste Vi pitali da ste sprovedili ovo istraživanje):

- a. _____
- b. _____
- c. _____

Прилог 6 – Прашалник/анкета за истражување на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на две високошколски установи во Република Северна Македонија

Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола
Република Северна Македонија

Факултет за безбедност

ПРАШАЛНИК:

**ИСПИТУВАЊЕ НА ЗНАЕЊЕТО И СВЕСТА ЗА ЗАШТИТАТА НА
ЖИВОТНАТА СРЕДИНА**

*помеѓу студентите на Факултетот за безбедност Скопје, единица на
Универзитетот Св. Климент Охридски од Битола*

Автор/истражувач:

М-р Срна Судар
Број на индекс: 00221419

Подгорица, 1. февруари, 2021 година

Овој прашалник е анонимен и ќе се употреби исклучително за целите на научно-истражувачкиот труд на авторот.

I Социо-демографски прашања:

1. Пол: (да се заокружи)
  - а. женски
  - б. машки

2. Возраст (Ве молиме напишете ги годините): _____

3. Завршено средно училиште (име на училиштето и град): (да се заокружи и дополни)
  - а. Гимназија _____ (град) _____
  - б. Средно училиште _____ (град) _____

4. Регион во кој сте родени и сте живееле до запишувањето на факултетот: (да се заокружи)
  - а. Источен регион
  - б. Североисточен регион
  - в. Пелагониски регион
  - г. Полошки регион
  - д. Скопски регион
  - ѓ. Југоисточен регион
  - е. Југозападен регион
  - ж. Вардарски регион

5. Образование на родителите: (дополнете со ОУ, СУ, ССУ, Виша Школа, Висока Школа, М-р, Д-р)
  - а. на мајката: _____
  - б. на таткото: _____

6. Живеете во: (да се заокружи)
  - а. центарот на градот
  - б. приградска населба
  - в. село

7. Година на студии на Факултетот за безбедност: (да се заокружи)
  - а. I
  - б. II
  - в. III
  - г. IV

8. Каде живеете за време на студирањето:
  - а. студентски дом
  - б. под наем
  - в. со роднини
  - г. со родителите
  - д. патувам
  - ѓ. друго

9. Како го оценувате Вашето студирање?

- а. редовно ги положувам испитите и ги исполнувам обврските
- б. редовно ги положувам испитите, но имам и заостанати испити и обврски
- в. имам потешкотии околу полагањето на испитите и исполнувањето на обврските
- г. друго

II Свест за животната средина

Одговор: да се заокружи соодветното поле.

1= не се согласувам во потполност, 2 = не се согласувам, 3 = не сум сигурен/-на, 4 = се согласувам, 5 = потполно се согласувам

	Прашање:					
1	Човековиот опстанок зависи од достапноста на природните ресурси.	1	2	3	4	5
2	Природните ресурси им се достапни на сите	1	2	3	4	5
3	Човекот/поединецот влијае врз околината/животната средина.	1	2	3	4	5
4	Животната средина влијае врз здравјето на луѓето.	1	2	3	4	5
5	Сите природни ресурси можат да бидат и обновливи.	1	2	3	4	5
6	Развојот негативно влијае врз околината/животната средина.					
7	Престојот во природата и допирот со природата создаваат позитивен став кон заштитата на околината/животната средина.	1	2	3	4	5
8	Недостигот и/или намалувањето на природните ресурси влијае врз безбедноста на земјата и човекот.	1	2	3	4	5
9	Заштитата и зачувувањето на природата/природните ресурси исклучително се регулираат со закони.	1	2	3	4	5
10	Зачувувањето на биодиверзитетот не е пресудно за опстанокот на човекот.	1	2	3	4	5
11	Човекот е одговорен за секоја штета или загадување на околината/ресурсите.	1	2	3	4	5
12	Еколошката свест се создава во семејството.	1	2	3	4	5
13	Еколошката свест се стекнува со знаење.	1	2	3	4	5
14	Колективниот пристап е од клучно значење за заштитата и зачувувањето на природата/природните ресурси.	1	2	3	4	5
15	Природата е во служба на човекот.	1	2	3	4	5

III Знаење за заштитата на животната средина

Одговор: да се заокружи соодветното поле.

1= не се согласувам во потполност, 2 = не се согласувам, 3 = не сум сигурен/-на, 4 = се согласувам, 5 = потполно се согласувам

	Прашање:					
1	Одржливиот развој е баланс помеѓу технолошкиот развој, заштитата на природата и демократијата во општеството/социјалниот статус.	1	2	3	4	5
2	Климатските промени ги предизвикува човекот.	1	2	3	4	5
3	За да се сочуваат флората и/или фауната, потребно е тие да се стават под заштита.	1	2	3	4	5
4	Со рециклирање се заштедува енергија.	1	2	3	4	5
5	Човекот не влијае врз намалувањето на озонската обвивка.	1	2	3	4	5
6	Водата ја има во неограничени количини.	1	2	3	4	5
7	Квалитетот на водата не зависи директно од човекот, туку од употребата.	1	2	3	4	5
8	Издувните гасови од автомобилите влијаат врз намалувањето на озонската обвивка.	1	2	3	4	5
9	Отпадот е ресурс.	1	2	3	4	5
10	Заштитата на воздухот (почист воздух) не зависи од заштитата на шумскиот ресурс.	1	2	3	4	5
11	Заштитените подрачја се пресудни за зачувување на природата.	1	2	3	4	5
12	Користењето на фосилните горива (јагленот, нафтата и природниот гас) директно или индиректно влијае врз здравјето на луѓето.	1	2	3	4	5
13	Владите (на национално и локално ниво) се најодговорни за зачувувањето и користењето на ресурсите.	1	2	3	4	5
14	Заштитата на природата се постигнува со закони и стратегии.	1	2	3	4	5
15	Најголем еколошки проблем во Северна Македонија е отпадот.	1	2	3	4	5

16. Според Вашето мислење, на кој начин Вие најдобро би придонеле во заштитата на животната средина/околина?

Одговор: да се заокружи соодветното поле.

1 = не се согласувам во потполност, 2 = не се согласувам, 3 = не сум сигурен/-на, 4 = се согласувам, 5 = потполно се согласувам

a.	Со прогласување на заштитени подрачја и штитење на ресурсите и биодиверзитетот.	1	2	3	4	5
b.	Со намалување на отпадот, по пат на намалување на производството и создавањето на отпад, и/или со рециклирање.	1	2	3	4	5
c.	Со подигнување и/или јакнење на свеста за еколошки прифатливо/потребно однесување (живеење во хармонија со природата, одржливо користење на ресурсите и/или со загадување на околината и ресурсите)	1	2	3	4	5

17. Според Вашето мислење, кои три работи задолжително треба да се направат за да се заштити животната средина:

a. _____

б. _____

в. _____

18. Според Вашето мислење, кои три работи никогаш не треба да се прават за да се заштити животната средина:

a. _____

б. _____

в. _____

19. Дали постои нешто што очекувавте дека ќе Ве прашаме, но не го најдовте во прашалникот? (Што би прашале Вие, доколку го спроведувавте ова истражување):

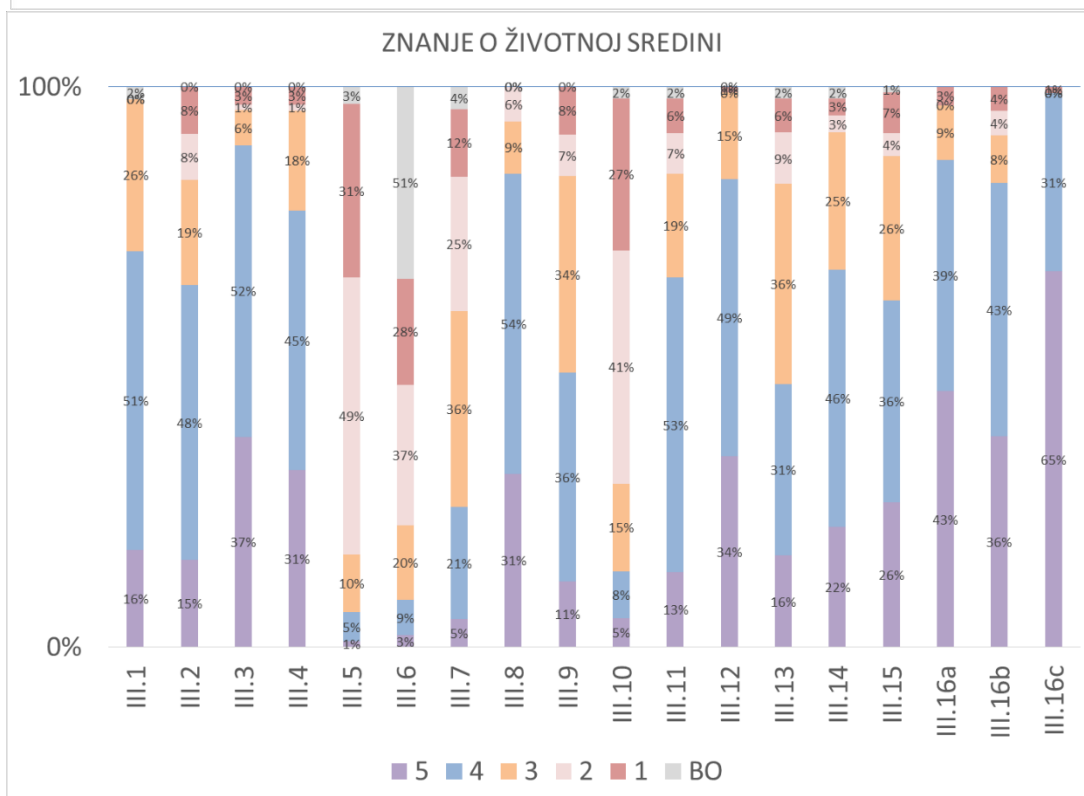
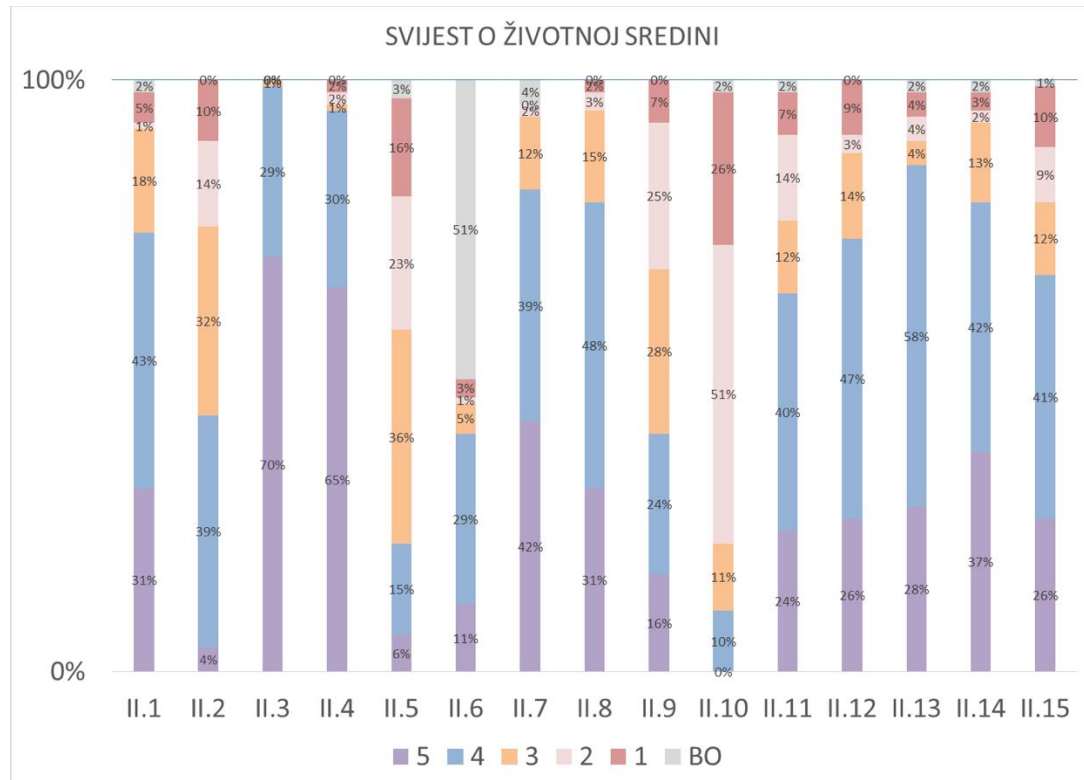
a. _____

b. _____

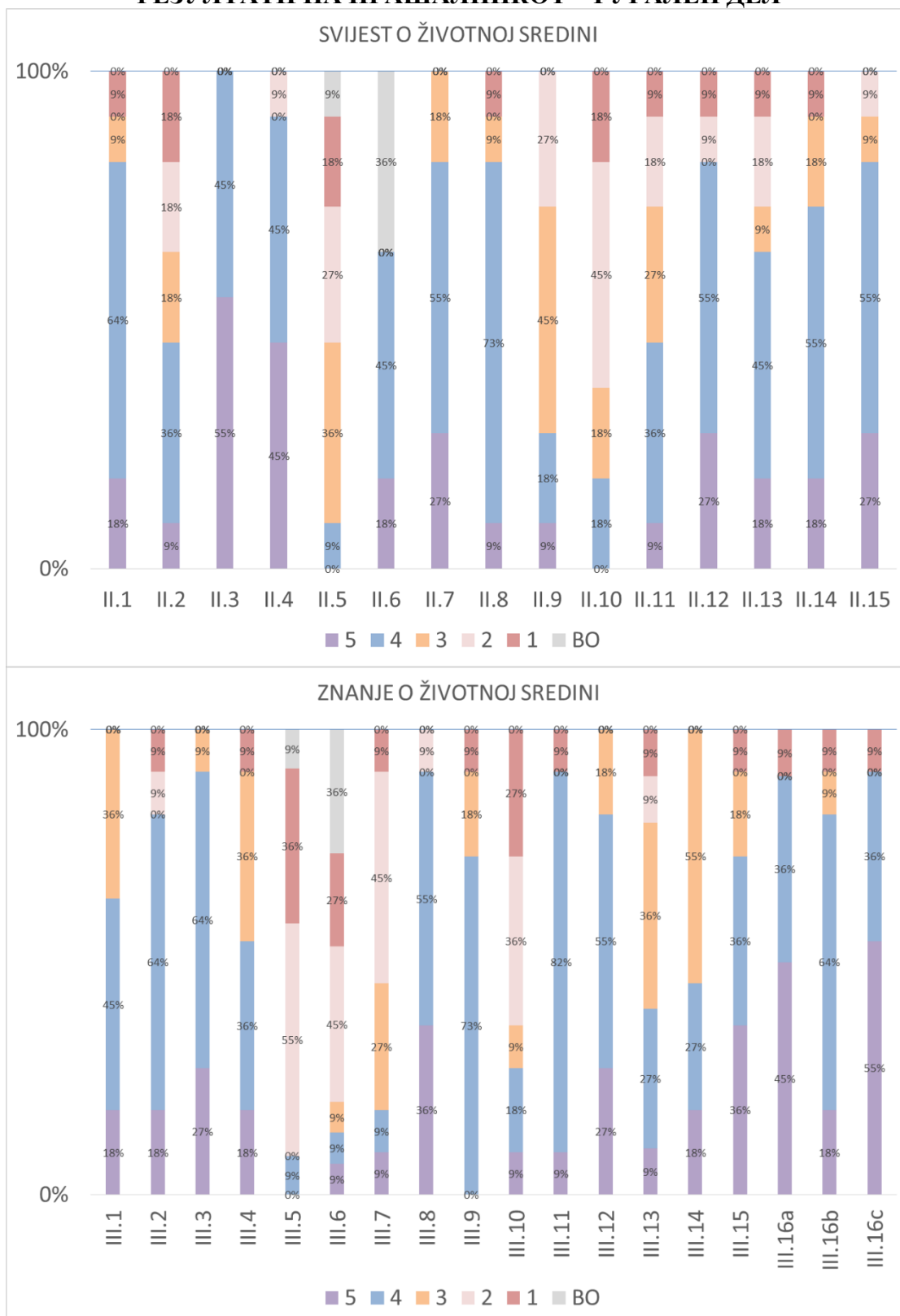
в. _____

Прилог 7 – Статистичка обработка на податоците од прашалникот за истражување на свеста, знаењето и ставите за заштитата на животната средина на Факултетот за биологија при Универзитетот на Црна Гора од 2015 година

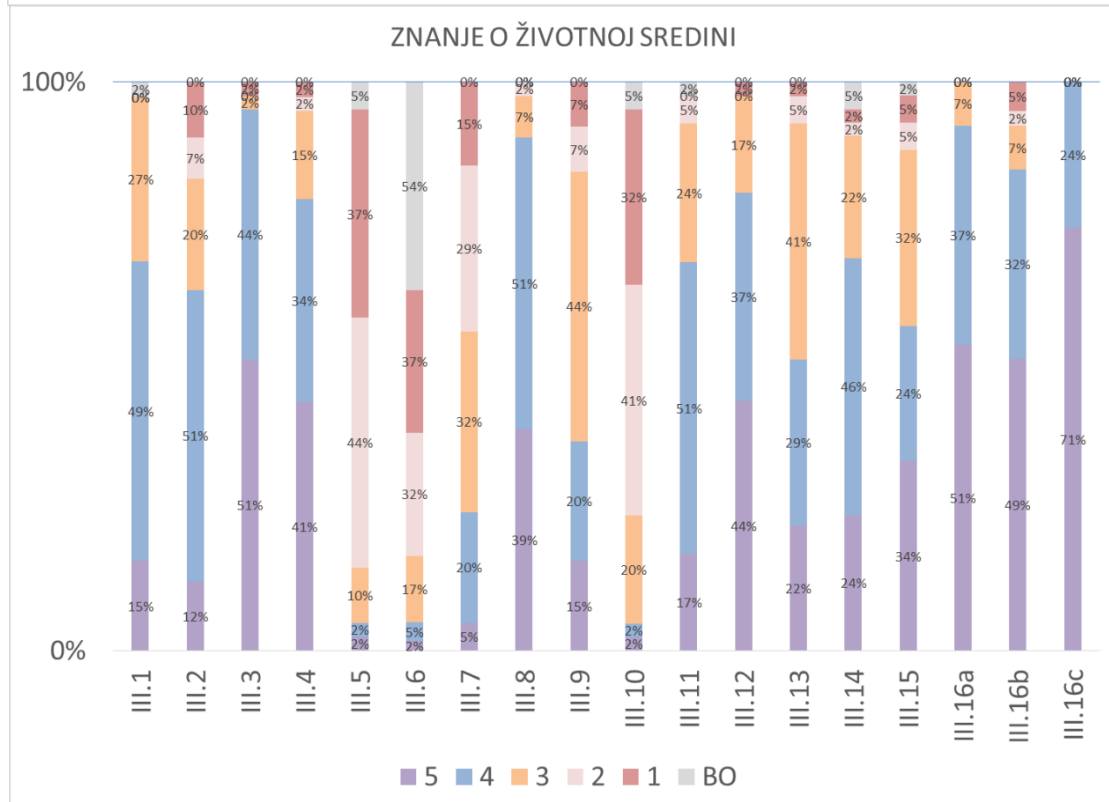
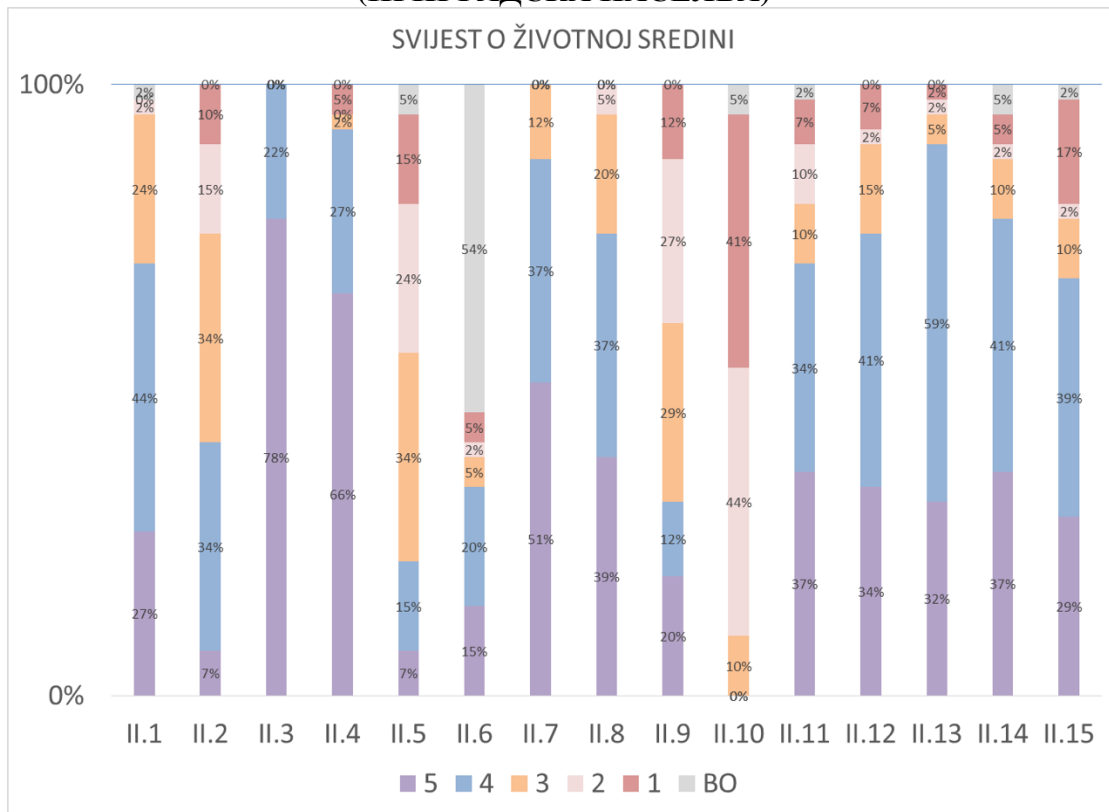
ВКУПНИ РЕЗУЛТАТИ НА ПРАШАЛНИКОТ

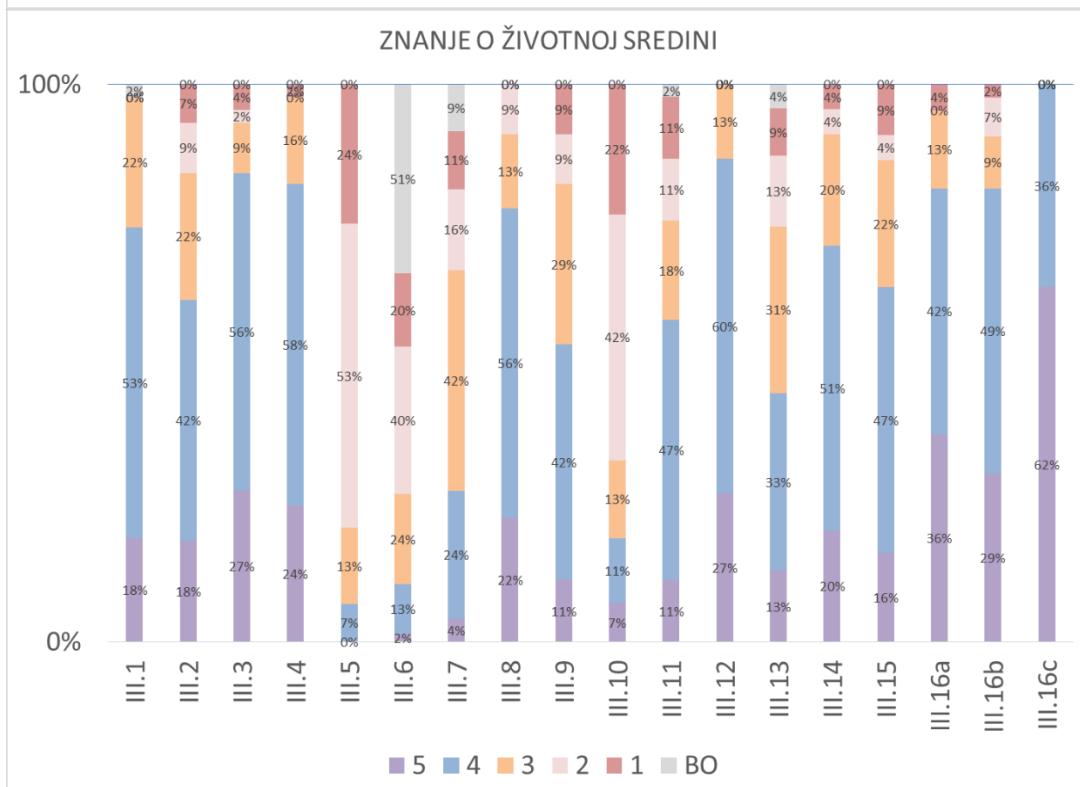
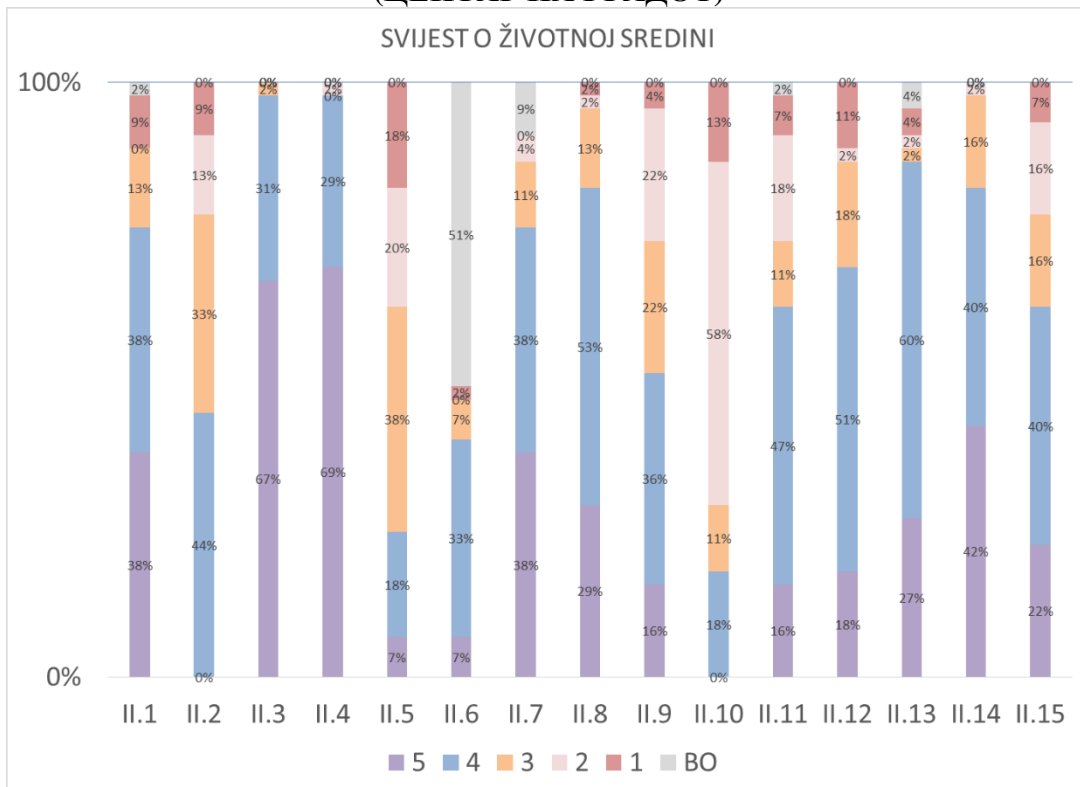
РЕЗУЛТАТИ НА ПРАШАЛНИКОТ – РУРАЛЕН ДЕЛ

РЕЗУЛТАТИ НА ПРАШАЛНИКОТ – РАЗВИЕН ДЕЛ (ПРИГРАДСКА НАСЕЛБА)

РЕЗУЛТАТИ НА ПРАШАЛНИКОТ – РАЗВИЕН ДЕЛ (ЦЕНТАР НА ГРАДОТ)

ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО ЗНАЕЊЕТО ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ НА РУРАЛНИОТ ОДНОСНО РАЗВИЕНИОТ ДЕЛ НА ЦРНА ГОРА

Број на испитаници од градскиот дел на ЦГ: 46

Број на испитаници од приградскиот дел на ЦГ: 43

Број на испитаници од руралниот дел на ЦГ: 11

Т-тест за групата ГРАДСКИ наспрема ПРИГРАДСКИ

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Прашање_III_1	Equal variances assumed	.378	.540	.381	80	.705	.056	.147
	Equal variances not assumed			.380	78.465	.705	.056	.148
Прашање_III_2	Equal variances assumed	.000	.991	.481	86	.632	.113	.234
	Equal variances not assumed			.481	85.808	.632	.113	.234
Прашање_III_3	Equal variances assumed	.345	.559	-2.022	86	.046	-.372	.184
	Equal variances not assumed			-2.030	84.806	.046	-.372	.183
Прашање_III_4	Equal variances assumed	3.372	.070	-.679	85	.499	-.125	.184
	Equal variances not assumed			-.671	77.866	.504	-.125	.186
Прашање_III_5	Equal variances assumed	.238	.627	.843	84	.402	.164	.195
	Equal variances not assumed			.839	81.298	.404	.164	.196
Прашање_III_6	Equal variances assumed	.913	.342	1.855	84	.067	.413	.223
	Equal variances not assumed			1.859	82.994	.067	.413	.222
Прашање_III_7	Equal variances assumed	1.273	.262	1.031	86	.306	.234	.227

	Equal variances not assumed			1.029	85.112	.306	.234	.227
Прашање III_8	Equal variances assumed	.056	.814	-1.939	87	.056	-.321	.166
	Equal variances not assumed			-1.953	85.365	.054	-.321	.164
Прашање III_9	Equal variances assumed	.279	.599	.480	84	.632	.113	.235
	Equal variances not assumed			.482	83.089	.631	.113	.235
Прашање III_10	Equal variances assumed	2.859	.095	1.370	84	.174	.316	.231
	Equal variances not assumed			1.376	82.343	.173	.316	.230
Прашање III_11	Equal variances assumed	9.127	.003	-2.119	85	.037	-.454	.214
	Equal variances not assumed			-2.148	76.717	.035	-.454	.211
Прашање III_12	Equal variances assumed	5.065	.027	-.329	87	.743	-.054	.164
	Equal variances not assumed			-.325	75.507	.746	-.054	.166
Прашање III_13	Equal variances assumed	1.620	.207	-1.445	87	.152	-.325	.225
	Equal variances not assumed			-1.455	85.592	.149	-.325	.223
Прашање III_14	Equal variances assumed	.521	.472	-.504	86	.615	-.100	.199
	Equal variances not assumed			-.507	85.973	.614	-.100	.198
Прашање III_15	Equal variances assumed	.126	.724	-.908	86	.367	-.213	.235
	Equal variances not assumed			-.907	85.774	.367	-.213	.235
Прашање III_16а	Equal variances assumed	.936	.336	-1.951	83	.054	-.350	.179
	Equal variances not assumed			-1.979	74.761	.052	-.350	.177

Прашање _III_16b	Equal variances assumed	.401	.528	-1.260	83	.211	-.288	.228
	Equal variances not assumed			-1.259	82.357	.211	-.288	.228
Прашање _III_16c	Equal variances assumed	5.069	.027	-1.121	84	.265	-.112	.100
	Equal variances not assumed			-1.127	83.985	.263	-.112	.099

Резултатите од Т-тестот означени со црвена боја потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика во одговорот на соодветното прашање од групата III помеѓу анализираниите групи. Меѓутоа, кај прашањата означени со зелена боја постои статистички значајна разлика. Исто така, со жолта боја се означени прашањата кои се на граница да имаат значајна статистичка разлика спрема Т-тестот.

Т-тест за групата ГРАДСКИ наспрема РУРАЛЕН

	Levene's Test for Equality of Variances	t-test for Equality of Means								
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Differenc e	Std. Error Differenc e	Lower	Upper
Прашање _III_1	Equal variances assumed	.935	.338	.595	52	.554	.135	.227	-.321	.592
	Equal variances not assumed			.547	14.119	.593	.135	.247	-.395	.665
Прашање _III_2	Equal variances assumed	.096	.757	-.399	54	.692	-.149	.375	-.902	.603
	Equal variances not assumed			-.379	14.440	.710	-.149	.395	-.993	.694
Прашање _III_3	Equal variances assumed	.136	.714	-.616	54	.541	-.182	.295	-.774	.410
	Equal variances not assumed			-.795	23.204	.434	-.182	.229	-.654	.291
Прашање _III_4	Equal variances assumed	3.482	.067	1.670	55	.101	.476	.285	-.095	1.048

	Equal variances not assumed			1.327	12.345	.208	.476	.359	-.303	1.256
Прашање III_5	Equal variances assumed	.000	.991	.854	54	.397	.248	.291	-.335	.832
	Equal variances not assumed			.847	15.146	.410	.248	.293	-.376	.873
Прашање III_6	Equal variances assumed	.105	.747	.384	55	.703	.140	.366	-.593	.873
	Equal variances not assumed			.339	13.411	.740	.140	.413	-.750	1.031
Прашање III_7	Equal variances assumed	.319	.574	.967	54	.338	.341	.353	-.367	1.049
	Equal variances not assumed			.920	14.451	.373	.341	.371	-.452	1.135
Прашање III_8	Equal variances assumed	.005	.944	-.858	55	.394	-.247	.288	-.824	.330
	Equal variances not assumed			-.846	14.914	.411	-.247	.292	-.870	.376
Прашање III_9	Equal variances assumed	1.259	.267	-.366	55	.716	-.132	.362	-.857	.592
	Equal variances not assumed			-.407	17.408	.689	-.132	.326	-.818	.553
Прашање III_10	Equal variances assumed	.684	.412	-.224	53	.824	-.091	.406	-.905	.724
	Equal variances not assumed			-.203	13.834	.842	-.091	.448	-1.054	.872
Прашање III_11	Equal variances assumed	3.946	.052	-1.209	54	.232	-.463	.383	-1.230	.305
	Equal variances not assumed			-1.346	17.677	.195	-.463	.344	-1.185	.260
Прашање III_12	Equal variances assumed	.043	.836	.081	55	.935	.018	.219	-.421	.456
	Equal variances not assumed			.077	14.268	.940	.018	.231	-.478	.513
Прашање III_13	Equal variances assumed	.227	.636	.314	54	.755	.126	.402	-.680	.932
	Equal variances not assumed			.317	13.376	.756	.126	.397	-.730	.982

Прашање _III_14	Equal variances assumed	.011	.918	.526	55	.601	.168	.319	-.472	.808
	Equal variances not assumed			.592	17.767	.561	.168	.284	-.428	.764
Прашање _III_15	Equal variances assumed	.000	.986	-.879	54	.384	-.331	.377	-1.087	.425
	Equal variances not assumed			-.822	14.212	.424	-.331	.403	-1.194	.532
Прашање _III_16a	Equal variances assumed	.208	.650	-.242	52	.810	-.086	.357	-.803	.630
	Equal variances not assumed			-.208	11.677	.839	-.086	.415	-.994	.821
Прашање _III_16b	Equal variances assumed	.021	.885	.321	53	.749	.114	.354	-.596	.824
	Equal variances not assumed			.315	15.032	.757	.114	.361	-.656	.884
Прашање _III_16c	Equal variances assumed	6.603	.013	1.641	54	.107	.372	.227	-.082	.826
	Equal variances not assumed			1.015	10.820	.332	.372	.366	-.436	1.179

Т-тестот е спроведен за секое прашање и спомената група, но не е утврдена значајна статистичка разлика.

ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО СВЕСТА ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ НА РУРАЛНИОТ/РАЗВИЕНИОТ ДЕЛ НА ЦРНА ГОРА

Број на испитаници од градскиот дел на ЦГ: 46

Број на испитаници од приградскиот дел на ЦГ: 43

Број на испитаници од руралниот дел на ЦГ: 11

Т-тест за групата ГРАДСКИ наспрема ПРИГРАДСКИ

	Levene's Test for Equality of Variances	t-test for Equality of Means	
			95% Confidence Interval of the Difference

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Прашање II_1	Equal variances assumed	2.492	.118	.111	85	.912	.024	.215	-.403	.450
	Equal variances not assumed			.112	77.216	.911	.024	.212	-.398	.445
Прашање II_2	Equal variances assumed	.449	.505	.058	87	.954	.013	.217	-.419	.444
	Equal variances not assumed			.058	84.233	.954	.013	.218	-.421	.446
Прашање II_3	Equal variances assumed	2.814	.097	-.975	87	.332	-.112	.115	-.341	.117
	Equal variances not assumed			-.980	86.614	.330	-.112	.115	-.340	.115
Прашање II_4	Equal variances assumed	2.383	.126	.854	87	.395	.142	.166	-.188	.473
	Equal variances not assumed			.843	71.453	.402	.142	.169	-.194	.478
Прашање II_5	Equal variances assumed	.032	.859	.316	84	.753	.079	.251	-.420	.578
	Equal variances not assumed			.317	83.242	.752	.079	.250	-.418	.577
Прашање II_6	Equal variances assumed	4.496	.040	.468	41	.642	.149	.319	-.495	.794
	Equal variances not assumed			.464	34.967	.646	.149	.322	-.504	.803
Прашање II_7	Equal variances assumed	.174	.678	-1.065	83	.290	-.182	.171	-.522	.158
	Equal variances not assumed			-1.063	80.063	.291	-.182	.171	-.523	.159
Прашање II_8	Equal variances assumed	1.450	.232	-.144	87	.886	-.026	.183	-.390	.337
	Equal variances not assumed			-.143	85.842	.886	-.026	.183	-.391	.338
Прашање II_9	Equal variances assumed	.031	.861	1.431	87	.156	.368	.257	-.143	.879
	Equal variances not assumed			1.425	84.262	.158	.368	.258	-.145	.882

Прашање II_10	Equal variances assumed	1.767	.187	3.401	85	.001	.616	.181	.256	.976
	Equal variances not assumed			3.444	84.135	.001	.616	.179	.260	.972
Прашање II_11	Equal variances assumed	.023	.879	-1.432	85	.156	-.367	.256	-.876	.142
	Equal variances not assumed			-1.429	83.657	.157	-.367	.257	-.877	.143
Прашање II_12	Equal variances assumed	.411	.523	-1.260	87	.211	-.300	.238	-.773	.173
	Equal variances not assumed			-1.261	86.921	.211	-.300	.238	-.772	.173
Прашање II_13	Equal variances assumed	.009	.926	-.380	85	.705	-.071	.187	-.442	.300
	Equal variances not assumed			-.380	84.437	.705	-.071	.186	-.441	.300
Прашање II_14	Equal variances assumed	.147	.702	.867	85	.389	.169	.195	-.218	.555
	Equal variances not assumed			.854	74.766	.396	.169	.197	-.225	.562
Прашање II_15	Equal variances assumed	.388	.535	-.284	86	.777	-.078	.273	-.621	.466
	Equal variances not assumed			-.282	81.372	.778	-.078	.275	-.625	.470

Резултатите од Т-тестот означени со црвена боја потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика во одговорот на соодветното прашање од групата III помеѓу анализираниите групи. Меѓутоа, кај прашањата означени со зелена боја постои статистички значајна разлика.

Т-тест за групата ГРАДСКИ наспрема РУРАЛЕН

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper

Прашање II_1	Equal variances assumed	.242	.625	.469	54	.641	.182	.387	-.595	.959
	Equal variances not assumed			.493	16.247	.629	.182	.369	-.599	.963
Прашање II_2	Equal variances assumed	2.542	.117	.434	55	.666	.152	.350	-.550	.854
	Equal variances not assumed			.355	12.586	.729	.152	.429	-.777	1.082
Прашање II_3	Equal variances assumed	.034	.854	.332	55	.741	.063	.190	-.318	.445
	Equal variances not assumed			.353	16.369	.728	.063	.179	-.315	.442
Прашање II_4	Equal variances assumed	1.496	.227	1.584	55	.119	.358	.226	-.095	.810
	Equal variances not assumed			1.246	12.257	.236	.358	.287	-.266	.982
Прашање II_5	Equal variances assumed	.368	.546	1.006	54	.319	.404	.402	-.401	1.210
	Equal variances not assumed			1.149	15.523	.268	.404	.352	-.344	1.152
Прашање II_6	Equal variances assumed	.117	.735	-1.263	27	.217	-.422	.334	-1.108	.264
	Equal variances not assumed			-1.648	17.905	.117	-.422	.256	-.960	.116
Прашање II_7	Equal variances assumed	1.099	.299	.271	51	.787	.076	.280	-.485	.637
	Equal variances not assumed			.304	18.588	.764	.076	.249	-.446	.598
Прашање II_8	Equal variances assumed	.154	.697	1.077	55	.286	.316	.294	-.272	.905
	Equal variances not assumed			.962	13.525	.353	.316	.329	-.391	1.023
Прашање II_9	Equal variances assumed	2.478	.121	.806	55	.424	.300	.373	-.447	1.048
	Equal variances not assumed			.908	17.781	.376	.300	.331	-.395	.996
Прашање II_10	Equal variances assumed	.204	.653	-.050	55	.960	-.016	.317	-.651	.619

	Equal variances not assumed				-0.047	14.131	.963	-.016	.338	-.741	.709
Прашање II_11	Equal variances assumed	.056	.814	.729	54	.469	.285	.391	-.498	1.068	
	Equal variances not assumed			.726	15.204	.479	.285	.392	-.550	1.120	
Прашање II_12	Equal variances assumed	.005	.941	-.481	55	.632	-.188	.390	-.970	.594	
	Equal variances not assumed			-.455	14.263	.656	-.188	.413	-1.072	.696	
Прашање II_13	Equal variances assumed	4.739	.034	1.759	53	.084	.591	.336	-.083	1.265	
	Equal variances not assumed			1.429	12.606	.177	.591	.414	-.305	1.487	
Прашање II_14	Equal variances assumed	.439	.511	1.712	55	.092	.490	.286	-.084	1.064	
	Equal variances not assumed			1.391	12.534	.188	.490	.352	-.274	1.254	
Прашање II_15	Equal variances assumed	3.963	.051	-1.138	55	.260	-.435	.382	-1.201	.331	
	Equal variances not assumed			-1.353	19.415	.192	-.435	.321	-1.107	.237	

T-тестот е спроведен за секое прашање и спомената група, но не е утврдена значајна статистичка разлика.

ANOVA Тест

Описна статистика на примерокот – знаење за животната средина

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Min	Max
					Lower Bound	Upper Bound		
Прашање_I II_1								
Центар на градот	43	3.95	.653	.100	3.75	4.15	3	5
Приградска населба	39	3.90	.680	.109	3.68	4.12	3	5
Село	11	3.82	.751	.226	3.31	4.32	3	5
Вкупно	93	3.91	.670	.069	3.78	4.05	3	5
Прашање_III_2								
Центар на градот	45	3.58	1.097	.164	3.25	3.91	1	5
Приградска населба	43	3.47	1.099	.168	3.13	3.80	1	5
Село	11	3.73	1.191	.359	2.93	4.53	1	5
Вкупно	99	3.55	1.100	.111	3.33	3.76	1	5

Прашање _III_3	Центар на градот	45	4.00	.929	.139	3.72	4.28	1	5
	Приградска населба	43	4.37	.787	.120	4.13	4.61	1	5
	Село	11	4.18	.603	.182	3.78	4.59	3	5
	Вкупно	99	4.18	.850	.085	4.01	4.35	1	5
Прашање _III_4	Центар на градот	46	4.02	.774	.114	3.79	4.25	1	5
	Приградска населба	41	4.15	.937	.146	3.85	4.44	1	5
	Село	11	3.55	1.128	.340	2.79	4.30	1	5
	Вкупно	98	4.02	.896	.091	3.84	4.20	1	5
Прашање _III_5	Центар на градот	45	2.07	.863	.129	1.81	2.33	1	4
	Приградска населба	41	1.90	.944	.147	1.60	2.20	1	5
	Село	11	1.82	.874	.263	1.23	2.41	1	4
	Вкупно	97	1.97	.895	.091	1.79	2.15	1	5
Прашање _III_6	Центар на градот	46	2.41	1.045	.154	2.10	2.72	1	5
	Приградска населба	40	2.00	1.013	.160	1.68	2.32	1	5
	Село	11	2.27	1.272	.384	1.42	3.13	1	5
	Вкупно	97	2.23	1.066	.108	2.01	2.44	1	5
Прашање _III_7	Центар на градот	45	2.98	1.033	.154	2.67	3.29	1	5
	Приградска населба	43	2.74	1.093	.167	2.41	3.08	1	5
	Село	11	2.64	1.120	.338	1.88	3.39	1	5
	Вкупно	99	2.84	1.066	.107	2.63	3.05	1	5
Прашање _III_8	Центар на градот	46	3.93	.854	.126	3.68	4.19	2	5
	Приградска населба	43	4.26	.693	.106	4.04	4.47	2	5
	Село	11	4.18	.874	.263	3.59	4.77	2	5
	Вкупно	100	4.10	.798	.080	3.94	4.26	2	5
Прашање _III_9	Центар на градот	46	3.41	1.107	.163	3.08	3.74	1	5
	Приградска населба	40	3.30	1.067	.169	2.96	3.64	1	5
	Село	11	3.55	.934	.282	2.92	4.17	1	4
	Вкупно	97	3.38	1.065	.108	3.17	3.60	1	5
Прашање _III_10	Центар на градот	44	2.36	1.163	.175	2.01	2.72	1	5
	Приградска населба	42	2.05	.962	.148	1.75	2.35	1	5
	Село	11	2.45	1.368	.413	1.54	3.37	1	5
	Вкупно	97	2.24	1.107	.112	2.01	2.46	1	5
Прашање _III_11	Центар на градот	45	3.36	1.171	.175	3.00	3.71	1	5
	Приградска населба	42	3.81	.773	.119	3.57	4.05	2	5
	Село	11	3.82	.982	.296	3.16	4.48	1	5

	Вкупно	98	3.60	1.013	.102	3.40	3.81	1	5
Прашање _III_12	Центар на градот	46	4.11	.640	.094	3.92	4.30	3	5
	Приградска населба	43	4.16	.898	.137	3.89	4.44	1	5
	Село	11	4.09	.701	.211	3.62	4.56	3	5
	Вкупно	100	4.13	.761	.076	3.98	4.28	1	5
Прашање _III_13	Центар на градот	46	3.33	1.156	.170	2.98	3.67	1	5
	Приградска населба	43	3.65	.948	.145	3.36	3.94	1	5
	Село	10	3.20	1.135	.359	2.39	4.01	1	5
	Вкупно	99	3.45	1.072	.108	3.24	3.67	1	5
Прашање _III_14	Центар на градот	46	3.80	.980	.145	3.51	4.10	1	5
	Приградска населба	42	3.90	.878	.136	3.63	4.18	1	5
	Село	11	3.64	.809	.244	3.09	4.18	3	5
	Вкупно	99	3.83	.915	.092	3.65	4.01	1	5
Прашање _III_15	Центар на градот	45	3.58	1.097	.164	3.25	3.91	1	5
	Приградска населба	43	3.79	1.103	.168	3.45	4.13	1	5
	Село	11	3.91	1.221	.368	3.09	4.73	1	5
	Вкупно	99	3.71	1.109	.111	3.49	3.93	1	5
Прашање _III_16a	Центар на градот	44	4.11	.970	.146	3.82	4.41	1	5
	Приградска населба	41	4.46	.636	.099	4.26	4.66	3	5
	Село	10	4.20	1.229	.389	3.32	5.08	1	5
	Вкупно	95	4.27	.881	.090	4.09	4.45	1	5
Прашање _III_16b	Центар на градот	44	3.93	1.043	.157	3.61	4.25	1	5
	Приградска населба	41	4.22	1.061	.166	3.88	4.55	1	5
	Село	11	3.82	1.079	.325	3.09	4.54	1	5
	Вкупно	96	4.04	1.055	.108	3.83	4.26	1	5
Прашање _III_16c	Центар на градот	45	4.64	.484	.072	4.50	4.79	4	5
	Приградска населба	41	4.76	.435	.068	4.62	4.89	4	5
	Село	11	4.27	1.191	.359	3.47	5.07	1	5
	Вкупно	97	4.65	.596	.060	4.53	4.77	1	5

Резултати од ANOVA Тестот – Знаење за животната средина

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање _III_1 Between Groups	.179	2	.089	.196	.823
Within Groups	41.133	90	.457		
Total	41.312	92			

Прашање _III_2	Between Groups	.688	2	.344	.280	.756
	Within Groups	117.857	96	1.228		
	Total	118.545	98			
Прашање _III_3	Between Groups	3.044	2	1.522	2.159	.121
	Within Groups	67.683	96	.705		
	Total	70.727	98			
Прашање _III_4	Between Groups	3.132	2	1.566	1.988	.143
	Within Groups	74.827	95	.788		
	Total	77.959	97			
Прашање _III_5	Between Groups	.861	2	.431	.532	.589
	Within Groups	76.046	94	.809		
	Total	76.907	96			
Прашање _III_6	Between Groups	3.676	2	1.838	1.640	.199
	Within Groups	105.334	94	1.121		
	Total	109.010	96			
Прашање _III_7	Between Groups	1.705	2	.852	.746	.477
	Within Groups	109.709	96	1.143		
	Total	111.414	98			
Прашање _III_8	Between Groups	2.373	2	1.187	1.899	.155
	Within Groups	60.627	97	.625		
	Total	63.000	99			
Прашање _III_9	Between Groups	.607	2	.304	.264	.769
	Within Groups	108.279	94	1.152		
	Total	108.887	96			
Прашање _III_10	Between Groups	2.733	2	1.366	1.119	.331
	Within Groups	114.814	94	1.221		
	Total	117.546	96			
Прашање _III_11	Between Groups	5.056	2	2.528	2.543	.084
	Within Groups	94.424	95	.994		
	Total	99.480	97			
Прашање _III_12	Between Groups	.084	2	.042	.071	.931
	Within Groups	57.226	97	.590		
	Total	57.310	99			
Прашање _III_13	Between Groups	3.069	2	1.535	1.346	.265
	Within Groups	109.476	96	1.140		

	Total	112.545	98			
Прашање _III_14	Between Groups	.677	2	.339	.399	.672
	Within Groups	81.404	96	.848		
	Total	82.081	98			
Прашање _III_15	Between Groups	1.502	2	.751	.606	.548
	Within Groups	119.003	96	1.240		
	Total	120.505	98			
Прашање _III_16a	Between Groups	2.657	2	1.329	1.741	.181
	Within Groups	70.227	92	.763		
	Total	72.884	94			
Прашање _III_16b	Between Groups	2.377	2	1.189	1.068	.348
	Within Groups	103.456	93	1.112		
	Total	105.833	95			
Прашање _III_16c	Between Groups	2.029	2	1.014	2.974	.056
	Within Groups	32.054	94	.341		
	Total	34.082	96			

Описна статистика на примерокот – знаење за животната средина

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Min	Max	
					Lower Bound	Upper Bound			
Прашање _II_1	Центар на градот	45	4.00	1.168	.174	3.65	4.35	1	5
	Приградска населба	42	3.98	.780	.120	3.73	4.22	2	5
	Село	11	3.82	1.079	.325	3.09	4.54	1	5
	Вкупно	98	3.97	1.000	.101	3.77	4.17	1	5
Прашање _II_2	Центар на градот	46	3.15	.965	.142	2.87	3.44	1	4
	Приградска населба	43	3.14	1.082	.165	2.81	3.47	1	5
	Село	11	3.00	1.342	.405	2.10	3.90	1	5
	Вкупно	100	3.13	1.051	.105	2.92	3.34	1	5
Прашање _II_3	Центар на градот	46	4.61	.577	.085	4.44	4.78	3	5
	Приградска населба	43	4.72	.504	.077	4.57	4.88	3	5
	Село	11	4.55	.522	.157	4.19	4.90	4	5
	Вкупно	100	4.65	.539	.054	4.54	4.76	3	5
Прашање _II_4	Центар на градот	46	4.63	.610	.090	4.45	4.81	2	5
	Приградска населба	43	4.49	.935	.143	4.20	4.78	1	5

	Село	11	4.27	.905	.273	3.67	4.88	2	5
	Вкупно	100	4.53	.797	.080	4.37	4.69	1	5
Прашање _II_5	Центар на градот	46	2.80	1.185	.175	2.45	3.16	1	5
	Приградска населба	40	2.73	1.132	.179	2.36	3.09	1	5
	Село	10	2.40	.966	.306	1.71	3.09	1	4
	Вкупно	96	2.73	1.138	.116	2.50	2.96	1	5
Прашање _II_6	Центар на градот	22	3.86	.834	.178	3.49	4.23	1	5
	Приградска населба	21	3.71	1.231	.269	3.15	4.27	1	5
	Село	7	4.29	.488	.184	3.83	4.74	4	5
	Вкупно	50	3.86	.990	.140	3.58	4.14	1	5
Прашање _II_7	Центар на градот	42	4.17	.853	.132	3.90	4.43	2	5
	Приградска населба	43	4.35	.720	.110	4.13	4.57	3	5
	Село	11	4.09	.701	.211	3.62	4.56	3	5
	Вкупно	96	4.24	.778	.079	4.08	4.40	2	5
Прашање _II_8	Центар на градот	46	4.04	.842	.124	3.79	4.29	1	5
	Приградска населба	43	4.07	.884	.135	3.80	4.34	2	5
	Село	11	3.73	1.009	.304	3.05	4.41	1	5
	Вкупно	100	4.02	.876	.088	3.85	4.19	1	5
Прашање _II_9	Центар на градот	46	3.39	1.145	.169	3.05	3.73	1	5
	Приградска населба	43	3.02	1.282	.195	2.63	3.42	1	5
	Село	11	3.09	.944	.285	2.46	3.73	2	5
	Вкупно	100	3.20	1.189	.119	2.96	3.44	1	5
Прашање _II_10	Центар на градот	46	2.35	.924	.136	2.07	2.62	1	4
	Приградска населба	41	1.73	.742	.116	1.50	1.97	1	4
	Село	11	2.36	1.027	.310	1.67	3.05	1	4
	Вкупно	98	2.09	.909	.092	1.91	2.27	1	4
Прашање _II_11	Центар на градот	45	3.47	1.160	.173	3.12	3.82	1	5
	Приградска населба	42	3.83	1.228	.189	3.45	4.22	1	5
	Село	11	3.18	1.168	.352	2.40	3.97	1	5
	Вкупно	98	3.59	1.200	.121	3.35	3.83	1	5
Прашање _II_12	Центар на градот	46	3.63	1.142	.168	3.29	3.97	1	5
	Приградска населба	43	3.93	1.100	.168	3.59	4.27	1	5
	Село	11	3.82	1.250	.377	2.98	4.66	1	5
	Вкупно	100	3.78	1.133	.113	3.56	4.00	1	5
	Центар на градот	44	4.05	.914	.138	3.77	4.32	1	5

Прашање _II_13	Приградска населба	43	4.12	.823	.125	3.86	4.37	1	5
	Село	11	3.45	1.293	.390	2.59	4.32	1	5
	Вкупно	98	4.01	.936	.095	3.82	4.20	1	5
Прашање _II_14	Центар на градот	46	4.22	.786	.116	3.98	4.45	2	5
	Приградска населба	41	4.05	1.024	.160	3.73	4.37	1	5
	Село	11	3.73	1.104	.333	2.99	4.47	1	5
	Вкупно	98	4.09	.932	.094	3.91	4.28	1	5
Прашање _II_15	Центар на градот	46	3.57	1.186	.175	3.21	3.92	1	5
	Приградска населба	42	3.64	1.376	.212	3.21	4.07	1	5
	Село	11	4.00	.894	.270	3.40	4.60	2	5
	Вкупно	99	3.65	1.240	.125	3.40	3.89	1	5

Резултати од ANOVA Тестот – Свест за животната средина

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	
Прашање _II_1	Between Groups	.296	2	.148	.145	.865
	Within Groups	96.613	95	1.017		
	Total	96.908	97			
Прашање _II_2	Between Groups	.212	2	.106	.094	.910
	Within Groups	109.098	97	1.125		
	Total	109.310	99			
Прашање _II_3	Between Groups	.415	2	.208	.710	.494
	Within Groups	28.335	97	.292		
	Total	28.750	99			
Прашање _II_4	Between Groups	1.267	2	.633	.997	.373
	Within Groups	61.643	97	.635		
	Total	62.910	99			
Прашање _II_5	Between Groups	1.344	2	.672	.514	.600
	Within Groups	121.614	93	1.308		
	Total	122.958	95			
Прашање _II_6	Between Groups	1.715	2	.857	.870	.425
	Within Groups	46.305	47	.985		
	Total	48.020	49			
Прашање _II_7	Between Groups	.980	2	.490	.806	.450
	Within Groups	56.510	93	.608		
	Total	57.490	95			

Прашање _II_8	Between Groups	1.074	2	.537	.696	.501
	Within Groups	74.886	97	.772		
	Total	75.960	99			
Прашање _II_9	Between Groups	3.158	2	1.579	1.119	.331
	Within Groups	136.842	97	1.411		
	Total	140.000	99			
Прашање _II_10	Between Groups	9.144	2	4.572	6.115	.003
	Within Groups	71.029	95	.748		
	Total	80.173	97			
Прашање _II_11	Between Groups	5.004	2	2.502	1.765	.177
	Within Groups	134.670	95	1.418		
	Total	139.673	97			
Прашање _II_12	Between Groups	2.016	2	1.008	.781	.461
	Within Groups	125.144	97	1.290		
	Total	127.160	99			
Прашање _II_13	Between Groups	3.935	2	1.967	2.306	.105
	Within Groups	81.055	95	.853		
	Total	84.990	97			
Прашање _II_14	Between Groups	2.263	2	1.132	1.312	.274
	Within Groups	81.910	95	.862		
	Total	84.173	97			
Прашање _II_15	Between Groups	1.679	2	.840	.541	.584
	Within Groups	148.947	96	1.552		
	Total	150.626	98			

Повеќеструко споредување.

Dependent Variable	(I) Место на живеење	(J) Место на живеење	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Прашање _II_10	Центар на градот	Приградска населба	.616 [*]	.186	.004	.17	1.06
		Село	-.016	.290	.998	-.71	.68
	Приградска населба	Центар на градот	-.616 [*]	.186	.004	-1.06	-.17
		Село	-.632	.294	.085	-1.33	.07
	Село	Центар на градот	.016	.290	.998	-.68	.71
		Приградска населба	.632	.294	.085	-.07	1.33

Хи-квдратен тест за знаењето за животната средина

После спроведувањето на Хи тестот е утврдено дека не постои статистички значајна врска помеѓу местото на живеење на испитаникот и знаењето за животната средина, освен во случај на одговорот на прашањето III.16с.

			Прашање_III_16с			
			Целосно не се согласувам	Се согласувам	Целосно се согласувам	Вкупно
Место на живеење	Центар на градот	Count	0	16	29	45
		% within Место на живеење	.0%	35.6%	64.4%	100.0%
		% within Прашање_III_16с	.0%	53.3%	43.9%	46.4%
		% of Total	.0%	16.5%	29.9%	46.4%
Приградска населба		Count	0	10	31	41
		% within Место на живеење	.0%	24.4%	75.6%	100.0%
		% within Прашање_III_16с	.0%	33.3%	47.0%	42.3%
		% of Total	.0%	10.3%	32.0%	42.3%
Село		Count	1	4	6	11
		% within Место на живеење	9.1%	36.4%	54.5%	100.0%
		% within Прашање_III_16с	100.0%	13.3%	9.1%	11.3%
		% of Total	1.0%	4.1%	6.2%	11.3%
Вкупно		Count	1	30	66	97
		% within Место на живеење	1.0%	30.9%	68.0%	100.0%
		% within Прашање_III_16с	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
		% of Total	1.0%	30.9%	68.0%	100.0%

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.527 ^a	4	.049
Likelihood Ratio	6.098	4	.192
Linear-by-Linear Association	.981	1	.322
N of Valid Cases	97		

Хи-квдратен тест на свеста за животната средина

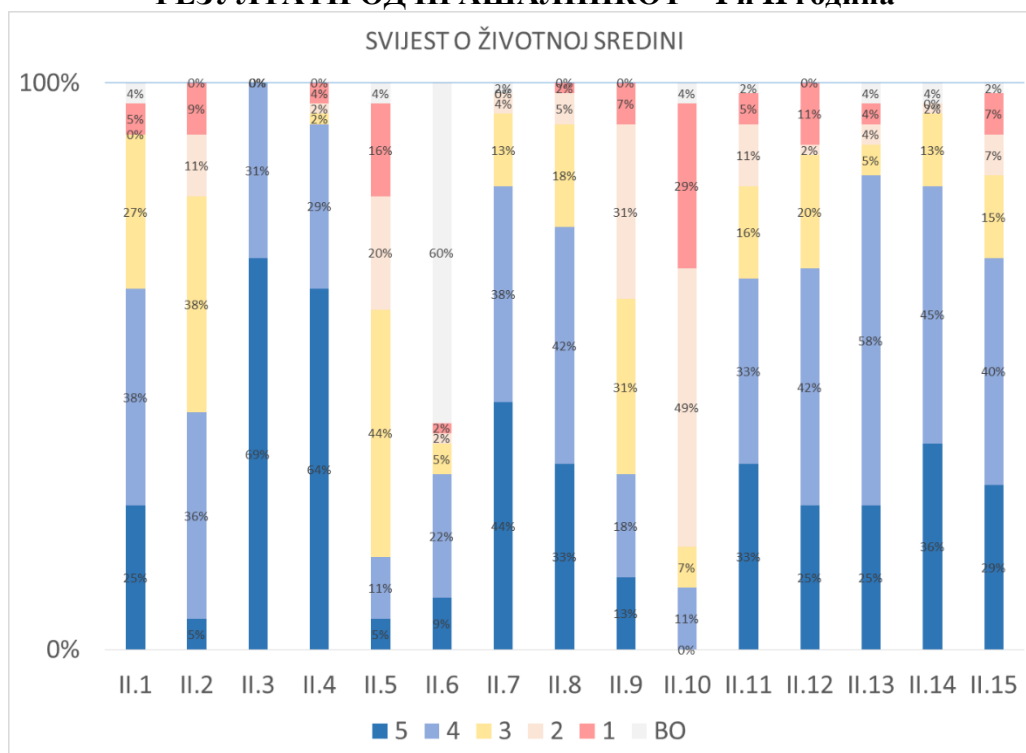
После спроведувањето на Хи тестот е утврдено дека не постои статистички значајна врска помеѓу местото на живеење на испитаникот и свеста за животната средина, освен во случај на одговорот на прашањето П.10.

			Прашање_II_10				Total
			Целосно не се согласувам	Не се согласувам	Не сум сигурен/сигурна	Се согласувам	
Место на живеење	Центар на градот	Count	6	26	6	8	46
		% within Место на живеење	13.0%	56.5%	13.0%	17.4%	100.0%
		% within Прашање_II_10	24.0%	52.0%	50.0%	72.7%	46.9%
		% of Total	6.1%	26.5%	6.1%	8.2%	46.9%
Приградска населба		Count	17	19	4	1	41
		% within Место на живеење	41.5%	46.3%	9.8%	2.4%	100.0%
		% within Прашање_II_10	68.0%	38.0%	33.3%	9.1%	41.8%
		% of Total	17.3%	19.4%	4.1%	1.0%	41.8%
Село		Count	2	5	2	2	11
		% within Место на живеење	18.2%	45.5%	18.2%	18.2%	100.0%
		% within Прашање_II_10	8.0%	10.0%	16.7%	18.2%	11.2%
		% of Total	2.0%	5.1%	2.0%	2.0%	11.2%
Вкупно		Count	25	50	12	11	98

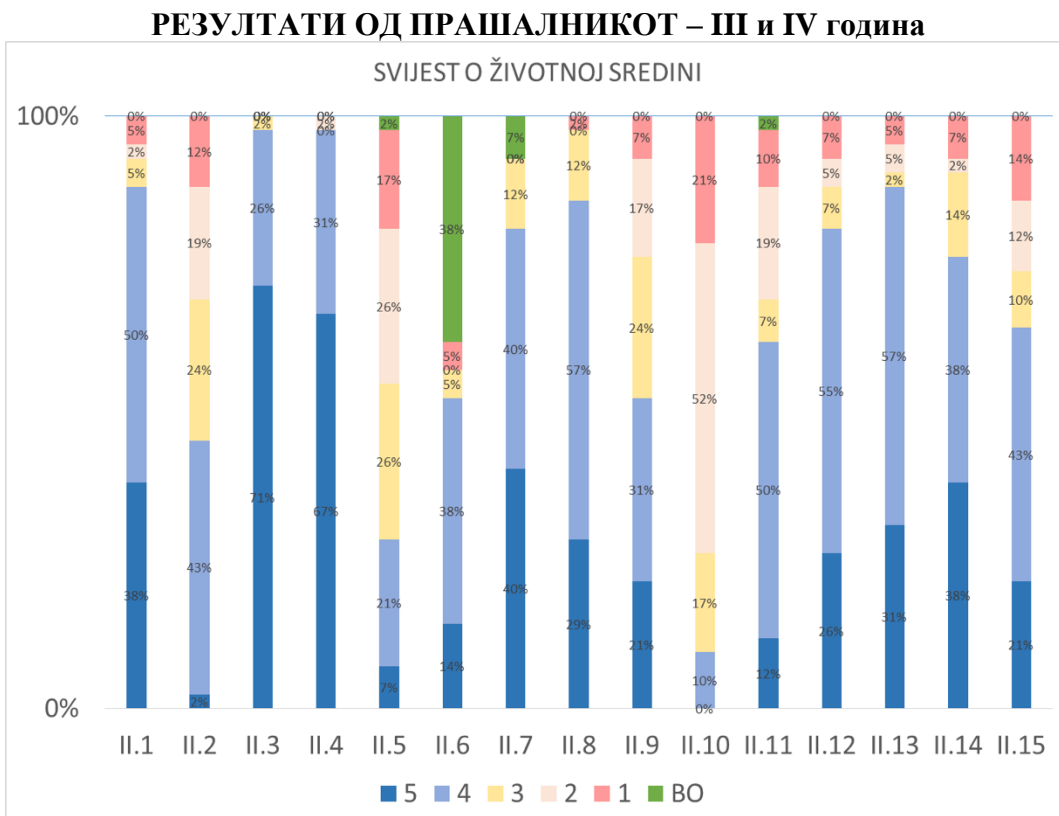
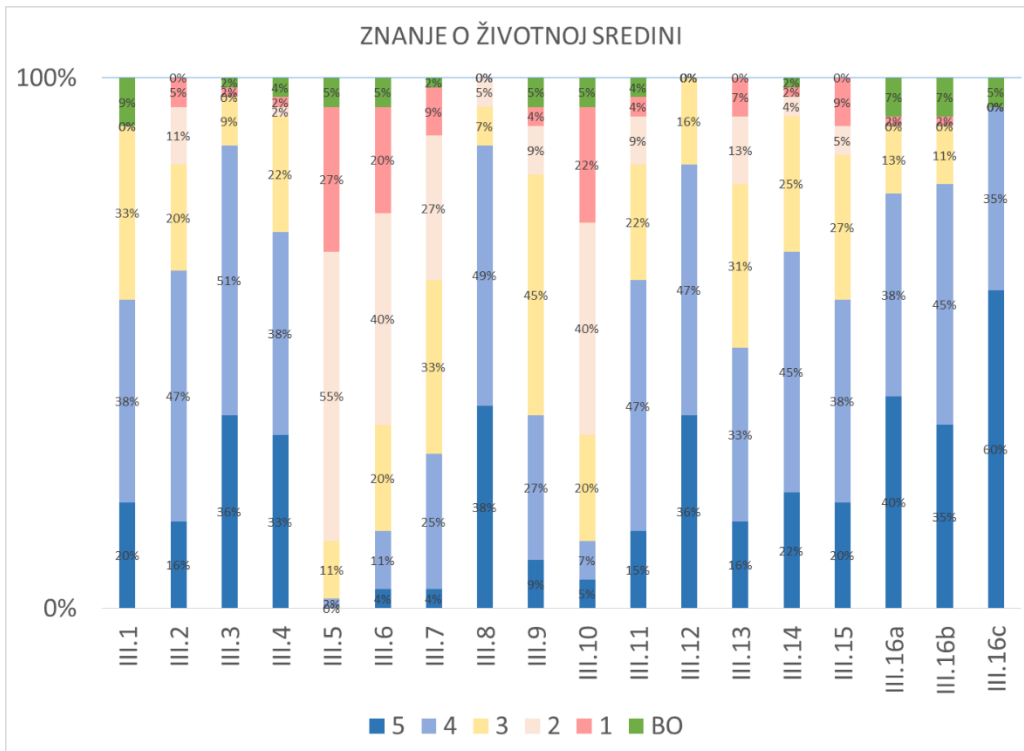
% within Место на живеење	25.5%	51.0%	12.2%	11.2%	100.0%
% within Прашање _II_10	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
% of Total	25.5%	51.0%	12.2%	11.2%	100.0%

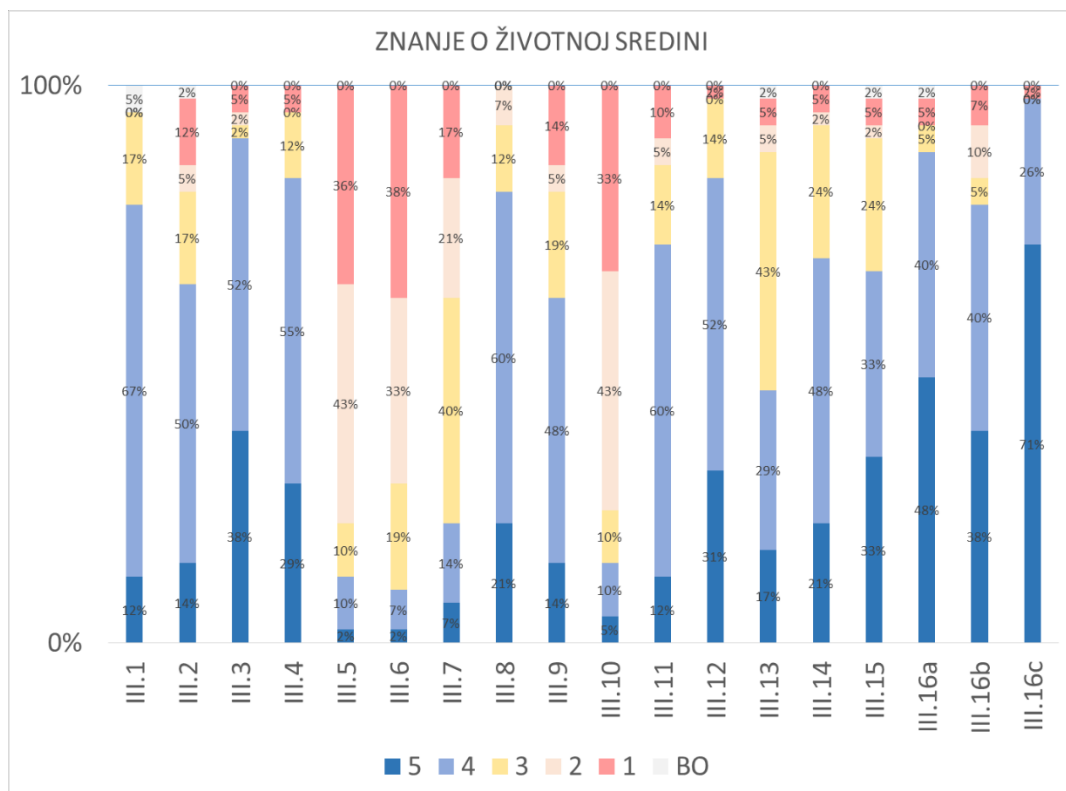
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	13.040 ^a	6	.042
Likelihood Ratio	14.029	6	.029
Linear-by-Linear Association	2.099	1	.147
N of Valid Cases	98		

РЕЗУЛТАТИ ОД ПРАШАЛНИКОТ – I и II година

ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО СВЕСТА ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ ВО I и II во однос на III и IV година

Број на испитаници од I и II година на студији: 56
 Број на испитаници од III и IV година на студији: 44

Т-тест – Свест за животната средина

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means							
								95% Confidence Interval of the Difference		
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper	
Прашање II_1	Equal variances assumed	.710	.401	-1.713	96	.090	-.344	.201	-.743	.055
	Equal variances not assumed			-1.721	93.631	.088	-.344	.200	-.741	.053

Прашање II_2	Equal variances assumed	.908	.343	.711	98	.479	.151	.212	-.270	.572
	Equal variances not assumed			.705	88.867	.483	.151	.214	-.275	.577
Прашање II_3	Equal variances assumed	.501	.481	.223	98	.824	.024	.109	-.192	.241
	Equal variances not assumed			.220	87.207	.826	.024	.111	-.195	.244
Прашање II_4	Equal variances assumed	2.403	.124	-.929	98	.355	-.149	.161	-.468	.170
	Equal variances not assumed			-.972	96.049	.333	-.149	.154	-.454	.156
Прашање II_5	Equal variances assumed	1.692	.196	-.475	94	.636	-.111	.234	-.577	.354
	Equal variances not assumed			-.469	84.041	.641	-.111	.238	-.584	.361
Прашање II_6	Equal variances assumed	.099	.754	-.221	48	.826	-.063	.284	-.633	.508
	Equal variances not assumed			-.222	47.138	.825	-.063	.283	-.632	.506
Прашање II_7	Equal variances assumed	.753	.388	-.311	94	.757	-.050	.161	-.370	.270
	Equal variances not assumed			-.318	92.296	.751	-.050	.158	-.363	.263
Прашање II_8	Equal variances assumed	2.545	.114	-.716	98	.476	-.127	.177	-.478	.224
	Equal variances not assumed			-.734	97.891	.465	-.127	.173	-.469	.216
Прашање II_9	Equal variances assumed	.954	.331	-1.923	98	.057	-.455	.236	-.924	.015
	Equal variances not assumed			-1.910	89.955	.059	-.455	.238	-.927	.018
Прашање II_10	Equal variances assumed	.007	.932	-.659	96	.511	-.122	.185	-.490	.246
	Equal variances not assumed			-.666	94.894	.507	-.122	.183	-.486	.242
Прашање II_11	Equal variances assumed	.292	.590	1.793	96	.076	.433	.242	-.046	.912

	Equal variances not assumed			1.791	89.968	.077	.433	.242	-.047	.913
Прашање II_12	Equal variances assumed	2.091	.151	-.831	98	.408	-.190	.229	-.644	.264
	Equal variances not assumed			-.842	96.376	.402	-.190	.226	-.638	.258
Прашање II_13	Equal variances assumed	.145	.704	-.119	96	.906	-.023	.191	-.402	.357
	Equal variances not assumed			-.118	89.234	.906	-.023	.192	-.405	.360
Прашање II_14	Equal variances assumed	1.550	.216	1.100	96	.274	.208	.189	-.167	.583
	Equal variances not assumed			1.059	73.051	.293	.208	.196	-.183	.599
Прашање II_15	Equal variances assumed	1.967	.164	1.218	97	.226	.305	.250	-.192	.801
	Equal variances not assumed			1.201	86.545	.233	.305	.254	-.200	.809

Резултатите од Т-тестот означени со црвена боја потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика во одговорот на соодветното прашање од групата II помеѓу анализираните групи. Исто така, со жолта боја се маркирани прашањата кои се на граница да имаат значајна статистичка разлика спрема Т-тестот.

ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО ЗНАЕЊЕТО ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ ВО I и II во однос на III и IV година

Број на испитаници од I и II година на студии: 56
 Број на испитаници од III и IV година на студии: 44

Т-тест – Знаење за животната средина

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper

Прашање _III_1	Equal variances assumed	9.549	.003	-.811	91	.420	-.113	.140	-.391	.164
	Equal variances not assumed			-.833	90.29 7	.407	-.113	.136	-.384	.157
Прашање _III_2	Equal variances assumed	.192	.662	.267	97	.790	.060	.224	-.385	.505
	Equal variances not assumed			.264	85.95 5	.793	.060	.227	-.391	.511
Прашање _III_3	Equal variances assumed	.059	.809	.237	97	.813	.041	.173	-.302	.384
	Equal variances not assumed			.232	83.32 7	.817	.041	.176	-.310	.391
Прашање _III_4	Equal variances assumed	.808	.371	-.023	96	.982	-.004	.183	-.367	.359
	Equal variances not assumed			-.023	91.98 8	.982	-.004	.183	-.368	.359
Прашање _III_5	Equal variances assumed	3.480	.065	-.764	95	.447	-.140	.183	-.503	.223
	Equal variances not assumed			-.740	74.98 0	.462	-.140	.189	-.516	.236
Прашање _III_6	Equal variances assumed	.088	.767	1.341	95	.183	.290	.216	-.139	.720
	Equal variances not assumed			1.340	91.50 9	.183	.290	.217	-.140	.720
Прашање _III_7	Equal variances assumed	.154	.696	.546	97	.586	.118	.216	-.311	.548
	Equal variances not assumed			.541	88.70 0	.590	.118	.218	-.316	.552
Прашање _III_8	Equal variances assumed	.964	.329	1.370	98	.174	.219	.160	-.098	.537
	Equal variances not assumed			1.371	92.68 3	.174	.219	.160	-.098	.537
Прашање _III_9	Equal variances assumed	4.263	.042	-.806	95	.422	-.175	.218	-.607	.257
	Equal variances not assumed			-.784	77.78 8	.435	-.175	.224	-.621	.270
Прашање _III_10	Equal variances assumed	.333	.565	1.001	95	.319	.226	.226	-.222	.674

	Equal variances not assumed			1.002	91.869	.319	.226	.226	-.222	.674
Прашање III_11	Equal variances assumed	.019	.890	.098	96	.922	.020	.207	-.390	.431
	Equal variances not assumed			.097	88.623	.923	.020	.208	-.394	.434
Прашање III_12	Equal variances assumed	.129	.720	.718	98	.474	.110	.154	-.195	.415
	Equal variances not assumed			.707	85.986	.481	.110	.156	-.200	.421
Прашање III_13	Equal variances assumed	.716	.400	-.652	97	.516	-.142	.218	-.575	.291
	Equal variances not assumed			-.661	94.585	.510	-.142	.215	-.569	.285
Прашање III_14	Equal variances assumed	.155	.695	.098	97	.922	.018	.186	-.351	.387
	Equal variances not assumed			.097	87.691	.923	.018	.188	-.356	.392
Прашање III_15	Equal variances assumed	1.023	.314	-1.584	97	.116	-.353	.223	-.796	.089
	Equal variances not assumed			-1.603	94.101	.112	-.353	.220	-.791	.084
Прашање III_16a	Equal variances assumed	.024	.878	-.287	93	.775	-.052	.182	-.415	.310
	Equal variances not assumed			-.284	85.066	.777	-.052	.184	-.419	.314
Прашање III_16b	Equal variances assumed	5.853	.017	1.332	94	.186	.287	.215	-.141	.714
	Equal variances not assumed			1.284	70.268	.203	.287	.223	-.158	.732
Прашање III_16c	Equal variances assumed	.245	.622	-.144	95	.886	-.018	.122	-.260	.225
	Equal variances not assumed			-.139	73.304	.890	-.018	.126	-.270	.234

Резултатите од Т-тестот означени со црвена боја потврдуваат дека не постои статистички значајна разлика во одговорот на соодветното прашање од групата III помеѓу анализираните групи.

ANOVA Test

Описна статистика на примерокот – Свест за животната средина

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
Прашање _II_1	1	54	3.81	1.011	.138	3.54	4.09	1	5
	2	44	4.16	.963	.145	3.87	4.45	1	5
	Total	98	3.97	1.000	.101	3.77	4.17	1	5
Прашање _II_2	1	56	3.20	1.017	.136	2.92	3.47	1	5
	2	44	3.05	1.099	.166	2.71	3.38	1	5
	Total	100	3.13	1.051	.105	2.92	3.34	1	5
Прашање _II_3	1	56	4.66	.514	.069	4.52	4.80	3	5
	2	44	4.64	.574	.087	4.46	4.81	3	5
	Total	100	4.65	.539	.054	4.54	4.76	3	5
Прашање _II_4	1	56	4.46	.914	.122	4.22	4.71	1	5
	2	44	4.61	.618	.093	4.43	4.80	2	5
	Total	100	4.53	.797	.080	4.37	4.69	1	5
Прашање _II_5	1	53	2.68	1.070	.147	2.38	2.97	1	5
	2	43	2.79	1.226	.187	2.41	3.17	1	5
	Total	96	2.73	1.138	.116	2.50	2.96	1	5
Прашање _II_6	1	23	3.83	.984	.205	3.40	4.25	1	5
	2	27	3.89	1.013	.195	3.49	4.29	1	5
	Total	50	3.86	.990	.140	3.58	4.14	1	5
Прашање _II_7	1	55	4.22	.832	.112	3.99	4.44	2	5
	2	41	4.27	.708	.111	4.04	4.49	3	5
	Total	96	4.24	.778	.079	4.08	4.40	2	5
Прашање _II_8	1	56	3.96	.953	.127	3.71	4.22	1	5
	2	44	4.09	.772	.116	3.86	4.33	1	5
	Total	100	4.02	.876	.088	3.85	4.19	1	5
Прашање _II_9	1	56	3.00	1.144	.153	2.69	3.31	1	5
	2	44	3.45	1.210	.182	3.09	3.82	1	5
	Total	100	3.20	1.189	.119	2.96	3.44	1	5
Прашање _II_10	1	54	2.04	.951	.129	1.78	2.30	1	4
	2	44	2.16	.861	.130	1.90	2.42	1	4
	Total	98	2.09	.909	.092	1.91	2.27	1	4
Прашање _II_11	1	55	3.78	1.182	.159	3.46	4.10	1	5
	2	43	3.35	1.193	.182	2.98	3.72	1	5

	Total	98	3.59	1.200	.121	3.35	3.83	1	5
Прашање _II_12	1	56	3.70	1.190	.159	3.38	4.02	1	5
	2	44	3.89	1.061	.160	3.56	4.21	1	5
	Total	100	3.78	1.133	.113	3.56	4.00	1	5
Прашање _II_13	1	54	4.00	.911	.124	3.75	4.25	1	5
	2	44	4.02	.976	.147	3.73	4.32	1	5
	Total	98	4.01	.936	.095	3.82	4.20	1	5
Прашање _II_14	1	54	4.19	.754	.103	3.98	4.39	2	5
	2	44	3.98	1.110	.167	3.64	4.31	1	5
	Total	98	4.09	.932	.094	3.91	4.28	1	5
Прашање _II_15	1	55	3.78	1.166	.157	3.47	4.10	1	5
	2	44	3.48	1.320	.199	3.08	3.88	1	5
	Total	99	3.65	1.240	.125	3.40	3.89	1	5

Резултати од ANOVA Тестот – Свест за животната средина

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање _II_1	Between Groups	2.874	1	2.874	2.934	.090
	Within Groups	94.035	96	.980		
	Total	96.908	97			
Прашање _II_2	Between Groups	.562	1	.562	.506	.479
	Within Groups	108.748	98	1.110		
	Total	109.310	99			
Прашање _II_3	Between Groups	.015	1	.015	.050	.824
	Within Groups	28.735	98	.293		
	Total	28.750	99			
Прашање _II_4	Between Groups	.550	1	.550	.864	.355
	Within Groups	62.360	98	.636		
	Total	62.910	99			
Прашање _II_5	Between Groups	.295	1	.295	.226	.636
	Within Groups	122.663	94	1.305		
	Total	122.958	95			
Прашање _II_6	Between Groups	.049	1	.049	.049	.826
	Within Groups	47.971	48	.999		
	Total	48.020	49			
Прашање _II_7	Between Groups	.059	1	.059	.097	.757

	Within Groups	57.431	94	.611		
	Total	57.490	95			
Прашање _II_8	Between Groups	.395	1	.395	.512	.476
	Within Groups	75.565	98	.771		
	Total	75.960	99			
Прашање _II_9	Between Groups	5.091	1	5.091	3.698	.057
	Within Groups	134.909	98	1.377		
	Total	140.000	99			
Прашање _II_10	Between Groups	.361	1	.361	.434	.511
	Within Groups	79.812	96	.831		
	Total	80.173	97			
Прашање _II_11	Between Groups	4.524	1	4.524	3.214	.076
	Within Groups	135.149	96	1.408		
	Total	139.673	97			
Прашање _II_12	Between Groups	.889	1	.889	.690	.408
	Within Groups	126.271	98	1.288		
	Total	127.160	99			
Прашање _II_13	Between Groups	.013	1	.013	.014	.906
	Within Groups	84.977	96	.885		
	Total	84.990	97			
Прашање _II_14	Between Groups	1.048	1	1.048	1.210	.274
	Within Groups	83.125	96	.866		
	Total	84.173	97			
Прашање _II_15	Between Groups	2.267	1	2.267	1.482	.226
	Within Groups	148.359	97	1.529		
	Total	150.626	98			

Описна статистика на примерокот – Знаење за животната средина

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
						Прашање _III_1	1		
	2	42	3.98	.563	.087	3.80	4.15	3	5
	Total	93	3.91	.670	.069	3.78	4.05	3	5
	1	56	3.57	1.059	.142	3.29	3.86	1	5

Прашање	2	43	3.51	1.162	.177	3.15	3.87	1	5
_III_2	Total	99	3.55	1.100	.111	3.33	3.76	1	5
Прашање	1	55	4.20	.779	.105	3.99	4.41	1	5
_III_3	2	44	4.16	.939	.142	3.87	4.44	1	5
	Total	99	4.18	.850	.085	4.01	4.35	1	5
Прашање	1	54	4.02	.901	.123	3.77	4.26	1	5
_III_4	2	44	4.02	.902	.136	3.75	4.30	1	5
	Total	98	4.02	.896	.091	3.84	4.20	1	5
Прашање	1	53	1.91	.741	.102	1.70	2.11	1	4
_III_5	2	44	2.05	1.056	.159	1.72	2.37	1	5
	Total	97	1.97	.895	.091	1.79	2.15	1	5
Прашање	1	53	2.36	1.058	.145	2.07	2.65	1	5
_III_6	2	44	2.07	1.065	.161	1.74	2.39	1	5
	Total	97	2.23	1.066	.108	2.01	2.44	1	5
Прашање	1	55	2.89	1.031	.139	2.61	3.17	1	5
_III_7	2	44	2.77	1.118	.169	2.43	3.11	1	5
	Total	99	2.84	1.066	.107	2.63	3.05	1	5
Прашање	1	56	4.20	.796	.106	3.98	4.41	2	5
_III_8	2	44	3.98	.792	.119	3.74	4.22	2	5
	Total	100	4.10	.798	.080	3.94	4.26	2	5
Прашање	1	53	3.30	.911	.125	3.05	3.55	1	5
_III_9	2	44	3.48	1.229	.185	3.10	3.85	1	5
	Total	97	3.38	1.065	.108	3.17	3.60	1	5
Прашање	1	53	2.34	1.108	.152	2.03	2.65	1	5
_III_10	2	44	2.11	1.104	.166	1.78	2.45	1	5
	Total	97	2.24	1.107	.112	2.01	2.46	1	5
Прашање	1	54	3.61	.979	.133	3.34	3.88	1	5
_III_11	2	44	3.59	1.064	.160	3.27	3.91	1	5
	Total	98	3.60	1.013	.102	3.40	3.81	1	5
Прашање	1	56	4.18	.716	.096	3.99	4.37	3	5
_III_12	2	44	4.07	.818	.123	3.82	4.32	1	5
	Total	100	4.13	.761	.076	3.98	4.28	1	5
Прашање	1	56	3.39	1.123	.150	3.09	3.69	1	5
_III_13	2	43	3.53	1.008	.154	3.22	3.85	1	5
	Total	99	3.45	1.072	.108	3.24	3.67	1	5

Прашање _III_14	1	55	3.84	.877	.118	3.60	4.07	1	5
	2	44	3.82	.971	.146	3.52	4.11	1	5
	Total	99	3.83	.915	.092	3.65	4.01	1	5
Прашање _III_15	1	56	3.55	1.143	.153	3.25	3.86	1	5
	2	43	3.91	1.042	.159	3.59	4.23	1	5
	Total	99	3.71	1.109	.111	3.49	3.93	1	5
Прашање _III_16а	1	52	4.25	.837	.116	4.02	4.48	1	5
	2	43	4.30	.939	.143	4.01	4.59	1	5
	Total	95	4.27	.881	.090	4.09	4.45	1	5
Прашање _III_16b	1	52	4.17	.810	.112	3.95	4.40	1	5
	2	44	3.89	1.280	.193	3.50	4.28	1	5
	Total	96	4.04	1.055	.108	3.83	4.26	1	5
Прашање _III_16с	1	53	4.64	.484	.067	4.51	4.77	4	5
	2	44	4.66	.713	.108	4.44	4.88	1	5
	Total	97	4.65	.596	.060	4.53	4.77	1	5

Резултати од ANOVA Тестот – Знаење за животната средина

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање _III_1	Between Groups	.296	1	.296	.658	.420
	Within Groups	41.015	91	.451		
	Total	41.312	92			
Прашање _III_2	Between Groups	.087	1	.087	.071	.790
	Within Groups	118.458	97	1.221		
	Total	118.545	98			
Прашање _III_3	Between Groups	.041	1	.041	.056	.813
	Within Groups	70.686	97	.729		
	Total	70.727	98			
Прашање _III_4	Between Groups	.000	1	.000	.001	.982
	Within Groups	77.959	96	.812		
	Total	77.959	97			
Прашање _III_5	Between Groups	.470	1	.470	.584	.447
	Within Groups	76.437	95	.805		
	Total	76.907	96			
Прашање _III_6	Between Groups	2.026	1	2.026	1.799	.183
	Within Groups	106.984	95	1.126		

	Total	109.010	96			
Прашање _III_7	Between Groups	.341	1	.341	.298	.586
	Within Groups	111.073	97	1.145		
	Total	111.414	98			
Прашање _III_8	Between Groups	1.183	1	1.183	1.876	.174
	Within Groups	61.817	98	.631		
	Total	63.000	99			
Прашање _III_9	Between Groups	.740	1	.740	.650	.422
	Within Groups	108.147	95	1.138		
	Total	108.887	96			
Прашање _III_10	Between Groups	1.228	1	1.228	1.003	.319
	Within Groups	116.319	95	1.224		
	Total	117.546	96			
Прашање _III_11	Between Groups	.010	1	.010	.010	.922
	Within Groups	99.470	96	1.036		
	Total	99.480	97			
Прашање _III_12	Between Groups	.300	1	.300	.516	.474
	Within Groups	57.010	98	.582		
	Total	57.310	99			
Прашање _III_13	Between Groups	.491	1	.491	.425	.516
	Within Groups	112.055	97	1.155		
	Total	112.545	98			
Прашање _III_14	Between Groups	.008	1	.008	.010	.922
	Within Groups	82.073	97	.846		
	Total	82.081	98			
Прашање _III_15	Between Groups	3.038	1	3.038	2.509	.116
	Within Groups	117.467	97	1.211		
	Total	120.505	98			
Прашање _III_16a	Between Groups	.064	1	.064	.082	.775
	Within Groups	72.820	93	.783		
	Total	72.884	94			
Прашање _III_16b	Between Groups	1.959	1	1.959	1.773	.186
	Within Groups	103.874	94	1.105		
	Total	105.833	95			
	Between Groups	.007	1	.007	.021	.886

Прашање	Within Groups	34.075	95	.359		
_III_16c	Total	34.082	96			

Хи-квadratен тест на свеста за животната средина

После спроведувањето на Хи тестот е утврдено дека не постои статистички значајна врска помеѓу припадноста на одредена година на студии на испитаникот и знаењето за животната средина, освен во случајот на одговорот на прашањето П.1.

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10.521 ^a	4	.033
Likelihood Ratio	12.108	4	.017
Linear-by-Linear Association	2.876	1	.090
N of Valid Cases	98		

a. 4 cells (40.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .45.

Хи-квadratен тест за знаењето за животната средина

После спроведувањето на Хи тестот е утврдено дека не постои статистички значајна врска помеѓу припадноста на одредена година на студии на испитаникот и свеста за животната средина, освен во случајот на одговорот на прашањата П.1, П.9 и П.16б.

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6.461 ^a	2	.040
Likelihood Ratio	6.594	2	.037
Linear-by-Linear Association	.660	1	.417
N of Valid Cases	93		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7.68.

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	13.429 ^a	4	.009
Likelihood Ratio	13.958	4	.007
Linear-by-Linear Association	.652	1	.419
N of Valid Cases	97		

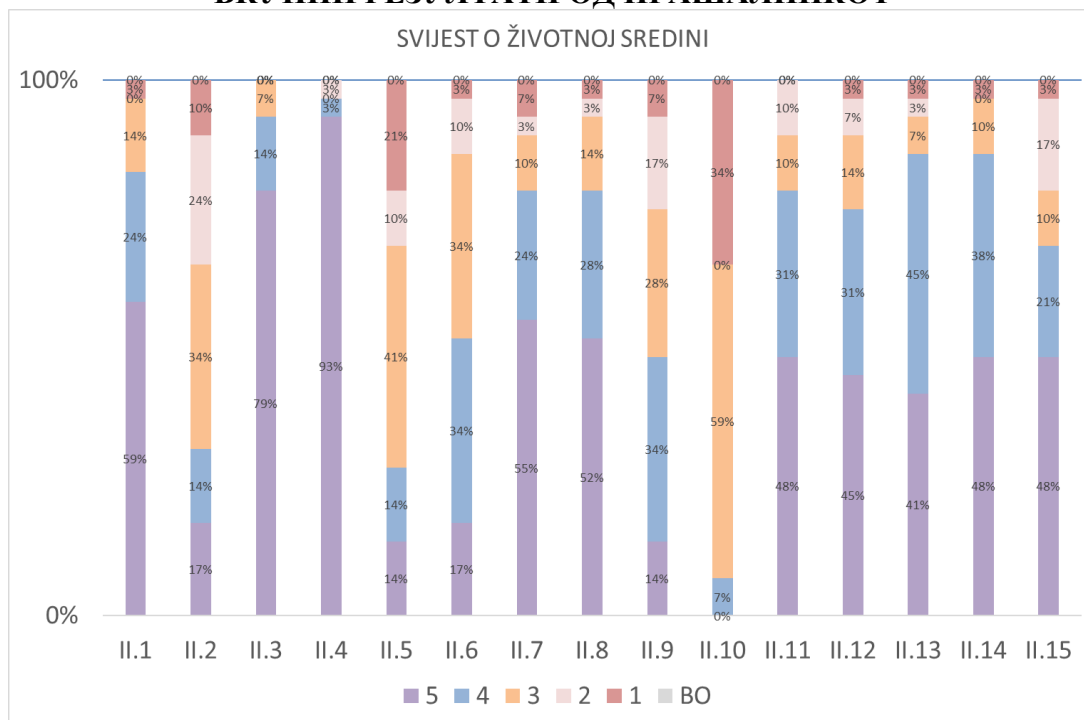
a. 4 cells (40.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3.18.

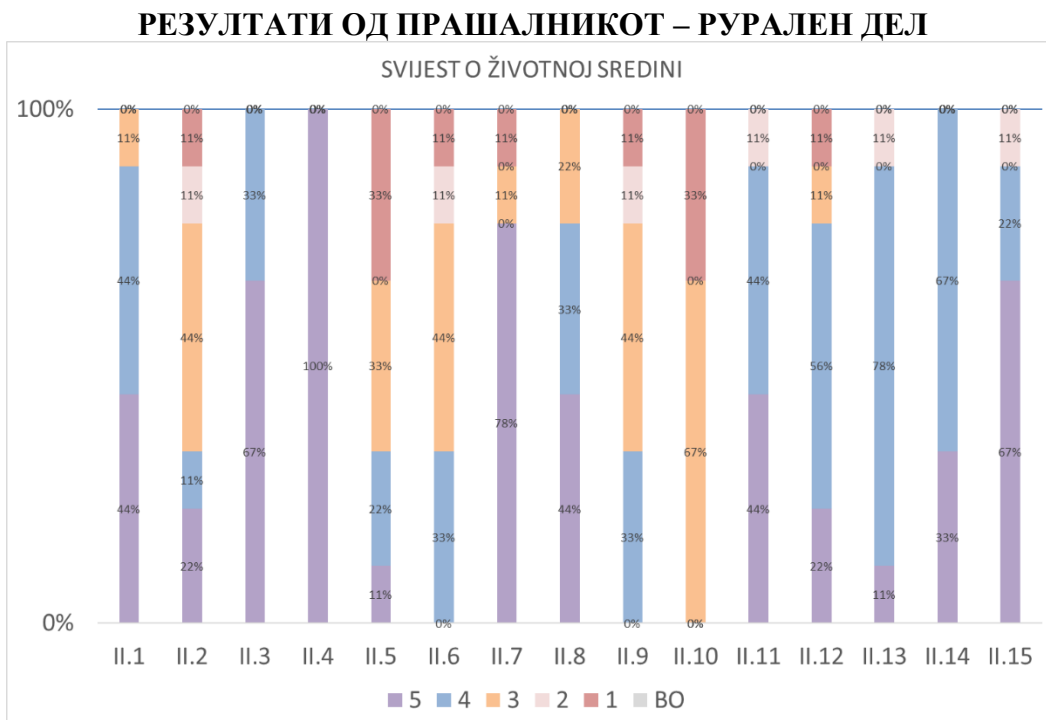
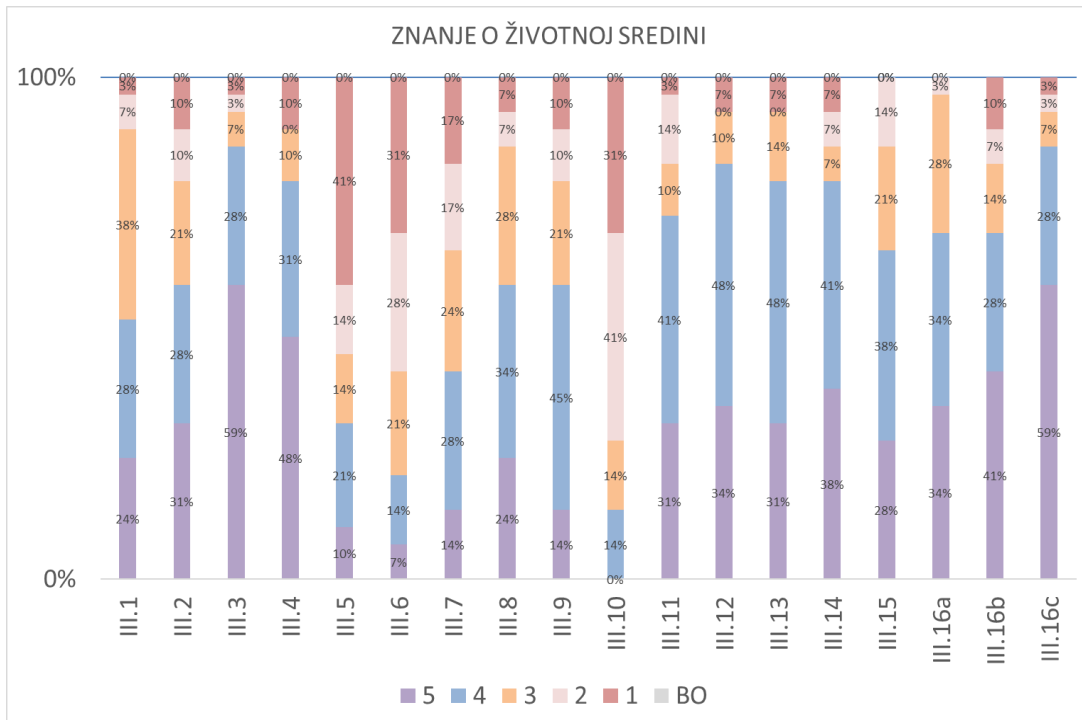
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.613 ^a	4	.047
Likelihood Ratio	11.391	4	.022
Linear-by-Linear Association	1.759	1	.185
N of Valid Cases	96		

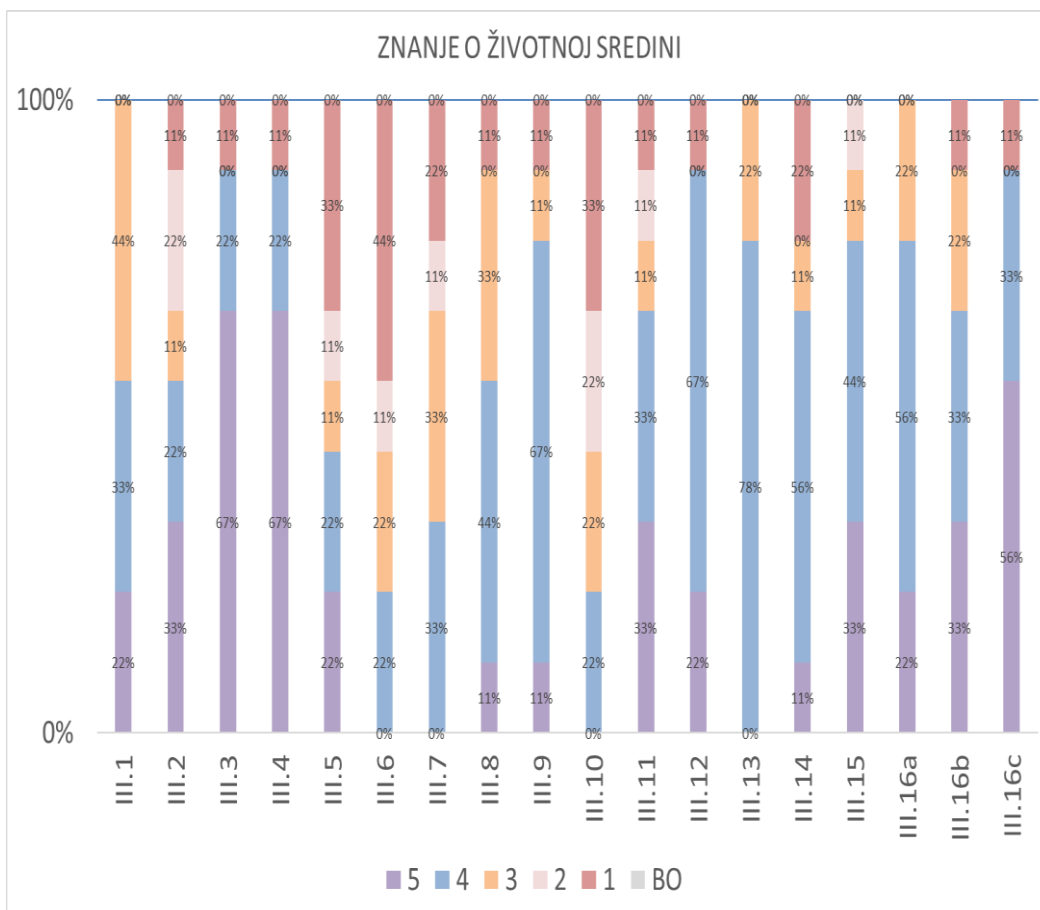
a. 6 cells (60.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.83.

Прилог 8 – Статистичка обработка на податоци од прашалникот за истражување на свеста, знаењето и ставовите за заштитата на животната средина на две високошколски установи во Северна Македонија

ВКУПНИ РЕЗУЛТАТИ ОД ПРАШАЛНИКОТ

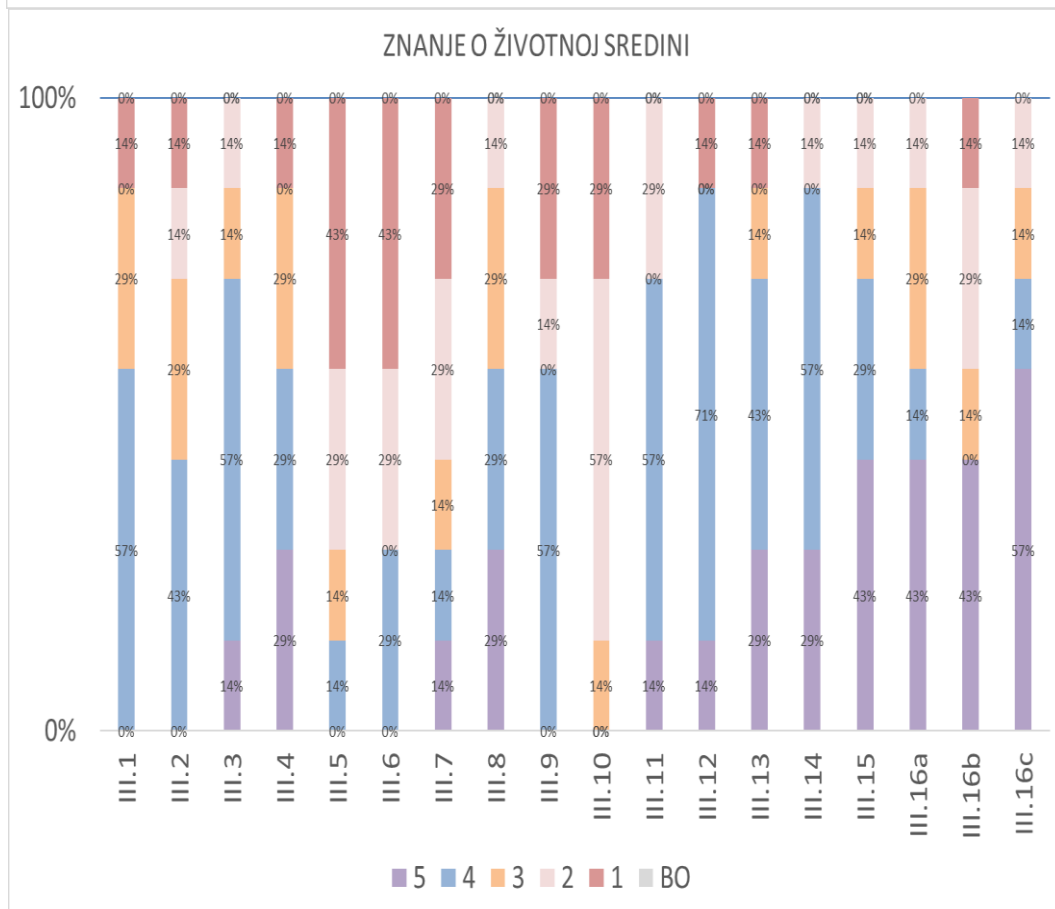
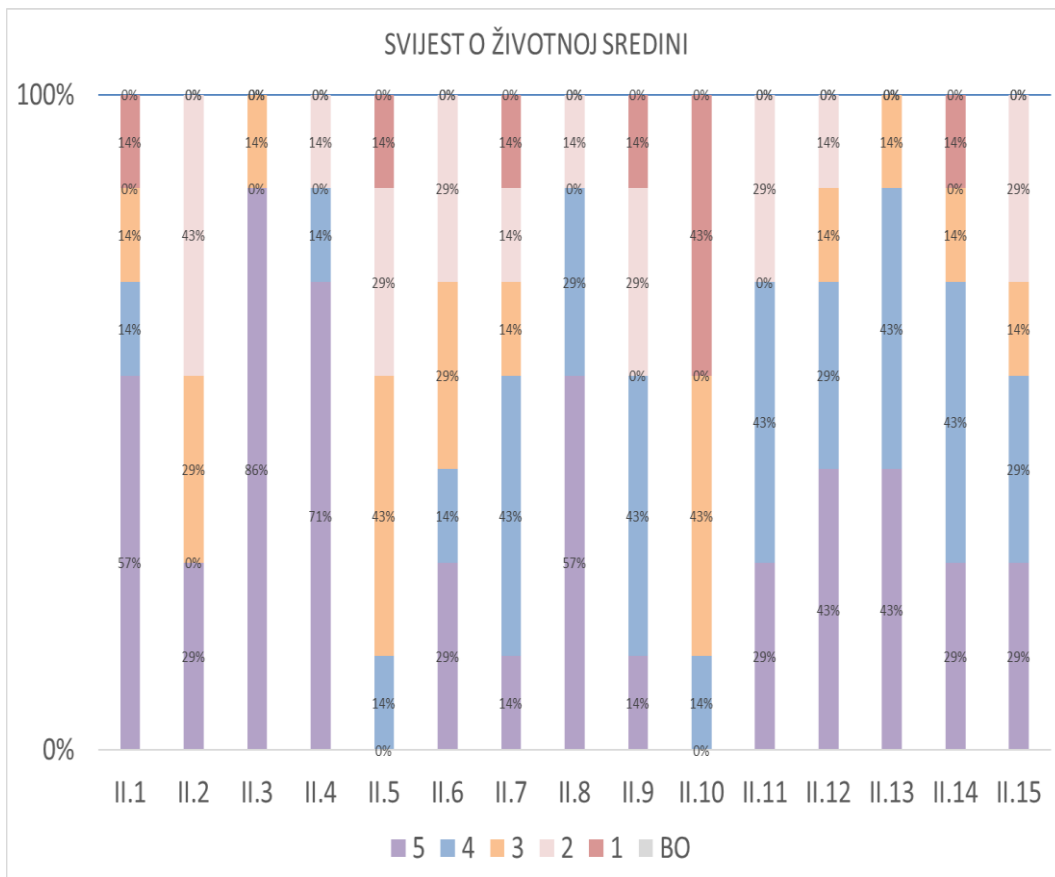

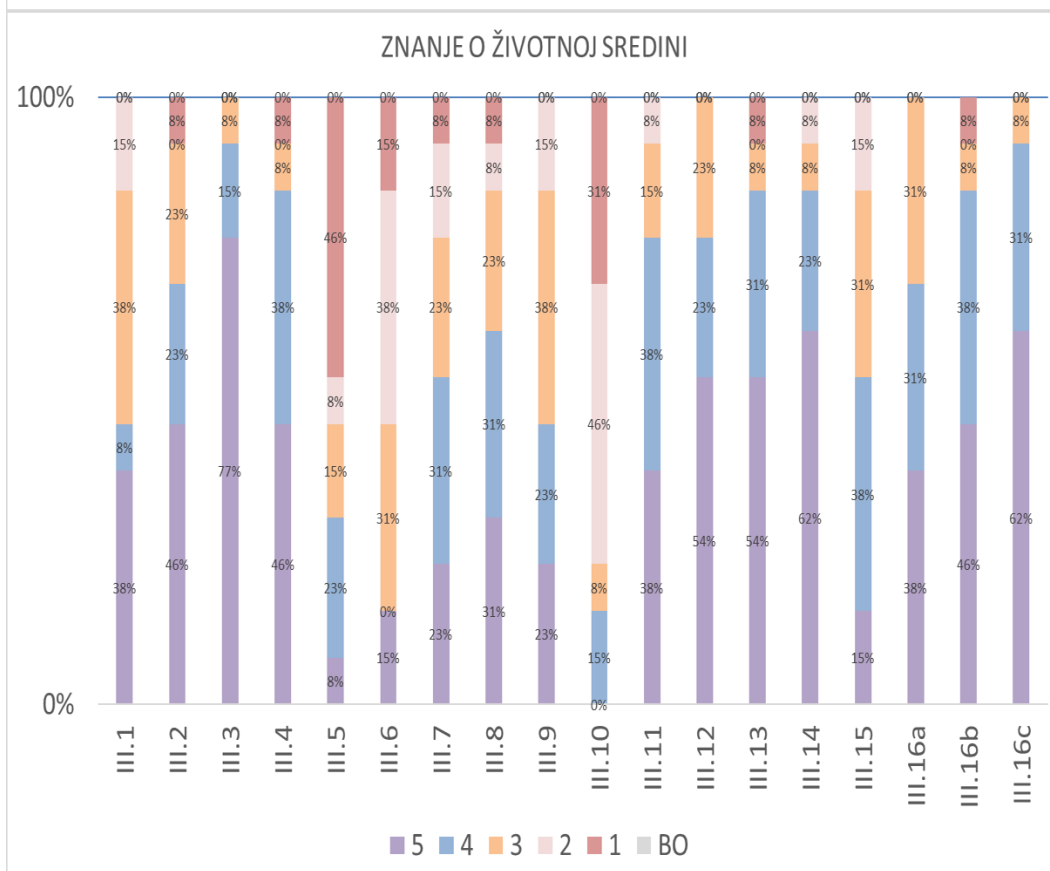
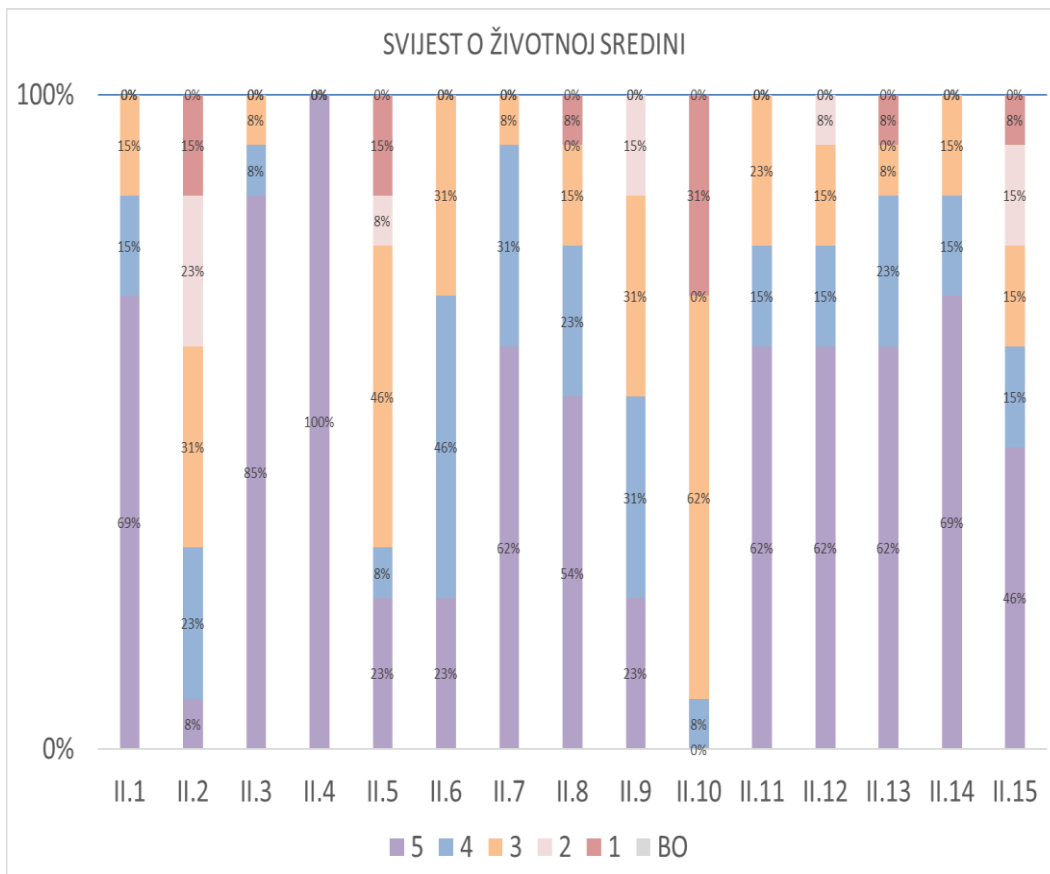

**РЕЗУЛТАТИ ОД ПРАШАЛНИКОТ – РАЗВИЕН ДЕЛ
(ПРИГРАДСКА НАСЕЛБА)**

**РЕЗУЛТАТИ ОД ПРАШАЛНИКОТ – РАЗВИЕН ДЕЛ
(ЦЕНТАР НА ГРАДОТ)**

**ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО ЗНАЕЊЕТО ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО
ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ НА РУРАЛНИОТ ОДНОСНО
РАЗВИЕНИОТ ДЕЛ НА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

Број на испитаници од градскиот дел на Северна Македонија: 13

Број на испитаници од приградскиот дел на Северна Македонија: 7

Број на испитаници од руралниот дел на Северна Македонија: 9

**Т-тест за групата ГРАДСКИ наспрема ПРИГРАДСКИ
Independent Samples Test**

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Differen ce	Std. Error Differen ce	95% Confidence Interval of the Difference Lower Upper	
Прашање _II_1	Equal variances assumed	3.067	.097	1.058	18	.304	.538	.509	-.531	1.608
	Equal variances not assumed			.874	7.710	.409	.538	.616	-.892	1.969
Прашање _II_2	Equal variances assumed	.099	.757	-.503	18	.621	-.297	.590	-1.537	.944
	Equal variances not assumed			-.487	11.32 9	.636	-.297	.610	-1.634	1.041
Прашање _II_3	Equal variances assumed	.198	.662	.179	18	.860	.055	.307	-.591	.701
	Equal variances not assumed			.166	10.16 4	.871	.055	.331	-.680	.790
Прашање _II_4	Equal variances assumed	17.89 7	.001	1.862	18	.079	.571	.307	-.073	1.216
	Equal variances not assumed			1.333	6.000	.231	.571	.429	-.477	1.620
Прашање _II_5	Equal variances assumed	.329	.574	1.007	18	.327	.582	.578	-.633	1.798
	Equal variances not assumed			1.110	16.11 5	.283	.582	.525	-.529	1.694
Прашање _II_6	Equal variances assumed	4.369	.051	1.097	18	.287	.495	.451	-.452	1.441
	Equal variances not assumed			.942	8.369	.373	.495	.525	-.707	1.696
Прашање _II_7	Equal variances assumed	5.893	.026	2.778	18	.012	1.253	.451	.305	2.200

	Equal variances not assumed			2.266	7.513	.055	1.253	.553	-.037	2.542
Прашање _II_8	Equal variances assumed	.076	.785	-.238	18	.814	-.132	.554	-1.295	1.032
	Equal variances not assumed			-.245	13.406	.810	-.132	.539	-1.292	1.029
Прашање _II_9	Equal variances assumed	2.613	.123	.840	18	.412	.473	.563	-.710	1.655
	Equal variances not assumed			.757	9.384	.468	.473	.624	-.931	1.876
Прашање _II_10	Equal variances assumed	.923	.349	.334	18	.742	.176	.526	-.929	1.281
	Equal variances not assumed			.316	10.631	.758	.176	.556	-1.053	1.405
Прашање _II_11	Equal variances assumed	.934	.347	1.410	18	.176	.670	.475	-.328	1.669
	Equal variances not assumed			1.261	9.204	.238	.670	.532	-.528	1.869
Прашање _II_12	Equal variances assumed	.000	.985	.611	18	.549	.308	.504	-.750	1.366
	Equal variances not assumed			.590	11.228	.567	.308	.522	-.838	1.453
Прашање _II_13	Equal variances assumed	.579	.457	.044	18	.965	.022	.497	-1.021	1.065
	Equal variances not assumed			.051	17.250	.960	.022	.435	-.895	.938
Прашање _II_14	Equal variances assumed	1.432	.247	1.727	18	.101	.824	.477	-.179	1.827
	Equal variances not assumed			1.460	8.101	.182	.824	.564	-.474	2.123
Прашање _II_15	Equal variances assumed	.242	.629	.307	18	.762	.198	.645	-1.156	1.552
	Equal variances not assumed			.318	13.699	.755	.198	.622	-1.139	1.535

T-тест за групата ГРАДСКИ наспрема РУРАЛЕН

Independent Samples Test

Levene's Test
for Equality of
Variances

t-test for Equality of Means

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Прашање _II_1	Equal variances assumed	.083	.776	.631	20	.535	.205	.325	-.473	.883
	Equal variances not assumed			.643	18.386	.528	.205	.319	-.465	.875
Прашање _II_2	Equal variances assumed	.000	.989	-.694	20	.496	-.376	.542	-1.507	.755
	Equal variances not assumed			-.685	16.540	.503	-.376	.549	-1.537	.785
Прашање _II_3	Equal variances assumed	.121	.731	.421	20	.678	.103	.244	-.405	.611
	Equal variances not assumed			.436	19.177	.668	.103	.235	-.390	.595
Прашање _II_5	Equal variances assumed	.311	.583	.619	20	.543	.376	.607	-.891	1.643
	Equal variances not assumed			.608	16.212	.552	.376	.619	-.934	1.686
Прашање _II_6	Equal variances assumed	.154	.699	2.464	20	.023	.923	.375	.142	1.704
	Equal variances not assumed			2.341	14.161	.034	.923	.394	.078	1.768
Прашање _II_7	Equal variances assumed	3.180	.090	.459	20	.651	.205	.447	-.727	1.137
	Equal variances not assumed			.406	10.438	.693	.205	.506	-.915	1.326
Прашање _II_8	Equal variances assumed	.631	.436	-.146	20	.885	-.068	.468	-1.044	.907
	Equal variances not assumed			-.157	19.998	.877	-.068	.437	-.979	.842
Прашање _II_9	Equal variances assumed	.654	.428	1.382	20	.182	.615	.445	-.313	1.544
	Equal variances not assumed			1.394	17.851	.180	.615	.442	-.313	1.544
Прашање _II_10	Equal variances assumed	.003	.955	.287	20	.777	.128	.447	-.804	1.060
	Equal variances not assumed			.290	17.915	.775	.128	.443	-.802	1.058
Прашање _II_11	Equal variances assumed	.095	.761	.411	20	.686	.162	.395	-.662	.987

	Equal variances not assumed			.402	16.043	.693	.162	.404	-.694	1.018
Прашање _II_12	Equal variances assumed	.044	.836	1.108	20	.281	.530	.478	-.468	1.527
	Equal variances not assumed			1.076	15.545	.298	.530	.492	-.516	1.576
Прашање _II_13	Equal variances assumed	1.869	.187	.928	20	.364	.419	.451	-.522	1.360
	Equal variances not assumed			1.000	19.986	.329	.419	.419	-.455	1.292
Прашање _II_14	Equal variances assumed	1.879	.186	.696	20	.494	.205	.295	-.409	.820
	Equal variances not assumed			.753	19.947	.460	.205	.272	-.363	.773
Питање_II_15	Equal variances assumed	2.675	.118	-	20	.236	-.675	.553	-1.829	.478
	Equal variances not assumed			-	19.956	.209	-.675	.520	-1.759	.409

ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО СВЕСТА ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ НА РУРАЛНИОТ ОДНОСНО РАЗВИЕНИОТ ДЕЛ НА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Број на испитаници од градскиот дел на Северна Македонија: 13

Број на испитаници од приградскиот дел на Северна Македонија: 7

Број на испитаници од руралниот дел на Северна Македонија: 9

**T-тест за групата ГРАДСКИ наспрема ПРИГРАДСКИ
Independent Samples Test**

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Прашање _III_1	Equal variances assumed	.899	.355	.748	18	.464	.407	.544	-.735	1.549
	Equal variances not assumed			.762	13.092	.459	.407	.533	-.745	1.558
Прашање _III_2	Equal variances assumed	.036	.851	1.775	18	.093	1.000	.563	-.184	2.184

	Equal variances not assumed			1.808	13.072	.094	1.000	.553	-.194	2.194
Прашање _III_3	Equal variances assumed	1.017	.327	2.772	18	.013	.978	.353	.237	1.719
	Equal variances not assumed			2.446	8.924	.037	.978	.400	.072	1.884
Прашање _III_4	Equal variances assumed	.555	.466	1.007	18	.327	.582	.578	-.633	1.798
	Equal variances not assumed			.945	10.430	.366	.582	.616	-.783	1.947
Прашање _III_5	Equal variances assumed	2.824	.110	.588	18	.564	.385	.654	-.990	1.760
	Equal variances not assumed			.637	15.487	.533	.385	.603	-.898	1.667
Прашање _III_6	Equal variances assumed	.069	.796	.782	18	.445	.473	.605	-.798	1.743
	Equal variances not assumed			.766	11.709	.459	.473	.617	-.876	1.821
Прашање _III_7	Equal variances assumed	.329	.574	1.403	18	.178	.890	.634	-.442	2.223
	Equal variances not assumed			1.327	10.628	.212	.890	.671	-.592	2.373
Прашање _III_8	Equal variances assumed	.098	.758	-.039	18	.969	-.022	.566	-1.210	1.166
	Equal variances not assumed			-.040	13.757	.968	-.022	.545	-1.193	1.149
Прашање _III_9	Equal variances assumed	3.674	.071	1.207	18	.243	.681	.564	-.504	1.867
	Equal variances not assumed			1.090	9.424	.303	.681	.625	-.723	2.086
Прашање _III_10	Equal variances assumed	.686	.418	.501	18	.623	.220	.439	-.702	1.142
	Equal variances not assumed			.566	16.946	.579	.220	.388	-.600	1.039
Прашање _III_11	Equal variances assumed	.449	.511	1.060	18	.303	.505	.477	-.497	1.508
	Equal variances not assumed			1.004	10.671	.338	.505	.504	-.607	1.618
Прашање _III_12	Equal variances assumed	.011	.918	1.259	18	.224	.593	.471	-.397	1.584
	Equal variances not assumed			1.120	9.096	.291	.593	.530	-.603	1.790

Прашање _III_13	Equal variances assumed	.155	.699	.888	18	.387	.516	.582	-.706	1.739
	Equal variances not assumed			.842	10.70 6	.418	.516	.614	-.839	1.872
Прашање _III_14	Equal variances assumed	.386	.542	.842	18	.411	.385	.457	-.575	1.344
	Equal variances not assumed			.832	11.96 8	.422	.385	.462	-.623	1.393
Прашање _III_15	Equal variances assumed	.040	.844	-.952	18	.353	-.462	.485	-1.480	.557
	Equal variances not assumed			-.901	10.63 3	.388	-.462	.512	-1.594	.671
Прашање _III_16a	Equal variances assumed	2.004	.174	.472	18	.643	.220	.466	-.759	1.199
	Equal variances not assumed			.424	9.352	.681	.220	.518	-.945	1.384
Прашање _III_16b	Equal variances assumed	3.851	.065	1.365	18	.189	.868	.636	-.468	2.204
	Equal variances not assumed			1.209	8.997	.257	.868	.718	-.756	2.492
Прашање _III_16c	Equal variances assumed	4.368	.051	.954	18	.353	.396	.415	-.476	1.267
	Equal variances not assumed			.800	7.959	.447	.396	.494	-.745	1.537

Т-тест за групата ГРАДСКИ наспрема РУРАЛЕН
Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Differen ce	Std. Error Differen ce	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Прашање _III_1	Equal variances assumed	3.868	.063	-.187	20	.854	-.085	.458	-1.041	.870
	Equal variances not assumed			-.199	19.97 3	.844	-.085	.430	-.982	.811
Прашање _III_2	Equal variances assumed	1.344	.260	.952	20	.352	.556	.584	-.662	1.773

	Equal variances not assumed			.915	14.894	.375	.556	.607	-.739	1.850
Прашање _III_3	Equal variances assumed	2.100	.163	.855	20	.403	.359	.420	-.517	1.235
	Equal variances not assumed			.757	10.540	.466	.359	.474	-.691	1.409
Прашање _III_4	Equal variances assumed	.084	.774	-.340	20	.738	-.179	.528	-1.282	.923
	Equal variances not assumed			-.330	15.630	.745	-.179	.543	-1.333	.974
Прашање _III_5	Equal variances assumed	.199	.660	-.736	20	.470	-.504	.685	-1.934	.925
	Equal variances not assumed			-.719	15.951	.482	-.504	.701	-1.991	.982
Прашање _III_6	Equal variances assumed	.331	.571	.710	20	.486	.393	.554	-.762	1.549
	Equal variances not assumed			.706	16.989	.490	.393	.557	-.783	1.569
Прашање _III_7	Equal variances assumed	.078	.782	1.271	20	.218	.684	.538	-.438	1.806
	Equal variances not assumed			1.284	17.949	.216	.684	.533	-.436	1.803
Прашање _III_8	Equal variances assumed	.259	.616	.475	20	.640	.248	.522	-.841	1.337
	Equal variances not assumed			.484	18.464	.634	.248	.512	-.826	1.322
Прашање _III_9	Equal variances assumed	.285	.599	-.274	20	.787	-.128	.467	-1.103	.847
	Equal variances not assumed			-.271	16.622	.790	-.128	.473	-1.128	.871
Прашање _III_10	Equal variances assumed	1.187	.289	-.530	20	.602	-.256	.484	-1.266	.753
	Equal variances not assumed			-.513	15.394	.615	-.256	.500	-1.319	.806
Прашање _III_11	Equal variances assumed	1.848	.189	.815	20	.424	.410	.503	-.639	1.460
	Equal variances not assumed			.759	12.977	.461	.410	.541	-.758	1.578
Прашање _III_12	Equal variances assumed	.131	.721	.974	20	.342	.419	.430	-.478	1.316
	Equal variances not assumed			.920	13.783	.374	.419	.455	-.560	1.397

Прашање _III_13	Equal variances assumed	3.151	.091	1.105	20	.282	.453	.410	-.402	1.308
	Equal variances not assumed			1.275	16.42 1	.220	.453	.355	-.298	1.204
Прашање _III_14	Equal variances assumed	1.564	.226	2.084	20	.050	1.051	.505	-.001	2.104
	Equal variances not assumed			1.941	13.04 2	.074	1.051	.542	-.118	2.221
Прашање _III_15	Equal variances assumed	.298	.591	- 1.085	20	.291	-.462	.425	-1.349	.425
	Equal variances not assumed			- 1.079	16.97 5	.296	-.462	.428	-1.364	.441
Прашање _III_16a	Equal variances assumed	1.635	.216	.221	20	.828	.077	.349	-.650	.804
	Equal variances not assumed			.229	19.30 8	.821	.077	.336	-.625	.779
Прашање _III_16b	Equal variances assumed	.271	.608	.717	20	.482	.376	.524	-.718	1.470
	Equal variances not assumed			.700	15.82 1	.494	.376	.537	-.764	1.516
Прашање _III_16c	Equal variances assumed	1.185	.289	.752	20	.461	.316	.420	-.560	1.193
	Equal variances not assumed			.671	10.87 3	.516	.316	.471	-.722	1.354

ANOVA Тест
Описна статистика на примерокот – Знаење за животната средина
Group Statistics

	Mjesto_zivljenja	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Прашање _III_1	Центар на градот	13	3.69	1.182	.328
	Село	9	3.78	.833	.278
Прашање _III_2	Центар на градот	13	4.00	1.225	.340
	Село	9	3.44	1.509	.503
Прашање _III_3	Центар на градот	13	4.69	.630	.175
	Село	9	4.33	1.323	.441
Прашање _III_4	Центар на градот	13	4.15	1.144	.317
	Село	9	4.33	1.323	.441
Прашање _III_5	Центар на градот	13	2.38	1.502	.417
	Село	9	2.89	1.691	.564
Прашање _III_6	Центар на градот	13	2.62	1.261	.350
	Село	9	2.22	1.302	.434

Прашање _III_7	Центар на градот	13	3.46	1.266	.351
	Село	9	2.78	1.202	.401
Прашање _III_8	Центар на градот	13	3.69	1.251	.347
	Село	9	3.44	1.130	.377
Прашање _III_9	Центар на градот	13	3.54	1.050	.291
	Село	9	3.67	1.118	.373
Прашање _III_10	Центар на градот	13	2.08	1.038	.288
	Село	9	2.33	1.225	.408
Прашање _III_11	Центар на градот	13	4.08	.954	.265
	Село	9	3.67	1.414	.471
Прашање _III_12	Центар на градот	13	4.31	.855	.237
	Село	9	3.89	1.167	.389
Прашање _III_13	Центар на градот	13	4.23	1.166	.323
	Село	9	3.78	.441	.147
Прашање _III_14	Центар на градот	13	4.38	.961	.266
	Село	9	3.33	1.414	.471
Прашање _III_15	Центар на градот	13	3.54	.967	.268
	Село	9	4.00	1.000	.333
Прашање _III_16a	Центар на градот	13	4.08	.862	.239
	Село	9	4.00	.707	.236
Прашање _III_16b	Центар на градот	13	4.15	1.144	.317
	Село	9	3.78	1.302	.434
Прашање _III_16c	Центар на градот	13	4.54	.660	.183
	Село	9	4.22	1.302	.434

**Резултати од ANOVA Тестот – Знаење за животната средина
ANOVA**

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање _III_1	Between Groups	.022	1	.022	.020	.890
	Within Groups	30.805	27	1.141		
	Total	30.828	28			
Прашање _III_2	Between Groups	1.580	1	1.580	.899	.351
	Within Groups	47.455	27	1.758		
	Total	49.034	28			
Прашање _III_3	Between Groups	1.260	1	1.260	1.246	.274
	Within Groups	27.292	27	1.011		
	Total	28.552	28			
Прашање _III_4	Between Groups	.044	1	.044	.027	.871
	Within Groups	43.818	27	1.623		
	Total	43.862	28			

Прашање _III_5	Between Groups	.861	1	.861	.385	.540
	Within Groups	60.312	27	2.234		
	Total	61.172	28			
Прашање _III_6	Between Groups	1.035	1	1.035	.638	.431
	Within Groups	43.792	27	1.622		
	Total	44.828	28			
Прашање _III_7	Between Groups	6.245	1	6.245	3.947	.057
	Within Groups	42.721	27	1.582		
	Total	48.966	28			
Прашање _III_8	Between Groups	4.081	1	4.081	3.365	.078
	Within Groups	32.747	27	1.213		
	Total	36.828	28			
Прашање _III_9	Between Groups	7.015	1	7.015	5.915	.022
	Within Groups	32.019	27	1.186		
	Total	39.034	28			
Прашање _III_10	Between Groups	3.443	1	3.443	3.682	.066
	Within Groups	25.247	27	.935		
	Total	28.690	28			
Прашање _III_11	Between Groups	.008	1	.008	.006	.939
	Within Groups	36.130	27	1.338		
	Total	36.138	28			
Прашање _III_12	Between Groups	.582	1	.582	.518	.478
	Within Groups	30.383	27	1.125		
	Total	30.966	28			
Прашање _III_13	Between Groups	1.979	1	1.979	1.843	.186
	Within Groups	28.987	27	1.074		
	Total	30.966	28			
Прашање _III_14	Between Groups	1.979	1	1.979	1.444	.240
	Within Groups	36.987	27	1.370		
	Total	38.966	28			
Прашање _III_15	Between Groups	2.376	1	2.376	2.431	.131
	Within Groups	26.383	27	.977		
	Total	28.759	28			
Прашање _III_16a	Between Groups	.000	1	.000	.000	1.000
	Within Groups	22.000	27	.815		
	Total	22.000	28			
Прашање _III_16b	Between Groups	.605	1	.605	.330	.570
	Within Groups	49.532	27	1.835		
	Total	50.138	28			
Прашање _III_16c	Between Groups	.065	1	.065	.061	.806
	Within Groups	28.487	27	1.055		

Total	28.552	28			
-------	--------	----	--	--	--

Описна статистика на примерокот – Свест за животната средина
Group Statistics

	Mjesto_zivljenja	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Прашање_II_1	Центар на градот	13	4.54	.776	.215
	Село	9	4.33	.707	.236
Прашање_II_2	Центар на градот	13	2.85	1.214	.337
	Село	9	3.22	1.302	.434
Прашање_II_3	Центар на градот	13	4.77	.599	.166
	Село	9	4.67	.500	.167
Прашање_II_4	Центар на градот	13	5.00	.000 ^a	.000
	Село	9	5.00	.000 ^a	.000
Прашање_II_5	Центар на градот	13	3.15	1.345	.373
	Село	9	2.78	1.481	.494
Прашање_II_6	Центар на градот	13	3.92	.760	.211
	Село	9	3.00	1.000	.333
Прашање_II_7	Центар на градот	13	4.54	.660	.183
	Село	9	4.33	1.414	.471
Прашање_II_8	Центар на градот	13	4.15	1.214	.337
	Село	9	4.22	.833	.278
Прашање_II_9	Центар на градот	13	3.62	1.044	.290
	Село	9	3.00	1.000	.333
Прашање_II_10	Центар на градот	13	2.46	1.050	.291
	Село	9	2.33	1.000	.333
Прашање_II_11	Центар на градот	13	4.38	.870	.241
	Село	9	4.22	.972	.324
Прашање_II_12	Центар на градот	13	4.31	1.032	.286
	Село	9	3.78	1.202	.401
Прашање_II_13	Центар на градот	13	4.31	1.182	.328
	Село	9	3.89	.782	.261
Прашање_II_14	Центар на градот	13	4.54	.776	.215
	Село	9	4.33	.500	.167
Прашање_II_15	Центар на градот	13	3.77	1.423	.395
	Село	9	4.44	1.014	.338

Резултати од ANOVA Тестот – Свест за животната средина
ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање_II_1	Between Groups	.065	1	.065	.066	.799
	Within Groups	26.487	27	.981		

	Total	26.552	28			
Прашање _II_2	Between Groups	.946	1	.946	.608	.442
	Within Groups	42.019	27	1.556		
	Total	42.966	28			
Прашање _II_3	Between Groups	.702	1	.702	2.086	.160
	Within Groups	9.091	27	.337		
	Total	9.793	28			
Прашање _II_4	Between Groups	.176	1	.176	.511	.481
	Within Groups	9.273	27	.343		
	Total	9.448	28			
Прашање _II_5	Between Groups	.014	1	.014	.008	.928
	Within Groups	46.675	27	1.729		
	Total	46.690	28			
Прашање _II_6	Between Groups	.495	1	.495	.465	.501
	Within Groups	28.747	27	1.065		
	Total	29.241	28			
Прашање _II_7	Between Groups	.008	1	.008	.005	.942
	Within Groups	40.130	27	1.486		
	Total	40.138	28			
Прашање _II_8	Between Groups	.057	1	.057	.050	.824
	Within Groups	30.701	27	1.137		
	Total	30.759	28			
Прашање _II_9	Between Groups	1.506	1	1.506	1.171	.289
	Within Groups	34.701	27	1.285		
	Total	36.207	28			
Прашање _II_10	Between Groups	.022	1	.022	.020	.890
	Within Groups	30.805	27	1.141		
	Total	30.828	28			
Прашање _II_11	Between Groups	.274	1	.274	.266	.610
	Within Groups	27.864	27	1.032		
	Total	28.138	28			
Прашање _II_12	Between Groups	.433	1	.433	.350	.559
	Within Groups	33.429	27	1.238		
	Total	33.862	28			
Прашање _II_13	Between Groups	.008	1	.008	.008	.928
	Within Groups	26.130	27	.968		
	Total	26.138	28			
Прашање _II_14	Between Groups	.215	1	.215	.246	.624
	Within Groups	23.578	27	.873		
	Total	23.793	28			
	Between Groups	7.998	1	7.998	5.704	.024

Прашање	Within Groups	37.864	27	1.402		
_II_15	Total	45.862	28			

Хи-квдратен тест на знаењето за животната средина

Прашање III 1 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Приградска населба	Село	
Прашање _III_1	Целосно не се согласувам	0	1	0	1
	Не се согласувам	2	0	0	2
	Не сум сигурен/сигурна	5	2	4	11
	Се согласувам	1	4	3	8
	Потполно се согласувам	5	0	2	7
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	12.866 ^a	8	.117
Likelihood Ratio	15.061	8	.058
Linear-by-Linear Association	.010	1	.921
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 2 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Приградска населба	Село	
Прашање _III_2	Целосно не се согласувам	1	1	1	3
	Не се согласувам	0	1	2	3
	Не сум сигурен/сигурна	3	2	1	6
	Се согласувам	3	3	2	8
	Потполно се согласувам	6	0	3	9
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.448 ^a	8	.489
Likelihood Ratio	10.502	8	.232
Linear-by-Linear Association	1.179	1	.278
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 3 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_3	Целосно не се согласувам	0	0	1	1
	Не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	0	2
	Се согласувам	2	4	2	8
	Потполно се согласувам	10	1	6	17
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	12.754 ^a	8	.121
Likelihood Ratio	13.637	8	.092
Linear-by-Linear Association	.976	1	.323
N of Valid Cases	29		

a. 13 cells (86.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 4 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_4	Целосно не се согласувам	1	1	1	3
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	0	3
	Се согласувам	5	2	2	9
	Потполно се согласувам	6	2	6	14
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.142 ^a	6	.526
Likelihood Ratio	5.382	6	.496
Linear-by-Linear Association	.048	1	.826
N of Valid Cases	29		

a. 11 cells (91.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 5 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_5	Целосно не се согласувам	6	3	3	12
	Не се согласувам	1	2	1	4
	Не сум сигурен/сигурна	2	1	1	4
	Се согласувам	3	1	2	6
	Потполно се согласувам	1	0	2	3
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.019 ^a	8	.855
Likelihood Ratio	4.277	8	.831
Linear-by-Linear Association	.490	1	.484
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 6 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_6	Целосно не се согласувам	2	3	4	9
	Не се согласувам	5	2	1	8
	Не сум сигурен/сигурна	4	0	2	6
	Се согласувам	0	2	2	4
	Потполно се согласувам	2	0	0	2
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11.232 ^a	8	.189
Likelihood Ratio	15.139	8	.057
Linear-by-Linear Association	.585	1	.444
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 7 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_7	Целосно не се согласувам	1	2	2	5
	Не се согласувам	2	2	1	5
	Не сум сигурен/сигурна	3	1	3	7
	Се согласувам	4	1	3	8
	Потполно се согласувам	3	1	0	4
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.344 ^a	8	.720
Likelihood Ratio	6.576	8	.583
Linear-by-Linear Association	1.648	1	.199
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .97.

Прашање III 8 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_8	Целосно не се согласувам	1	0	1	2
	Не се согласувам	1	1	0	2
	Не сум сигурен/сигурна	3	2	3	8
	Се согласувам	4	2	4	10
	Потполно се согласувам	4	2	1	7
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3.428 ^a	8	.905
Likelihood Ratio	4.483	8	.811
Linear-by-Linear Association	.225	1	.636
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 9 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_9	Целосно не се согласувам	0	2	1	3
	Не се согласувам	2	1	0	3
	Не сум сигурен/сигурна	5	0	1	6
	Се согласувам	3	4	6	13
	Потполно се согласувам	3	0	1	4
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	13.176 ^a	8	.106
Likelihood Ratio	16.773	8	.033
Linear-by-Linear Association	.014	1	.905
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 10 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_10	Целосно не се согласувам	4	2	3	9
	Не се согласувам	6	4	2	12
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	2	4
	Се согласувам	2	0	2	4
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3.588 ^a	6	.732
Likelihood Ratio	4.590	6	.597
Linear-by-Linear Association	.265	1	.607
N of Valid Cases	29		

a. 11 cells (91.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .97.

Прашање III 11 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_11	Целосно не се согласувам	0	0	1	1
	Не се согласувам	1	2	1	4
	Не сум сигурен/сигурна	2	0	1	3
	Се согласувам	5	4	3	12
	Потполно се согласувам	5	1	3	9
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6.244 ^a	8	.620
Likelihood Ratio	6.959	8	.541
Linear-by-Linear Association	.794	1	.373
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 12 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_12	Целосно не се согласувам	0	1	1	2
	Не сум сигурен/сигурна	3	0	0	3
	Се согласувам	3	5	6	14
	Потполно се согласувам	7	1	2	10
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11.127 ^a	6	.085
Likelihood Ratio	13.306	6	.038
Linear-by-Linear Association	.997	1	.318
N of Valid Cases	29		

a. 11 cells (91.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 13 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_13	Целосно не се согласувам	1	1	0	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	2	4
	Се согласувам	4	3	7	14
	Потполно се согласувам	7	2	0	9
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.480 ^a	6	.148
Likelihood Ratio	12.228	6	.057
Linear-by-Linear Association	1.113	1	.291
N of Valid Cases	29		

a. 11 cells (91.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 14 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_14	Целосно не се согласувам	0	0	2	2
	Не се согласувам	1	1	0	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	0	1	2
	Се согласувам	3	4	5	12
	Потполно се согласувам	8	2	1	11
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	12.046 ^a	8	.149
Likelihood Ratio	13.705	8	.090
Linear-by-Linear Association	4.156	1	.041
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 15 – Место на живеење

rosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_15	Не се согласувам	2	1	1	4
	Не сум сигурен/сигурна	4	1	1	6
	Се согласувам	5	2	4	11
	Потполно се согласувам	2	3	3	8
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.913 ^a	6	.820
Likelihood Ratio	2.982	6	.811
Linear-by-Linear Association	1.214	1	.270
N of Valid Cases	29		

a. 12 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .97.

Прашање III 16a – Место на живеење

rosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_16a	Не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	4	2	2	8
	Се согласувам	4	1	5	10
	Потполно се согласувам	5	3	2	10
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.920 ^a	6	.432
Likelihood Ratio	5.726	6	.455
Linear-by-Linear Association	.059	1	.808
N of Valid Cases	29		

a. 12 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 16b – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_16b	Целосно не се согласувам	1	1	1	3
	Не се согласувам	0	2	0	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	2	4
	Се согласувам	5	0	3	8
	Потполно се согласувам	6	3	3	12
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10.112 ^a	8	.257
Likelihood Ratio	11.374	8	.181
Linear-by-Linear Association	.573	1	.449
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 16c – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _III_16c	Целосно не се согласувам	0	0	1	1
	Не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	0	2
	Се согласувам	4	1	3	8
	Потполно се согласувам	8	4	5	17
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.192 ^a	8	.516
Likelihood Ratio	7.587	8	.475
Linear-by-Linear Association	.599	1	.439
N of Valid Cases	29		

a. 13 cells (86.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Хи-квдратен тест за свеста за животната средина

Прашање III 1 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_1	Целосно не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	2	1	1	4
	Се согласувам	2	1	4	7
	Потполно се согласувам	9	4	4	17
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6.007 ^a	6	.422
Likelihood Ratio	5.526	6	.478
Linear-by-Linear Association	.338	1	.561
N of Valid Cases	29		

a. 10 cells (83.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 2 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_2	Целосно не се согласувам	2	0	1	3
	Не се согласувам	3	3	1	7
	Не сум сигурен/сигурна	4	2	4	10
	Се согласувам	3	0	1	4
	Потполно се согласувам	1	2	2	5
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6.248 ^a	8	.619
Likelihood Ratio	7.797	8	.454
Linear-by-Linear Association	.520	1	.471
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 3 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање_II_3	Не сум сигурен/сигурна	1	1	0	2
	Се согласувам	1	0	3	4
	Потполно се согласувам	11	6	6	23
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.258 ^a	4	.262
Likelihood Ratio	6.074	4	.194
Linear-by-Linear Association	.162	1	.687
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (66.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање II 4 - Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање_II_4	Не сум сигурен/сигурна	0	1	0	1
	Се согласувам	0	1	0	1
	Потполно се согласувам	13	5	9	27
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)

Pearson Chi-Square	6.751 ^a	4	.150
Likelihood Ratio	6.180	4	.186
Linear-by-Linear Association	.042	1	.838
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (66.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 5 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_5	Целосно не се согласувам	2	1	3	6
	Не се согласувам	1	2	0	3
	Не сум сигурен/сигурна	6	3	3	12
	Се согласувам	1	1	2	4
	Потполно се согласувам	3	0	1	4
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.135 ^a	8	.522
Likelihood Ratio	8.096	8	.424
Linear-by-Linear Association	.545	1	.460
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање II 6 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_6	Целосно не се согласувам	0	0	1	1
	Не се согласувам	0	2	1	3
	Не сум сигурен/сигурна	4	2	4	10
	Се согласувам	6	1	3	10
	Потполно се согласувам	3	2	0	5
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.877 ^a	8	.274
Likelihood Ratio	12.215	8	.142
Linear-by-Linear Association	4.403	1	.036
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 7 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_7	Целосно не се согласувам	0	1	1	2
	Не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	1	3
	Се согласувам	4	3	0	7
	Потполно се согласувам	8	1	7	16
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11.500 ^a	8	.175
Likelihood Ratio	14.688	8	.066
Linear-by-Linear Association	.356	1	.551
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 8 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_8	Целосно не се согласувам	1	0	0	1
	Не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	2	0	2	4
	Се согласувам	3	2	3	8
	Потполно се согласувам	7	4	4	15

Total	13	7	9	29
-------	----	---	---	----

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6.176 ^a	8	.628
Likelihood Ratio	7.143	8	.521
Linear-by-Linear Association	.029	1	.865
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 9 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_9	Целосно не се согласувам	0	1	1	2
	Не се согласувам	2	2	1	5
	Не сум сигурен/сигурна	4	0	4	8
	Се согласувам	4	3	3	10
	Потполно се согласувам	3	1	0	4
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.585 ^a	8	.475
Likelihood Ratio	11.133	8	.194
Linear-by-Linear Association	1.647	1	.199
N of Valid Cases	29		

a. 15 cells (100.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање II 10 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место на живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_10	Целосно не се согласувам	4	3	3	10
	Не сум сигурен/сигурна	8	3	6	17
	Се согласувам	1	1	0	2
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.800 ^a	4	.773
Likelihood Ratio	2.306	4	.680
Linear-by-Linear Association	.093	1	.760
N of Valid Cases	29		

a. 7 cells (77.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање II 11 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_11	Не се согласувам	0	2	1	3
	Не сум сигурен/сигурна	3	0	0	3
	Се согласувам	2	3	4	9
	Потполно се согласувам	8	2	4	14
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10.217 ^a	6	.116
Likelihood Ratio	12.148	6	.059
Linear-by-Linear Association	.248	1	.619
N of Valid Cases	29		

a. 11 cells (91.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање II 12 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_12	Целосно не се согласувам	0	0	1	1
	Не се согласувам	1	1	0	2
	Не сум сигурен/сигурна	2	1	1	4
	Се согласувам	2	2	5	9
	Потполно се согласувам	8	3	2	13

Total	13	7	9	29
-------	----	---	---	----

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8.106 ^a	8	.423
Likelihood Ratio	8.767	8	.362
Linear-by-Linear Association	1.263	1	.261
N of Valid Cases	29		

a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 13 – Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_13	Целосно не се согласувам	1	0	0	1
	Не се согласувам	0	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	0	2
	Се согласувам	3	3	7	13
	Потполно се согласувам	8	3	1	12
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11.471 ^a	8	.176
Likelihood Ratio	13.011	8	.111
Linear-by-Linear Association	.928	1	.335
N of Valid Cases	29		

a. 13 cells (86.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 14 - Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_14	Целосно не се согласувам	0	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	2	1	0	3
	Се согласувам	2	3	6	11
	Потполно се согласувам	9	2	3	14

Total	13	7	9	29
-------	----	---	---	----

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10.406 ^a	6	.109
Likelihood Ratio	11.135	6	.084
Linear-by-Linear Association	.460	1	.497
N of Valid Cases	29		

a. 11 cells (91.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

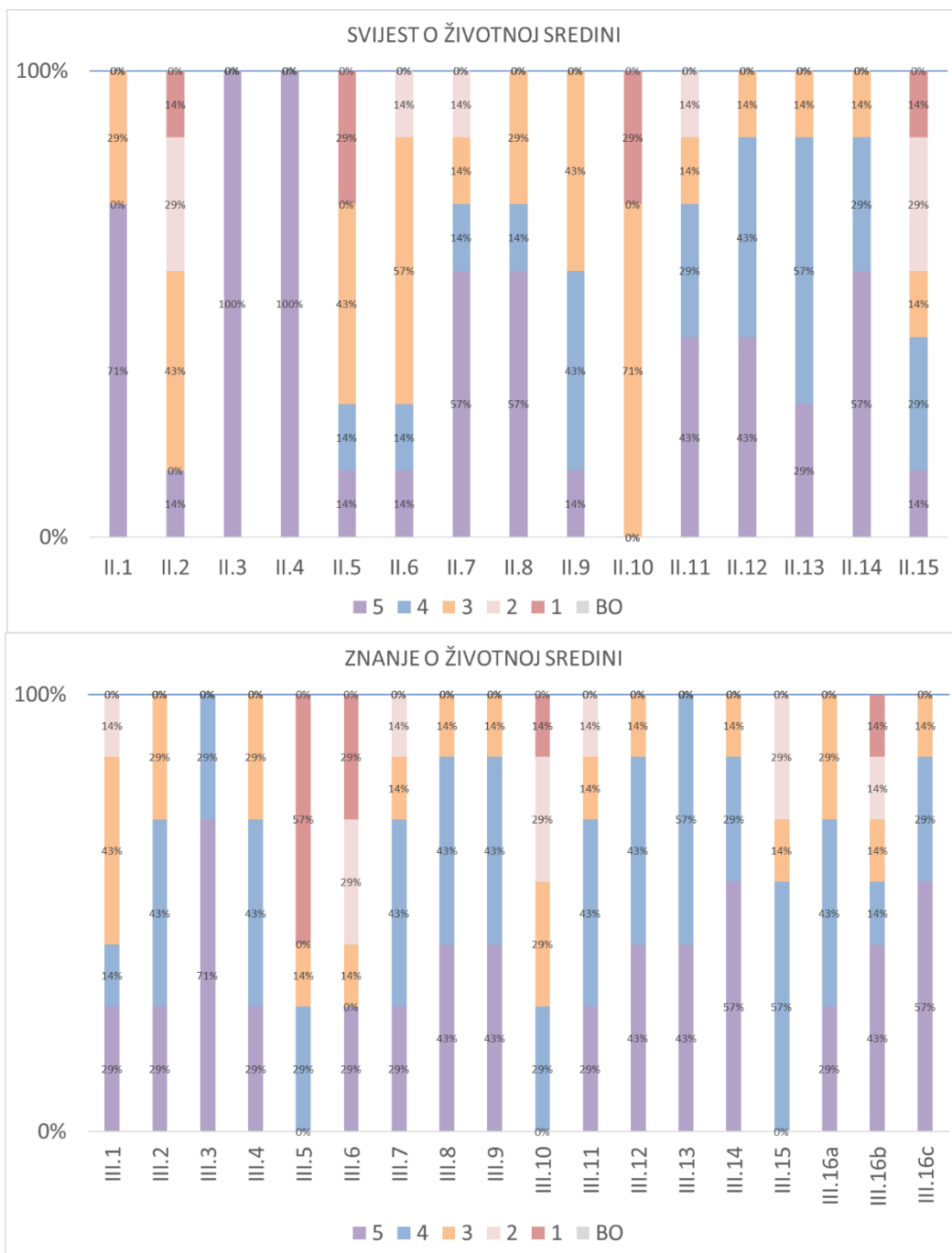
Прашање II 15 - Место на живеење

Crosstab					
Count					
		Место_на_живеење			Вкупно
		Центар на градот	Центар на градот	Центар на градот	
Прашање _II_15	Целосно не се согласувам	1	0	0	1
	Не се согласувам	2	2	1	5
	Не сум сигурен/сигурна	2	1	0	3
	Се согласувам	2	2	2	6
	Потполно се согласувам	6	2	6	14
Total		13	7	9	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.932 ^a	8	.765
Likelihood Ratio	6.151	8	.630
Linear-by-Linear Association	1.287	1	.257
N of Valid Cases	29		

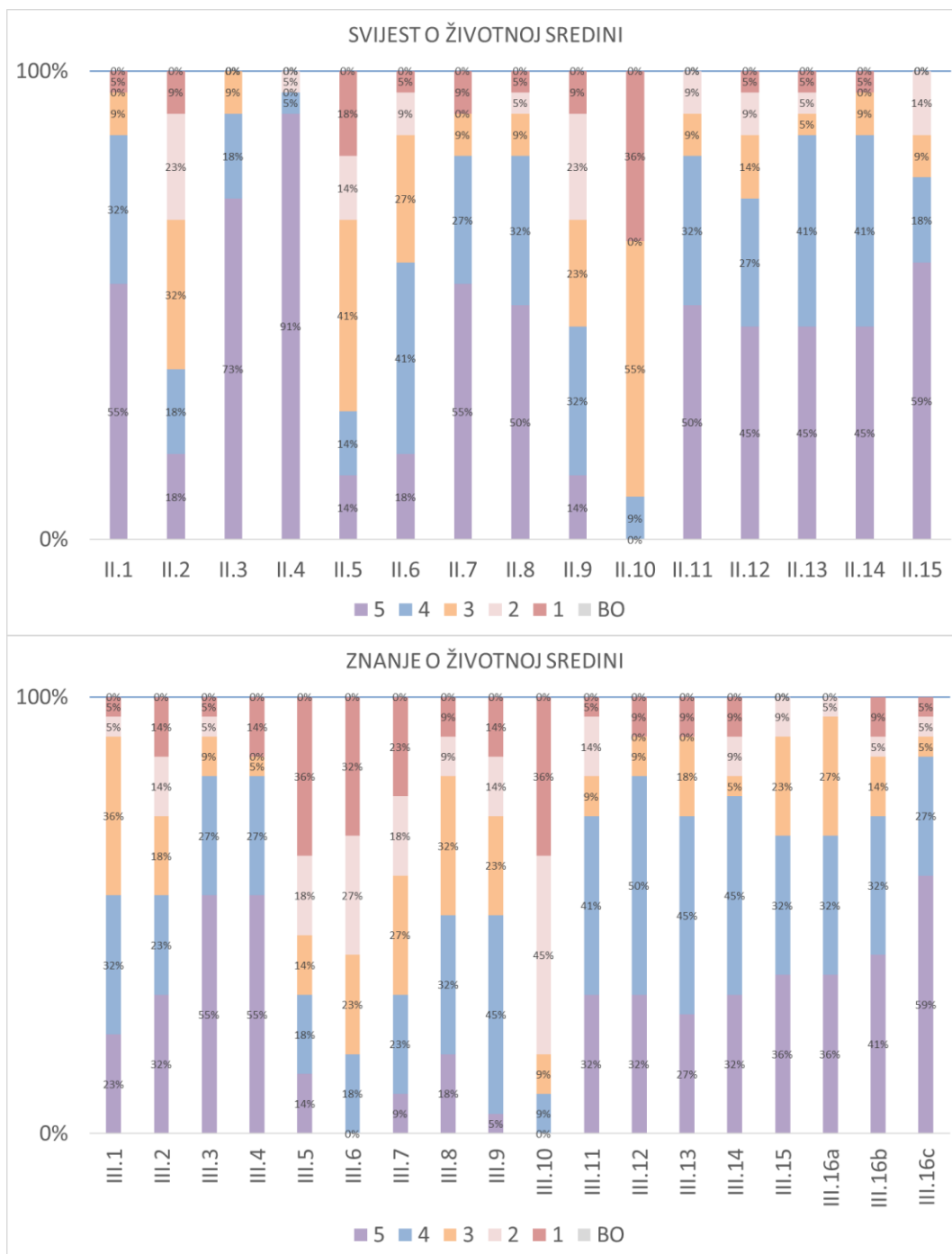
a. 14 cells (93.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

РЕЗУЛТАТИ ОД ПРАШАЛНИКОТ – I и II година

РЕЗУЛТАТИ ОД ПРАШАЛНИКОТ – III и IV година

ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО СВЕСТА ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ во I и II во однос на III и IV година

Број на испитаници од I и II година на студији: 7
 Број на испитаници од III и IV година на студији: 22

T-тест – Свест за животната средина

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Differen ce	Std. Error Differen ce	95% Confidence Interval of the Difference Lower Upper	
Прашање _II_1	Equal variances assumed	.078	.782	.257	27	.799	.110	.430	-.772	.992
	Equal variances not assumed			.259	10.30 0	.800	.110	.425	-.834	1.055
Прашање _II_2	Equal variances assumed	.086	.772	-.780	27	.442	-.422	.541	-1.533	.689
	Equal variances not assumed			-.777	10.07 9	.455	-.422	.543	-1.631	.787
Прашање _II_3	Equal variances assumed	13.662	.001	1.444	27	.160	.364	.252	-.153	.880
	Equal variances not assumed			2.592	21.00 0	.017	.364	.140	.072	.655
Прашање _II_4	Equal variances assumed	2.281	.143	.715	27	.481	.182	.254	-.340	.704
	Equal variances not assumed			1.283	21.00 0	.213	.182	.142	-.113	.476
Прашање _II_5	Equal variances assumed	.106	.748	-.091	27	.928	-.052	.571	-1.223	1.119
	Equal variances not assumed			-.084	9.064	.935	-.052	.616	-1.444	1.340
Прашање _II_6	Equal variances assumed	.351	.558	-.682	27	.501	-.305	.448	-1.224	.614
	Equal variances not assumed			-.720	11.11 7	.486	-.305	.424	-1.237	.627
Прашање _II_7	Equal variances assumed	.068	.796	-.074	27	.942	-.039	.529	-1.124	1.047
	Equal variances not assumed			-.074	10.17 1	.943	-.039	.528	-1.212	1.134
Прашање _II_8	Equal variances assumed	.000	.995	.225	27	.824	.104	.463	-.846	1.053
	Equal variances not assumed			.242	11.56 2	.813	.104	.429	-.835	1.042
Прашање _II_9	Equal variances assumed	2.508	.125	1.082	27	.289	.532	.492	-.477	1.542
	Equal variances not assumed			1.378	16.78 0	.186	.532	.386	-.284	1.349

Прашање _II_10	Equal variances assumed	.980	.331	.140	27	.890	.065	.464	-.886	1.016
	Equal variances not assumed			.149	11.23 5	.884	.065	.436	-.893	1.023
Прашање _II_11	Equal variances assumed	.107	.747	-.516	27	.610	-.227	.441	-1.132	.677
	Equal variances not assumed			-.470	8.885	.649	-.227	.483	-1.322	.868
Прашање _II_12	Equal variances assumed	1.001	.326	.592	27	.559	.286	.483	-.705	1.276
	Equal variances not assumed			.746	16.38 1	.466	.286	.383	-.524	1.096
Прашање _II_13	Equal variances assumed	.753	.393	-.091	27	.928	-.039	.427	-.915	.837
	Equal variances not assumed			-.113	15.71 4	.911	-.039	.344	-.769	.692
Прашање _II_14	Equal variances assumed	.036	.851	.496	27	.624	.201	.406	-.631	1.033
	Equal variances not assumed			.555	12.41 4	.589	.201	.363	-.586	.988
Прашање _II_15	Equal variances assumed	.729	.401	- 2.388	27	.024	-1.227	.514	-2.282	-.173
	Equal variances not assumed			- 2.100	8.488	.067	-1.227	.585	-2.562	.107

**ХИПОТЕЗА ЗА РАЗЛИКАТА ВО ЗНАЕЊЕТО ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО
ЗАВИСНОСТ ОД ПРИПАДНОСТА НА ИСПИТАНИКОТ во I и II во однос на III и
IV година**

Број на испитаници од I и II година на студии: 7

Број на испитаници од III и IV година на студии: 22

T-тест – Знаење за животната средина

Independent Samples Test									
Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means							
F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Differen ce	Std. Error Differen ce	95% Confidence Interval of the Difference		
								Lower	Upper

Прашање _III_1	Equal variances assumed	.126	.725	-.140	27	.890	-.065	.464	-1.016	.886
	Equal variances not assumed			-.134	9.508	.896	-.065	.483	-1.150	1.020
Прашање _III_2	Equal variances assumed	5.288	.029	.948	27	.351	.545	.575	-.635	1.726
	Equal variances not assumed			1.254	18.53 7	.226	.545	.435	-.367	1.458
Прашање _III_3	Equal variances assumed	2.583	.120	1.116	27	.274	.487	.436	-.408	1.382
	Equal variances not assumed			1.623	23.67 8	.118	.487	.300	-.133	1.107
Прашање _III_4	Equal variances assumed	1.273	.269	-.164	27	.871	-.091	.553	-1.225	1.043
	Equal variances not assumed			-.213	17.64 5	.833	-.091	.426	-.987	.805
Прашање _III_5	Equal variances assumed	.004	.951	-.621	27	.540	-.403	.649	-1.733	.928
	Equal variances not assumed			-.630	10.36 8	.543	-.403	.639	-1.820	1.015
Прашање _III_6	Equal variances assumed	2.616	.117	.799	27	.431	.442	.553	-.692	1.576
	Equal variances not assumed			.643	7.722	.539	.442	.687	-1.153	2.036
Прашање _III_7	Equal variances assumed	1.109	.302	1.987	27	.057	1.084	.546	-.036	2.204
	Equal variances not assumed			2.209	12.26 9	.047	1.084	.491	.018	2.151

Прашање _III_8	Equal variances assumed	1.667	.208	1.834	27	.078	.877	.478	-.104	1.857
	Equal variances not assumed			2.301	16.16 4	.035	.877	.381	.070	1.683
Прашање _III_9	Equal variances assumed	1.797	.191	2.432	27	.022	1.149	.473	.180	2.119
	Equal variances not assumed			3.034	15.93 0	.008	1.149	.379	.346	1.953
Прашање _III_10	Equal variances assumed	.805	.377	1.919	27	.066	.805	.420	-.056	1.666
	Equal variances not assumed			1.735	8.783	.118	.805	.464	-.249	1.859
Прашање _III_11	Equal variances assumed	.160	.692	.078	27	.939	.039	.502	-.991	1.069
	Equal variances not assumed			.082	11.08 4	.936	.039	.476	-1.008	1.086
Прашање _III_12	Equal variances assumed	.084	.775	.719	27	.478	.331	.460	-.613	1.276
	Equal variances not assumed			.885	15.39 5	.390	.331	.374	-.465	1.127
Прашање _III_13	Equal variances assumed	1.141	.295	1.358	27	.186	.610	.450	-.312	1.533
	Equal variances not assumed			1.932	22.47 4	.066	.610	.316	-.044	1.265
Прашање _III_14	Equal variances assumed	.647	.428	1.202	27	.240	.610	.508	-.432	1.653
	Equal variances not assumed			1.524	16.60 5	.146	.610	.401	-.236	1.457

Прашање_III_15	Equal variances assumed	.013	.910	-1.559	27	.131	-.669	.429	-1.549	.211
	Equal variances not assumed			-1.601	10.578	.139	-.669	.418	-1.593	.255
Прашање_III_16a	Equal variances assumed	.431	.517	.000	27	1.000	.000	.392	-.804	.804
	Equal variances not assumed			.000	11.370	1.000	.000	.366	-.803	.803
Прашање_III_16b	Equal variances assumed	1.329	.259	-.574	27	.570	-.338	.588	-1.544	.868
	Equal variances not assumed			-.505	8.485	.627	-.338	.669	-1.865	1.189
Прашање_III_16c	Equal variances assumed	.298	.590	.248	27	.806	.110	.446	-.804	1.025
	Equal variances not assumed			.293	14.010	.774	.110	.377	-.698	.919

ANOVA Test

Описна статистика на примерокот – Свест за животната средина Group Statistics

	Година_на_студии_групирано	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Прашање_II_1	I и II	7	4.43	.976	.369
	III и IV	22	4.32	.995	.212
Прашање_II_2	I и II	7	2.71	1.254	.474
	III и IV	22	3.14	1.246	.266
Прашање_II_3	I и II	7	5.00	.000	.000
	III и IV	22	4.64	.658	.140
Прашање_II_4	I и II	7	5.00	.000	.000
	III и IV	22	4.82	.664	.142
Прашање_II_5	I и II	7	2.86	1.464	.553
	III и IV	22	2.91	1.269	.271
Прашање_II_6	I и II	7	3.29	.951	.360
	III и IV	22	3.59	1.054	.225
Прашање_II_7	I и II	7	4.14	1.215	.459

	III и IV	22	4.18	1.220	.260
Прашање _II_8	I и II	7	4.29	.951	.360
	III и IV	22	4.18	1.097	.234
Прашање _II_9	I и II	7	3.71	.756	.286
	III и IV	22	3.18	1.220	.260
Прашање _II_10	I и II	7	2.43	.976	.369
	III и IV	22	2.36	1.093	.233
Прашање _II_11	I и II	7	4.00	1.155	.436
	III и IV	22	4.23	.973	.207
Прашање _II_12	I и II	7	4.29	.756	.286
	III и IV	22	4.00	1.195	.255
Прашање _II_13	I и II	7	4.14	.690	.261
	III и IV	22	4.18	1.053	.224
Прашање _II_14	I и II	7	4.43	.787	.297
	III и IV	22	4.23	.973	.207
Прашање _II_15	I и II	7	3.00	1.414	.535
	III и IV	22	4.23	1.110	.237

Резултати од ANOVA Тестот – Свест за животната средина
ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање _II_1	Between Groups	.065	1	.065	.066	.799
	Within Groups	26.487	27	.981		
	Total	26.552	28			
Прашање _II_2	Between Groups	.946	1	.946	.608	.442
	Within Groups	42.019	27	1.556		
	Total	42.966	28			
Прашање _II_3	Between Groups	.702	1	.702	2.086	.160
	Within Groups	9.091	27	.337		
	Total	9.793	28			
Прашање _II_4	Between Groups	.176	1	.176	.511	.481
	Within Groups	9.273	27	.343		
	Total	9.448	28			
Прашање _II_5	Between Groups	.014	1	.014	.008	.928
	Within Groups	46.675	27	1.729		
	Total	46.690	28			
Прашање _II_6	Between Groups	.495	1	.495	.465	.501
	Within Groups	28.747	27	1.065		
	Total	29.241	28			
Прашање _II_7	Between Groups	.008	1	.008	.005	.942
	Within Groups	40.130	27	1.486		
	Total	40.138	28			

Прашање_II_8	Between Groups	.057	1	.057	.050	.824
	Within Groups	30.701	27	1.137		
	Total	30.759	28			
Прашање_II_9	Between Groups	1.506	1	1.506	1.171	.289
	Within Groups	34.701	27	1.285		
	Total	36.207	28			
Прашање_II_10	Between Groups	.022	1	.022	.020	.890
	Within Groups	30.805	27	1.141		
	Total	30.828	28			
Прашање_II_11	Between Groups	.274	1	.274	.266	.610
	Within Groups	27.864	27	1.032		
	Total	28.138	28			
Прашање_II_12	Between Groups	.433	1	.433	.350	.559
	Within Groups	33.429	27	1.238		
	Total	33.862	28			
Прашање_II_13	Between Groups	.008	1	.008	.008	.928
	Within Groups	26.130	27	.968		
	Total	26.138	28			
Прашање_II_14	Between Groups	.215	1	.215	.246	.624
	Within Groups	23.578	27	.873		
	Total	23.793	28			
Прашање_II_15	Between Groups	7.998	1	7.998	5.704	.024
	Within Groups	37.864	27	1.402		
	Total	45.862	28			

Описна статистика на примерокот – Знаење за животната средина
Group Statistics

	Година_на_студии_групирано	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Прашање_III_1	I и II	7	3.57	1.134	.429
	III и IV	22	3.64	1.049	.224
Прашање_III_2	I и II	7	4.00	.816	.309
	III и IV	22	3.45	1.438	.307
Прашање_III_3	I и II	7	4.71	.488	.184
	III и IV	22	4.23	1.110	.237
Прашање_III_4	I и II	7	4.00	.816	.309
	III и IV	22	4.09	1.377	.294
Прашање_III_5	I и II	7	2.14	1.464	.553
	III и IV	22	2.55	1.503	.320
Прашање_III_6	I и II	7	2.71	1.704	.644
	III и IV	22	2.27	1.120	.239
Прашање_III_7	I и II	7	3.86	1.069	.404
	III и IV	22	2.77	1.307	.279

Прашање _III_8	I и II	7	4.29	.756	.286
	III и IV	22	3.41	1.182	.252
Прашање _III_9	I и II	7	4.29	.756	.286
	III и IV	22	3.14	1.167	.249
Прашање _III_10	I и II	7	2.71	1.113	.421
	III и IV	22	1.91	.921	.196
Прашање _III_11	I и II	7	3.86	1.069	.404
	III и IV	22	3.82	1.181	.252
Прашање _III_12	I и II	7	4.29	.756	.286
	III и IV	22	3.95	1.133	.242
Прашање _III_13	I и II	7	4.43	.535	.202
	III и IV	22	3.82	1.140	.243
Прашање _III_14	I и II	7	4.43	.787	.297
	III и IV	22	3.82	1.259	.268
Прашање _III_15	I и II	7	3.29	.951	.360
	III и IV	22	3.95	.999	.213
Прашање _III_16a	I и II	7	4.00	.816	.309
	III и IV	22	4.00	.926	.197
Прашање _III_16b	I и II	7	3.57	1.618	.612
	III и IV	22	3.91	1.269	.271
Прашање _III_16c	I и II	7	4.43	.787	.297
	III и IV	22	4.32	1.086	.232

**Резултати од ANOVA Тестот – Знаење за животната средина
ANOVA**

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Прашање _III_1	Between Groups	.022	1	.022	.020	.890
	Within Groups	30.805	27	1.141		
	Total	30.828	28			
Прашање _III_2	Between Groups	1.580	1	1.580	.899	.351
	Within Groups	47.455	27	1.758		
	Total	49.034	28			
Прашање _III_3	Between Groups	1.260	1	1.260	1.246	.274
	Within Groups	27.292	27	1.011		
	Total	28.552	28			
Прашање _III_4	Between Groups	.044	1	.044	.027	.871
	Within Groups	43.818	27	1.623		
	Total	43.862	28			
Прашање _III_5	Between Groups	.861	1	.861	.385	.540
	Within Groups	60.312	27	2.234		
	Total	61.172	28			

Прашање _III_6	Between Groups	1.035	1	1.035	.638	.431
	Within Groups	43.792	27	1.622		
	Total	44.828	28			
Прашање _III_7	Between Groups	6.245	1	6.245	3.947	.057
	Within Groups	42.721	27	1.582		
	Total	48.966	28			
Прашање _III_8	Between Groups	4.081	1	4.081	3.365	.078
	Within Groups	32.747	27	1.213		
	Total	36.828	28			
Прашање _III_9	Between Groups	7.015	1	7.015	5.915	.022
	Within Groups	32.019	27	1.186		
	Total	39.034	28			
Прашање _III_10	Between Groups	3.443	1	3.443	3.682	.066
	Within Groups	25.247	27	.935		
	Total	28.690	28			
Прашање _III_11	Between Groups	.008	1	.008	.006	.939
	Within Groups	36.130	27	1.338		
	Total	36.138	28			
Прашање _III_12	Between Groups	.582	1	.582	.518	.478
	Within Groups	30.383	27	1.125		
	Total	30.966	28			
Прашање _III_13	Between Groups	1.979	1	1.979	1.843	.186
	Within Groups	28.987	27	1.074		
	Total	30.966	28			
Прашање _III_14	Between Groups	1.979	1	1.979	1.444	.240
	Within Groups	36.987	27	1.370		
	Total	38.966	28			
Прашање _III_15	Between Groups	2.376	1	2.376	2.431	.131
	Within Groups	26.383	27	.977		
	Total	28.759	28			
Прашање _III_16a	Between Groups	.000	1	.000	.000	1.000
	Within Groups	22.000	27	.815		
	Total	22.000	28			
Прашање _III_16b	Between Groups	.605	1	.605	.330	.570
	Within Groups	49.532	27	1.835		
	Total	50.138	28			
Прашање _III_16c	Between Groups	.065	1	.065	.061	.806
	Within Groups	28.487	27	1.055		
	Total	28.552	28			

Хи-квдратен тест за свеста за животната средина

Прашање II 1 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_1	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	2	2	4
	Се согласувам	0	7	7
	Потполно се согласувам	5	12	17
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.265 ^a	3	.234
Likelihood Ratio	5.912	3	.116
Linear-by-Linear Association	.068	1	.794
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 2 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_2	Целосно не се согласувам	1	2	3
	Не се согласувам	2	5	7
	Не сум сигурен/сигурна	3	7	10
	Се согласувам	0	4	4
	Потполно се согласувам	1	4	5
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.721 ^a	4	.787
Likelihood Ratio	2.638	4	.620
Linear-by-Linear Association	.617	1	.432
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање II 3 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_3	Не сум сигурен/сигурна	0	2	2
	Се согласувам	0	4	4
	Потполно се согласувам	7	16	23
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.407 ^a	2	.300
Likelihood Ratio	3.787	2	.151
Linear-by-Linear Association	2.008	1	.157
N of Valid Cases	29		

a. 4 cells (66.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање II 4 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_4	Не се согласувам	0	1	1
	Се согласувам	0	1	1
	Потполно се согласувам	7	20	27
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	.684 ^a	2	.711
Likelihood Ratio	1.151	2	.562
Linear-by-Linear Association	.520	1	.471
N of Valid Cases	29		

a. 4 cells (66.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 5 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_5	Целосно не се согласувам	2	4	6
	Не се согласувам	0	3	3
	Не сум сигурен/сигурна	3	9	12
	Се согласувам	1	3	4
	Потполно се согласувам	1	3	4
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.240 ^a	4	.872
Likelihood Ratio	1.923	4	.750
Linear-by-Linear Association	.009	1	.926
N of Valid Cases	29		

a. 9 cells (90.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање II 6 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_6	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	1	2	3
	Не сум сигурен/сигурна	4	6	10
	Се согласувам	1	9	10
	Потполно се согласувам	1	4	5
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.969 ^a	4	.563
Likelihood Ratio	3.270	4	.514
Linear-by-Linear Association	.474	1	.491
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 7 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_7	Целосно не се согласувам	0	2	2
	Не се согласувам	1	0	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	3
	Се согласувам	1	6	7
	Потполно се согласувам	4	12	16
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.295 ^a	4	.368
Likelihood Ratio	4.499	4	.343
Linear-by-Linear Association	.006	1	.940
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 8 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_8	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	2	2	4
	Се согласувам	1	7	8
	Потполно се согласувам	4	11	15
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.742 ^a	4	.602
Likelihood Ratio	3.084	4	.544
Linear-by-Linear Association	.052	1	.819
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 9 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_9	Целосно не се согласувам	0	2	2
	Не се согласувам	0	5	5
	Не сум сигурен/сигурна	3	5	8
	Се согласувам	3	7	10
	Потполно се согласувам	1	3	4
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3.197 ^a	4	.525
Likelihood Ratio	4.754	4	.314
Linear-by-Linear Association	1.164	1	.281
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање II 10 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_10	Целосно не се согласувам	2	8	10
	Не сум сигурен/сигурна	5	12	17
	Се согласувам	0	2	2
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	.988 ^a	2	.610
Likelihood Ratio	1.449	2	.484
Linear-by-Linear Association	.020	1	.887
N of Valid Cases	29		

a. 4 cells (66.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање II 11 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_11	Не се согласувам	1	2	3
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	3
	Се согласувам	2	7	9
	Потполно се согласувам	3	11	14
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	.351 ^a	3	.950
Likelihood Ratio	.333	3	.954
Linear-by-Linear Association	.273	1	.601
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање II 12 - Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_12	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	0	2	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	3	4
	Се согласувам	3	6	9
	Потполно се согласувам	3	10	13
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.380 ^a	4	.848
Likelihood Ratio	2.053	4	.726
Linear-by-Linear Association	.358	1	.549
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 13 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_13	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	2
	Се согласувам	4	9	13
	Потполно се согласувам	2	10	12
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.045 ^a	4	.728
Likelihood Ratio	2.420	4	.659
Linear-by-Linear Association	.009	1	.926
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 14 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година на студии групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _II_14	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	3
	Се согласувам	2	9	11
	Потполно се согласувам	4	10	14
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	.820 ^a	3	.845
Likelihood Ratio	1.053	3	.788
Linear-by-Linear Association	.253	1	.615
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање II 15 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III IV	
Прашање _II_15	Целосно не се согласувам	1	0	1
	Не се согласувам	2	3	5
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	3
	Се согласувам	2	4	6
	Потполно се согласувам	1	13	14
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6.454 ^a	4	.168
Likelihood Ratio	6.662	4	.155
Linear-by-Linear Association	4.883	1	.027
N of Valid Cases	29		

a. 9 cells (90.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Хи-квдратен тест на знаењето за животната средина

Прашање III 1 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_1	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	1	1	2
	Не сум сигурен/сигурна	3	8	11
	Се согласувам	1	7	8
	Потполно се согласувам	2	5	7
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.775 ^a	4	.777
Likelihood Ratio	1.987	4	.738
Linear-by-Linear Association	.020	1	.887
N of Valid Cases	29		

a. 7 cells (70.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 2 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_2	Целосно не се согласувам	0	3	3
	Не се согласувам	0	3	3
	Не сум сигурен/сигурна	2	4	6
	Се согласувам	3	5	8
	Потполно се согласувам	2	7	9
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.984 ^a	4	.560
Likelihood Ratio	4.297	4	.367
Linear-by-Linear Association	.902	1	.342
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 3 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_3	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	0	2	2
	Се согласувам	2	6	8
	Потполно се согласувам	5	12	17
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.534 ^a	4	.821
Likelihood Ratio	2.460	4	.652
Linear-by-Linear Association	1.235	1	.266
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 4 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_4	Целосно не се согласувам	0	3	3
	Не сум сигурен/сигурна	2	1	3
	Се согласувам	3	6	9
	Потполно се согласувам	2	12	14
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.075 ^a	3	.166
Likelihood Ratio	5.295	3	.151
Linear-by-Linear Association	.028	1	.867
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 5 - Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_5	Целосно не се согласувам	4	8	12
	Не се согласувам	0	4	4
	Не сум сигурен/сигурна	1	3	4
	Се согласувам	2	4	6
	Потполно се согласувам	0	3	3
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3.060 ^a	4	.548
Likelihood Ratio	4.641	4	.326
Linear-by-Linear Association	.394	1	.530
N of Valid Cases	29		

a. 9 cells (90.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.

Прашање III 6 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_6	Целосно не се согласувам	2	7	9
	Не се согласувам	2	6	8
	Не сум сигурен/сигурна	1	5	6
	Се согласувам	0	4	4
	Потполно се согласувам	2	0	2
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.763 ^a	4	.101
Likelihood Ratio	8.116	4	.087
Linear-by-Linear Association	.647	1	.421
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 7 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_7	Целосно не се согласувам	0	5	5
	Не се согласувам	1	4	5
	Не сум сигурен/сигурна	1	6	7
	Се согласувам	3	5	8
	Потполно се согласувам	2	2	4
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.250 ^a	4	.373
Likelihood Ratio	5.179	4	.269
Linear-by-Linear Association	3.571	1	.059

N of Valid Cases	29		
a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .97.			

Прашање III 8 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_8	Целосно не се согласувам	0	2	2
	Не се согласувам	0	2	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	7	8
	Се согласувам	3	7	10
	Потполно се согласувам	3	4	7
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3.392 ^a	4	.495
Likelihood Ratio	4.248	4	.373
Linear-by-Linear Association	3.103	1	.078
N of Valid Cases	29		
a. 7 cells (70.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.			

Прашање III 9 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_9	Целосно не се согласувам	0	3	3
	Не се согласувам	0	3	3
	Не сум сигурен/сигурна	1	5	6
	Се согласувам	3	10	13
	Потполно се согласувам	3	1	4
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.751 ^a	4	.101
Likelihood Ratio	8.104	4	.088
Linear-by-Linear Association	5.032	1	.025

N of Valid Cases	29		
a. 9 cells (90.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .72.			

Прашање III 10 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_10	Целосно не се согласувам	1	8	9
	Не се согласувам	2	10	12
	Не сум сигурен/сигурна	2	2	4
	Се согласувам	2	2	4
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.122 ^a	3	.249
Likelihood Ratio	3.872	3	.276
Linear-by-Linear Association	3.360	1	.067
N of Valid Cases	29		
a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .97.			

Прашање III 11 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_11	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	1	3	4
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	3
	Се согласувам	3	9	12
	Потполно се согласувам	2	7	9
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	.481 ^a	4	.975
Likelihood Ratio	.706	4	.951
Linear-by-Linear Association	.006	1	.937

N of Valid Cases	29		
a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.			

Прашање III 12 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_12	Целосно не се согласувам	0	2	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	2	3
	Се согласувам	3	11	14
	Потполно се согласувам	3	7	10
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.019 ^a	3	.797
Likelihood Ratio	1.470	3	.689
Linear-by-Linear Association	.527	1	.468
N of Valid Cases	29		
a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.			

Прашање III 13 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_13	Целосно не се согласувам	0	2	2
	Не сум сигурен/сигурна	0	4	4
	Се согласувам	4	10	14
	Потполно се согласувам	3	6	9
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.475 ^a	3	.480
Likelihood Ratio	3.846	3	.279
Linear-by-Linear Association	1.789	1	.181
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 14 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_14	Целосно не се согласувам	0	2	2
	Не се согласувам	0	2	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	2
	Се согласувам	2	10	12
	Потполно се согласувам	4	7	11
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3.267 ^a	4	.514
Likelihood Ratio	4.048	4	.400
Linear-by-Linear Association	1.422	1	.233
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 15 – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_15	Не се согласувам	2	2	4
	Не сум сигурен/сигурна	1	5	6
	Се согласувам	4	7	11
	Потполно се согласувам	0	8	8
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.087 ^a	3	.166
Likelihood Ratio	6.682	3	.083
Linear-by-Linear Association	2.313	1	.128
N of Valid Cases	29		

a. 6 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .97.

Прашање III 16a – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_16a	Не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	2	6	8
	Се согласувам	3	7	10
	Потполно се согласувам	2	8	10
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	.603 ^a	3	.896
Likelihood Ratio	.832	3	.842
Linear-by-Linear Association	.000	1	1.000
N of Valid Cases	29		

a. 5 cells (62.5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.

Прашање III 16b – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_16b	Целосно не се согласувам	1	2	3
	Не се согласувам	1	1	2
	Не сум сигурен/сигурна	1	3	4
	Се согласувам	1	7	8
	Потполно се согласувам	3	9	12
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.467 ^a	4	.832
Likelihood Ratio	1.440	4	.837
Linear-by-Linear Association	.338	1	.561
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .48.

Прашање III 16c – Година на студии групирано

Crosstab				
Count				
		Година_на_студии_групирано		Вкупно
		I и II	III и IV	
Прашање _III_16c	Целосно не се согласувам	0	1	1
	Не се согласувам	0	1	1
	Не сум сигурен/сигурна	1	1	2
	Се согласувам	2	6	8
	Потполно се согласувам	4	13	17
Total		7	22	29

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.374 ^a	4	.849
Likelihood Ratio	1.734	4	.784
Linear-by-Linear Association	.063	1	.801
N of Valid Cases	29		

a. 8 cells (80.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .24.